

Treball de recerca

LA MULTITUD EN LA HISTORIOGRAFIA DE LA REVOLUCIÓ FRANCESA
ENCONTRES I DESENCONTRES

Joan Tafalla Monferrer
Directora: Irene Castells Oliván
10 de setembre de 2007

LA MULTITUD EN LA HISTORIOGRAFIA DE LA REVOLUCIÓ FRANCESA.
ENCONTRES I DESENCONTRES.

Índex.

Índex	2
Introducció. Els treballs de la multitud.	4
Capítol I. Entre la maldat simiesca i la virtut natural de la multitud	8
<i>Un cop d'ull als diccionaris francesos dels segles XVIII i XIX</i>	8
<i>Un antirevolucionari matiner: Burke</i>	13
<i>Barruel i la conjuració maçònica</i>	17
<i>La malícia simiesca del poble baix: Restif de la Bretonne</i>	18
<i>La multitud i els jacobins</i>	24
Capítol II. La canalla òrfena o la multitud a la recerca del seu historiador	29
<i>Un subjecte històric a la recerca del seu historiador</i>	29
<i>La multitud i la cua de Robespierre en el segle XIX</i>	29
<i>La multitud i els hebertistes del segle XIX</i>	48
<i>Els liberals contra la multitud</i>	54
Capítol III. La multitud, instrument cec de les elits o la formació del paradigma de la Revolució francesa com a “revolució burgesa”	61
<i>La formació d'un paradigma.</i>	61
<i>Marx i Engels i la revolució francesa.</i>	63
<i>Les fonts de Marx i Engels sobre la Revolució Francesa</i>	64
<i>Tres problemàtiques entorn de la Revolució Francesa presents en l'obra de ME .</i>	65
1. <i>La relació de Marx i Engels amb la tradició jacobina</i>	65
2. <i>La revolució francesa com a revolució burgesa</i>	67
3. <i>La dinàmica de la revolució</i>	68
4. <i>Nega la revolució burgesa l'autonomia del moviment popular?</i>	68
<i>El Marx madur i la seva filosofia de la història</i>	71
<i>La formació d'un paradigma. El marxisme de segona generació</i>	73
<i>El paper de Kautsky en la creació del paradigma de la RBRP</i>	75
<i>Pero altres marxismes foren possibles</i>	82
Capítol IV. La multitud com a patologia	85
<i>Clima, raça i medi</i>	88
<i>Evolucionisme, racisme i psicologia social</i>	99
<i>Freud i la psicologia de les mases</i>	104
Capítol V. Cercant-li un rostre obrer a la multitud	106
<i>Levasseur: els primers passos d'una sociologia de la multitud.</i>	108
<i>Jean Jaurès i la inmaduresa de la classe obrera en la revolució.</i>	109
<i>Era Barnave un predecessor de Marx?</i>	114
<i>Un intent de recompte de la població obrera de Paris cap 1791</i>	117
<i>El poble obrer de Paris en les jornades de 1789</i>	125
Capítol VI. Pot ser autònoma la multitud?	130
<i>Cultes revolucionaris i mentalitat popular</i>	131

<i>Mathiez i Robespierre</i>	134
<i>Del jacobinisme al bolchevisme</i>	136
<i>Mathiez i el marxisme</i>	137
<i>Una història social de la revolució: Mathiez i les subsistències</i>	140
<i>Lefebvre i l' autonomia del moviment camperol</i>	150
<i>Un estudi sobre mentalitat camperola: la Grande Peur</i>	152
<i>Multituds històriques, les multituds revolucionàries</i>	158
Capítol VII. Sans-culottes, multitud ... o el nom no fa la cosa.	169
<i>L'historiador i el seu temps. Albert Soboul i el presentisme històric</i>	170
<i>Per una visió històrica de l'obra de Soboul</i>	182
<i>La militància i l'ofici d'historiador</i>	183
<i>La ruptura amb François Furet</i>	187
<i>George Rudé i la cerca dels rostres de la multitud</i>	189
<i>Cap a una anatomia de la multitud revolucionària</i>	194
<i>La multitud en la història</i>	202
<i>Sentit comú, idees inherents, consciència de classe</i>	206
<i>E.P. Thompson o la multitud per fi compresa</i>	210
<i>Una filosofia no finalista de la història.</i>	212
<i>Determina l'ésser social la consciència social?</i>	213
<i>Lluita de classes sense classes?</i>	216
<i>L'economia moral de la multitud</i>	218
Capítol VIII. Recuperant la multitud: noves corrents historiogràfiques.	226
<i>Una multitud de treballadors</i>	226
<i>La multitud filòsofa</i>	238
Una conclusió en forma d'interrogant. Cuestions sobre el dret a l'existència en la mentalitat de la multitud durant la Revolució Francesa.	252
Fonts i Bibliografia	264
<i>Fonts</i>	264
<i>Diccionaris</i>	265
<i>Bibliografia citada</i>	265
<i>Fonts i bibliografia inicials del meu projecte de tesi</i>	280
Abreviatures	288

Introducció

El treballs de la multitud

El treball de recerca que el lector té davant dels seus ulls, versa sobre el retrat que els historiadors, alguns polítics i en alguns psicòlegs, sociòlegs i literats han fet de la multitud en la revolució francesa entre 1791 i l'actualitat.

He subtitulat el treball amb la dicotomia *Encontres i desencontres* per que la relació entre la multitud i els seus narradors no fou mai gaire bona. La por i el despreci a cops gairebé racista, presidiren una part essencial de la producció pel costat dret. Pel costat esquerre, si exclouem una minoria d'autors que seguiria la tradició de l'anomenada *queue de Robespierre*, sovint s'ha jutjat la multitud com a inmadura, mancada de consciència, incapaç de sostenir un projecte autònom, instrument cec de la burgesia, *paseiste*, utòpicament reaccionària... En fi, en la relació entre la multitud i els intel·lectuals de diversa índole que s'han ocupat d'ella al llarg d'aquests més de dos-cents anys, hi trobem mes desencontres que encontres. En les planes que el lector està a punt d'encetar, hi trovarà un relat d'alguns aquestes incomprensions, d'aquests desencontres. Tambè, encara que en menor mesura hi podrà trovar l'obra de gent que sí que s'ha sabut acostar i escoltar la multitud.

Heracles, per a poder accedir a la immortalitat haguè de realitzar 12 treballs de talla monumental. Potser no pugui explicar el perquè, però aquesta imatge dels treballs d'Heracles sovint m'ha vingut al cap durant els dos anys que ha durat l'elaboració d'aquest treball. Els treballs de la multitud enfrontada a poders molt superiors al seus, venen presidits per una correlació de forces manifestament injusta. Un d'aquest treballs encara no conclusos és la seva cerca d'un historiador que la compregui. La meva pretensió no és pas ser aquell qui per fi posi fil a l'agulla. Simplement, i d'acord amb les meves capacitats, que el lector captarà limitades, penso afegir algún element de coneixement sobre el tema que tractem.

Sóc ben conscient que la metàfora triada, com tantes altres metàfores que en la producció historiogràfica han jugat un paper distorsionador de la realitat, em pot jugar males passades. Tractaré d'evitar-les. Sóc conscient que puc incòrrer en una visió antropomòrfica del meu objecte d'estudi. Que en una comparació entre la multitud i Heracles, podria acabar transformant-la en un heroi a qui algun deu (la història) l'hi haguès atorgat o imposat algun tipus de tasca escatològica (l'emancipació del gènere humà, per exemple) a realitzar a través de penosos treballs. Espero que la lectura del

treball pugui desmentir una falsa impressió que la metàfora usada en aquesta introducció pugui induir en els lectors. Després de doloroses reflexions espero haver superat qualsevol variant de les filosofies teleològiques o escatològiques de la història. Al menys m'hi esforço cada dia.

El que ni puc ni vull negar és que pertanyo a una tradició cultural que tendeix a veure la multitud com a quelcom més que l'objecte passiu d'estudi que hi veu la historiografia o sociologia positivistes. La tradició cultural de la que parteixo ha tendit a veure la multitud com a subjecte i com a element actiu i participant en la construcció de les realitats social. Fuig de veure-la com a objecte determinat estretament per unes determinades condicions socials o econòmiques. Pel contrari, considera que llur activitat, experiència social, així com llurs cultures material i moral determinen de forma decisiva llurs actituds i mentalitat. Provinc d'una cultura política que algú denominà un dia, per raons que escapaven a la seva voluntat, *filosofia de la pràxi*. Una denominació obligada que acabà designant una comprensió de l'activitat dels grups socials basada en l'activitat, en la subjectivitat, en la cultura i en la voluntat. Una comprensió de la història que rebutja també qualsevol determinisme biològic, climàtic o econòmic.

Com es veurà en les conclusions, aquest treball de recerca és el primer pas d'un pla de recerca més amplia sobre un objecte/ subjecte a del que em sento part integrant: les classes subalternes. Un projecte de recerca que, des de el seu inici a la seva culminació ompliran sens dubte una part important de la meva vida intel·lectual. Aquest pla de recerca que he resumit en nou punts, que poden ser ampliables o sintetitzables, segons com evolucioni la seva realització pràctica, tindrà un segon pas que consistirà en la realització de la meva tesi. En aquesta tesi, en la que ja he començat a treballar, hi inclourè la constel·lació de preocupacions, hipòtesis i preguntes obertes que he inclòs en els punts que van de l'1 al 5, del pla que s'inclou en les conclusions. Els passos posteriors a la tesi no poden ser previstos, avui, ni en els seus ritmes, ni en la seva realització. Sí que es podrà trobar alguna previsió dels seus continguts en els punts que van del 6 al 9 de les esmentades conclusions.

Lluny d'aquells que des de el seu propi inici ens criden a *terminer la révolution*, crec que la Revolució francesa resta oberta a la recerca. Com diu Haim Burstin, *le chantier reste ouvert*. És per això que ja fa temps que vaig decidir que aquest seria el tema que ocuparia els meus propers quinze anys de vida.

Què he pretés fer en aquest treball? En primer lloc emparar-me, apoderar-me, de la historiografia sobre la multitud per a establir una espècie de balanç, i per a poder determinar l'estat de la qüestió. No puc afirmar d'haver assolit totalment aquest objectiu però penso que la feina feta s'hi acosta bastant. La selecció d'autors presents en aquest treball és, no podia ser d'altra manera, subjectiva. No podia traçar-me la tasca d'estudiar tota la producció historiogràfica i calia prioritzar. Tampoc puc afirmar la llista d'autors tractats planificada de bell antuvi. A mesura que anava treballant els autors de la llista inicial, i discutint aquest treball amb les cinc persones m'han ajudat, el ventall d'autors a llegir i a considerar augmentava. No he pogut treballar tots els autors que considero significatius per a el meu tema de recerca. En manquen molts, i alguns d'ells ben significatius. Però suposo que l'amplitud i representativitat del ventall que ofereixo, no serà discutida. I espero també que serà valorada com prova de la pertinència del conjunt d'hipòtesi i de questions que s'exposen en el darrer capítol. Un capítol que, més que de conclusions, vol ser un programa de recerca.

Un refrany castellà diu que és *de buen nacido ser agradecido*.

Vull agrair a Irene Castells directora d'aquest treball, per que fa uns quants anys, en les seves classes a la UAB, va posar al meu abast la certesa de que la Revolució Francesa encara continua pesant sobre les nostres vides. També li agraeixo que acceptés dirigir el meu treball i per les seves indicacions que m'han evitat entrar en uns quants *impasses*, així com fer tries raonables quan arribava a qualsevol dels molts *carrefours* que he trobat en el camí. També per que sense el seu ajut no hauria accedit a determinats contactes que han sigut de gran ajut. Finalment, i no és poc, li agraeixo la mà esquerra que ha usat en tractar de contenir la meua prosa, sovint desmesurada i desbordant.

Vull agrair també a Joaquin Miras, amic i mestre, que ja fa molts anys en una ocasió en que Clío ens havia col·locat en un camí sense sortida, va saber reorientar la seva, i, indirectament, la meua reflexió cap a camp més fèrtils. Aquest treball no deixa de ser un dels fruits d'aquella llunyana reorientació.

Vull agrair a Françoise Brunel, a Haim Burstin i a Florence Gauthier les llargues estones que en van dedicar durant la meua estança al Institut d'Histoire de la Révolution Française de la Universitat de Paris 1 (Sorbonne), el mes de juliol de 2006, i en cas de Brunel també durant el juliol de 2007, que m'han ajudat molt a delimitar el meu treball, a coneixer les perspectives de les noves recerques i a començar una tria de les meues fonts. També agraeixo l'ajut donat per la secretària de l'IHRF Jasmine Hamzaoui i la

seva bibliotecària Marie-Dominique Oury, així com a la companya Betlem Castellà, pel seu ajut material *in situ* i per l'atenció amb que han tractat totes les meves demandes.

Agraeixo a la Mercedes López, la paciència infinita mostrada durant aquest dos anys per un treball que altres persones de la seva condició no haurien comprès. També per ser dipositària de formes d'economia moral que sovint m'han inspirat o bé aclarit alguns aspectes que, mediatitzat per la cultura abstracta, no hagués pogut mai entendre. A la Miquela Monferrer, ma mare, li agraeixo la seva comprensió pel dèficit d'atenció que li ha suposat la realització d'aquesta treball i a més, pel seu ajut en la financiació de les meves estades al IHRF. Cap institució no dona beques a historiadors novells de 54 anys. A part d'una mare, es clar.

Finalment, vull donar les gràcies a la meva filla Mercè, i als meus amics Albert, Pancho i Antonio que m'han ajudat decissivament a l'edició d'aquest treball.

Com se sol dir, cap dels defectes d'aquest treball és imputable a aquestes persones.

Capítol I

Entre la maldat simiesca i la virtut natural de la multitud

La memòria de les grans jacqueries i de les grans jornades revolucionaries del Paris de la Revolució, terroritzà les classes dominants franceses i europees durant les tres primeres quarts parts del segle XIX. Ben cert que de jacqueries i d'amotinaments urbans n'hi havia hagut al llarg de tota l'Edat Moderna. Però mai els pagesos i els obrers de les ciutats havien tocat el cel amb la punta dels dits com en l'any II. Així que, l'espectre del poble treballador rural i urbà, intensament mobilitzat, vencedor en diverses jornades i batalles contra les potències coaligades i dotat d'objectius propis i autònoms obsedí la historiografia, la literatura i la cultura del segle XIX. Aquest poble en revolució, protagonista de les grans jornades, rebé molts noms despectius, entre els quals hem de destacar el de “foule” o “multitude”.

Per a entendre els orígens de les diverses cultures polítiques i de les diverses corrents historiogràfiques, ens caldrà, doncs remuntar-nos una mica als orígens. Una part important del vocabulari emprat i dels significats que li varen donar els coetanis i els protagonistes de la revolució tindrà derivacions i continuïtats durant tot el segle XIX.

Un cop d'ull als diccionaris francesos dels segles XVIII i XIX

Abans d'entrar a exposar l'evolució de la idea que es feien sobre la multitud tant els historiadors del segle XIX com els coetanis de la revolució, és interessant fer un breu repàs de l'evolució dels termes “foule” i “multitude” en els diccionaris francesos del segle XVII, XVIII i XIX. Examinant aquesta evolució, pretenem copsar les petjades que puguin haver deixat en els mencionats diccionaris tant les activitats de les multituds com les dels seus adversaris. Com ha dit Annie Geffroy: *L'usage normal de la langue en discours, c'est la modification des signifiés au cours de l'histoire, la contradiction entre locuteurs utilisant pourtant les mêmes mots. Ces faits, observables tous les jours,*

démentent la conception idéaliste d'une langue pure, univoque, dans laquelle à un signifiant serait rattaché un sens et un seul¹.

L'examen dels diversos significats atorgats en l'ús concret, discursiu, per part dels protagonistes de la revolució a un mot determinat, així com els adoptats per revolucionaris, pels reaccionaris i, en general pels historiadors del segle XIX, ens permetran aproximar-nos a la gènesi de determinats paradigmes. En les confrontacions de les classes també es confronten els discursos respectius i els mots adquireixen accepcions i significats diversos i funcionals a les necessitats dels qui els usen. Els diccionaris són un reflex d'aquestes confrontacions i ni que sigui implícitament en recullen les traces. El petit exercici que em proposo fer n'és una mostra: examinarem l'evolució de les definicions de "multitude" en diccionaris francesos de l'època moderna i contemporània.

El *Petit Robert* (1993) ens informa que el terme "multitude" apareix en francès en el segle XII, i en dóna tres accepcions, les dues primeres fan referència a quantitat, a gran nombre de coses, animals o persones. La tercera es refereix a *rassemblement d'un grand nombre de personnes* → *foule, troupe*. Com a locucions aporta: *La multitude accourait pour le voir, fuir la multitude (Molière)*. Després afegeix el següent sentit: *le plus grand nombre, la grande majorité, le commun des hommes (opposé à l'individu; ou opposé à l'élite)* → *foule, 1 masse, peuple, populace, 1 tourbe. Évitez d'avoir rien en commun avec la multitude (La Bruyère). La vile multitude qui a perdu toutes les Républiques (Thiers)*². Curiosament, els autors del diccionari no han trobat en la literatura francesa, cap locució favorable a la multitud.

Anem ara als diccionaris de l'època moderna. El diccionari *Nicot, Trésor de la langue française*, defineix *multitude* com: *Est quantité et assemblée de gens* i hi afegeix les següents locucions: *Une grande multitude bien épaisse*, *Nubes peditum*; *Grande multitude de gens*, *Longus ordo*; *Multitude et grande assemblée*, *Socialitas* i, *Une multitude de plusieurs sortes de gens, assemblée en une*, *Conventus*^{3,4}. Multitud adquireix una connotació que depassa la de gentada, de poble, munió, gernació... per

¹ GEFROY, Annie: Le peuple selon Robespierre. In *Permanences de la Révolution*. Paris, 1989. Ed. La Brèche, p. 180.

² Petit Robert. Dictionnaires Le Robert. Paris, 2006

³ NICOT. *Thresor de la Langue française*, 1606., p. 423

⁴ Segons el *Dictionnaire latin-français* de F. Gaffiot, Hachette, Paris, 1ª edition 1934, *Conventio*, *conventionis*, significa: "Assemblée du peuple" i "Conventionalis", vol dir: "Conventionnel; fait du consentement libre des parties". *Ordo* significa: "Rang, rangée et ligne... Ordre, classe sociale [sénateurs, chevaliers, plebeiens a Rome. "ordo senatorius" Selon Ciceron"

assumir-ne una altre de més qualitativa. Si ens atenem a les accepcions llatines, *Longus Ordo*, vol dir gran ordre, filera o grup social; si ens atenem a *Conventus* en acostarem al sentit de conveni, de reunió per a deliberar, de convenció. Per al Nicot doncs, multitud expressa quelcom més que quantitat de gent, expressa la fusió del nombre amb la deliberació i l'acord.

En la seva quarta edició, el *Dictionnaire de L'Académie française*, corresponent a 1762, defineix “multitude” en primer lloc pel nombre: *s.f. Grand nombre. Multitude innombrable d'hommes, d'animaux, de livres, de paroles, &c.* Però immediatament, passa a associar la multitud al poble: *Une grande multitude de peuple*. Sentit que reforça amb altres d'altres locucions com: *Il se prend quelquefois pour le peuple, le vulgaire. Les opinions de la multitude.*⁵ Remarquem, a efectes de la nostra recerca, que per l'Académie en 1762, la multitude tenia “opinions”. La 5^{ena}. edició del Diccionari es publicà poc temps després de les grans derrotes del moviment popular (1798) i, sigui pel fet que les espases restaven alçades, sigui per la immediatesa temporal, no hi apreciem canvis ni en les accepcions ni en les locucions.

França havia de passar diversos terratrèmols socials i polítics abans de l'aparició de la sisena edició del diccionari en 1832-5. A l'experiència de la Revolució s'hi afegeixen les de l'imperi, la Restauració i la revolució de 1830. Totes elles marcaren profundament el llenguatge. En la sisena edició *multitude* vol dir: *... se dit d'un grand nombre d'hommes. Tout Paris était à cette fête, je n'ai jamais vu une si grande multitude. Les flots de la multitude.*⁶ Observem que la memòria de les festes revolucionàries queda marcada en la locució que serveix d'exemple. D'altra banda, l'autor de la definició deixa traspuar una concepció elitista del poble: *Il signifie aussi, Le peuple, le vulgaire. Les opinions, les caprices de la multitude. Flatter l'esprit, respecter les préjugés de la multitude. Son système éblouit la multitude, mais révolte les esprits sages (Ibid).* En conclusió, en 1762 i en 1798 la “multitude” tenia opinions pròpies, si hem de fer cas dels diccionaris de l'època. Després del tsunami de la revolució, en el diccionari de 1832, la *multitude* ja no té opinions sinó *caprices*, *préjugés* i alguns demagogs es dediquen a *flatter* el seu *esprit*, mentre que alguns *systèmes* (o sigui filosofies) es dediquen a *éblouir* la *multitude* al temps que revoltien els *esprits sages*. Siguí com sigui, el Diccionari de l'Académie reconeix l'existència d'una

⁵ *Dictionnaire de l'Académie française*. Quarta edició (1762), cinquena edició (1798)

⁶ *Dictionnaire de l'Académie française*. Sisena edició (1832-35), p. 224

mentalitat col·lectiva de la multitud i la considera perillosa. Opinió reblada per l'expressió de Thiers de 1848, recollida pel petit Robert, curiosament en 1994.

Allò que en català designem com a multitud, té en francès un segon terme que és un sinònim però que al mateix temps introdueix matisos propis. Examinem doncs l'evolució del sentit de la paraula *foule*. El Nicot, *Trésor de la langue française* defineix el mot d'aquesta manera: *C'est presse de gens allant tumultuairement ensemble. Les gens sortent à grande foule de la ville, Effundunt se homines ex urbe, vel Effundit se civitas. Foule c'est dite de fouler, par ce qu'à une foule de gens les uns foulent, pressent et sur marchant les autres. L'Italien l'appelle Calca, d'un nom bien exprimant l'énergie du dit mot Foule*⁷. Podem especular sobre què tenia al cap el redactor de la definició en aquell llunyà 1606, quan per a il·lustrar el significat de “foule” utilitza una locució llatina *Effundunt homines ex urbe, vel effundit se civitas*, ens parla de la diferencia entre la ciutat física (urbe) i la civitas, com a república o pàtria dels ciutadans, i segurament pensava en aquell episodi en què la plebs romana, sortí de la ciutat, es refugià en el mont Sacro deixant, no la urbs física, si no la *civitas*, és a dir la república, per a mostrar al senat que la república no podia existir sense el *populus*⁸.

Per la seva banda, el *Dictionnaire de L'Académie française*, no recull *foule* fins a la seva 4ª edició (1762). La primera accepció ja recull sentits i locucions negatius: *Presse, multitude de personnes qui s'entrepoussent. Une grande foule. Craindre la foule. Se jeter dans la foule. Se tirer de la foule. Faire la foule, faire foule. Laisser écouler la foule. Laisser passer la foule. Il y a grande foule. La foule y est. On dit figurément, Se tirer de la foule, pour dire, Se distinguer, se tirer du commun*. La segona accepció no pot ser més negativa: *Oppression, vexation indue & violente. Cela va à la foule du peuple, à la foule de la Province. En foule, À la foule, Façons de parler adverbiales, qui signifient, en se pressant, en grande quantité, en grande multitude. Ils entrèrent tous à la foule, en foule. Ils sortirent tous à la foule. Alléguer des raisons en foule*⁹. Tant el *Dictionnaire critique de la langue française* de Jean-François Féraud

⁷ NICOT, *Trésor de la langue française*, (1606), p.297

⁸ LIVIO, Tito: *Historia de Roma desde su fundación*. Madrid, Gredos, 1997. Primera ed. Espanyola, 1990. Libro II, 31-32, pp. : 318, 319, 320 321. Titus Livi també ens explica en molts indrets de la seva història de Roma, com es produïen les sedicions de la plebs contra la prepotència dels patricis i el mecanisme del jurament mutu de fidelitat, la conjuració: *Era fundamentalmente el juramento por el que los plebeyos se prometían entre sí defenderse y afrontar la hostilidad de los patricios; posteriormente los historiadores le atribuyeron las características de una ley sometida a los comitia curiata con el procedimiento habitual, nota en p. 184*. La tradició romana jugà un paper essencial en la Revolució francesa.

⁹ *Dictionnaire de L'Académie française*. . Quarta edició (1762).

(Marseille, Mossy 1787-1788), com el *Dictionnaire de L'Académie française*, 5ª Edition (1798) en plena revolució, recullen bàsicament, les mateixes definició i accepcions. En la seva sisena edició el *Dictionnaire de L'Académie* (1832-5), recull una definició i accepcions similars. Però precisa molt més: *la foule és allò més baix, allò més vulgar i menyspreable de la massa popular*: Le vulgaire, le commun des hommes, le grand nombre des personnes ou des choses ordinaires dans leur genre. La foule ignorante, inconstante. Se mettre, par ses talents, au-dessus de la foule. Se faire remarquer dans la foule. Se tirer de la foule. Sortir de la foule. Être confondu dans la foule¹⁰. La ignorància i la incostància elevats a la quintaessència de la foule. La distinció entesa com la capacitat de diferenciar-se de la foule. Podem apreciar que la definició associa el significat de la massa del poble, amb significats negatius com: pressió, por, violència, opressió i ganes de fugir. No suggerim que aquesta associació negativa sigui atribuïda pels autors del diccionari i no estigués inscrita ja en el llenguatge dels sectors cultes de la societat, però si que volem assenyalar l'efecte performatiu que es produeix quan es fixen els sentits propis de determinades capes socials en un instrument que fixa els sentits oficials de la llengua.

Finalment el *petit Robert* (1993), ens informa que la paraula *foule* apareix per primer cop en francès en 1538. I en dona dues accepcions. Ens interessa recollir-les aquí perquè il·luminen el sentit d'algunes de les coses que llegirem a continuació: 1. *Multitude de personnes rassemblées en un lieu* → **affluence, monde**. *Il y avait une foule immense, bigarrée, diaprée, fourmillante* (Gautier). *Foule grouillante* → **bousculade, cohue, presse**. *Se mêler à la foule. Prendre un bain de foule, Fendre la foule, La foule se presse à l'entrée du théâtre. Un mouvement de foule. Foule en marche* → *Contenir la foule. La foule des badauds, des curieux.- Il y a foule: il y a beaucoup du monde, d'affluence. Sociol. Réunion d'êtres humains considérée comme une unité psychologique et sociale ayant un comportement, des caractères propres.* → 1. *masse. Psychologie des foules*, de G. Le Bon. 2. *LA FOULE: le commun des hommes (opposé à l'élite).* → 1. **masse, multitude, peuple, FAM, popolo, 1. tourbe, troupeau, vulgaire**. *La voix, le jugement de la foule. Quant à flatter la foule ô mon esprit, non pas! [...] Ah! Le peuple est en haut, mais la foule est en bas* (Hugo). *Fuir la foule, L'engouement pour un artiste (cf. Grand public)*¹¹.

¹⁰ *Dictionnaire de L'Académie française*. Sisena edició (1832-5)

¹¹ Petit Robert (1993) He intentat respectar l'ortotipografia emprada pel diccionari.

El *Robert* objectiva el sentit de la paraula, disminuint-ne les connotacions negatives presents en els diccionaris de l'acadèmia dels segles XVIII i XIX. Fins i tot se li dona una definició presumptivament provinent de la sociologia, encara que no ens informa de quina escola prové la definició. La referència a Le Bon com a “creador” del que s'entén com una disciplina científica, la “Phsycoloogie des foules”, li dona un caire d'autoritat a Le Bon, que com veurem en el capítol 4, no està gens justificat i que, d'altra banda, revela el caràcter ideològic del propi diccionari.

Un antirevolucionari matiner: Burke

El discurs sobre la multitud que es construirà en el segle XIX té els seus orígens en els discursos revolucionari i contrarrevolucionari coetanis de la revolució. En aquest apartat, farem un breu recorregut pel costat dret de la literatura coetània de la revolució. Comentarem l'obra de Burke i la Barruel. Hi trobarem les arrels d'un discurs de llarga durada que influí tant en el segle XIX com, i ho veurem en el capítol corresponent, en el discurs de Taine i de Cochin i de retruc, en el de Furet.

Ja en els dos primers anys de la revolució, l'anglès Edmund Burke (1729-1797), escriu les seves *Reflexions sobre la Revolució a França*. La ideal principal de Burke és que la raó no pot pretendre canviar el món fent realitat els projectes utòpics. A la raó, Burke hi oposa la tradició¹². Més enllà de seva intel·ligent i matineria reivindicació del tradicionalisme, aquí ens interessa ressaltar el tractament que fa Burke de la multitud. I ens interessa pel precedent que marcarà per al conjunt d'autors del costat dret en el segle XIX i, premonitoriament, en l'historiografia autodenominada revisionista dels anys 60-80 del segle XX. El llibre es configura com una llarga carta de Burke a un cavaller francès anònim escrita a la calor dels esdeveniments i publicada a finals de 1790. Resulten sorprenents tant la capacitat de previsió de Burke respecte de l'evolució del procés revolucionari, com la gran quantitat d'informació de primera mà que utilitza en temps real, així com el coneixement dels arguments filosòfics de la Il·lustració francesa als que oposarà arguments que mostren una elaboració ben anterior. No en va el 1756, havia publicat ja el seu *Cop d'ull sobre els mals que ha produït la civilització*, on, malgrat se'n va desdir posteriorment, hi apareixen les seves primeres crítiques a l'obra dels *philosophes*.

¹² BURKE, E.: *Reflexiones sobre la Revolución en Francia*. Alianza Editorial, Filosofía. Madrid, 2003.

En les “Reflexions...” el primer element crític en relació a la revolució és l’afirmació que la desigualtat és el fonament natural de la societat. La igualtat sols pot ésser una igualtat moral, segurament és el primer liberal en plantejar-se la igualtat no com igualtat de fet si no de dret: *Habríais tenido una Constitución libre, una monarquía poderosa, un ejército disciplinado, un clero reformado y respetado, una nobleza menos influyente pero más digna, capaz de inspiraros la virtud, no de ahogarla; habríais tenido una liberal clase media para emular a esa nobleza y darle nueva vida; habríais tenido un pueblo protegido, satisfecho, laborioso y obediente, enseñado a buscar y reconocer esa felicidad que la virtud es capaz de encontrar en todas las situaciones y en la cual se cifra la verdadera igualdad moral del género humano, no esa otra felicidad que en realidad es una monstruosa ficción y que, inspirando falsas ideas y vanas esperanzas en los hombres destinados a caminar por la oscura senda de la vida del trabajo, sólo sirve para agravar y hacer más amarga esa indiscutible desigualdad que nunca puede evitarse y que el orden de la vida civil ha establecido, tanto para beneficio de aquellos que ha destinado a permanecer en un estado humilde, como de aquellos otros a quienes les da la posibilidad de elevarse a una condición más espléndida, si bien no más feliz*¹³. Notem que un dels principals errors de la revolució, per a Burke, és la recerca de la felicitat del gènere humà. En això també Burke configura un discurs precursor que farà un llarg camí durant més de dos segles fins a arribar a Anna Arendt i Furet. L’aspiració a la felicitat basada en la igualtat, segons aquest autors, sols pot induir falses esperances i per tant frustracions i problemes.

Per a Burke, sempre hi ha hagut i sempre hi hauran rics i pobres com ens indica el sentit comú. Les estructures de l’Antic Règim són millors per a donar un reconeixement i un espai a les classes que se situen naturalment a la base de la piràmide social: *Creedme señor: aquellos que intentan nivelar arrasando las diferencias, nunca logran llegar a una sociedad igualitaria. En todas las sociedades, como están integradas de varias clases de ciudadanos, siempre habrá alguna clase que sea superior. Por lo tanto, lo único que hacen los niveladores es alterar el orden natural de las cosas; sobrecargan el edificio social poniendo en la parte más alta lo que la solidez de la estructura requiere que esté en la base (...)* El canceller de França, en la inauguració de los Estados, dijo en un tono de floritura oratoria que todas las ocupaciones son honorables. Si lo que quería decir era que ningún trabajo honesto es

¹³ BURKE, E.: *Reflexiones sobre la Revolución en Francia*. Ob. Cit. p. 72.

deshonroso, no habría faltado a la verdad. Pero cuando afirmamos que algo es honorable, implicamos que disfruta de alguna distinción. La ocupación de peluquero o de vendedor de velas de sebo, por no mencionar ahora otras ocupaciones todavía más serviles, no puede ser motivo de honor para ninguna persona. Este tipo de personas no deben padecer opresión alguna por parte del Estado; pero el Estado es oprimido por ellas si a dichas personas se les permite que gobiernen, ya sea individual o colectivamente. Pensáis vosotros que, permitiéndoselo, estáis combatiendo el prejuicio; pero de hecho estáis guerreando contra la naturaleza¹⁴. És a dir que allò que preocupa a Burke és, en definitiva, la possibilitat de la democràcia, que en 1790 no era encara una realitat a França, però sí una possibilitat ben perillosa.

Alguna tendència historiogràfica nega l'existència de les classes a l'Antic Règim, tot substituint-les per uns eteris estaments. Probablement no ha reparat que per a els contemporanis la existència de les classes era una realitat manifesta, com ens mostra el fet que Burke usa la categoria "classe" amb una normalitat asombrosa, encara que lògicament no ho faci amb les accepcions que li han atorgat les ciències socials contemporànies. A Burke tant bon lector d'Aristòtil¹⁵ com observador de la realitat social, l'existència de les classes i de les seves lluites ni el sorprèn, ni el preocupa. Allò que el preocupa és que els de baix vulguin imposar la igualtat o, senzillament, que pretenguin governar.

Quan Burke critica la venda dels béns eclesiàstics, tracta de mostrar que l'església usa aquests béns de forma més profitosa per a la societat que els seus futurs compradors. Aquests seran més cobdiciosos i egoistes que l'Església i, per tant, tendiran a apropiarse de més excedent, en detriment dels pobres. No ens interessa aquí l'argumentació amplia i prolixa de Burke en defensa dels béns de l'església, si no pel que revela de les seves concepcions sobre el tema de la igualtat i sobre el món del treball. Parteix Burke de que les prèdiques antireligioses dels filòsofs són únicament una justificació, una "ideologia" justificatòria dels interessos dels aspirants a la possessió dels béns eclesiàstics. De fet, la previsió de Burke és que sols hi haurà un canvi de mans i no un avenç real cap a la igualtat: *Considerando desde todas las perspectivas lo que se recibe, lo que se gasta y el empleo de personal, un legislador prudente comparará cuidadosamente al propietario a quien se le recomendó expulsar con el extraño que le*

¹⁴ BURKE, E. *Reflexiones sobre la Revolución en Francia*. Ob.cit. p. 89-90.

¹⁵ *Hay oligarquía cuando controlan el régimen político los dueños de grandes fortunas, y, por el contrario, democracia, cuando los que no tienen un gran capital, sino los pobres.* ARISTÓTIL, Política, Llibre III, Cap. VII. Alianza editorial, Madrid, 1993, plana 121.

fue propuesto para tomar el lugar de aquél. Antes de que aparezcan todos los inconvenientes que necesariamente forman parte de las revoluciones violentas en el orden de la propiedad mediante grandes confiscaciones, deberíamos tener una garantía razonable de que quienes adquieren las propiedades confiscadas serán considerablemente más laboriosos, virtuosos y sobrios, menos dispuestos a apropiarse de una proporción excesiva de las ganancias del trabajador, o de gastarse en sí mismos una cantidad mayor de la apropiada; o que sabrán emplear el excedente de una manera más regular y equitativa, de modo que responda mejor a las exigencias del bien público que los antiguos propietarios, ya fueran éstos obispos, canónigos, abades con encomiendas, monjes o lo que usted quiera.

Burke, realista, reconeix el sofriment de les classes treballadores: (...) *Los monjes están tan útilmente empleados como los que se ocupan de la mañana a la noche en los innumerables, serviles, degradantes, incómodos, inhumanos y a menudo malsanos y pestilentes trabajos a los que tantísimos infelices han sido irremisiblemente condenados por la economía social. El passa és que per molt injusta que sigui aquesta situació sempre serà millor deixar les coses com estan: Si no fuera generalmente pernicioso alterar el curso natural de las cosas e impedir en cualquier grado el girar de la gran rueda que es mantenida en movimiento por el singular trabajo de estas gentes desdichadas, estaría yo infinitamente más inclinado a rescatarlas a ellas de sus miserables ocupaciones, que a interrumpir violentamente el tranquilo reposo de la quietud monástica. Sempre serà millor mantenir a l'Església que a la nova i voraç burguesia ascendent: El sudor del albañil y del carpintero, los cuales trabajan para participar del sudor del campesino, ¿es que no fluye tan grata y saludablemente cuando se vierte en la construcción y reparación de majestuosos edificios religiosos que cuando se pintan casetas y pocilgas de vicio y lujuria? ¿Es que ese sudor no fluye de manera igualmente honorable y provechosa cuando se dedica a reparar esas obras sagradas que se han ido marchitando con el paso de innumerables años, que cuando se vierte en la construcción de efímeros receptáculos de voluptuosidad tales como teatros de ópera, burdeles, casas de juego, clubs y obeliscos en el Campo de Marte?*¹⁶.

¹⁶ BURKE, E.: *Reflexiones sobre la Revolución en Francia*. Ob.cit., pp 239-242.

Examinem ara la concepció de l'Abbé Barruel. Integrat en la gran onada de literatura antijacobina i antipopular posterior a Thermidor de l'any II i Germinal i Prairial de l'any III, ens ofereix en la primerenca data de 1798 una explicació de la revolució en clau conspirativa, en la que tots els grans actors de la revolució (Robespierre, Danton, Sièyès...) són confosos en una amalgama anomenada “jacobins”, que rep permanentment, al llarg d'unes dues mil planes, distribuïdes en cinc toms, l'apel·latiu de “secta”. Una secta quines maquinacions expliquen el conjunt dels esdeveniments de la revolució: *Sous le nom désastreux de Jacobins, une secte a paru dans les premiers jours de la Révolution Française, enseignant que les hommes sont tout égaux & libres; au nom de cette égalité, de cette liberté désorganisatrices, foulant aux pieds les autels & les trônes; au nom de cette même égalité, de cette même liberté, appelant tous les peuples aux désastres de la rebellion & aux horreurs de l'anarchie*¹⁷.

Segons Barruel, la massa revolucionària no té consciència pròpia, no actua de forma autònoma ni seguint objectius propis, si no manipulada per la secta: *Dès les premiers instants de son apparition, cette secte s'est trouvée forte de trois cent mille adeptes, soutenue de deux millions de bras qu'elle faisait mouvoir dans toute l'étendue de la France, armés de torches, de piques, de haches et de toutes les foudres de la Révolution*¹⁸. La multitud és doncs, una titella en mans d'una secta.

Només cal separar el gra de la palla: el poble francès, per natura, no és dolent i en la revolució ha actuat sota l'engany i la conspiració de la “secta”, i si hagués estat coneixedor dels desastres que comportava la revolució, aquesta no s'hauria produït: *La secte est monstrueuse, mais les disciples ne sont pas tous de monstres. Les soins mêmes qu'elle prévoit pour cacher un grand nombre ses derniers projets, les précautions extrêmes dont elle usait pour ne les révéler qu'aux élus de ses élus, nous démontrent assez combien elle craignait de se voir sans moyens & sans force, & d'être abandonnée par la multitude de ses disciples, s'ils venaient à pénétrer dans toute d'horreur de ses mystères. Je n'en ai pas douté un seul instant: quelque dépravation que régnait parmi les Jacobins, la plus grande partie aurait abandonné la secte, s'ils avaient su prévoir à quel terme & par quels moyens on voulait les conduire. Et ce peuple François surtout,*

¹⁷ BARRUEL, M. l'Abbé: *Mémoires pour servir a l'histoire du jacobinisme*. T. I, p. V. A Hambourg, 1798. Chez P. Fauche, Libraire. Cinc volums. Descarregat de Gallica.

¹⁸ BARRUEL, M. l'Abbé: *Mémoires pour servir a l'histoire du jacobinisme*. Ob.cit., T. I, p. V.

*comment eût-il suivi de pareils chefs, s'il eût été possible alors de lui dire & de lui faire entendre: "Voilà les projets de vos chefs; voilà jusqu'où s'étendent leurs complots & leurs conspirations!"*¹⁹

Barruel avisa a les potencies estrangeres que han de combatre la revolució, que la via del manifest de Brunswick no és correcta ni pràctica. Junt a la coerció militar calen dosis de política, de consens, de convenciment: *Alors plus que jamais, il faudra réfléchir qu'avec les sectes la plus dangereuse des guerres n'est pas celle qui se poursuit au champ de Mars. Quand la rebellion & l'anarchie sont dans les éléments des sectaires, les bras peuvent bien être désarmés, mais l'opinion reste, la guerre est dans les coeurs. Une secte réduite a se cacher ou à se reposer, n'en reste pas moins secte. Elle pourra dormir, mais son sommeil sera la calme des volcans. Ils ne vomissent plus au dehors leurs torrens & leurs flammes, mais les feux souterrains serpentent, travaillent de nouvelles issues & préparent de nouvelles secousses.*²⁰

Barruel doncs, concep de la multitud com a massa primitiva, innocent, manipulable, però en el fons, bona i amant de les tradicions. La massa revolucionària és reduïda a 1 milió de persones, manipulades per una maquinaria d'associacions i clubs als que se'ls hi atorga una militància- afiliació de 300.000. El poble, un cop descomptats aquests 300.000 jacobins, és bo i es pot salvar. Fins i tot una part d'aquests jacobins estaven enganyats perquè haguessin pogut preveure les conseqüències dels seus actes irreflexius, segurament no els hauria comès.

La malícia simiesca del poble baix: Restif de la Bretonne

La multitud és moguda per agitadors i desorganitzadors i els bandits utilitzen les mobilitzacions populars per a robar i saquejar les bones gents. Trobem alguns exemples d'aquesta concepció a Restif de la Bretonne.

Nicolas Edmé Restif de la Bretonne (1734-1806), fou el paradigma de l'escriptor de novel·la popular de finals del segle XVIII francès. D'origen camperol i provincià, *compagnon* del ram de la impressió, tenia la compulsió de l'escriptura: va escriure 203 llibres. Bàsicament va escriure novel·les populars com *Le paysan perversi* (1775) i *La paysanne perversie* (1780), en què narra el procés d'aculturació d'un pagès i de la seva

¹⁹ BARRUEL, M. l' Abbé: *Mémoires pour servir a l'histoire du jacobinisme*. Ob.cit., T I, p. XVI.

²⁰ BARRUEL, M. l' Abbé: *Mémoires pour servir a l'histoire du jacobinisme*. Ob.cit., T I, p. XVII.

germana emigrats a la ciutat; *Le pornographe* (1769) en què proposa una reforma de la prostitució; llibres autobiogràfics i de memòries com *Vie de mon père* (1779) o *Monsieur Nicolas ou le coeur humain dévoilé* (escrit entre 1794-99); novela utòpica i d'anticipació com *La Découverte australe* (1781)... Restif fou motejat injustament com el “Rousseau du ruisseau” o “Voltaire des femmes de chambre”. Pel contrari, com ha dit Jean Dutourd: *Il est le Saint-Simon des boutiques, des ateliers de typographie, des chambres mansardées où l'on séduit de petites ouvrières, des repas patriarcaux, des longues marches à pied des pauvres à travers les campagnes et les villes, des disputes d'ivrognes dans les rues mal éclairées, des amours furtives, des bals populaires, des ribotes de godelureaux, etc.*²¹ Restif serà una excel·lent font per a la meua tesi.

Entre 1788 i 1794 va escriure les seves *Nuits de Paris ou le Spectateur nocturne*. Nosaltres ens referirem exclusivament a la part anomenada *Sept nuits de Paris, Ouvrage servant à l'histoire du Jardin du Palais-Royal*, coneguda popularment com *Les Nuits Revolutionnaires*, publicada en 1794. De fet el llibre abarca vuit nits, encara que el títol parli de set. Els esdeveniments narrats corresponen al període abarcat entre juny de 1789 fins a octubre de 1793. *Les Nuits* ens mostren l'estil de vida bohemí de Restif. Viu pobrament del producte de la venda dels seus llibres, que auto-cita permanentment, com a mitjà per a promocionar-los. Passeja, de nit i de forma incansable, pels carrers de Paris; passa moltes hores al cafè Robert-Manouri on escriu, escolta converses o dialoga amb els seus personatges; segueix personatges que li semblen interessants amb els que es creua pels carrers de Paris, els observa, els escolta, a cops interacciona amb ells i els acaba transformant en personatges de l'obra; deambula per la seva “estimada illa de Saint-Louis”, on escriu o somia, recolzat en les baranes del molls. Restif s'acaba transformant en una espècie d'historiador o cronista del carrer, segons ell mateix.

La forma com Ettore Scola el retrata a “La nuit de Varennes” (1981) reflexa bastant bé l'estil de vida de Restif, les seves opinions i actituds, àdhuc la seva forma de vestir, com ens mostren els gravats que il·lustren algunes de les seves obres, si bé allò que va fer Restif durant la fugida del rei el 20 de juny de 1791, és explicat per Scola (i per l'autora de la novel·la, Catherine Rihoit) amb moltes llicències literàries. (“*Nuit V^e. La fuite du roi*” a *Les Nuits Révolutionnaires*, llibre citat, pag. 211 a 216). En realitat,

²¹ DUTOURD, J.: “Restif, entre Saint-Simon et Proust”, dins de: RESTIF DE LA BRETONNE, Nicolás Edmé: Les Nuits révolutionnaires. Préface de Jean Dutourd. Notes et commentaires de Béatrice Didier. Paris, 1978. Le livre de poche. Librairie Générale Française, p. 9.

Restif no va pujar a cap diligència per a seguir el viatge del rei, ni molts menys acompanyant a Giacomo Casanova, ni a Thomas Paine, ni a cap dama de Maria Antonieta. Senzillament pasava una estona en un bordell i va sentir rumors del que anava a passar. Després, senzillament, va restar atent als esdeveniments.

Quant a les posicions polítiques de Restif, diguem que foren sempre moderades. Les “Sept nuits de Paris...”, porten com a lema la frase: “Les extrêmes se touchent”. Restif evoluciona políticament al llarg de l’obra, que comença l’abril de 1789 i acaba la seva escritura amb data de 31 d’octubre de 1793, per ésser publicat en 1794. L’autor passa des de un recolzament a la revolució liberal, mantenint l’esperança que el rei l’encapçalarà i amb admiració per Lafayette i Mirabeau, fins a declarar-se, de forma instrumental, “montagnard” moderat: tanca el llibre el 31 d’octubre de 1793 (10 de brumari, any II), amb l’execució dels diputats girondins, l’entrada de les tropes revolucionàries a Mons, amb la frase “Vive la République et la Montagne!”. En els relats de les jornades revolucionàries lamenta permanentment les violències populars, per acabar sempre justificant-les “a posteriori”. Segueix, doncs l’evolució del procés a remolc de la mobilització popular, amb permanents mostres de desconfiança i àdhuc menyspreu respecte a la “populace”. El conjunt de les Nuits, fa entreveure un cert oportunisme o al menys, un intent d’adequar-se a l’esperit popular de cada etapa de la revolució.

La seva “Profession de foi politique de l’auteur”, escrita entre el 9 i el 31 d’octubre de 1793, és mostra clara del que dic: *Comme je l’ai dit, en commençant, j’ai écrit cet ouvrage à mesure que les événements arrivaient, et il a été très long à l’imprimer. J’y donnais plus le sentiment public d’alors, que le mien. Mais ici, je dois présenter ce dernier dans toute sa pureté.*

Je crois que la vraie représentation nationale est dans la Montagne : que les Jacobins, et les clubs patriotes dans le même sens, ceux qui pensent comme eux, sont les vrais patriotes; que les Petion, etc. loués il y a un an, étaient des traites ; que Marat et Robespierre, etc. ont sauvé la patrie ; que les exécutions des 2,3,4,5 septembre étaient malheureusement nécessaires, surtout pour le prêtres réfractaires, les laïcs contre-révolutionnaires, etc. ; que la mort de Louis Capet a été juste et nécessaire, et qu’en le défendant comme on l’a dit dans cet ouvrage, on n’aurait pas dû néanmoins le sauver, mais seulement prouver à la nation que son intérêt était que le dernier tyran des Français pérît ; que lorsqu’on a dit, qu’il n’était pas tyran, étant sur le trône, on a seulement voulu dire, qu’il n’y était pas monté par violence ; mais on soutient qu’a

*présent tous les anciens rois français doivent être nommés des tyrans ; que les journées du 31 mai, 1er, 2, 3, 4 juin, etc., 3 et [suivantes d'] octobre, qui ont été la suite, ont sauvé la patrie ; que le crime de Marie Antoinette, de Brissot, etc. est constant ; et que la commune de Paris a bien mérité de toute la République, par sa vigueur, son zèle, et son brûlant patriotisme*²².

L'intent de justificar, l'octubre de 1793, algunes de les posicions moderades anteriors és transparent. Tant transparent que Restif passà a ser sospitós durant l'hivern-primavera de l'any II, i es lliurà per poc del tribunal revolucionari. Després de Thermidor, Retif va ascendir socialment, i visqué en un cert benestar durant el règim del Directori, del Consulat i de l'Imperi, fins la seva mort el 1806. Granjonc (Grandjonc, 1989) ens informa que Retif assistí a les sessions del club del Panthéon i que fou amic de Sylvain Maréchal. D'aquest fet i de les seva obra "Monsieur Nicolas" (1797), en vol desprendre una filiació de Retif amb el comunisme francès dels anys 40. No ens sembla pas que les coses vagin per aquest camí. Pensem provar que el comunisme de Rétif és un comunisme "more geometrico" és a dir, pur exercici intel·lectual lluny dels problemes de la multitud. D'altra banda, Retif no és, en cap moment citat per Buonarroti, en els seus llistats de la Conspiració dels Iguals.

La visió que Restif té de les multituds revolucionàries, l'hem cercada en les descripcions que fa de les grans jornades revolucionàries. Allò que realment l'impressiona d'aquestes jornades a Retif és l'actuació dels bandits i dels saquejadors. És el tema recurrent en les seves descripcions. Retif no veu mai el poble com a subjecte col·lectiu, si no les individualitats de sectors minoritaris i marginals. Posem alguns exemples: *Troisième nuit. Le 13 juillet. Dans la journée, les bandits du faubourg Saint-Marcel étaient passés devant ma porte, pour aller se réunir aux bandits du faubourg Saint Antoine. Ces bandits étaient mendiants de race, avec les horribles tireurs de bois flotté ; tout cela formait une tourbe redoutable, qui semblait dire : " C'est aujourd'hui le dernier jour des riches et des aisés : demain sera notre tour. Demain nous coucherons sur l'édredon, et ceux à qui nous aurons laissé la vie, occuperont, s'ils le veulent, nos ténébreux galetas. " Toutes les femmes tremblaient. Pour moi, je me disais: " Voilà le moment, ou jamais, de former une milice nationale !" Je ne travaillai pas. Je me levai du matin, pour l'unique fois depuis longues années, et j'allai trouver les ouvriers, les artistes de ma connaissance : "Amis! leur dis-je, courez à vos districts,*

²² RESTIF, *Les nuits révolutionnaires*, ob.cit., pp. 380-381. En les citacions de Retif respecto la seva peculiar ortografia i els seus neologismes dels que la seva obra n'està ben curulla.

*dites-leur qu'il faut que les bourgeois honnêtes s'arment, pour se préserver des brigands et des hommes grossiers!*²³.

El poble és dolent per naturalesa digui el que digui Rousseau. Tot blasmant el seu gendre amb el que té una batussa familiar terrorífica, que no entrem a resumir aquí, (relatada a les planes 168-175), afirma: *Mais on ne peut se figurer qu'Augé ne soit pas un homme! On ne saurait se figurer combien c'est un être atroce, vil, bas; à quel point ce sot méchant est privé de faculté de sentir, de penser, de rougir, d'avoir du repentir, des remords! Cela n'a aucuns principes. Élevé par une mère bornée, par un père faible, ayant passé sa jeunesse dans les bas emplois, avec les commis aux aides, les rats de cave, les commis de barrière, il n'a respiré que la méchanceté! Il n'est sensible qu'au plaisir diabolique de faire du mal aux autres, de les plonger dans la douleur, le désespoir!... Et le peuple est rempli de ces êtres-là. Le bas peuple a la malice du singe; c'est la nature, quoi qu'on disoit J-J. Rousseau: la bonne éducation peut seule le corriger.*²⁴

Davant els motins de febrer de 1793, que plantejaren amb tota la seva cruesa el problema de les subsistències i fins i tot el problema de la propietat i del propi caràcter de la revolució, la posició de Restif és ben complexa. El poble és “imbècil”, “envejós”, “no veu més enllà de l'ara i aquí”, el seu cap és “estúpid”, es deixa moure per agitadors i demagogs. Les seccions estan ocupades pels agitadors, no es pot anar a les seves sessions perquè són llarguíssimes, pesades, i s'hi parla de coses odioses. Tot això ho trobem a la seva descripció de la nit del 26 al 27 de febrer, sota el títol de *Pillage aux épiciers: Une horde de désorganiseurs se répandait partout, envoyée, soldée, dir-on, par les Anglais, ou par la cour d'Angleterre; car ce n'est pas la même chose. Je sortis vers les cinq heures, un peu avant la fin du jour. A peine eus-je fait quelques pas sur le quai, que je vis la boutique de l'épicier vis-à-vis le pont de la Tournelle*²⁵, assaillie. *J'entends que le prétexte est la cherté du savon. Je vois les femmes du peuple de Paris, de ce peuple tout différent de celui des campagnes, parce qu'il est anciennement avili; parce qu'il est obscur et caché; parce que l'ancien homme riche, par une ancienne et mauvaise habitude, le tutoyait, avec l'air et le ton dont on parle à un chien ... attaquer bruyamment et détruire, sans songer au lendemain!... Je fis alors cette réflexion: voilà*

²³ RESTIF, *Les Nuits révolutionnaires*, ob.cit., pp. 47-48.

²⁴ RESTIF DE LA BRETONNE, Nicolás Edmé. *Les Nuits révolutionnaires*, ob.cit., pp. 170-171.

²⁵ El pont de la Tournelle travessa el Sena, unint els faubourgs Saint Antoine i Saint Marcel a través de l'illa de Saint Louis.

deux épiciers attaqués ; car celui du coin des Grands-Degrés l'est aussi, et je n'ya faisais pas attention. Ce sont des agitateurs, qui viennent émouvoir ce peuple imbécile, ces femmes de bateau, aigries par la peine, et qui ne voient, comme l'animal, que le lieu et l'instant présent ; qui ont contre l'épicière, mieux habillé ; mieux vêtue, la même jalousie qu'une bourgeoise avait contre l'avocate et la conseillère ; que celles-ci avaient contre la financière, et la noble ! La femme du peuple croit ne pouvoir en trop faire, pour ravalier l'épicière à son niveau ; elle ne sent pas que si l'épicière n'est plus aisée, elle ne pourra pas lui tenir des marchandises toujours prêtes à vendre, parce qu'elles sont en magasin, elle, blanchisseuse, sera souvent obligée d'attendre qu'on en ait été chercher ; qu'elle perdrait des journées, du temps, et de pratiques ! qu'elle manquera de pain ! Rien de tout cela n'entre dans sa tête stupide, et les agitateurs, les traites, qui viennent la mettre en mouvement, n'ont garde de lui dire qu'elle agit contre elle-même !... Mais d'où viennent les sections ne le font-elles pas, au lieu de s'occuper de tant de choses oiseuses, dans leurs longues, ennuyeuses et bruyantes séances !... C'est que les agitateurs sont continuellement aux sections... ²⁶

Sorprementment, malgrat que el poble ignorant és el pitjor enemic de qualsevol govern, l'única solució és la comunitat: *J'ai toujours vu, pensé, dit, écrit, que les bas peuple, sans instruction, est le plus grand ennemi de tout gouvernement. C'est lui, c'est à ces êtres stupides, que l'agitateur s'adresse, habillé comme eux. Je ne connais qu'un remède au mal, dans un pays où la populace commande, c'est non le partage égal des fortunes, cela est impossible, et il faudrait recommencer tous les jours ; mais la communauté, telle que la proposais, en 1782, dans mon Anthropographe.* ²⁷

L'actitud de Restif respecte de la multitud no és única. Malgrat Grandjunc el fa aparèixer en el seu estudi com a precedent del comunisme francès, el cert és que el seu comunisme és purament teòric : *Le Communisme, qui serait le meilleur des gouvernements. L'Unique digne d'Hommes raisonnables, n'existe qu'en Amérique, chez certaines Peuplades, telles que les Othomacós : des larmes de joie viennent aux yeux, quand On pense à ce bon Peuple, ainsi qu'aux Alibamons, sur les frontières des Colonies espagnoles ! ... La Nature a fait là, ce que la Révolution et la plus sublime Philosophie n'ont pu faire ici ... Certainement c'est le chef d'oeuvre de la sociabilité, que*

²⁶ RESTIF, *Les Nuits révolutionnaires*, ob.cit., pp. 316-317.

²⁷ RESTIF, *Les Nuits révolutionnaires*, ob.cit., p. 318.

de détruire l'inégalité, que la Nature a mise entre les Hommes par les facultés, pour les rendre égaux socialement (...) ²⁸

Retif veu el comunisme com a una teoria impossible d'aplicar: *Je sais bien qu'il est inutile de prêcher aux Hommes le Communisme : Hâ ! trop de passions s'y opposent ! Les Meneurs du Genre-humain, les Egoïstes, les Riches, tous les Vicieux, ont trop d'intérêt à l'empêcher, pour que jamais il puisse se réaliser ! Un Dieu ne l'établirait pas ; et nous avons ici la preuve de fait : Jesuah si respecté, regardé longtemps comme Un Dieu [...], n'a pu, dans toute sa gloire, établir ce saint communisme : Et moi, insecte rampant dans la poussière, je l'établirais !* ²⁹.

Alguns dels membres del Cercle Social que també eren ben agosarats a l'inici de la revolució, i que sostingueren teories ben avançades socialment quan es tractava de formular teories reformadores sostindran posicions similars a les de Restif, quan la revolució es radicalitzi i la multitud deixi de ser un objecte amorf i passiu. Quan la multitud mostri el seu rostre amenaçant i la seva pròpia autonomia.

La multitud i els jacobins

Guaitem ara cap el costat esquerre. La relació entre el cantó esquerre i la multitud és ben diversa. Pels roussonians d'estricta observança, com poden ser Robespierre, Saint-Just o Babeuf, el poble no sols és el dipositari de la sobirania nacional si no que, a més és substancialment bo. Podem trobar les primeres expressions d'aquesta concepció en el Rousseau del *Discurs sobre l'origen i fonaments de la desigualtat entre els homes*. Gairebé al final de la primera part, defensa la compassió en contraposició a la raó: *Mandeville a bien senti qu'avec toute leur morale les hommes n'eussent jamais été que des monstres, si la nature ne leur eût donné la pitié à l'appui de la raison; mais il n'a pas vu que de cette seule qualité découlent toutes les vertus sociales qu'il eut disputer aux hommes* ³⁰.

²⁸ RETIF "Pièces justificatives" en el tom 2 de GRANDJONC, Jacques : Communisme / Kommunismus/ Communism. Origine et développement international de la terminologie communautaire prémarxiste des utopistes aux néo-babouvistes. Trier (Treveris), 1989. Schriften aus dem Karl-Marx-Haus. N° 39. 2 toms. 1. Historique. 2. Pièces Justificatives, p. 350.

²⁹ RETIF "Pièces justificatives", Ob.cit.cit., p. 358.

³⁰ ROUSSEAU, J.-J. : *Discurso sobre el origen y los fundamentos de la desigualdad entre los hombres y otros escritos*. Estudio preliminar y notas de Antonio Pintor Ramos. Tecnos, Madrid, 2002, p. 151. Edició

La raó i la filosofia aïllen els homes, els fan egoistes. Són pròpies dels homes civilitzats. La compassió és pròpia del salvatge i, per extensió, del poble: *Quand il serait vrai que la commisération ne serait qu'un sentiment qui nous met à la place de celui qui souffre, sentiment obscur et vif dans l'homme sauvage, développé, mais fiable dans l'homme civil, qu'importerait cette idée à la vérité de ce que je dis, sinon de lui donner plus de force? En effet la commisération sera d'autant énergique que l'animal spectateur s'identifiera intimement avec l'animal souffrant. Or il est évident que cette identification a dû être infiniment plus étroite dans l'état de nature que dans l'état de raisonnement. C'est la raison qui engendre l'amour-propre, et c'est la réflexion qui le fortifie; c'est elle qui replie l'homme sur lui-même; c'est elle qui le sépare de tout ce qui le gêne et l'afflige. C'est la philosophie qui l'isole; c'est par elle qu'il dit en secret, à l'aspect d'un homme souffrant: pérís si tu veux, je suis en sûreté. Il n'y a plus que les dangers de la société entière qui troublent le sommeil tranquille du philosophe, et qui l'arrachent de son lit. On peut impunément égorger son semblable sous sa fenêtre; il n'a qu'à mettre ses mains sur ses oreilles et s'argumenter un peu pour empêcher la nature qui se révolte en lui de l'identifier avec celui qu'on assassine. L'homme sauvage n'a point cet admirable talent; et faute de sagesse et de raison, on le voit toujours se livrer étourdi au premier sentiment de l'humanité*³¹.

Seguint aquest raonament, Rousseau compara la multitud, quan s'agrupa i es revolta contra les injustícies amb l'home salvatge, potser primari, però humà i compassiu, contraposat a l'home "civil", reflexiu i egoista. L'exemple d'aquest caràcter compassiu, i entregat del poble, Rousseau l'extreia d'allò que era una experiència quotidiana per un home del segle XVIII: les revoltes populars: *Dans les émeutes, dans les querelles des rues, le populace s'assemble, l'homme prudent s'éloigne: c'est la canaille, ce sont les femmes de halles qui séparent les combattants, et qui empêchent les honnêtes gens de s'entr'égorger*³²

El Discurs sobre els orígens de la desigualtat apareix el 1754. Recordem que l'assumpte dels raptos de nens, que havia donat lloc a importants motins urbans a París va succeir el 1750³³. Encara que no trobem a les seves *Confessions*, traces d'aquests motins, (Rousseau, 1978), està clar que el ginebrí no reflexionava suspès en l'aire, en el

francesa a: *Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes*. Éditions Mille et une nuits, Paris, 1996, p. 69.

³¹ ROUSSEAU, J.-J.: *Discours*, ob. cit. pp. 69-70.

³² Ibid, *Discours*, p. 70.

³³ Veure l'important llibre de FARGE, Arlette, *Logiques de la foule. L'affaire des enlèvements d'enfants. Paris 1750*. Paris, 1988. Ed. Hachette.

món pur de les idees, sinó a partir d'experiències directes i ben properes. Aquesta concepció del poble com a compassiu, apassionat, entregat, bo per natura, la trobarem al nucli de la concepció del poble, de la multitud sostinguda per Robespierre i Saint-Just i per tants revolucionaris. Anna Arendt considera la compassió com l'origen del que ella, i per la seva banda François Furet, anomena derivació totalitària de l'any II.

Fem ara un breu repàs de la concepció del poble sostinguda per Robespierre. Veurem com és hereva directa de la filosofia de Rousseau encara que no sempre seguís els criteris del ginebrí en la pràctica. Veiem alguns exemples de la concepció de Robespierre citats per Georges Labica³⁴. Trobarem aquí no només amb una filosofia abstracta si no una concepció del poble lligada a una pràctica concreta: *El pueblo, es de entrada un conjunto de cualidades y de poderes potenciales. Es virtuoso: En esta revolución que más que ninguna otra ha mostrado la virtud del pueblo y lo canallesco de sus opresores* ³⁵; *La virtud es natural en el pueblo* ³⁶; *Este pueblo sensible y orgulloso ha nacido verdaderamente para la gloria y la virtud* ³⁷; *Es el pueblo quien es bueno, paciente... generoso... el interés, el deseo del pueblo es el de la naturaleza, el de la humanidad; es el interés general... Tambien ¿quien ha hecho nuestra gloriosa revolución? ... el pueblo era el único que podía desearla y hacerla; únicamente el pueblo puede sostenerla por la misma razón* ³⁸. *Todo lo que la revolución francesa ha producido de sabio y de sublime es obra del pueblo* ³⁹.

En el tema de la bondat i de la virtut populars, doncs, podem observar una filiació directa entre Rousseau i Robespierre. Seguim amb l'anàlisi. Com és lògic en un personatge clau de la revolució, implicat durant anys en la seva dinàmica, el seu procés i en els seus viratges, el concepte de poble usat en els discursos i textos per Robespierre

³⁴ LABICA, G. : *Robespierre. Una política de la filosofia*. Traducció al castellà, Joan Tafalla. Barcelona, 2005. Ed. El Viejo Topo, pp. 37 a 56.

³⁵ ROBESPIERRE, Maximilien: *Oeuvres, Tome X. Discours (27 juillet 1793 -27 juillet 1794) Édition préparée sous la direction de Marc Bouloiseau et d'Albert Soboul*. Société des Études Robespierristes, Paris, 2000. Reprise de l'édition de 1967.

³⁶ ROBESPIERRE, Maximilien: *Oeuvres, Ob.cit., Tome X*, p. 355: *Hereusement la vertu est naturelle au peuple, en dépit des préjugés aristocratiques* Séance du 17 pluviôse an II, (5 février) "Sur les principes de moral politique qui doivent guider la convention nationale..." pp 350 a 366.

³⁷ Ibid (7 de mayo de 1794).

³⁸ ROBESPIERRE, Maximilien: *Oeuvres, Ob.cit., Tome VI*, p. 625: *C'est le peuple qui est bon, patient, généreux; notre révolution, les crimes de ses ennemis l'attestent: mille traits récents et héroïques, qui ne sont chez lui que naturels, en déposent. Le peuple ne demande que tranquillité, justice, que le droit de vivre; les hommes puissants, les riches, sont affamés de distinctions, de trésors, de voluptés. L'intérêt, la vœu du peuple est celui de la nature, de l'humanité; c'est l'intérêt general(.) Aussi, qui a faite notre glorieuse révolution? (.) le peuple seul pouvoit la désirer et la faire; le peuple seul peut la soutenir par la même raison.*

³⁹ Ibid (15 de diciembre de 1793).

és polisèmic, determinat estretament per les circumstàncies concretes en que es produeixen cadascun dels seus discursos i, com és natural, sofreix una evolució que no podem examinar en aquesta seu. Robespierre sol oscil·lar entre el concepte de poble-nació i el de poble-classe. Comptem amb un excel·lent treball d'Annie Geffroy⁴⁰ sobre l'evolució dels significats de la paraula poble en el discurs polític de Robespierre. Aquesta autora ha examinat les ocurrences del mot *peuple* en un corpus de 22 discursos publicats entre 1789 i 1794. D'un total de 136.000 mots pronunciats en aquests discursos, que es redueixen a un vocabulari d'aproximadament 6000 paraules, trobem la paraula poble pronunciada 731 vegades, o sigui aproximadament un cop cada 200 paraules, de mitja. El seu rang és el 30, essent el primer de significat no netament gramatical (preposicions, articles, pronom de tercera persona...). És a dir és el mot referent a un valor ideològic més pronunciat per Robespierre. Geffroy examina el context d'aquestes ocurrences de la paraula poble i ha arribat a algunes conclusions que ens interessa destacar aquí:

- a.- la no utilització de determinants possessius (el “meu” poble, p.e.),
- b.- l'ús de l'indefinit en un sentit enaltidor (“un” gran poble, p.e.),
- c.- l'ús d'adjectius que impliquen un sentit de “poble nació”.
- d.- El desplaçament del sentit poble/classe cap el sentit poble/nació, malgrat la divisió interna del poble en classes romanguí clara.
- e.- un 10% de les ocurrences de la paraula poble es refereixen a la representació del poble. Aquest significat discurs, no hi és gairebé present entre 1789 i 1793, en què predomina l'ús del concepte “mandatari”, mentre que en l'any II se situen la majoria de les ocurrences del mot “representant” del poble.
- d.- La imatge antropomòrfica del poble, la seva personificació.
- e.- En els darrers discursos hi podem registrar la interpel·lació al poble.
- f.- L'escissió del poble en dos: d'una banda, la massa pura i d'altra, l'“antipoble” que impedeix una relació correcta entre el poble i els seus representants.

La concepció del poble sostinguda per Robespierre és idíl·lica, quan aquest està constituït en sobirà. En canvi, quan el poble lluita pels seus interessos materials directes a cops el poble no mostra el caràcter elevat que Robespierre espera d'ell. Si bé el poble

⁴⁰ GEFFROY, A. : *Le peuple selon Robespierre*. ob.cit., pp. 179 a 193.

és pur i virtuós pot ser extraviat pels extremistes o bé pels agents dels aristòcrates. A cops, ambdues categories es confonen i s'amalgamen en el pensament de l'Incorruptible. En febrer de 1793, esclaten disturbis de subsistències a París, explotats/estimulats per Jacques Roux. Robespierre s'hi oposa. Per a ell, el poble de tant pur i simple com és, és fàcil de manipular. En el nº 6 de les Lettres à ses Commetants, il·lustra aquesta concepció tribunicia: *Le peuple est toujours pur dans ses motifs; il ne peut aimer que le bien public, puisque le bien public n'est que l'intérêt du peuple; mais les intrigants, aussi rusés qu'il est simple, aussi pervers qu'il est bon, cherchent quelquefois à abuser de ses vertus, de sa juste indignation même il faut le dire, pour le tromper, et pour l'enchaîner ensuite.*⁴¹.

Per acabar aquest apartat, cal mencionar la primera referència al proletariat en Robespierre. Els dies 13 i 29 de juliol de 1793, Robespierre presentà a la Convenció Nacional el "Plan d'éducation nationale de Michel Lepeletier". Aquest darrer havia estat assassinat en els dies previs a l'execució de Lluís XVI, hi havia mort abans de poder presentar el Pla que havia preparat per acord del Comitè d'Instrucció Pública. Robespierre presenta un pla quin objectiu essencial és aconseguir la igualtat dels ciutadans. En un determinat moment defineix quina serà la classe que es beneficiarà el primer lloc d'aquest pla: *Depuis longtemps elle est attendue, cette occasion de secourir une portion nombreuse et intéressante de la société; les révolutions quise sont passées depuis trois ans ont tout fait pour les autres classes de citoyens, presque rien encore pour la plus nécessaire peut-être, pour les citoyens prolétaires dont la seule propriété est dans le travail*⁴².

Una noció, la de proletariat que defineix al conjunt de la nació, amb exclusió del milió daurat. O sigui 24 milions de ciutadans que no tenen altra propietat que el seu treball front a un milió d'explotadors. Trobarem ressonàncies d'aquest concepte del proletariat en un gènere que tindrà llarga vida: els discursos de defensa pronunciats per Babeuf, per Blanqui i per Laponneraye, en els seus processos respectius. En aquests discursos hi podem trobar, a més del naixement de la retòrica discursiva de les defenses polítiques, una clara filiació del concepte proletari, concepte que veurem evolucionar al llarg del segle XIX.

⁴¹ ROBESPIERRE, Maximilien: Oeuvres, Tome X. *Discours* (27 juillet 1793-27 juillet 1794) Ob.cit.

⁴² Ibid, p. 32

Capítol II

La canalla òrfena o la multitud a la recerca del seu històriador

“Ah! Le peuple est en haut, mais la foule est en bas”

(Victor Hugo, L'année terrible, 1872).

“La vile multitude qui a perdu toutes les Républiques”

(Adolphe Thiers, à l'Assemblée Nationale, 24 mai 1850)”

Un subjecte històric en cerca del seu històriador

El procés iniciat el 1789, conegué fins a tres noves onades i quatre intents de consolidació de l'hegemonia de la burgesia (1830, 1848 i 1871). El fantasma, doncs, no era una obsessió irreal o subjectiva. Pel contrari, les *classes perilloses* no sols eren ben presents en la realitat social quotidiana, si no que, a més a més envaïen l'espai públic cada cop que en tenien l'ocasió.

Tot això tingué un reflex directe en la producció historiogràfica. Tant si l'històriador estimava com si temia o odiava la multitud, tothom escrivia sobre aquest subjecte. Cadascú s'esforçà en construir i reconstruir el relat d'allò que havia passat, ajustant-lo a la seva visió ideològica i a les seves necessitats polítiques contingents. Per la seva banda, la multitud, aliena a aquestes interpretacions, mostrava de forma periòdica el seu rostre amenaçador per a les classes dominants. Ella mateixa anà conformant el seu propi discurs de forma autònoma i amb l'ajut d'intel·lectuals que pretenien ser orgànics de la multitud. Així doncs podem dir que durant el segle XIX, la multitud fou un subjecte històric en cerca del seu històriador. El present capítol pretén fer un breu recorregut per aquesta cerca.

La multitud i la cua de Robespierre en el segle XIX

Després del 9 thermidor, aparegueren munts de pamflets anti-robepierristes. Un d'aquests pamflets, que tingué força èxit, i diverses continuacions, es titulava *La tête a*

*la queue où première lettre de Robespierre à ses continuateurs*⁴³. L'objectiu de l'autor era denunciar els darrers muntanyencs presents dins la Convenció, que la repressió thermidoriana encara havia estalviat. Nosaltres usarem aquí l'expressió de la "cua de Robespierre" en el mateix sentit que l'anònim pamfletista thermidorià encara que amb intencions ben diverses. Entendrem per la cua de Robespierre la successió de polítics i d'historiadors a qui podem adjudicar una filiació robespierrista durant el segle XIX.

Una primera ressonància del robespierrisme la trobem en la intervenció improvisada de Babeuf el 20 de febrer de 1797, davant de la Cort que el jutjava front a l'acusador públic que acabava de dir que *Moltes veus s'aixequen contra la lentitud del procés*. Adreçant-se al públic assistent al procés, Babeuf diu: *¿Quienes son esas voces multiplicadas? ¡Amigos del pueblo, ya lo adivináis! Son las de esta casta impropriadamente llamada honesta, que no es nada en relación con la masa, pero que tiene la insolencia de pretender ser todo; de vivir, sin hacer nada, a costa del sudor de esa masa exclusivamente útil, de yugularla, de hambrearla al precio del empleo perpetuo de sus brazos, de su inteligencia y de su industria... Es el millón dorado que exige vuestra crucifixión. No oiréis las voces de estos veinticuatro millones de oprimidos cuya bella causa debéis sostener. Ellos gimen en silencio, cargados de cadenas, despojados, desnudos, cayendo de inanición...*⁴⁴.

L'obra més primerenca de la "cua de Robespierre" ja entrat el segle XIX és la *Conspiration pour l'égalité dite de Babeuf*, escrita per Filippo Buonarroti i editada a Brusel·les en 1928. En la seva presentació de 1957, Georges Lefebvre afirma que aquesta obra influí de forma especial a Blanqui. No dubtarem aquí d'aquest fet, però no podem adoptar-lo sense les degudes precaucions. I Blanqui, almenys des de 1848, ja no era robespierrista. Albert Mathiez ha referit aquest fet en el seu estudi *Notes inédites de Blanqui sur Robespierre*⁴⁵ Més endavant ens hi referirem.

El primer paràgraf de la *Conspiration* serveix a Buonarroti per a explicar-nos que l'escriptura i la publicació de l'obra obeeix a una promesa que va fer a Babeuf i a Darthé a la cort de Vendôme el mateix dia en què varen ser condemnats. Buonarroti exerceix d'historiador amb afany de reparar l'injustícia del mur d'oblit que havia caigut

⁴³ *La tête à la queue ou première lettre de Robespierre à ses continuateurs*. De l'Imprimerie de Guffroy, rue Honoré n° 35, cour des ci-devant Capucins. Paris, sense data. Descarregat de Gallica: <http://gallica.bnf.fr/>

⁴⁴ BABEUF: *Écrits*. Introduction et annotations par Claude Mazauric. MESSIDOR/Éditions sociales. Paris 1988.

⁴⁵ MATHIEZ, Albert: *Notes sur l'importance du prolétariat en France à la veille de la révolution*. Annales d'Histoire de la Révolution Française, 1930, pp. 220-238

sobre els *Égaux*. Fou un històriador partisà, si es vol, però curós de restablir la veritat, al menys la seva veritat, amb l'ajut de les proves documentals pertinents. L'estil de la "Conspiration" inaugura un estil de fer història que trobarem a tot al llarg de gairebé 200 anys d'historiografia: les col·leccions documentals. Els seguidors immediats d'aquest estil seran Buchez i Roux, amb el seus 40 toms de la Història Parlamentaria de la Revolució, que comencen a editar el 1834.

Lefebvre, per la seva banda, tot reconeixent el robepierrisme de Buonarroti, nega aquesta condició a Babeuf degut al seu paper Thermidor i a que, segons afirma, la seva aliança posterior amb els robepierristes tenia un caràcter tàctic similar al Front Popular: *Dès lors, on peut se demander si sa pensée, au moment où il rédigea son livre, se trouvait encore rigoureusement identique à celle des autres Égaux. En ce qui concerne Blanqui, il paraît subsister une différence importante. Au lendemain du 9 thermidor il avait fait chorus avec les thermidoriens et vilipendé comme eux la mémoire de Robespierre. Buonarroti ne l'a pas oublié; Babeuf se reprit bien vite; mais s'il devint aussi admirateur de Maximilien, son affection, moins entière que celle de Buonarroti, outre qu'elle ne l'empêcha pas, semble-t-il, de garder quelque amitié pour les enragés et pour les condamnés de germinal, n le gagna pas au spiritualisme déiste, alors que Buonarroti demeura toujours la fidèle de l' Etre Suprême. Ainsi le communisme , chez ce dernier, conserva-t-il des traces de caractère moraliste que l'avait toujours caractérisé dans la littérature utopique. Rousseau et Robespierre regardaient le sentiment moral comme l'indispensable fondement de la démocratie; Buonarroti attribue le même rôle aux 'bonnes moeurs' dans la réalisation du communisme. Il se pourrait que Babeuf, attentif à la vie quotidienne du travailleur manuel, fasse plutôt appel à l'intérêt des prolétaires: en ce sens, on inclinerait à le juger plus proche de Marx⁴⁶.*

Convé que notem en Lefebvre el presentisme, la translació de conceptes del present per a analitzar o valorar aspectes del passat. També convé que notem el caràcter simplement tàctic del Front Popular sostingut per Lefebvre, enfrontat amb altres concepcions que en fan un concepte estratègic. Buonarroti, per la seva banda, que era robepierrista i que tenia l'avantatge del testimoni directe, no feia aquestes distincions tant afinades i considerava en un mateix sac a Babeuf que a Robespierre. És qüestió del

⁴⁶ LEFEBVRE, Georges: Préfaci a BUONARROTI, Filippo : *Conspiration pour l'égalité dite de Babeuf. Suivie du procès auquel elle donna lieu, et des pièces justificatives, etc.* Deux Tomes. Éditions Sociales. Collection Les classiques du peuple. Paris, 1957, pp. 15 i 16.

lector decidir, després de llegir la *Conspiració...*, naturalment, quin dels dos té la raó: Lefebvre o Buonarroti.

Lefebvre oposaria a un comunisme utòpic i moralista com el de Buonarroti, carregat pel culte de l'Ésser Suprem (inconvenient importantíssim per a un històriador socialista del segle XX), a un comunisme més materialista i atent a les condicions socials del proletariat de Babeuf. Falsa oposició que no deixa de ser un tribut del gran històriador a l'esperit del temps en què escrivia aquestes línies. Lefebvre se'ns mostra aquí com a ferri defensor del paradigma marxista de la revolució burgesa, i aplicant de forma restrictiva aquella frase del Manifest Comunista que en el seu apartat 3 del capítol III, sota el títol *El socialismo y el comunismo crítico-utópicos* comença amb la següent advertència: *No se trata aquí de la literatura que ha expresado las exigencias del proletariado en todas las grandes revoluciones modernas. (Escritos de Babeuf, etcétera)*⁴⁷. Jo no tinc cap dubte No tenim dubte que Marx considerava Buonarroti com la baula entre Babeuf i la seva pròpia concepció. No podem negar tampoc a Buonarroti la credibilitat del testimoni directe.

Certament el comunisme de Babeuf mostra un interès permanent per les “exigències del proletariat”, sigui agrícola o urbà. Només cal fer una llambregada als seus escrits. Ara bé, Albert Mathiez ha mostrat que aquesta atenció als interessos materials del proletariat no entra en contradicció amb el robespierrisme. Pel contrari, en el seu estudi “Babeuf et Robespierre” publicat als *Annales Révolutionnaires* de maig de 1917 i recollit a “*Etudes sur Robespierre*”⁴⁸, demostra clarament que el robespierrisme de Babeuf, lluny de ser un expedient tàctic adreçat a formar una espècie de front popular en el procés cap a la insurrecció, prové ja de 1791 i es perllonga durant tota la seva trajectòria revolucionària. Mostra també que el període crític de Babeuf respecte de Robespierre, no és tant dilatat com es creu generalment i que, té un caràcter més tàctic del que s'ha dit, i al propi temps, que Babeuf no confonia Robespierre amb el Terror i els terroristes.

Mathiez va més enllà i mostra en el seu estudi *La politique de Robespierre et le 9 thermidor expliqués par Buonarroti*⁴⁹ que no hi ha solució de continuïtat entre robespierrisme, bavouvisme i Buonarroti: *C'est une chose remarquable à laquelle on*

⁴⁷ MARX, K. y ENGELS, F. *Obras de Marx y Engels (OME)*. Crítica. Grupo editorial Grijalbo, Barcelona 1978. Volumen 6, p.165.

⁴⁸ MATHIEZ, Albert: *Etudes sur Robespierre*. Société des études robespierristes. Préface de Georges Lefebvre. Editions Sociales, Paris, 1958.

⁴⁹ MATHIEZ, Albert. *Etudes sur Robespierre*. Société des études robespierristes. Préface de Georges Lefebvre. Editions Sociales, Paris, 1958.

*n'a pas fait attention, que le socialisme anglais et le socialisme français aient le même origine, qu'ils soient sortis tous deux du babouvisme qui se donnait pour la suite et la résurrection du robespierrisme*⁵⁰ O bé: *Il n'est pas exagéré de dire que le socialisme français de l'époque de 1830 comme le socialisme chartiste émanent tous deux de Buonarroti et par Buonarroti de Robespierre*⁵¹. O bé: *On peut donc dire que par la voix de Buonarroti, c'est Robespierre et son parti qui lancent un suprême appel à la postérité. L'appel a été entendu par les socialistes de 1830. Pourquoi ne le serait-il plus pour ceux d'aujourd'hui?* O bé: *Je ne connais pas de résumé plus impressionnant et plus vrai de l'histoire de la Révolution que les cinquante pages qui servent d'introduction à la Conspiration pour l'Égalité. Buonarroti y expose avec une simplicité lucide admirable les raisons supérieures qui ont dirigé les événements. Avant que Karl Marx ait formulé la théorie de la lutte des classes, il va chercher dans l'antagonisme des groupes sociaux et dans le conflit des intérêts et aussi dans les éternelles passions humaines, l'explication dernière des crises multiples qui se sont succédé. Aucun historien, même Louis Blanc, n'a atteint à la précision et à la profondeur de ses raccourcis lumineux*⁵².

Realment, en contraposició al reduccionisme del prefaci de Lefebvre, en Buonarroti i en la Conspiration..., hi trobem una anàlisi més rica, respecte al paper de les classes i de llurs lluites en els esdeveniments i en la dinàmica de la revolució. Per exemple, en una llarga nota a peu de plana que ocupa la base de les planes 34 a 37, Bounarroti analitza el paper desenvolupat pels girondins, no limitant-se a la narració política, sinó aproximant-se a una anàlisi de la composició de classe del partit girondí: *Mais l'amour du luxe, la soif de l'or et le désir de briller et de dominer n'étaient pas le partage exclusif de la noblesse. Il y avait entre elle et la classe immense des hommes laborieux, une autre classe nombreuse de roturiers qui brillaient par les richesses, par la politesse des manières, par la finesse de l'esprit, par le babil, par le relâchement des mœurs et par l'irrégion. Celle-ci dédaignait aussi la masse du peuple, se croyait faite pour la maîtriser, se prétendait la partie saine de la nation, et ajoutait la souplesse et la jalousie aux vices des nobles qu'elle aspirait à remplacer.* *Cette classe se composait en grande partie d'avocats, de procureurs, de médecins, de banquiers, de riches marchands, de bourgeois opulents et d'hommes de lettres faisant*

⁵⁰ Ibid, p. 252

⁵¹ Ibid, p. 254

⁵² Ibid, pp. 255-256

*de la science un trafic et un moyen de parvenir. Avide, vaine et remuante, elle se livra aux premiers mouvements de la révolution et y fit participer la multitude que le besoin et le défaut d'instruction mettaient dans sa dépendance*⁵³.

Buonarroti fa la seva aportació al debat la democràcia dels antics i la del moderns. Per a les antics, el poble governa. Per als moderns en poble, legisla: *Il ne faut pas croire que les révolutionnaires français aient attaché à la démocratie qu'ils demandaient le sens qu'y attachaient les anciens. Personne ne s'avisa en France d'appeler le peuple entier à délibérer sur les actes de gouvernement. Pour eux la démocratie est l'ordre public dans lequel l'égalité et les bonnes moeurs mettent le peuple à même d'exercer utilement la puissance législative*⁵⁴.

Cap sorpresa. En això Buonarroti es mostra ortodoxament robespierrista. Recordem l'anàlisi de Geffroy que mostra l'evolució de Robespierre en el tema de la representació. Segons ella, abans d'accedir al poder, Robespierre usa més el concepte de mandatari; durant el 93 i el 94, usa més el concepte de representant. En la sessió de 17 de pluviôse de l'any II (5 de febrer de 1794), Robespierre presentà a la Convenció un informe en nom del Comitè de Salut Pública *Sur les principes de morale politique qui doivent guider la Convention Nationale dans l'administration intérieure de la République*, on enunciava el mateix principi recordat per Buonarroti més amunt: *Quelle nature de gouvernement peut réaliser ces prodiges? Le seul gouvernement démocratique ou républicain: ces deux mots sont synonymes, malgré les abus du langage vulgaire; car l'aristocratie n'est pas plus la république; l' aristocratie n'est pas plus la république que la monarchie. La démocratie n'est pas un état où le peuple, continuellement assemblé, règle par lui-même toutes les affaires publiques; encore moins celui où cent mille fractions du peuple par mesures isolées, précipitées et contradictoires, décideroit du sort delà société entière: un tel gouvernement n'a jamais existé, et il ne pourroit exister que pour ramener le peuple au despotisme.*

⁵³ BUONARROTI, Filippo: *Conspiration pour l'égalité dite de Babeuf. Suivie du procès auquel elle donna lieu, et des pièces justificatives, etc.* Préface para Georges Lefebvre. Deux Volumes. Éditions Sociales. Collection Les classiques du peuple. Paris, 1957, p. 35.

⁵⁴ Ibid. (p.38)

*La démocratie est un état où le peuple souverain, guidé par des lois que sont son ouvrage, fait par lui-même tout ce qui peut bien faire, et par des délégués tout ce qu'il ne peut faire lui-même*⁵⁵.

Notem, de passada que en aquest pas essencial del seu pensament, producte de l'experiència de cinc anys de revolució, escrit en un context de màxima tensió no hi trobem pas cap esperit elitista, o tribunici, no hi trobem pas un afany de justificar la substitució del poble per una minoria. Si el poble no ho pot fer tot per ell mateix, directament, no és per incapacitat, és, simplement perquè tècnicament no és factible. Però el poble té prou capacitat, com per a fer l'essencial, que és legislar i controlar als “tècnics” que posarà a governar.

Seguint amb Buonarroti, en l'apartat titulat: *Origine et motifs du gouvernement révolutionnaire*, en nota a peu de plana, hi trobem el següent: *Tant que les choses resteront comme elles sont, la forme politique la plus libre ne sera avantageuse qu'à ceux qui peuvent se passer de travailler. La masse des nations assujettie par le besoin à des travaux pénibles et continuels, ne pouvant ni s'instruire des affaires publiques, ni assister aux assemblées où elles se traitent, et dépendant des riches pour son existence, ceux-ci disposent seules des délibérations que des gouvernements trompeurs ont adroitement l'air de demander au peuple. Est-il à présumer que ces honnêtes gens s'oublient? Que serait-ce, s'il s'agissait de leur demander leur propre abaissement?*⁵⁶. Lluny de qualsevol ingenuïtat, les definicions de la democràcia i de les formes que aquesta pot assolir, tenen en Robespierre i en els integrants de la seva “cua”, un caràcter marcadament de classe i un realisme social.

Ara bé, les definicions de la multitud son diverses i aproximatives en Buonarroti. Hi trobem per exemple, *la classe nombreuse des malheureux*,⁵⁷ *la foule des salariés*⁵⁸, *... qu'une foule de citoyens avaient été expulsés des assemblées*..⁵⁹ *... les privilèges des gens comme il faut, contre les prétentions séditieuses des malheureux qu'ils qualifiaient de canaille*⁶⁰, *... la classe labourieuse ayant été comptée presque pour rien*

⁵⁵ ROBESPIERRE, Maximilien: *Oeuvres*, Volume V. Édition préparée sous la direction de Marc Bouloiseau et d'Albert Soboul. Société des Études Robespierristes, Paris, 2000. Reprise de l'édition de 1967, pp. 352-353

⁵⁶ BUONARROTI, Filippo :*Conspiration pour l'égalité dite de Babeuf. Suivie du procès auquel elle donna lieu, et des pièces justificatives, etc.* Préface para Georges Lefebvre. Deux Volumes. Éditions Sociales. Collection Les classiques du peuple. Paris, 1957, p. 46

⁵⁷ Ibid., p. 47

⁵⁸ Ibid., p. 60

⁵⁹ Ibid., p. 64

⁶⁰ Ibid., p. 65

par les faiseurs de ce temps-la⁶¹, ...mesures propres à ranimer le courage presque éteint de la multitude et à rallumer ce saint enthousiasme, à quelle elle avait dû tant de victoires ...⁶², ...toute la politique des aristocrates consistait à appauvrir, diviser, dégoûter, effrayer et comprimer la classe labourieuse, dont les réclamations sont par eux représentées comme les causes les plus actives de la décadence de la société⁶³, ... les voies de la vérité et de la justice sont difficilement aperçues de la multitude...⁶⁴, Il est difficile de convaincre la multitude de l'avantage des innovations, sans le secours de l'expérience...⁶⁵.

Albert Laponneraye (1808- 1849) és, després de Buonarroti, la segona baula de la “cua de Robespierre” durant el segle XIX. Tot estant a la presó de Sainte Pélagie redacta un curs públic d'història de França entre 1789 i 1830, quina lliçó n°12 estava dedicada a Robespierre. Entre presó i presó, conegué Charlotte, la germana de Robespierre, i un cop morta aquesta, edità les seves memòries (Charlotte Robespierre, Paris, 1835). El 1840 publica unes obres de Robespierre en tres volums que permeteren al públic coneixer directament l'obra de Robespierre després de 46 anys de deformacions injurioses. En el *Prospectus* anunciant les obres de Robespierre hi podem llegir les intencions de l'autor: *Publier les oeuvres de Robespierre, c'est réhabiliter un nom autour duquel se groupent tant de préventions injustes, c'est, en même temps, fournir au peuple une source abondante de lumières et d'instruction. Combien d'hommes, qui n'ont jamais jeté les yeux sur les écrits, sur les discours de Robespierre, sont persuadés, sur la foi des écrivains gagés de l'aristocratie, que Robespierre est un scélérat; qu'ils lisent ses oeuvres, et ils reviendront à une appréciation plus juste de ses sentiments et de son coeur.*

El nostre autor, en mig de l'activitat revolucionària i com a part de la mateixa, publicà diverses histories de la Revolució (Paris, 1838, 1839, 1949)⁶⁶. Ell s'autoconsiderava un proletari, com Blanqui. En el fulletó escrit des de la presó *Aux Prolétaires: Comme vous je suis un ilote, un réprouvé, un paria; comme vous, je suis exclus (sic) des droits du citoyen*⁶⁷. Col·laborà en la blanquista Société des Saisons.

⁶¹ Ibid., p. 67

⁶² Ibid., p. 77

⁶³ Ibid., p. 80

⁶⁴ Ibid., p. 82

⁶⁵ Ibid., p. 82

⁶⁶ LAPONNERAYE, *Histoire de la Révolution Française, depuis 1789 jusqu'en 1814*, Troisième édition, en 2 volumes Paris, chez l'éditeur, 1838.

⁶⁷ LAPONNERAYE, *Deuxième lettre aux prolétaires*, Prison de Sainte Pélagie, 26 mars 1833. EDHIS, Paris/ Milano, 1974.

Després del fracàs del cop revolucionari de 1839, entre els papers que la policia requisà a Blanqui hi figurava el nom de Laponneraye com a membre del govern provisional revolucionari frustrat⁶⁸.

Ens interessa aquí veure quina era la concepció de la multitud sostinguda per Laponneraye. En la seva defensa pronunciada davant del tribunal des Assises del departament del Sena, el 21 d'abril de 1832, defineix la multitud d'aquesta forma: *Je suis inculpé pur avoir indique la ligne de démarcation qui existe entre la bourgeoisie et le peuple, ou mieux encore entre les privilégiés et les prolétaires. Bien plus on me présente à vous, moi, prolétaire, comme ayant encouru un châtement exemplaire, perce que je me suis déclaré l'ennemi des privilèges qui m'écrasent! Voilà qui est étrange. La société est partegé en deux camps; l'un petit, l'autre immense; l'un peuplé d'une poignée d'individus, l'autre d'une multitude innombrable; le premier où siège l'oisiveté, l'orgueil et la richesse; le second où habite le travail et la souffrance, la misère et la vertu. Placé par la nature dans ce dernier camp je subis comme tous ceux que s'y trouvent, les conséquences de ma position, je travaille et je souffre. Si, pour déplorar le sort de mes frères et le mien; si pour détester une organisation sociale qui les prive ainsi que moi de nos droits d'hommes et de citoyens, pour en doter exclusivement quelques élus; je suis criminel; si je suis criminel pour avoir dit à mes concitoyens: Les insitutiions qui nous régissent sont absurdes; l'aristocratie bourgeoise est aussi insupportable que celles de la noblesse et de la calotte qu'elle a supplantées; si je suis criminel pour m' être élevé contra la centralisation des pouvoirs, contre l'inégale répartition de l'impôt, contre les contributions qui frappent la consommation et les objets de première nécessité, contre un régime d'exception et d'intrigue qui neutralise les facultés humaines, qui tue le mérite, qui monopolise le droit d'élection, eh, bien! Je me fais la gloire d'être criminel*⁶⁹.

A la seva Carta als proletaris escrita des de la presó de Sainte-Pélagie el 1933 escriu: *Les trente-trois millions d'individus qui peuplent la France sont partagés en deux nations dont les intérêts sont bien distincts, bien séparés, savoir: la nation des privilégiés et la nation des non privilegiés ou prolétaires. La première se compose de tous les riches, elle s'élève à peine à un million d'âmes. La seconde se compose de tous*

⁶⁸ BLANQUI, Auguste :*Textes choisis*. Préface et notes V.P. Volguine. Éditions Sociales. Les classiques du peuple. Paris, 1971

⁶⁹ LAPONNERAYE *Défense du citoyen Laponneraye, prononcée aux assises du Département de la Seine le 21 avril 1832*. Paris, Imprimerie d' Auguste Mie, sense data. Reimprés dins de : « Les republicains devant les tribunaux. 1831-1834 ». EDHIS, Paris/ Milano, 1974. p. 5

*ceux qui travaillent pour vivre, de tous ceux qui n'ont que le stricte nécessaire, ou moins que le nécessaire, elle compte trente-deux millions d'âmes; en sorte que la nation des prolétaires est, par rapport à la nation des privilégiés, comme trente-deux est à un. En m'adressant aux prolétaires c'est donc à l'immense majorité que je m'adresse*⁷⁰.

En la seva *Història de la Revolució* (1849), la seva sociologia de les classes en lluita s'afina bastant més: *La nation française se divisait en exploiters et en exploités, ou, pour mieux dire, ces derniers, qui se composaient du tiers état et de la multitude, formaient eux seuls toute la nation, et les premiers n'étaient qu'une imperceptible minorité. Les nobles et les prêtres se trouvaient en possession de tous les privilèges, de toutes les prérogatives: à eux les honneurs, les emplois, les dignités; à la bourgeoisie et au peuple le fardeau des impôts et la plus humiliante servitude*⁷¹.

És a dir: els explotats són la majoria del poble, i es componen de dues parts: el “tiers” i la multitud. Més endavant les coses queden encara més clares. La burgesia, mentre està en l'oposició, era capaç de fer seves les reivindicacions del poble. És a dir, exercia l'hegemonia en el bloc dominat, pero aquesta bloc no deixava de tenir clares contradiccions de classe internes. És així com Laponneraye descriu aquestes contradiccions de classe i la seva dinàmica interna:

Il est vrai qu'avant son avènement à la souveraine puissance, la classe moyenne faisait cause commune avec le peuple. Mais cette apparente communauté d'intérêts entre le peuple et la classe moyenne n'empêchait pas cette dernière de songer à se créer une position exceptionnelle, et à remplacer les hautes classes dans le maniement des affaires. Il suffit pour s'en convaincre de jeter un coup d'oeil sur les cahiers du tiers-état. (...) la presque totalité des cahiers s'accordaient à réclamer une liberté d'industrie pleine et entière; or le motif de cette réclamation est facile à deviner. Ceux qui avaient rédigé les cahiers étaient pour la plupart chefs d'industrie, des capitalistes qui sentaient que la libre concurrence ne pouvait être que favorable aux possesseurs de capitaux, et extrêmement funeste aux travailleurs. En effet, n'est-ce pas l'inique régime du laisser faire (cursiva en l'original) qui a produit l'anarchie industrielle dont nous avons sous le yeux les d'plorales résultats? N'est-ce pas ce régime désastreux qui a mis aux mains de la classe moyenne une dictature non moins écrasante que celle des

⁷⁰ LAPONNERAYE, *Deuxième lettre aux prolétaires*, Prison de Sainte Pélagie, 26 mars 1833.

⁷¹ LAPONNERAYE, *Histoire de la Révolution Française, depuis 1789 jusqu'en 1814*, Troisième édition, en 2 tomes Paris, chez l'éditeur, 1838. p. 2

*anciennes classes privilégiées, et qui livre à sa discrétion la multitude affamée des prolétaires?*⁷².

La tercera baula de la “cua de Robespierre” és Louis Blanc (1811-1882). Nascut a Madrid, fill d'un funcionari del rei Josep Bonaparte, l'historiador i dirigent socialista de 1848, havia publicat el 1840 *Organisation du travail* i l'any següent, una *Història de França entre 1830 i 1840*. El 1848 forma part del govern provisional de la Segona República i tracta de posar dempeus la seva proposta de tallers socials per lluitar contra l'atur, que resulten un fracàs. Després de les jornades de juny del 48 s'exilia a Londres on hi roman fins a 1870. Amb la proclamació de la tercera república serà parlamentari de l'Assemblea Nacional, col·locant-se en una posició marginal d'extrema esquerra. S'oposarà a la proclamació de la Comuna, el que no impedirà que, durant la tercera república lluités, juntament amb Victor Hugo per una amnistia per als comunards. Durant el seu exili a Londres, escriurà una *Història de la Revolució Francesa*. És sobre aquesta obra que vull parlar i, bàsicament sobre la seva polèmica amb Edgard Quinet i amb la seva història de la revolució.

En la seva *Lettre sur la Terreur*, Louis Blanc reacciona front l'*Història de la Revolució* d'Edgar Quinet. El 22 de febrer de 1866 escriu una lletra al diari *Le Temps*, que servirà com a prefaci de la reedició de la seva *Histoire de...*. La lletra ocupa 15 planes en l'edició que utilitzem. Polemitza amb l'idea defensada per Quinet que el Terror més que un accident, era un sistema imaginat pels Jacobins i posat en pràctica segons un pla preconcebut. Defensa la idea que les individualitats, no tenen més que un paper limitat en la història, que la història la fan els col·lectius, les masses, el poble: *La force que les individus puissants possèdent, ils ne la tirent d'eux-mêmes qu'en très petite partie; ils la puisent sur tour dans le milieu qui les entoure: leur vie n'est qu'une concentration de la vie collective au sein de laquelle ils sont plongés*⁷³. És en aquest context que posa en qüestió el concepte de “borratxera de la multitud” encunyat per Quinet per a definir les jornades revolucionàries: “*Quand M. Edgard Quinet a affirmé que Robespierre et Saint-Just firent un principe de gouvernement de ce qui n'avait été d'abord qu'un éclat de colère, voulurent changer ce qui avait été un accident en un état permanent, systématisèrent l'ivresse de la multitude; et quand de son côté, M. Jules Ferry s'est efforcé de trouver un lien entre la doctrine des Jacobins et le 18 de*

⁷² LAPONNERAYE, *Histoire Complète de la Révolution Française depuis 1789, suivie de la Révolution de 1848*, en cinq toms. Paris, 1949, Eugène et Victor Penaud, éditeurs, pp. 8-9.

⁷³ BLANC, Louis: *Lettre sur la Terreur*. Obsidiane, Paris, 1866 (p.14)

*brumaière, je suppose que ni M. Edgar Quinet ni M. Jules Ferry n'avaient sous le yeux la conclusion du rapport de Saint-Just, à l'ouverture de cette séance du 9 thermidor, dont il pouvait si peu prévoir le résultat: "je propose le décret suivant: La convention nationale décrète que les institutions qui seront incessamment rédigées présenteront les moyens que le gouvernement, sans rien perdre de son ressort révolutionnaire, ne puisse tendre à l'arbitraire, favoriser l'ambition, et opprimer ou usurper la représentation nationale". Était-ce là systématiser l'ivresse de la multitude, systématiser la dictature, et proclamer l'excellence des coups d'État?*⁷⁴

Una altra baula de la "cua de Robespierre" durant el segle XIX, és Ernest Hamel. En la introducció al tom 1791, dels *Lundis Révolutionnaires* de Jean Bernard, Hamel s'autodefineix com a "historien philosophe"⁷⁵. Aquesta mateixa denominació li fou donada per Victor Hugo en una lletra de 6 de gener de 1860: *Déjà j'avais eu l'occasion de vous exprimer ma profonde estime pour l'historien philosophe qui est en vous; trouvez bon, je vous prie, qu'à cette estime s'ajoute désormais l'affection; nous servons la même cause, nous luttons pour les mêmes principes, je me sens deux fois votre ami*⁷⁶. Hamel passarà als annals de l'historiografia de la revolució com a un fervent robespierrista. El conjunt de la seva obra l'ubica en aquesta posició i, a més, en l'intent no sols de salvar la figura de Robespierre, si no també de donar-li un tint més moderat socialment del que realment tingué. En Hamel hi podem trobar un Robespierre defensor de la propietat, no pas en el sentit republicà, sinó directament en un sentit burgès. Tot polemitzant amb l'ultra esquerra diu: *Cette faction des ultra-révolutionnaires reçut le nom d'hebertisme, non que tous ceux qui en étaient fussent des amis ou des partisans d'Hébert, mais parce que la feuille de ce dernier, d'un ci dégoûtant cynisme, résumait à peu près toutes les tendances du parti. Hébert était peut-être sincère dans ses exagérations, mais il causa un mal immense en flattant les bas instincts de la multitude, au lieu de faire appel à ses généreux sentiments, qu'on n'invoque jamais en vain. Ce n'est pas honorer un peuple que de lui parler en termes de tripot au lieu de le relever dans l'estime de lui-même par la convenance et la dignité du langage. L'égalité, telle que l'a affirmé la Révolution doit être dans la décence et non dans la boue; elle n'est pas l'égale répartition des fortunes, qui ne se maintiendrait pas vingt-quatre heures, en dépit de toutes les lois du monde; mais elle est dans l'égalité*

⁷⁴ Ibid. (p. 10).

⁷⁵ HAMEL, Ernest: Préface a *Histoire anecdotique de la Révolution française*. 1971, par BERNARD, Jean. Paris 1885, Sevin, Libraire-éditeur, p. I.

⁷⁶ HUGO, Victor: Correspondance. http://fr.wikipedia.org/wiki/Victor_Hugo

*des droits, dans la faculté pour chacun d'arriver à toutes les positions de l'État, dans l'absence de distinctions sociales, présupposant à priori la supériorité de certaines familles; elles est surtout dans la distinction personnelle, qui, du plus modeste ouvrier, peut moralement faire l'égal, sinon le supérieur d'un premier ministre. Ce fut par le respect grave, courageux et désintéressé que Robespierre, Le Bas, Saint-Just, Couthon, Carnot, Grégoire et quelques autres portaient au peuple, qu'ils eurent sur la plupart de leurs collègues une immense supériorité. Aussi réprouvèrent-ils sévèrement toutes les extravagances qui compromettaient les grands travaux de l'Assemblée, comme ils s'élevèrent contre les criailleries d'un faux modérantisme servant à masquer la contre-révolution*⁷⁷

Podriem dir que en Blanc i en Hamel hi predomina la voluntat de presentar una figura de Robespierre moderador de la revolució. Aquesta voluntat té repercussions en la seva percepció del paper de la multitud en la història i més concretament en la revolució francesa. Louis Blanc i Ernest Hamel serien els representants paradigmàtics d'aquest robespierrisme moderat. Compartirien punts de vista similars amb Hugo.

Victor Hugo (1802-1885), fascinat pel que considera el misteri de 1793, dedicà molt esforç a esbrinar el paper de la multitud en la història de la revolució. A *Nox* (publicat el 1853) l'any 1793 és caracteritzat metafòricament com un obrer amb dimensions colossals:

*O travailleur robuste, ouvrier demi-nu
Moissonneur envoyé par Dieu même, et venu
 Pour faucher en un jour dix siècles de misère,
 Sans peur, sans pitié, vrai, formidable et sincère,
 Egal par la stature au colosse romain
 Toi qui vainquis l'Europe et qui pris ta main
 Les rois, et les birsas les uns contre les autres,
Ne pour clore les temps d'où sortiren les nôtres
 Toiqui par la terreur sauvas la liberté,
 Toi qui portes ce nom sombre: Nécessité!
 Dans l'histoire où tu luis comme en une fournaise,
 Reste seul à jamais. Titan quatrevingt-treize!*

⁷⁷ HAMEL, Ernest.: *Histoire de Saint-Just*, Bruxelles, 1860, Typographie de veuve J. Van Buggenhoudt, t. II, pp. 130-131.

*Rien d'aussi grand que toi ne viendrait après toi.*⁷⁸ (Nox, VIII).

El poema reflexa no només l'evolució republicana d'Hugo, consolidada durant els anys 40 i principis del 50, sinó un clima social i una percepció del paper dels obrers en la història, del paper de la multitud en la revolució. Un clima que havia d'influir necessàriament en el món dels històriadors del robespierrisme moderat. Vegem dos exemples més:

Hugo, que no havia participat a la Comuna, sí que havia mostrat un republicanisme ben agosarat i de seguida es va distingir per la defensa del *communards* reprimits per Thiers durant els terribles anys 1871 i 1872. Aquest any publica el seu poema *L'Année Terrible*. En aquest poema, hi trobem una crònica èpica del darrer cop de cua del procés de revolució iniciat el 1789. El poeta, colpejat pels esdeveniments epicals que acava de viure i d'observar, resumeix en fòrmules magistrals una experiència de prop de 80 anys d'intervenció de les masses en la història francesa. És així com resumeix en la part inicial del poema, la diferència entre el poble sublim, com a subjecte de la sobirania, i la multitud, que és portada pels seus baixos instints.

*Quant à flatter la foule, ô mon esprit, non pas !
Ah ! le peuple est en haut, mais la foule est en bas.
La foule, c'est l'ébauche à côté du décombre ;
C'est le chiffre, ce grain de poussière du nombre ;
C'est le vague profil des ombres dans la nuit ;
La foule passe, crie, appelle, pleure, fuit ;
Versons sur ses douleurs la pitié fraternelle.
Mais quand elle se lève, ayant la force en elle,
On doit à la grandeur de la foule, au péril,
Au saint triomphe, au droit, un langage viril ;
Puisqu'elle est la maîtresse, il sied qu'on lui rappelle
Les lois d'en haut que l'âme au fond des cieux épelle,
Les principes sacrés, absolus, rayonnants ;
On ne baise ses pieds que nus, froids et saignants.
Ce n'est point pour ramper qu'on rêve aux solitudes.*

⁷⁸ HUGO, V., Nox. http://fr.wikipedia.org/wiki/Victor_Hugo

La foule et le songeur ont des rencontres rudes ;

.....
*Ce fauve esprit, chargé des balaiements de l'ombre,
A, certes, autre chose à faire que d'aller
Caresser, dans la nuit trop lente à s'étoiler,
Ce grand monstre de pierre accroupi qui médite,
Ayant en lui l'énigme adorable ou maudite ;
L'ouragan n'est pas tendre aux colosses émus ;
Ce n'est pas d'encensoirs que le sphinx est camus.
La vérité, voilà le grand encens austère
Qu'on doit à cette masse où palpite un mystère,
Et qui porte en son sein qu'un ventre appesantit
Le droit juste mêlé de l'injuste appétit.*

O genre humain ! lumière et nuit ! chaos des âmes.

*La multitude peut jeter d'augustes flammes.
Mais qu'un vent souffle, on voit descendre tout à coup
Du haut de l'honneur vierge au plus bas de l'égout
La foule, cette grande et fatale orpheline ;
Et cette Jeanne d'Arc se change en Messaline.*

.....
*Quand la Convention impassible tient tête
A trente rois, mêlés dans la même tempête,
Quand, liguée et terrible et rapportant la nuit,
Toute l'Europe accourt, gronde et s'évanouit
Comme aux pieds de la digue une vague écumeuse,
Devant les grenadiers pensifs de Sambre-et-Meuse,
C'est le peuple ; salut, ô peuple souverain !
Mais quand le lazzarone ou le transteverin
De quelque Sixte-Quint baise à genoux la crosse,
Quand la cohue inepte, insensée et féroce,
Etouffe sous ses flots, d'un vent sauvage émus,
L'honneur dans Coligny, la raison dans Ramus,*

*Quand un poing monstrueux, de l'ombre où l'horreur flotte
Sort, tenant aux cheveux la tête de Charlotte
Pâle du coup de hache et rouge du soufflet,
C'est la foule ; et ceci me heurte et me déplaît ;
C'est l'élément aveugle et confus ; c'est le nombre ;
C'est la sombre faiblesse et c'est la force sombre.
Et que de cette tourbe il nous vienne demain
L'ordre de recevoir un maître de sa main,
De souffler sur notre âme et d'entrer dans la honte,
Est-ce que vous croyez que nous en tiendrons compte ?
Certes, nous vénérons Sparte, Athènes, Paris,
Et tous les grands forums d'où partent les grands cris ;
Mais nous plaçons plus haut la conscience auguste.
Un monde, s'il a tort, ne pèse pas un juste ;
Tout un océan fou bas en vain un grand cœur.
O multitude, obscure et facile au vainqueur,
Dans l'instinct bestial trop souvent tu te vautres,
Et nous te résistons ! Nous ne voulons, nous autres,
Ayant Danton pour père et Hampden pour aïeul,
Pas plus d'un tyran Tous que du despote Un Seul.
Voici le peuple : il meurt, combattant magnifique,
Pour le progrès ; voici la foule : elle en trafique ;
Elle mange son droit d'aïnesse en ce plat vil
Que Rome essuie et lave avec Ainsi-soit-il !
Voici le peuple : il prend la Bastille, il déplace
Toute l'ombre en marchant ; voici la populace :
Elle attend au passage Aristide, Jésus,
Zénon, Bruno, Colomb, Jeanne, et crache dessus.
Voici le peuple avec son épouse, l'idée ;
Voici la populace avec son accordée,
La guillotine. Eh bien, je choisis l'idéal.
Voici le peuple : il change avril en Floréal,
Il se fait république, il règne et délibère.
Voici la populace : elle accepte Tibère.*

*Je veux la république et je chasse César*⁷⁹.

La dicotomia és ben clara: el poble és lluminós, la multitud és fosca; el poble, un subjecte, la multitud és el nombre; el poble és l'ideal, la multitud és la violència; el poble es fa república i delibera, mentre la multitud s'entrega al dictador. Una dicotomia idealista i que Hugo no logra resoldre, en no voler considerar que la gent concreta que compona el poble, és la mateixa que la que compona la multitud. Per a Hugo, el poble és la república, la multitud és el segon imperi. El republicanisme hugolià, com el de Hamel o el de Blanc no aconseguí sortir de l'astorament i d'un cert elitisme provocat pel seu amor al poble i per la seva por a la multitud. Hugo, Hamel i Blanc (com d'altres) compartien punts de vista similars també en relació a la Comuna. Serien el sector republicà més esquerrà de la oficialitat de la Tercera república. Però no travesaren aquesta frontera.

Examinem ara una altra expressió d'aquesta dicotomia hugoliana entre poble i multitud. *Quatrevingt-treize* (escrit entre desembre de 1872 i juny de 1873, publicat el 1874) fou rebut per la reacció com la justificació de la Commune. Lluny d'això, *Quatrevingt-treize* és l'intent hugolià de comprendre del conjunt del procés revolucionari francès que comença el 1789 i quina darrera convulsió acaba de viure en l'any terrible de 1871 i que ha acabat amb la consolidació de l'hegemonia burgesa. És l'intent hugolià de veure França sencera i no sols París. És l'intent de comprendre les raons dels Vendéens sense per això deixar de ser republicà. Entre els materials preparats per formar part de la novel·la, i deixats per alguna raó de banda, rescatats dins les *Oeuvres complètes*, hi trobem una descripció del poble, potser literària però força incisiva, i que en tot cas ens mostra millor la concepció de la multitud sostinguda pel republicanisme robespierrí moderat en els inicis de la Tercera república. Hugo fa una divisió tripartita: el poble, *qui suivait Robespierre*; la nació, *qui suivait Danton*; i el populatxo, *le peuple qui suivait Marat*, que *c'était le populace*⁸⁰. Mentre el poble de Robespierre i la nació de Danton són descrits com a éssers abstractes, angèlics, perfectes, gairebé espirituals; en la descripció de le populace de Hugo hi trobem una

⁷⁹ HUGO, V., *L'année terrible*. 1872.
http://fr.wikipedia.org/wiki/L'Ann%C3%A9e_terrible

⁸⁰ HUGO, V.: *Quatrevingt-treize*. Préface et commentaires de Gérard Gengembre. Pocket.Paris, 1992. Primera edició 1873. Una altra edició a : Éditions du Burin, Paris, 1972, acompanyat per un text d'Albert Soboul : *Les luttes pour l'égalité, 1793*.

multitud real, no només nombrosa, fosca i violenta com en la descriu en l'Année Terrible, sinó també terrenal, real, miserable. Hugo en aquesta nota abandona la literatura per a endisar-se en la història social. Es mostra un bon coneixedor de la realitat social de la multitud parisina de l'antic règim, abandonant la consideració de la multitud com enigma per passar a una descripció que sols pot ésser producte de l'estudi històric. Inicia un intent de trobar una lògica a les conductes de la multitud. Vegem algunes línies d'aquesta intensa descripció:

La populace. Création difforme de la société. Fille sourde de cette mère aveugle. Lie de ce pressoir.

Tous les êtres frappés de la damnation sociales, toutes les faiblesses ayant sur les chair une meurtriture d'inégalité, toutes les misères d'invention humaine, c'est-à-dire d'autant plus réelles qu'elles sont factices, toutes les détresses crachées, vomies et revomies, bues et rebues par ce monstre qu'on appelait dans le passé la loi; malades fouettés à l'entrée des hôpitaux parce qu'ils sont malades, vagabondages, plaies, mendicités, indigences chatiées, foule innombrable, innocents sortis de la chambre de torture absous et estropiés, soldats passés aux baguettes pour un pli à l'uniforme, femmes marquées V par la maraudage d'une pomme, et W pour la recidive, filles tondues et faites de force prostituées pour un mot irrévérent à un exempt de police, délinquants ayant passé six mois liés par lecou debout jour et nuit les pieds dans la boue dans la poutre basse du Châtelet, pères, mères, soeurs frères, filles, femmes des braconniers accrochés au gibet pour une perdrix tuée, des faux-saulniers roués pour une livre de sel, des servantes supliciées pour vol de cinq sous, des garçons dequinze ans envoyés aux galères pour chapeau gardé sur la tête au passage d'une procession, des prisonniers mitraillés en tas par les mousquetaires à travers les grilles des geôles, des enfants, pendus sous les aisselles pour ce crime d'être frères d'un voleur, des religionnaires tels que Charnier qui fut rompu vif parce qu'il etait les petit-fils d'un homme quiavait rédigé l'édit de Nantes, tout cela, toutes ces âmes lamentables, les spoliés du fisc, les dévalisésde Versailles, les affamés du pacte de Famine, les anciens patients des pénalités scélérates, pilori, tabouret, ceps, fer chaud, essorillement, poing coupé, émasculaton, langue arraché pour un jurement, in-pce à vie, hart, roue, bûcher, chaudière bouillante, écartèlement, toutes les faims,toutes les

*soifs, toutes les férociétés nées du vieux tourment éternel, tous les produits de ces manufactures d'hommes horribles et de femmes obscènes que le code appelle maisons de correction, toutes les créations de ces usines qu'on nommait la Salpêtrière et Bicêtre, tous les chefs-d'œuvre de ces fabriques de bandits, tous les fronts bas de l'ignorance, tous les yeux devenus myopes à force de stupeur sociale, toutes les bouches tordues par la sanglot, par le blasphème, par le rire furieux, par la chanson sale, par le baiser convulsif de la prostitution, par la hurlement bestial sous le fouet et le bâton, toutes les poitrines pleines de haine, tous les coeurs débordant d'une écume de souffrances, toutes les consciences forcenées, toutes les passions qui s'abritent dans ces mots redoutables, rancunes, revanches, revendications, redressements, représailles, toutes ces iniquités qui ont dans leur abîme la justice, toutes les démences qui au fond ont raison (hélas!), tout cela suivait Marat”*⁸¹

Aquesta descripció enèrgica i compassiva de la “populace” té però, clares limitacions. Malgrat l'esforç per a comprendre i compadir-se de la multitud, Hugo no logra desvetllar el seu misteri. Comprén la violenta reacció, però no reconeix que la multitud potser és capaç de pensar, potser té uns valors propis, potser defensa unes determinades costums i formes d'entendre la vida en societat. La multitud és per a Hugo, malgrat el seu intent d'acostament comprensiu i potser paternal, encara un ésser bestial, perillós e incompreensible.

Tout cela, qu'était-ce? Votre oeuvre, ô vieux monde évanoui. Par vos luxes, par vos exactions, par vos voies de fait, par vos vices, vous avez déchiré le peuple. De là la plèbe. La plèbe est la haillon social. Mob, foule, fex urbis, tout cela est de construction humaine. C'est le produit de notre industrie. Telle est nôtre habilité. Marat, c'est le mal souffert devenu le mal vengeur. C'est le patient changé en bourreau. Transfiguration épouvantable. Il ne tiendrait qu'à nous ce que nous appelons “la canaille” ne fût pas. Cette chose qui nous effraie, c'est nous qui la fabriquons. Les lois font les bagnes, les moeurs font les lupanars. La lumière crée le peuple, la nuit enfante la plèbe. La veste rouge du forçat est

⁸¹ HUGO, V.: *Quatreving-treize*. Préface et commentaires de Gérard Gengembre. Pocket.Paris, 1992. Primera edició 1873. Una altra edició a : Éditions du Burin, Paris, 1972, acompanyat per un text d'Albert Soboul : *Les luttes pour l'égalité, 1793* (pp. 457-458).

*taillé dans la robe rouge du juge. Les conservateurs de l'ignorance sont les producteurs des monstres. O sociétés humaines, voulez-vous n'avoir de Marats, ne faites pas de populations*⁸².

La multitud i els hebertistes del segle XIX

Sovint es presenta a Auguste Blanqui (1805-1885) com un continuador de Babeuf i de Buonarroti. Ja hem vist més amunt que així el considera G. Lefebvre. Hi ha sòlides raons per a defensar aquesta filiació directa. La primera, el fet que ja el 1824 formés part dels Carbonari, i que des d'aquesta data no hagués cessat en una lluita que interrelaciona els ideals republicans i els ideals comunistes. És evident que en aquest context, l'obra de Buonarroti influeix en gran manera Blanqui. La relació, durant els anys 30 amb Laponneraye, ressaltada més amunt, abunda també en la mateixa direcció. Veurem més avall que el 1849, Blanqui se separa del robespierrisme.

Interessa aquí mostrar com comparteix durant els anys 1830, idees similars sobre la multitud, ádhuc amb el mateix nom que en aquells moments ja donen els autors pertanyents a la *cua de Robespierre*: proletariat.

Blanqui fou jutjat per la Cour d'Assises de la Seine el 10 de desembre de 1831 per la seva implicació en l'assumpte de la "Société des Amis du Peuple". Interrogat per la seva professió, respon: "Proletari". Quan el president li diu que això no és una professió, Blanqui contesta: *Si això no és una professió, llavors jo estic sense professió*⁸³. Quan es reprèn el judici, el 10 de gener, a la mateixa pregunta, respon de la mateixa manera i, llavors el jutge li diu que això no és pas un estat. Blanqui respon de nou: *aquest és l'estat de vint-i-cinc milions de francesos que no tenen mitjans de treball*.⁸⁴ Dos dies després afirmarà en el mateix judici: *Je suis accusé d'avoir dit à trente millions de Français, prolétaires come moi, qu'ils avaient le droit de vivre. Si cela est un crime...Toutefois, s'il est de mon devoir, à moi prolétaire, privé de tous les droits de la cité, je suis convaincu que vous avez le coeur assez baut placé pour apprécier dignement e rôle que l'honneur vous impose dans une circonstance où on livre en quelque sorte à vtre immolation des adversaires désarmés. Quant au nôtre, il est tracé*

⁸²HUGO, V.: *Quatreving-treize*. Préface et commentaires de Gérard Gengembre. Pocket.Paris, 1992. Primera edició 1873. Una altra edició a : Éditions du Burin, Paris, 1972, acompanyat per un text d'Albert Soboul : *Les luttes pour l'égalité, 1793* (p.459)

⁸³ BLANQUI, Auguste: *Textes choisis*. Préface et notes V.P. Volguine. Éditions Sociales. Les classiques du peuple. Paris, 1971. (pp. 71-73)

⁸⁴ Ibid. (pp. 71-73)

*d'avance; le rôle d'accusateur ets le seul qui convienne aux opprimés... Oui, Messieurs, ceci est la guerre entre les riches et les pauvres: les riches l'ont aussi voulu, car ils sont les agresseurs. Seulement ils trouvent mauvais que les pauvres fassent résistance; ils diraient volontiers, en parlant du peuple: 'Cet animal est si féroce qu'il se défend quand o l'attaque'... On ne cesse de dénoncer les proletaires comme des voleurs prêts à se jeter sur les propriétés: pourquoi? Parce qu'ils se plaignent d'être écrasés d'impôts au profit des privilégiés. Quant aux privilégiés, qui vivent grassement de la sueur du prolétaire, ce sont de légitimes possesseurs menacés du pillage par une avide populace. Ce n'est pas la première fois que les bourreaux se donnent des airs de victimes. Qui sont donc ces voleurs dignes de tant d'anathèmes et de suplices? Trente millions de Français qui paient au fisc un milliard et demi et une somme à peu près égale aux privilégiés. Et les possesseurs que la société entière doit couvrir de sa puissance, ce sont deux ou trois cent mil oisifs qui dévorent paisiblement les milliards payés par les voleurs. Il me semble que c'est là, sous une nouvelle forme, et entre autres adversaires, la guerres des barons féodaux contre les marchands qu'ils détroussaient sur les grads chemins.*⁸⁵

Ha calgut una cita llarga d'aquest discurs per a poder comprovar com hi reapareix la temàtica del milió d'explotadors oposat als trenta milions de francesos, que reben successivament els títols de "proletaires", "populace", "peuple". En el mateix discurs hi trobarem altres locucions com "masses labourieuses", "le pauvre", "parias", "ouvriers", utilitzats com a sinònims. El 10 d'agost de 1836, afrontant, junt amb Barbés, un judici davant del Tribunal de Police Correctionnel, per "L'affaire des poudres", el jutje l'acusava d'haver escrit un article en el seu periòdic *Le Libérateur* sota el títol: "Tout l'espoir des prolétaires est dans la Republique". Observem de nou com el republicanisme i la defensa dels obrers es confonen en una sola causa. Aquest aspecte és una constant tant en Bounarroti, en Laponneraye i en el Blanqui dels anys 30. Aquest es defensà tot afirmant que l'article no es va publicar en l'esmentat periòdic sinó en un *carnard*, que es venia pels carrers. Una defensa que era, bàsicament una reivindicació de l'escrit.

Finalment citarem el formulari de recepció dels nous inscrits dins l'organització blanquista anomenada Société des Familles, corresponent a 1839. El recipiendari era

⁸⁵ Ibid. (pp. 71-73)

introduït amb els ulls embenats, per prestar jurament. Abans del jurament, havia de recitar el següent catecisme:

- *Què és el poble?*-
- *El poble es el conjunt de ciutadans que treballen.*
- *Com és tractat per les lleis?*
- *És tractat com un esclau.*
- *Quina és la sort dels proletaris sota el govern dels rics?*
- *La sort dels proletaris és similar a la del serfs o la del negres, la seva vida no és altra cosa que un llarg teixit de misèries, de fatigues i de sofriments.*
- *(...)*
- *Quins són els drets dels ciutadans en una societat ben regulada?*
- *El dret a l'existència, el dret a la instrucció gratuïta, el dret a la participació en el govern (...)*

Preguntat més endavant, sobre els mitjans per a la revolució social es diu: “*Nosaltres, pobres proletaris, només tenim el nostre coratge i el nostre bon dret*”. Remarquem breument l'ús fort d'un dels conceptes claus del republicanisme: el poble que treballa és tractat pel govern dels rics com un esclau, perquè no és ciutadà i, per tant, està sotmès a la dominació dels d'amunt. Remarquem també la preeminència atorgada al dret a l'existència, així que, a part del coratge, el mitjà principal dels proletaris és el “nostre bon dret”. Espero haver posat en evidència la filiació republicana de Robespierre, Babeuf, Bounarroti, Laponneraye i del Blanqui de fins la dècada de 1830, és a dir l'existència d'una veritable continuïtat.

Però aquesta continuïtat es trenca a partir de 1850. Durant la seva estada a la presó de Doullens, condemnat per l'Haute Cour de Bourges per la seva participació a la manifestació del 15 de maig de 1848, Blanqui llegeix l'*Histoire des Girondins*, de Lamartine. Producte d'aquesta lectura Blanqui redactà unes notes sobre la Revolució, profundament antirobespierristes. Blanqui no va publicar mai aquestes notes. El motiu sembla clar: *Ataquer Robespierre publiquement et en face devant le prolétariat révolutionnaire, en 1870 comme en 1850, c'eût été chose hasardeuse! Même parmi les disciples de Blanqui, l'auteur de la célèbre Déclaration des Droits qui avait servi d'évangile aux amis du peuple, l'homme des lois de ventôse gardait des admirateurs fidèles... Blanqui garda sa diatribe secrète de crainte de jeter la division dans son propre parti, de crainte d'être desavoué par plus d'un de ses partisans. Mais s'il ne la fit imprimer, il la répandit, il la fit circuler sous le manteau parmi ses proches, comme*

l'attestent de nombreuses copies qui en subsistent, l'une de la main de Blanqui, les autres de la main de ses parents et amis”⁸⁶.

He pogut consultar aquestes notes de Blanqui⁸⁷ en la Biblioteca Nacional de Paris, de les que Mathiez en fa extensa cita (10 planes) dins del seu “Notes inédites de Blanqui sur Robespierre”. La meua valoració és que aquest quadern jugarà un paper força important en la percepció del robespierrisme, en la valoració de la revolució i del paper de la multitud, tant en el pensament polític dels socialistes del segle XIX i per la seva filtració per les escletxes capilars del discurs i dels debats, sobre el pensament d’eminentes històriadors del segle XX com Guérin i Soboul.

En definitiva, per a Mathiez: *La haine violente que Blanqui portait à Robespierre a ainsi exercé une déviation décisive sur les sentiments que les socialistes ressentaient à l'égard du fondateur de la démocratie française. Ils l'avaient adoré jusqu'en 1848. Blanqui leur apprit à le détester. Dès lors, ce furent les Hébertistes, dont un disciple de Blanqui. Tridon, fit l'apologie, qui devinrent pour les chefs du socialisme révolutionnaire les modèles à suivre et ils ne les imitèrent que trop dans la Commune!*⁸⁸

Aquest debat polític havia de tenir grans conseqüències dins la historiografia. El 1864, un membre del petit nucli blanquista que resistia a sol i serena les inclemències del Segon Imperi, Gustave Tridon, publicà un fulletó destinat a explicitar les concepcions crítiques de Blanqui amb el robespierrisme, com a medi per a lluitar contra el republicanisme moderat. Aquest opuscle tindrà grans conseqüències en la historiografia partidària del paradigma de la revolució francesa com a revolució burgesa. El fulletó, publicat a expenses del seu propi autor, es titula: *Les Hébertistes. Plainte contre une calomnie de l'histoire*. És un fulletó breu, de 48 planes, que no es pot prendre com un veritable estudi històric. Maurice Dommanget ho ha explicat de la següent manera: *Il faut prendre l'ouvrage comme un pamphlet, une déclaration de guerre au despotisme, l'exposé d'une doctrine politique et sociale bien plus que comme une apologie documentée de la Commune de 93. Il faut aussi se rendre compte qu'on se battait alors, dans l'opposition sur le terrain de la Révolution française, comme sur l'interprétation des événements de 48. Face aux républicains “joli-coeurs” de la Bourgeoisie, à Louis Blanc et à la queue de Ledru-Rollin qui se réclamaient de*

⁸⁶ *Girondins et montagnards*. Paris 1930, Librairie de Firmin-Didot et Cie., p. 222.

⁸⁷ Bibliothèque Nationale, NAF 9578, Carton I liasse 1^a, chemisse 6, feuillet 7, que sembla ser el fulletó original de Blanqui, o bé: Carton I liasse 1^ab1, 4ª cahier, pp. 77-145, o Carton I liasse 1b3, cahiers 18, 19 et 20 que són còpies fetes per amics de Blanqui.

⁸⁸ *Girondins et montagnards*. Ob.cit., p. 221.

*Robespierre, face a Proudhon qui répudiait Robespierre sans s'attacher à une autre personnalité révolutionnaire, le nouveau noyau blanquiste faisait son entrée officielle sur la scène politique sous l'égide d'Hebert, de Chaumette et de Cloots, agitant les oriflammes du socialisme, de l'athéisme, de la République universelle, de la Commune*⁸⁹.

Examinem més d'aprop el fulletó de Tridon. Tot combatent la imatge del poble pur i idíl·lic reivindicat per Blanc, Hamel o Hugo, Tridon, s'acosta al poble real, el reivindica sense distingir-lo de la multitud: *Passez dans votre gloire, héritiers des étalages aristocratiques; passez la tête haute, le regard superbe, le sourire aux lèvres. Qui oserait troubler vos fêtes par des contrastes malveillants et froisser votre sensibilité par de lugubres évocations? Non, il n'y a plus de dénûment dans les chaumières, de détresse dans les ateliers, de travailleurs épuisés par la fatigue et les privations, de femmes et enfants demi-nus, sans pain, sur les grabats. Il n'y a plus ni bouges fétides, ni hangars glacés ni froid, ni faim, ni douleur; il y a un peuple d'opéra qui évolue sur les planches en costume de comparse, et qui salue avec grâce, en criant aux royalistes: " Allons messieurs, tirez les premiers! (...) Mais, si du fond de ses taudis, avec un sourd rugissement, sort le peuple de la famine et du désespoir, maigre, hâve, chancelant, les dents serrées, les yeux caves et brillant d'un feu sombre, sa main crispée sur la pique ou le fusil, ses pieds trempant dans la boue sanglante du ruisseau, oh! Alors, regardez nos histrions de démocratie: quelle soudaine pâleur sur ces visages! Le drapeau aux couleurs voyantes, blême de rage et d'effroi, cherche de l'oeil autour d'elle sa soue de Saint Barthélemy et de Vendée. D'un mouvement instinctif, les panaches tricolores se rapprochent des panaches blancs, les mains s'entreignent, et du groupe confondu s'échappe ce murmure sinistre: Prairial... Juin!.....*⁹⁰

No és que els republicans a la manera de Victor Hugo no es plantegessin el problema social, o neguessin l'existència de la multitud; és que, segons Tridon, sostenien una concepció de poble-nació, i estaven sempre disposats a aliar-se amb la reacció contra aquest poble-classe, quan aquest decidia sortir del seu forat i mostrar-se en l'espai públic. Tot el que serà el debat posterior sobre la Comuna està contingut en aquest fulletó de 1864. També la increïble amalgama entre els enemics de la multitud (el rei, La Fayette, el Girondins i els thermidorians) amb Robespierre i els seus,

⁸⁹ DOMMANGET, Maurice: *Blanqui et l'opposition révolutionnaire à la fin du Second Empire*. Cahiers des Annales n° 14. Publiés avec le concours du CNRS. Paris, 1960. p. 8

⁹⁰ TRIDON, Gustave: *Les Hébertistes. Plainte contre une calomnie de l'histoire*. Paris, 1864, chez l'auteur. P. 8

contingut en aquest pàrraf, plé d'odi polític i buit de qualsevol rigor històric: *Mais la Révolution éclate, et l'implacable dynastie se jette sur elle pour l'étouffer. Le Roi, La Fayette, les Girondins, Robespierre, les Thermidoriens, lui servent tour à tour de bélier dans cet assaut sans quartier. Elle rue contre son ennemie toutes les factions, tous les complots, tous les mauvais instincts, et, fidèle au plus méchant, la victoire lui reste*⁹¹.

El fulletó de Tridon mereix per sí sol un comentari més extens. Aquí, però, només podem aturar-nos a remarcar com defineix el bloc popular, sobre el que es recolza la Comuna herbertista: *Paris, ce grand corps, trouve sa tête puissante dans la Commune du 10 août, la commune d'Hebert, de Marat et de Chaumette. En ces jours seuls, courte échappée, le peuple, la plèbe, la populace (choisissez), roi toujours en esclavage ou en tutelle, régna par lui-même, et, dégoûté des empiriques, fit son vigoureux coup d'essai. Le gouvernement de ces rudes esprits, c'était la lutte sans trêve, la lutte jusqu'à ce qu'il ne restait debout un abus ni une erreur... Les magistrats de Paris siègent dans la salle Saint-Jean, réservée à tant de tempêtes. Le bonnet rouge, le bonnet du paysan, du forçat et de la liberté, est sur leurs têtes; la carmagnole, la soubrequille du manoeuvre, est leur vêtement; ils portent des sabots, car l'armée manque de chaussures. Plus loin s'étendent les tribunes remplies d'ouvriers de la Grève, de délégués clubistes ou sectionnaires, de femmes et d'enfants avec la cocarde tricolore, foule affamé et défiante, qui garde de ses mille bras et observe de tous ses yeux les chefs de son choix*⁹².

La reivindicació de la foule és evident i tindrà un enorme atractiu de cara a les generacions futures de socialistes i d'historiadors socials que faran resó i desenvoluparan aquesta anàlisi de la revolució i del paper de les masses en ella. Veiem també com en Tridon, la foule es redueix estretament als obrers parisencs. La resta de capes populars o bé són invisibles o bé són titllades de reaccionàries. Uns obrers que lluny de ser els obrers reals de la Revolució, semblen un reflexe dels obrers coetanis de l'autor. Veiem aquí en forma embrionària un dels defectes majors de la historiografia de la revolució, sigui hebertista, jacobina o reaccionària: no poder escapar-se de l'aire del temps en què ha estat escrita.

L'hebertisme tingué dues derivacions majors, no tant diferents entre elles com voldrien els seus màxims exponents. D'una banda, l'anarquisme i de l'altra, un

⁹¹ TRIDON, Gustave: *Les Hébertistes. Plainte contre une calomnie de l'histoire*. Paris, 1864, chez l'auteur. P. 8

⁹² Ibid, p. 14

determinat marxisme. A la influència de l'hebertisme en el socialisme marxista ens hi referirem en el capítol següent. En relació a l'anarquisme, cal citar una obra major de la historiografia revolucionària normalment menystinguda: *La Gran Revolución Francesa* de Piotr Kropotkin.

Els liberals contra la multitud

Els liberals tenen una relació més que problemàtica amb la multitud. La por a l'animal salvatge es barreja amb el projecte d'afermar l'hegemonia burgesa sota un règim sigui monàrquic o republicà, hegemonia que s'inicia durant la Constituent i la legislativa, posada en perill per la Convenció, i que s'aferma després de 9 thermidor, però que estarà sempre sota el perill del revifament de la multitud. En el cas dels liberals, com en el dels jacobins i en el dels socialistes, el treball d'historiador acompanya el treball polític i, d'alguna manera, en forma part.

Louis Adolphe Thiers (1797- 1877) n'és un exemple. La seva carrera política fou precedida pel seu treball d'historiador. Entre 1823 i 1827 publica la seva història de la revolució en 10 volums, que li valgué el seu ingrés a l'Académie Française. En aquests anys es relaciona amb Talleyrand, amb el banquer liberal Lafitte, i amb François-Auguste Mignet, amb qui fundà el diari *Le National*. Fou ministre de l'Interior el 1832 i Cap de Govern el 1836, sota Louis-Philippe. Després de la seva caiguda en desgràcia, tornà uns breus mesos a la Presidència del Govern durant 1840, quan va ser substituït per Guizot, un altre polític liberal a ensem amb historiador. Llavors es distancià de la monarquia i recolzà la república del 48, sempre des de la dreta i tractant d'evitar la implantació d'una república democràtica i social. És en aquest context que el 24 de maig de 1850 pronuncià un discurs a l'Assemblée Nationale en què ens informa clarament de la seva actitud vers la multitud: *Ce sont ces hommes qui forment, non pas le fond, mais la partie dangereuse des grandes populations agglomérées, ce sont ces hommes qui méritent ce titre, l'un des plus flétris de l'histoire, entendez-vous, le titre de multitude. La vile multitude qui a perdu toutes les Républiques. C'est la multitude, ce n'est pas le peuple, cette multitude de vagabonds dont on ne peut saisir ni le domicile, ni la famille, si remuante qu'on ne peut la saisir nulle part, qui n'ont pas su créer pour leur famille un asile appréciable : c'est cette multitude que la loi a pour but d'éloigner.*

Naturalment, l'obra històrica de Thiers té una gran influència en l'apropiació de revolució per part de la burgesia. Seria interessant una anàlisi dels deu toms des d'aquest

punt de vista, però no podem ni hem d'abordar-lo en aquesta seu. Aquí només ens volem referir a la seva concepció de la multitud amb una cita corresponent al tom primer de la seva obra, quan referint-se a la crisi de l'Antic règim i descrivint el seu desenvolupament durant 1787, descriu el nostre subjecte de la següent manera: *Les parlemens (sic) avaient autour d'eux une clientèle nombreuse, composée de légistes, d'employés de palais, de clercs, d'étudiants, population active, remuante et toujours prête à s'agiter pour leur cause. A ces alliés naturels des parlemens (sic) se joignaient les capitalistes, qui craignaient la banqueoute; les classes éclairées, qui étaient dévouées à tous les opposants; et enfin la multitude, qui se range toujours à la suite des agitateurs. Les troubles furent très graves, et l'autorité eut beaucoup de peine à les réprimer*⁹³.

El darrer acte polític important de Thiers consistí en lluitar contra aquesta mateixa multitud, en la seva darrera expressió pública el 1971. La delmació de la multitud que es va fer sota la seva direcció fou sistemàtica i mostrà una determinació notable. Les opinions historiogràfiques de Thiers prenen cos i sang en la realitat. La multitud en pagava les despeses.

Una altra història de la revolució pertanyent a la corrent liberal és la d'Edgar Quinet (1803-1875). Ja hem fet referència al fet que les disputes entorn de la història de la revolució havien jugat un gran paper en la lluita entre liberals i demòcrates per a liderar la lluita contra el Segon Imperi. Aquesta lluita estigué representada per les dues històries de la Revolució: la de Blanc i la de Quinet (1865). En l'edició que utilitzem nosaltres (la catorzena) el primer tom ve precedit d'un escrit anomenat *Critique de la Revolution*, en què, sense anomenar-lo, polemitzava amb Luis Blanc: *De tout cela, j'ai pu conclure qu'il y avait incompatibilité absolue entre les moyens de 93 et le but, entre les barbaries jacobines et la philosophie du dix-huitième siècle, entre la théorie et la pratique, entre la forme et le fond, entre l'instrument et l'idée. D'où s'explique naturellement la stérilité des échafauds, et par une suite nécessaire, cette dernière conclusion, que les Terroristes n'avaient pas eu le secret de leur système et que la grandeur qui s'attache à Marius ne pouvait s'attacher à Robespierre*⁹⁴.

⁹³ THIERS, Louis Adolphe: *Histoire de la Révolution française*. Ob.cit., T.1, pp. 16-17

⁹⁴ QUINET, Edgar: *La Révolution. Précédée de Critique de la Révolution*. Quatorzième édition. Librairie Hachette et Cie. Paris, sense data. 3 volums. V. 1, p. 24. La primera edició de 1865.

Pretensió d'objectivitat al temps que acusa Blanc de defensar el Terror i, contradictòriament, a Robespierre. Per contra, Quinet pretén no ser de cap partit: *Ne s'enchaîner à aucune faction, ne s'inféoder à aucun homme du passé, n'être ni feuillant, ni girondin, ni jacobin, ni dantoniste, ni robespierriste, mais être homme et humaniser l'histoire, rendre justice à chacun selon ses oeuvres; tout subordonner à la vérité, à la liberté, voilà la voie nouvelle. On peut s'y engager avec la certitude d'y faire des découvertes. L'intolérance, l'aveuglement, l'idolâtrie, ont vint de le voir, sont choses épuisés. Dans ce chemin vous ne trouverez que le vide*⁹⁵.

Examinem ara breument algunes de les seves opinions sobre la multitud. En primer lloc destaquem que, per a Quinet, la revolució política no és suficient. Per a consolidar una revolució cal, en primer lloc, una reforma moral i, en segon lloc, un canvi en les relacions de propietat. Quinet es mostra en això superior a l'idealisme del republicanisme a la manera de Blanc, o a la d'Hugo: *Il n'y a que deux moyens de rendre une révolution irrévocable. Le premier est de changer l'ordre moral, la religion; le second est de changer l'ordre matériel, la propriété. Les révolutions qui font ces deux choses sont certaines de vivre. Le premier moyen est pour elles plus assuré que le second. Quant à celles qui n'emploient ni l'un ni l'autre, elles sont écrites sur le sable; le premier flots les emporte*⁹⁶.

També en la concepció del poble el seu plantejament sembla més convincent. El poble continua essent simple i primari. El poble és instintiu i, mentre es manté en aquest terreny, és impossible enganyar-lo. En un capítol del tom 1, titulat significativament "Pourquoi il a été impossible de tromper le peuple de 89", afirma: *La question qui se présente est celle-ci: comment a été impossible à la contre-révolution d'amuser, d'éconduire, de tromper le peuple, qui ne demande ordinairement qu'à être trompé? Chose si aisée en d'autres temps, et chez autres nations (...) Le peuple était novice; c'était sa meilleure garantie contre les sophismes. Il ne les eût pas même compris. Son intelligence n'avait pas été altérée; il était tout instinct, et l'instinct ne le trompait pas*⁹⁷.

D'altra banda, aquestes simplicitat i "instintivitat" del poble no implica que el poble es mogui exclusivament per necessitats materials. Per a Quinet, les motivacions

⁹⁵ QUINET, Edgar: *La Révolution. Précédée de Critique de la Révolution*. Ibid, p. 39

⁹⁶ Ibid, v.1, p. 325

⁹⁷ Quinet, Edgar: *La Révolution. Précédée de Critique de la Révolution*. Quatorzième édition. Librairie Hachette et Cie. Paris, sense data. 3 volums. V. 1, p 327

del poble són morals, *une sorte de religion de la justice*.⁹⁸ Aquesta fou la base per a no ser enganyat en el 89: *Secondement j'ai laissé entrevoir que le peuple ne put être trompé parce qu'il ne circonscrivait point alors la Révolution à une question purement matérielle; il suivait, non un intérêt immédiat, mais une sorte de religion de la justice. C'est cette idée ou plutôt cet instinct de vérité qui l'éclaira et l'empêcha de tomber dans une piège. Grâce à cet instinct que rien encore n'avait altéré, il se conduisait, au milieu du labyrinthe des affaires comme eût put le faire un diplomate consommé*⁹⁹. Resulta sorprenent que un historiador liberal compregui millor les raons del poble i les seves capacitats que els propis historiadors republicans que resten garratibats davant del misteri de la multitud i es limiten a constatar la diferència entre poble i multitud. La intuïció de Quinet respecte a aquella “sorte de religion de la justice” del poble mereix que fem una mirada més detinguda a la seva història de la Revolució que la que li podem dedicar en aquest treball.

És quan pretén raonar que el poble serà enganyat i es perdrà en la complexitat de la política. Perdrà l'instint de la justícia i, llavors, passarà a conformar-se amb paraules. El lleó s'haurà encadenat ell mateix i estarà en mans dels doctrinaris. El poble de l'època de la Constituent era més ignorant que el poble del 93, però tenia un instint moral superior i per això no era possible domesticar-lo. Ara bé, en el capítol dedicat a la relació entre el poble i la burgesia veiem un matis ben important a aquesta teoria que, d'alguna manera sembla voler “flatter le peuple”. Segons Quinet no es veu a cap membre del poble ser part de la direcció política de la revolució. El poble no produeix discurs polític, és mut: *La multitude se place très-vite chez nous par l'action à l'auteur de ses chefs, mais ces chefs sont d'une autre classe. Le peuple obéit promptement à l'aiguillon de la presse et de la tribune. Lui-Même ne parle pas, n'écrit pas. On le dirait muet. Il agit sous une autre impulsion et il reste anonyme... Il n'est pas de Révolution où le prolétaire proprement dit soit moins sortie des rangs pour acquérir une autorité personnelle. C'est à peine si l'on peut exciter un seul qui ait obtenu une renommée d'un jour. Le bruit que fait le peuple est immense; aucun homme du peuple ne laisse un nom puissant à la postérité*¹⁰⁰. De nou una intuïció ben penetrant que, de tota manera, ignora les formes concretes d'expressió popular que no sempre són escrites, però que produeixen un discurs polític ben concret i, diguem-ho així, pràctic.

⁹⁸ Ibid, V. 1, p p. 328-329

⁹⁹ Ibid, v. 1, pp. 328-329

¹⁰⁰ Quinet, Edgar: *La Révolution. Précédée de Critique de la Révolution*. Quatorzième édition. Librairie Hachette et Cie. Paris, sense data. 3 volums. V.1, p 333.

Per a Quinet els diversos dirigents de la revolució (Marat, Danton, Robespierre, Saint-Just...) són membres de la burgesia. Notem aquí l'ús laxa del concepte burgesia, sobretot en aplicar-lo a determinats intel·lectuals desclassats. Notem també l'absència de noms com Chaumette, Hebert, Henriot o Pache: *C'est la bourgeoisie qui sert d'organe aux masses muettes sur lesquelles l'ancien régime avait mis un seceau. Elles n'eussent pu parler, si elle n'avaient trouvé au-dessus d'elles un interprète, tant elles étaient reléguées au loin dans le gouffre (...) Sans la bourgeoisie, que fût devenu le peuple? Son émancipation eût été absolument impossible, et c'est ce qu'il comprit dès le premier jour*¹⁰¹. Aquesta delegació de la paraula en la burgesia l'explica Quinet en mig de nous elogis al poble per no haver fet una defensa dels seus interessos econòmics immediats sinó dels principis.

El poble només entrarà en escena tres anys després, però continuarà éssent anònim. Aquest protagonisme del poble en el 93, no serà producte de la seva mobilització autònoma, sinó de la divisió de la burgesia: *Je ne vois pas un seul prolétaire dans l'avantgarde de la Révolution. Il a fallu trois ans de prédications de la classe lettrée pour faire entrer le peuple en scène. C'est absolument renverser l'histoire que d'établir aujourd'hui qu'il a précédé ses chefs. La vérité stricte est que la bourgeoisie s'est divisée; une partie s'est effrayée et a voulu s'arrêter, l'autre a continué de marcher au-devant de l'inconnu. Dans aucun cas, l'initiative n'a été prise par des prolétaires. Le peuple n'entre pas dans les affaires qu'en 93, et il reste anonyme*¹⁰². Trobem en aquesta constatació de Quinet una insuficiència que té, però, la virtut d'obrir una problemàtica.

Recordem el context polític de l'obra de Quinet: les prostimeries del Segon Imperi. La burgesia política mai no havia acceptat el cesarisme de Lluís Napoleó. La burgesia intentava obrir vies alternatives per a la construcció de la seva hegemonia, fora de l'arbitratge al marge de les classes del cesarisme. Aquestes circumstàncies polítiques són ben presents en aquestes anàlisis de la revolució de Quinet, que, com tots els historiadors, no pogué evitar la influència de l'aire del seu temps en la seva obra. Per dir-ho més clarament, Quinet atorga a la seva obra un caràcter partisà, de lluita político-cultural per l'hegemonia burgesa. Per aquelles dates Quinet es col·loca dins del camp de l'oposició liberal al règim, com ho mostra el "Programme d'une Unión liberale en vue des élections prochaines", elaborat per A. Gromier (1868). Entre les personalitats

¹⁰¹ Ibid, v.1, pp 334-335

¹⁰² Ibid, v.1, p 339

consultades per Gromier hi trobem no sols el propi Quinet sinó també a Thiers i a Guizot. També veurem a aquests autors col·laborar amb la *Revue des Deux Mondes*, exponent essencial de la cultura burgesa de l'època.

En Quinet podem veure igual que en Thiers o en Guizot, companys seus del camp liberal, una major consciència que en republicans com Blanc, Hugo o Hamel, de l'existència de les classes i la lluita de classes a la Revolució. Hi trobem una reivindicació de l'hegemonia burgesa, i una negació acurada de la capacitat autònoma de la multitud per a construir una alternativa de societat, així com una crítica per "la seva manca de programa, d'organització i de personal polític autònom". Es per això que els capítols esmentats ens fan pensar en els projectes liberals de mobilització del poble contra el règim. En aquestes planes hi podem llegir entre línies la preocupació dels projectes liberals per construir una alternativa de substitució d'una forma de dominació funcional però incòmoda per a la burgesia com era el Segon Imperi.

Uns projectes que sofreixen un ensurt aterridor durant la crisi de l'année terrible: la guerra franco-prusiana, la caiguda del segon imperi, la proclamació d'una república provisional i, finalment, la Comuna de 1871. La nova emergència de la multitud en el 71, produirà una literatura històrica del tot diferent. Mentre, d'una banda, l'historiador Thiers es dedica a conduir una molt difícil transició que no exclou la restauració monàrquica, transició que es construeix sobre les tombes de 30.000 proletaris, un altre historiador, Hipòlit Taine considerarà la multitud no sols com amenaça, si no ja com una patologia. Examinarem el "diagnòstic" tainià en el nostre quart capítol.

Una darrera nota en aquest context de lluita político-cultura per l'apropiació del llegat de la Revolució en les darreries del Segon Imperi. El 1870 A-S.Morin publica un futilletó polèmic amb allò que anomena "hebertisme modern". Es tracta d'una premonició del que el 1871 serà la lluita dels liberals contra la Commune i reflexa ja les dificultats que experimenten els liberals per a poder subordinar tota l'oposició a Lluís Napoleó darrera les seves pròpies fileres, així com l'aparició d'una autonomia de classe per part de sectors populars. Hi podem trobar ja el conjunt de les oposicions que sortiran a la llum del dia el 1871, la contraposició entre liberalisme i democràcia, la contraposició entre 89 i 93: *ce parti répudie toute alliance avec les Libéraux; et même ce mot, chez les hébertistes, a la valeur d'une qualification injurieuse et méprisante. Ici du moins, ils font preuve de logique. Les libéraux sont partisans de la liberté et en*

général des principes de 89 ¹⁰³. Morin farà un examen crític del “nou hebertisme” en el que podem destacar la indentificació entre el socialisme comunista, amb el Terror i amb la dictadura: “le parti que nous nous proposons de combattre, s’est donné a lui-même le titre d’hébertiste, et a choisi aisi pour son type, pour son inspirateur, un des hommes les plus décriés de la Révolution. Nous serons donc autorisés à le désigner sous cette dénomination, sans avoir l’intention d’en faire une injure. Tout en réfutant ses principes, nous voulons conserver la déférence pour les personnes parmi lesquelles il y en a de fort honorables. Nous examinerons succesivement les principuax points de leur doctrine,savoir: (...) La dictadure substituée à la souveraineté du peuple; (...)La négation de la liberté religieuse; (...) La négation de la liberté d’enseignement; (...) La banqueroute de l’État; (...) Le socialisme communiste; (...) Et la terreur¹⁰⁴. Una temàtica que tindrà llarga vida tant en la política com en la historiografia. Una temàtica que arribarà al seu paroxisme, després de la Commune del 71 amb Taine.

¹⁰³ Morin, A-S.: *Les hebertistes modernes*. Chez Hurteau, Libraire. Paris, 1870. p. 27

¹⁰⁴ Ibid, p. 13

Capítol III

La multitud, instrument cec de les elits o la formació del paradigma de la Revolució francesa com a “revolució burgesa”

La formació d'un paradigma.

El paradigma de la Revolució Burgesa amb Recolzament Popular (a partir d'ara, paradigma de la RBRP) usat per la historiografia marxista del segle XX, en la seva pluralitat, és una creació històrica dels marxistes anomenats de segona generació (Kautsky, Guesde, Bernstein, Lafargue, Plejanov) no pas de Marx i Engels.

Segons aquest paradigma, la revolució francesa seria la revolució burgesa clàssica, és a dir, el model al que totes les revolucions democràtiques del segle XIX i XX s'havien d'adaptar. A França, la burgesia emergent en el segle XVIII, hauria fet la seva revolució política per tal d'imposar el seu model de societat. Un model que ja s'estava imposant en el nivell econòmic i social. Segons aquest paradigma, la revolució burgesa era un procés necessari i inevitable, determinat pel desenvolupament de les forces productives que entraven en contradicció amb les relacions de producció i lligat a una estreta successió de modes de producció, havia d'imposar el capitalisme, sobre les anteriors relacions de producció feudals. Era, també un procés inevitable en qualsevol formació social del planeta. L'arribada del capitalisme era inevitable i necessària, i les classes populars no podien imposar el seu model propi perquè no estaven madures, no tenien consciència de classe ni projectes propis i allò que podien fer únicament era recolzar amb les seves espasmòdiques insurreccions economicistes els avenços de la revolució burgesa. Un cop van aconseguir aquest paper d'ariet de la revolució burgesa, van haver de retirar-se, no sense sofrir abans una derrota. Així doncs, Thermidor de l'any II i Germinal i Prairial de l'any III eren expressió d'una necessitat històrica, fèrriament determinada. En casos extrems s'arriba a proclamar, seguint aquesta filosofia de la història, el caràcter progressiu de thermidor i reaccionari de l'etapa de l'any II. Segons aquest paradigma l'única opció que tenia la multitud era la derrota. Georges

Labica, resumint aquest paradigma ha afirmat: “...la historiografia marxista (...) fa de la contrarevolució de 1794 el resultat de la Revolució...”¹⁰⁵. El paradigma de la RBRP ha tingut conseqüències negatives per al coneixement i la comprensió de la revolució francesa i de la resta de les revolucions democràtiques europees.

Utilitzo aquí el concepte de paradigma tal com ha estat definit per Thomas Kuhn: ... *‘ciencia normal’*, significa investigación basada firmemente en una o más realizaciones científicas pasadas, realizaciones que alguna comunidad científica particular reconoce, durante un cierto tiempo, como fundamento para su práctica posterior... sirvieron implícitamente, durante cierto tiempo, para definir los problemas y métodos legítimos de un campo de la investigación para generaciones sucesivas de científicos. Estaban en condiciones de hacerlo así, debido a que compartían dos características esenciales. Su logro carecía suficientemente de precedentes como para haber podido atraer a un grupo duradero de partidarios... Simultáneamente, eran lo bastante incompletas para dejar muchos problemas para ser resueltos por el redelimitado grupo de científicos. (...) Voy a llamar, de ahora en adelante, a las realizaciones que comparten esas dos características, *‘paradigmas’*, término que se relaciona estrechamente con *‘ciencia normal’*¹⁰⁶. Considero que el que he anomenat concepció de la “Revolució Burguesa amb Recolazament Popular” reuneix les característiques del que és un paradigma segons la definició kuhniana.

Un paradigma que es va construir en lluita contra altres paradigmes explicatius de la Revolució presents durant el segle XIX i XX, i que va seguir un llarg procés d’elaboració, producte de debats científics estretament lligats a experiències polítiques. Aquest paradigma ha influït de forma decisiva en els historiadors del segle XX i ha estat gairebé hegemònic durant un llarg període en la Historiografia de la Revolució Francesa.

A finals d’aquest segle, en torn del Bicentenari de la revolució, fou durament atacat per les corrents neo-liberals, anomenades pels partidaris del Paradigma de la RBRP com a “revisionistes”, que durant un breu període aconseguiren, sota el patrocini de l’Estat i el medis de comunicació massiva francesos una certa hegemonia per al seu paradigma. Estigueren a punt de produir un canvi de paradigma. Actualment, deixebles

¹⁰⁵ LABICA, Georges, *Robespierre una política de la filosofia*, Editorial El Viejo Topo, Barcelona 2005, p. 19.

¹⁰⁶ KUHN, Thomas S. :La estructura de las revoluciones científicas. Edició original en anglès, 1962. Fondo de Cultura Económica. Colecció Breviarios, Madrid, 1990, pp.32-33

crítics dels historiadors republicano-jacobins, estan revisant de forma convincent, alguns dels elements constitutius del paradigma de la RBRP, agrupats en el seminari *L'esprit des Lumières et de la Révolution*, animats par Marc Bélissa, Yannick Bosc, Françoise Brunel, Marc Deleplace, Florence Gauthier, Jacques Guilhaumou, Fabien Marius-Hatchi, Sophie Wahnich. La situació actual en la historiografia de la revolució es trobaria en un moment de transició en què conviuen diversos paradigmes sense que cap d'ells s'hagi imposat a l'altre.

En aquest capítol tractaré de mostrar que les posicions de Marx i Engels si bé en algunes expressions han donat fonament a aquest paradigma, sovint apunten vies diferents. D'altra banda, mostraré com el marxisme és una cultura política, amb derivacions teòriques, que es construeix històricament sovint en contradicció amb algunes posicions de Marx. Més particularment tractaré de mostrar que el paradigma RBRP si bé segurament se'l pot titllar de marxista, difícilment es pot considerar marxista. Seguiré les diverses fases de la construcció d'aquest paradigma a través d'autors diversos. Mostraré la influència d'aquest paradigma explicatiu en l'obra dels historiadors de la historiografia clàssica de la Revolució Francesa. Finalment, mostraré com hi ha d'altres formes d'enfocar la Revolució Francesa per part d'autors que poden situar-se o provenen de posicions marxianes¹⁰⁷.

Marx i Engels i la revolució francesa.

La reflexió sobre la revolució francesa és molt present en l'obra de Marx i Engels, tant en l'obra directament política (*El manifest comunista*, *Els articles a la Nova Gasetta Renana*, *El 18 de Brumari de Lluís Bonaparte*, *Les lluites de classes a França* y *La Guerra Civil a França*, per exemple) com en d'altres obres més teòriques com poden ser *La ideologia alemanya*, *La Sagrada Família*, *El Capital*, *l'Origen de l'estat*, *la família i la propietat privada* o bé *l'Antidühring*. També hi és present en la nombrosa correspondència d'ambdós.

En el desenvolupament del discurs marxista sobre la Revolució Francesa, que no arribà a ser mai un discurs sistemàtic, es posen en joc molts aspectes del pensament de Marx amb grans implicacions futures, tant polítiques com historiogràfiques. Per

¹⁰⁷ Usaré les expressions "marxista" o "engelsista" per a les posicions formulades directament per Marx o Engels. Usaré "marxista" o "marxisme" per les posicions pròpies del constructe realitzat per Kautsky, Plejanov, Lafargue, entre d'altres després de la mort dels dos pares fundadors

mentonar-ne algunes, direm: la qüestió de l'estat i de la democràcia, els processos de lluita i de constitució o deconstrucció de les classes, la teoria de la revolució en les seves diverses fases. Veurem algunes d'aquestes conseqüències quan parlem de la historiografia marxista dels seixanta- setanta del segle XX.

Encara que la formació de la teoria de Marx és indèstriable de la seva acció política, tractarem de limitar l'exposició als aspectes rellevants per a la construcció del paradigma RBRP; és a dir els aspectes historiogràfics. Deixarem per a una altra ocasió l'examen de com funciona aquesta interrelació entre política i discurs teòric¹⁰⁸. Per a la nostra recerca actual sols ens interessa fer un recorregut sumari pels conceptes usats per Marx i Engels en les seves reflexions sobre la revolució francesa.

Les fonts de Marx i Engels sobre la Revolució Francesa.

Començarem per relacionar les fonts historiogràfiques usades pels nostres autors, en les diverses èpoques. Naturalment, es tracta de les fonts que hem pogut localitzar fins el moment, directament en les obres consultades o a partir dels treballs de Texier, Rubel o Mainfroy. Cal un treball més sistemàtic de recerca d'aquestes fonts per a poder copsar el context intel·lectual en què es desenvolupa el pensament de ME respecte de la Revolució Francesa. Sobretot usant la font que ens proporciona la seva correspondència.

Aquí sols donarem una primera llambregada a aquestes fonts:

- C.F.E. LUDWIG, *Geschichte der letzten fünfzig Jahre, Ueberblick der Geschichte der Menschheit und der verschiedenen Bildungsstufen ihres Fortschreitens in gestiger und sittlicher Bildung*, Altona 1832-1837.
- BUCHEZ i ROUX, *Histoire Parlementaire de la Révolution française ou journal des assemblées nationales, depuis 1789 jusqu'en 1815*, Paris 1836.
- WACHSMUTH, Wilhem, *Geschichte Frankreichs im Revolutionszeitalter*, Hamburg, 1840-1844.
- René LEVASSEUR DE LA SARTHE, (ex-conventionel) *Mémoires*, Paris, 1829.

¹⁰⁸ Algunes línies d'aquesta recerca poden trobar-se a TAFALLA, Joan: *Démocratie, politique, révolution*, in "Le manifeste communiste aujourd'hui". Les Éditions de l'Atelier, Paris, 1998.

- BURET, Eugène, *de la misère des classes labourieuses en Angleterre et en France; de la nature de la misère, de son existence, de ses effets, de ses causes, et de l'insuffisance des remèdes qu'on lui a opposés jusqu'ici; avec indication des moyens propres à en affranchir les sociétés*, Paris, 1840.
- THIERRY, *Historie de la formation et des progrès du tiers état*, de 1853
- AVENEL, Georges, *lundis révolutionnaires*
- AVENEL, Georges, *Anacharsis Cloots*
- BOUGEARD, *L'ami du peuple*.
- CHÈVREMONT, F., *Jean-Paul Marat*, Paris, 1880
- KAREIEV, N., *Krestiané i krestiankii vopros vo Frantsii*
- F.-A- MIGNET, *Histoire de la Révolution française, depuis 1789 jusqu'en 1814*, Bruxelles, 1928
- DE JONNÈS, Moreau: *Etat économique et sociale de la France depuis Henri IV jusqu'à Louis XVI*, Paris, 1867.
- TAINE, Hippolyte-Adolphe, *Les Origines de la France Contemporaine. T. 1-4*. Paris 1876-1885.
- BODIN, Félix et THIERS, Adolphe , *Histoire de la Révolution française*, Paris, 1823-1827.
- DE TOCQUEVILLE, Alexis, *L'Ancien Régime et la Révolution*, Paris 1856.

La recerca de les fonts sobre la revolució usades per Marx i Engels no s'acaba ni molt menys aquí, però amb aquesta primera enumeració tenim una primera base per a poder contextualitzar algunes de les opinions i conceptes encunyats per ME respecte de la Revolució.

Tres problemàtiques entorn de la Revolució Francesa presents en l'obra de ME .

Cenyint-nos exclusivament a les problemàtiques que afecten al procés de construcció del paradigma historiogràfic marxista del segle XX, en podem distingir tres en l'obra de Marx i Engels:

1.La relació de Marx i Engels amb la tradició jacobina.

Potser és el tema més polític d'aquesta exposició, però és imprescindible perquè, com hem dit, les experiències polítiques de Marx i Engels determinaren de forma decisiva la construcció del seu discurs. Diguem que aquest tema determina, com en tots els autors que examinem en aquest treball, la seva forma d'entendre la multitud.

La relació de ME amb el jacobinisme no és una relació lineal. Hi ha autors que afirmen l'existència d'una línia roja que uneix el discurs jacobí, transmès a partir de Robespierre i passant per Babeuf i Buonarroti directament a Marx i Engels (Guilhaumou, 1992; Labica, 2005; Miras, 2002). Com a exemple d'aquesta posició podríem citar de *La Ideologia Alemanya: los girondinos y los termidorianos quienes constantemente reprochaban a aquellos, a los verdaderos representantes de la fuerza revolucionaria, es decir, de la sola clase realmente revolucionaria, de la masa "innumerable" (...)la violación de los "intereses sagrados", de la constitución, de la libertad y la igualdad, de los derechos humanos, del republicanismo, de la ley, de la sainte propriété, por ejemplo de la separación de los poderes, de la humanidad, de la moral, de la moderación, etc.*¹⁰⁹

Altres autors, com Rubel, hi troben una relació més problemàtica i s'inclinen més a una continuïtat entre Marx i Roux, Vincent i Hebert (considerats com a part d'un embrionari partit proletari). A la *Sagrada Familia*, per exemple, Marx afirma aquesta darrera filiació: *No impugnada por este examen (el de Bruno Bauer, jt) la revolución francesa ha hecho germinar ideas que llevaron más allá de las ideas correspondientes a todo el viejo estado mundial de las cosas. El movimiento revolucionario que se inició en 1789 en el Cercle Social, que a mediados de su trayectoria tuvo sus principales representantes en Leclerc y Roux y que, finalmente, sucumbió por un momento con la conspiración de Babeuf, había hecho germinar las ideas comunistas que el amigo de Babeuf, Buonarroti, reintrodujo en Francia, después de la revolución de 1830. esta idea, consecuentemente desarrollada, es la idea del nuevo estado mundial de las cosas*¹¹⁰.

Dilucidar aquesta filiació no serà pas l'objectiu d'aquest treball, desviaria la nostra atenció en excés. Ara bé, convé anotar que es tracta d'un tema que determinarà les opcions polítiques adoptades per ME i també la metodologia amb que ME abordaran l'estudi de la Revolució.

¹⁰⁹ ENGELS, F. I MARX, K., *La Ideología Alemana*, Coedición Ediciones Pueblos Unidos, Montevideo – Ediciones Grijalbo, Barcelona, 1970; plana 205

¹¹⁰ ENGELS, F., MARX, K. *La Sagrada Familia. Obras de Marx y Engels (OME)*. Crítica. Grupo editorial Grijalbo, Barcelona 1978, v.6, p. 137.

2. La revolució francesa com a revolució burgesa.

L'ús del concepte “revolució burgesa”, no és pas sistemàtic en Marx i Engels. Hi ha una evolució del concepte, usos i significats diferents i sovint, és lluny del significat que té en el marxisme posterior a Marx.

Probablement el moll de l'ós del paradigma RBRP el podem trobar en un article de Marx publicat el 15 de desembre de 1848 en el nº169 de la *Nova Gazeta Renana*, dins d'una llarga sèrie d'articles sobre la situació alemanya del moment que l'editor agrupa sota un sol títol, “La bourgeoisie et la contre-révolution”: *Il faut no confondre la révolution de mars ni avec la révolution anglaise de 1648, ni avec la révolution française de 1789(...) En 1648 la bourgeoisie était alliée au peuple contre la royauté, la noblesse et la puissance de l'Eglise (...) La révolution de 1789 n'avait d'autre modèle – au moins en Europe – que la révolution de 1648, la révolution de 1648 que le soulèvement des Pays-Bas contre l'Espagne. Les deux révolutions étaient un siècle en avance sur leurs modèles, non seulement quant au temps, mais aussi quant au contenu (...) Dans les deux révolutions la bourgeoisie était la classe qui se trouvait réellement à la tête du mouvement. Dans les villes, le prolétariat et les autres catégories sociales n'appartenant pas à la bourgeoisie ou bien n'avaient pas des intérêts différents de ceux de la bourgeoisie, ou bien ne formaient encore de classes ou de fractions de classe ayant une évolution pas indépendante. Par conséquent, même là où elles s'opposaient à la bourgeoisie, comme par exemple de 1793 à 1794 en France, elles ne luttaient que pour faire triompher les intérêts de la bourgeoisie, quand bien même ce n'était pas à sa manière. Toute la Terreur en France ne fut rien d'autre qu'une méthode plébéienne d'en finir avec les ennemis de la bourgeoisie, l'absolutisme, le féodalisme et l'esprit petit-bourgeois (...) Les révolutions de 1648 et de 1789 n'étaient pas des révolutions anglaise et française, c'étaient des révolutions de style européen. Elles n'étaient pas la victoire d'une classe déterminée de la société sur l'ancien système politique, mais la proclamation d'un système politique pour la nouvelle société européenne. Elles étaient le triomphe de la bourgeoisie, mais le triomphe de la bourgeoisie était alors le triomphe du nouveau système social, la victoire de la propriété bourgeoise sur la propriété féodale, du sentiment national sur le provincialisme, de la concurrence sur le corporatisme, du partage sur le majorat, de la domination du propriétaire de la terres*

sur la domination du propriétaire qui l'était grâce à la terre, des lumières sur la superstition, de la famille sur le nom, de l'industrie sur la paresse héroïque, du droit bourgeois sur les privilèges moyenâgeux. La révolution de 1648 était le triomphe du XVIIème. siècle sur le XVIème. , la révolution de 1789, la victoire du XVIIIème. siècle sur les XVIIème. Ces révolutions exprimaient encore plus les besoins du monde d'alors que ceux des régions du monde où elles se produisaient, la France et l'Angleterre¹¹¹.

3. La dinàmica de la revolució

D'altra banda, podem registrar en Marx el concepte de la revolució francesa com a procés històric que escapa del marc cronològic 1789-1799, que ressorgeix posteriorment en 1830, 1948 i 1871. Sense comptar amb el distanciament temporal imprescindible per copsar en la seva globalitat aquest moviment gairebé secular, Marx fou coetani del llarg període de la Revolució (1789-1871), registrà aquest moviment de llarga duració i intervingué políticament i teòrica en les dues darreres fases (1848-1871). Podríem fer nombroses citacions que corroboren aquesta visió de la revolució com a llarg procés amb avenços i retrocessos i no tancat en una cronologia curta. Ens limitarem a aquesta, extreta de *La Sagrada Familia: La historia de la vida de la Revolución Francesa, iniciada en 1789, no ha concluido aún con el año 1830, fecha en la cual uno de sus factores, enriquecido ahora con la conciencia de su significación social, alcanzó la victoria*¹¹².

En els escrits entorn de 1948 i bàsicament en els escrits de la Nova Gasetà Renana, podem registrar l'ús del concepte de revolució permanent per a referir-se a la relació entre les fases burgesa i proletària de la revolució.

4. Nega la revolució burgesa l'autonomia del moviment popular?

Podem trobar en Marx i Engels tant definicions negadores d'aquesta autonomia, com definicions que la posen en valor. Allò que no trobarem en ME un esperit de sistema tancat si no, al llarg de l'obra, oscil·lacions entre dues posicions diferents

¹¹¹ MARX, K., "La bourgeoisie et la contre-révolution", in *La Nouvelle Gazette Rhénane*, Paris, Éditions Sociales, 1969. V2, pp 222-250.

¹¹² ENGELS, F., MARX, K. *La Sagrada Familia. Obras de Marx y Engels (OME)*. Crítica. Grupo editorial Grijalbo, Barcelona 1978, v.6, p. 143.

D'una banda, el moviment pot ser definit com a ariet, instrument cec usat per la burgesia per enderrocar el feudalisme. Unes masses cegues, alienades, que no tenen consciència de classe ni projecte propi. Per exemple: *En la revolución de 1789, el interés de la burguesía, muy lejos de 'malograrse', lo 'ganó' todo y obtuvo el 'éxito más profundo', por mucho que se disipara el 'pathos' y por más que se agostaran los flores del 'entusiasmo' con que ese interés engrundó su cuna. Dicho interés fue tan poderoso que se sobrepuso victoriosamente a la pluma de Marat, a la guillotina de los terroristas y a la espada de Napoleón, así como al crucifijo y a la sangre azul de los Borbones. La revolución sólo se 'malogró' para la masa, que en la 'idea' política no poseía la idea de su 'interés' real, masa cuyo verdadero principio vital no coincidía, por ende, con el principio vital de la revolución y cuyas condiciones reales de emancipación diferían esencialmente de las condiciones dentro de las cuales la burguesía podía emanciparse a sí misma y emancipar la sociedad. Por consiguiente, si se malogra la revolución –que puede representar todas las acciones históricas- se malogra porque la masa dentro de cuyas condiciones de vida aquélla, en lo esencial, se detuvo, era una masa exclusiva, no abarcaba la totalidad, era limitada. No porque la masa se 'entusiasmará' e 'interesará' por la revolución, sino porque la parte más numerosa de aquélla, la que difería de la burguesía, no poseía en el principio de la revolución su interés real, su peculiar principio revolucionario, sino sólo un 'idea', esto es, sólo un objeto de entusiasmo momentáneo y de exaltación meramente aparente*¹¹³.

O bé al contrari, podem trobar expressions d'una multitud amb projecte i autonomia i de passada, una valoració positiva del robespierrisme. El 22 de setembre de 1845 es celebrà a Londres produí l'anomenada “festa de les Nacions” en commemoració de l'aniversari de la instauració de la república francesa en 1792, en la festa es produïa la unificació de diferents corrents del moviment obrer sota la advocació de la revolució francesa. Engels hi pronuncià un discurs, publicat en el diari cartista Northern Star, en què avançava nous punts de vista, sens dubte compartits amb Marx. Hi trobem, en primer lloc, la consideració del moviment revolucionari de París com a “moviment proletari” i la consideració del tema del dret a l'existència com a motor del mateix: *La vinculación de la mayor de las insurrecciones de aquella época con una hambruna, la significación que tiene, ya a partir de 1789 el aprovisionamiento de la capital y la distribución de las reservas, el máximo, las leyes contra el acaparamiento*

¹¹³ ENGELS, F., MARX, K. *La Sagrada Familia. Obras de Marx y Engels (OME)*. Crítica. Grupo editorial Grijalbo, Barcelona 1978, v.6, pp. 91 i 92.

de los alimentos, el grito de batalla de los ejércitos revolucionarios- 'Guerre au palais, paix aux chumières'- el testimonio de la Carmagnole, según el cual el republicano, además du fer i du coeur tambien debe tener du pain, y cien otros rasgos externos evidentes demuestran ya, al margen de cualquier investigación más exacta de los hechos, hasta donde la democracia de entonces era algo totalmente diferente a una organización meramente política. Ya de por sí, se sabe que la constitución de 1793 y el terrorismo emanaron del bando que se fundó en el proletariado insurrecto, que la caída de Robespierre marca el triunfo de la burguesía sobre el proletariado, que la conspiración de Babeuf por la igualdad evidenció las últimas consecuencias de la democracia del 93, en tanto eran posibles por entonces. De principio a fin la Revolución Francesa fue un movimiento social y, despues de ella, una democracia puramente política se ha convertido en un absurdo liso y llano (...) todo el movimiento social europeo de hoy es sólo el segundo acto de la Revolución, es sólo la preparación del dénouement del drama que se inició en Paris en 1789, y que tiene por escenario, actualmente, a toda Europa; tercero, que en nuestra época cobarde, egoísta y miserable de la burguesía, ha llegado el momento de evocar la memoria de uno de esos grandes años en los que el pueblo entero arrojó de lado, en un instante, toda cobardía, todo egoísmo y toda miseria, en los que hubo hombres que tenían el valor de la ilegalidad, que no se arredraban ante nada y cuya energía de acero logró que en toda Francia, entre 31 de mayo de 1793 y 26 de julio de 1794, no pudiera dejarse ver ni un solo cobarde, ni un solo tendero, ni un solo agioteur, en suma, ni un solo burgués. Realmente, en una época en la que un Rotschild mantiene cohesionada la paz europea, en que un Vetter-Köchlin clama por aranceles protectores, en que un Cobden clama por la libertad de comercio y en que un Diergardt predica la redención de la humanidad pecaminosa por medio de asociaciones para la elevación de las clases trabajadoras, realmente en semejante época es necesario recordar a Marat y Danton, a Saint-Just y Babeuf, la alegría del triunfo de Jemappes y Fleurus¹¹⁴.

Amb aquest text ja podem datar la primera aparició en Engels d'una concepció que el marxisme negarà o obviarà sovint: el caràcter proletari de la revolució francesa en el període 93-94, la línia de continuïtat entre republicanisme i comunisme, i la veritable filiació de les idees comunistes seguint la línia: Robespierre, Babeuf, Bounarroiti, cartisme i comunisme francès dels anys 40.

¹¹⁴ ENGELS, F., "La fiesta de las naciones en Londres", text de finals de 1845, text cabdal per a datar i mostrar el jacobinisme de ME. Convè llegir el text sencer. OME 6, planes 562 a 576.

El Marx madur i la seva filosofia de la història.

El Marx més madur, un cop publicat el primer llibre de El Capital, es dedicà a revisar alguns aspectes de la seva teoria que havien estat llegits de forma reductiva i mecànica per alguns dels que abans de la seva mort ja es proclamaven marxistes. No caldrà repetir aquí que ell mateix havia afirmat no ser “marxista”, com a distanciament sarcàstic respecte al reduccionisme d’alguns dels seus seguidors.

Per tal de resumir, ens referirem a un tema que malgrat parlar de les perspectives de la revolució a Rússia, afecta i desmenteix un dels aspectes centrals del paradigma RBRP. Es tracta del debat entre populistes i “marxistes” rusos sobre les vies de la revolució en aquell país. El debat girava entorn de si calia que Rússia conegués una revolució burgesa, i el desenvolupament capitalista per tal de poder-se plantejar una revolució igualitaria. Marx va afrontar aquest tema com a mínim en dues ocasions. La primera, el 1877 en una carta al director de la revista rusa *Otiéchestviennie zapiski* (Annals patriòtics). Després de criticar Herzen per haver-se enterat de l’existència del mir no en les seves possessions, si no en els escrits de Haxthausen, en canvi, s’elogia a Txernitxevski de qui, sense mencionar-lo diu: *En sus notables artículos, este escritor ha tratado la cuestión de si Rusia, como lo sostienen sus economistas liberales, debe empezar por destruir la commune rurale (cursiva a l’original) para pasar al régimen capitalista o si, por el contrario, puede –sin experimentar las torturas de este régimen– apropiarse de todos sus frutos dando desarrollo a sus propias condiciones históricas. Dicho escritor se pronuncia en favor de esta última solución*¹¹⁵. Més endavant segueix: *El capítulo sobre la acumulación primitiva [de El Capital, j.t.] sólo pretende trazar el camino por el cual, en Europa occidental, el sistema económico capitalista surgió de las entrañas del régimen económico feudal. Por ello describe el movimiento histórico que, al separar a los productores de sus medios de producción, los convierte en asalariados (en proletarios, en el sentido moderno de la palabra), a la vez que convierte en capitalistas a quienes poseen los medios de producción... La base de todo este desarrollo es la expropiación de los agricultores (...) Ahora bien, ¿ qué aplicación*

¹¹⁵ ENGELS, F. I MARX, K. Correspondencia. Editorial Cartago, Buenos Aires, 1973, plana 289.

a Rusia puede hacer mi crítico de este bosquejo histórico? Únicamente ésta: si Rusia tiende a transformarse en una nación capitalista al estilo de los países de Europa occidental – y por cierto que en los últimos años se ha esforzado por seguir esa dirección- no lo logrará sin transformar primero en proletarios a una buena parte de sus campesinos; y en consecuencia, una vez en pleno régimen capitalista, experimentará sus despiadadas leyes, como las experimentaron otros pueblos profanos. Eso es todo. Pero no lo es para mi crítico. Se siente obligado a transformar mi esbozo histórico de la génesis del capitalismo en Occidente europeo en una teoría histórico-filosófica de la marcha general que el destino le impone a todo pueblo, cualesquiera sean las circunstancias históricas en que se encuentra, a fin de que pueda llegar finalmente a la forma de economía que le asegure, junto a la mayor expansión de las potencias productivas del trabajo social, el desarrollo más completo del hombre. Pero le pido a mi crítico que me dispense. (Me honra y me avergüenza a la vez demasiado). (...) Así, pues, sucesos notablemente análogos pero que tienen lugar en medios históricos diferentes conducen a resultados totalmente distintos. Estudiando por separado cada una de estas formas de evolución y comparándolas luego, se puede encontrar fácilmente la clave de este fenómeno, pero nunca se llegará a ello mediante la llave maestra universal de una teoría histórico-filosófica general cuya suprema virtud consiste en ser suprahistórica¹¹⁶. Demano disculpes per l'extensió de la cita pero crec que palesa fins a quin punt Marx rebutjava la filosofia progresista de la història que presideix algunes formes de l'anomenat marxisme.

Quatre anys després, Marx es tornarà a referir a la mateixa qüestió. La populista Vera Zassulich, en carta de 16 de febrer de 1881, preguntà a Marx: *Actualmente escuchamos decir con frecuencia que la comunidad rural es una forma arcaica condenada por la historia a perecer, por el socialismo científico y, en resumen, por todo lo que es indiscutible. Quienes predicán ese punto de vista se llaman a sí mismos discípulos par excellence : “marksistas” Su argumento más fuerte con frecuencia es: “Marx lo dice”(…) De modo que usted comprenderá, ciudadano, cuán interesados estamos en su opinión. Nos haría usted un gran favor si expusiera sus ideas acerca del posible destino de nuestra comuna rural y sobre la teoría de que es históricamente*

¹¹⁶ ENGELS, F. I MARX, K, *Correspondencia*, editorial Cartago, planes 290 i 291.

*necesario que cada país del mundo atravesase todas las fases de la producción capitalista*¹¹⁷.

La resposta de Marx trigà uns dies. L'interpelat es va prendre la pregunta molt seriosament. No era per menys, donat que la pregunta anava adreçada al centre de la seva teoria. Va elaborar quatre esborranys quina lectura, malgrat el seu interès, estalviarem aquí, fins que el 8 de març, va respondre de forma breu: *La 'inevitabilidad histórica' de esta evolución, por tanto, está expresamente limitada a los países de Europa occidental. La razón de esta restricción se indica en el capítulo XXXII: "La propiedad privada basada en el trabajo personal (...) es suplantada por la propiedad privada capitalista, que descansa en la explotación del trabajo de otros, el trabajo asalariado". (...) En el caso occidental, por tanto, una forma de propiedad privada se transformó en otra forma de propiedad privada. En el caso de los campesinos rusos, sin embargo, su propiedad comunal debería ser trasformada en propiedad privada (...) El análisis de El Capital, por tanto, no aporta razones ni en pro ni en contra de la vitalidad de la comuna rusa. Sin embargo, el estudio especial que he hecho de ella, que incluye una búsqueda de material original, me ha convencido de que la comuna es el punto de apoyo de la regeneración social de Rusia. Pero, para que pueda funcionar como tal, las influencias dañinas que la asaltan por todos lados deben ser primero eliminadas y luego se le deben garantizar las condiciones normales para su desarrollo espontáneo*¹¹⁸.

Amb frases prudents però clares quedava desarbolada la idea de que el capitalisme era i és un peatge a pagar "urbi et orbe" per a el progrés humà. Que el capitalisme era un fenomen inevitable i progressiu. Altra cosa és que ni Vera Sazulich, ni el seu company Plejanov usessin aquesta indicació marxiana. Que l'ocultessin i l'oblidessin perquè entrava progressivament en contradicció amb el "marxisme" que acabaren abraçant. Altra cosa és que el descobriment d'aquesta correspondència i d'aquests textos per part de Riazanov el 1924, fossin aollits amb el silenci més aclaparador. Avui aquest procés d'ocultació, silenci i oblit i les seves conseqüències ha estat abastament explicat per dos autors diferents a qui ens remetem sense majors explicacions: Theodor Shanin i Maximilien Rubel.

¹¹⁷ SHANIN, Teodor. El Marx tardío y la via rusa. Marx y la periferia del capitalismo. Edición y presentación de Teodor Shanin. Editorial Revolución. Madrid, 1990, p. 128.

¹¹⁸ Ibid, plana 162.

Si portem aquí aquest tema és per que per sí mateix dona un cop demolidor a la idea dels “marxistes” de que la revolució francesa no podia haver acabat d’altra manera que amb el triomf del capitalisme i, per tant, que els plantejaments igualitaristes i anticapitalistes del moviment popular camperol i urbà eren utopies reaccionàries.

La formació d’un paradigma. El marxisme de segona generació.

*A la muerte de Marx, el 14 de marzo de 1883, el marxismo no existía*¹¹⁹. Aquesta frase defineix una realitat estricta que molt no volen reconèixer. El cert és que el marxisme es va constituir després de la mort de Marx i a cops, en contradicció amb algunes de les idees del propi Marx. L’any 1900, Georges Sorel reflexava el procés de constitució del marxisme de la següent manera: *Dans tous les pays, depuis quelques années, les socialistes éprouvent le besoin de renouveler leurs doctrines ; officiellement le marxisme constitue la base de toutes leurs revendications ; mais le marxisme a singulièrement dégénéré en se vulgarisant et on a peine souvent à y retrouver les doctrines de Marx*¹²⁰.

L’autora de *La invención del marxismo. Estudio sobre la formación del marxismo en la Socialdemocracia alemana de finales del siglo XIX*, mostra quins foren els passos claus en la formació del que després s’ anomenarà marxisme, el paper desenvolupat per Kautsky i Bernstein com marmessors de l’herència dels pares fundadors, el paper de la revista Die Neue Zeit, així com el paper dels diversos congressos de l’SPD. Galcerán ho resumeix així: *Lo cierto es que el marxismo, en el sentido en que nos referimos normalmente a él, es decir no sólo el contenido de los escritos de Marx, sino como sistema de proposiciones teóricas y normativas que dieron consistencia ideológica al movimiento obrero y a sus partidos políticos, los Partidos socialdemócratas y socialistas europeos del siglo XIX y parte del siglo XX, nació en el complejo proceso de apropiación de aquellos textos, no todos y, a veces, no de forma fidedigna por los grupos dirigentes de las organizaciones obreras. Hay ahí, por tanto, un cúmulo de identidades que no son tales; ni el marxismo corresponde estrictamente a*

¹¹⁹ GALCERAN Huguet, Monserrat: *La invención del Marxismo*. (Estudio sobre la formación del marxismo en la Socialdemocracia alemana de finales del s. XIX). IEPALA, Madrid, 1997, p. XI.

¹²⁰ SOREL, Georges, *La décomposition du marxisme et autres essais*. Texte 6 (pp. 141 à 183). Collection: Recherches politiques. Paris: Les Presses universitaires de France, 1re édition, 1982, Plana 5.

*lo escrito por Marx, ni los marxistas eran todo el movimiento obrero, sino sus representantes autorizados y cualificados en la esfera política; por su parte, tampoco el socialismo era del todo homogéneo que se identificara a su vez con el marxismo y con el movimiento obrero, sino que en cuanto horizonte intelectual era compartido por muchos no obreros y por muchos intelectuales no marxistas*¹²¹.

Galcerán, d'altra banda, data la plasmació del marxisme de la segona internacional en l'aprovació per l'SPD del programa de Erfurt de 1891, quin autor fou Kautsky, en col·laboració amb el seu futur contrincant Bernstein. Recordem que l'esmentat programa rebé una crítica contundent per part d'Engels. Dins d'aquesta crítica, els temes referents a la Revolució Francesa ocupen un espai important.

El paper de Kautsky en la creació del paradigma de la RBRP.

Kautsky fou deixeble d'Engels i col·laborà amb ell a Londres entre 1885 i 1888. Després de la mort d'Engels jugà el paper de marmessor de l'herència intel·lectual i política de Marx, administrant quins materials es publicaven i quins no, atribuint-se el paper d'interpretador de les posicions marxianes ortodoxes, etc. En la meua opinió Kautsky juga un paper central en la plasmació del paradigma de la RBRP. Tinc notícies d'un altre text important en aquest procés de creació del paradigma que és el text de Heinrich Wilhelm Carl Cunow (1862 - 1936) *Die Parteien der großen französischen Revolution und ihre Presse*¹²². Però pel moment no he tingut accés a cap traducció en cap idioma romànic, el que m'impedeix fer-ne una valoració.

Examinaré dos treballs de Kautsky que ens permetran aproximar-nos al naixement del paradigma: el primer serà *Les lluites de classes en l'època de la Revolució francesa* (1889). El segon serà *Programa socialista*, editat el 1892, ben a prop del seu assaig sobre la revolució francesa i en clara continuïtat amb el text sobre la Revolució Francesa¹²³.

El primer text, d'unes cent pàgines, és el primer text "marxista", que no marxà, sobre la revolució francesa, i fou publicat en alemany com a suplement de *Die Neue*

¹²¹GALCERAN Huguet, Monserrat: *La invención del Marxismo. (Estudio sobre la formación del marxismo en la Socialdemocracia alemana de finales del s. XIX)*. IEPALA, Madrid, 1997, p.7.

¹²²CUNOW, C.: *Els partits de la gran revolució francesa*, Berlin 1912. No conec edició ni francesa, ni italiana ni espanyola.

¹²³KAUTSKY, K. *La lutte de classes en France en 1789*, Paris, librairie G. Jacques & Cie, 1901. *Le programme socialiste*, dins la plana de la Universitat de Quebec, "Les classiques des sciences sociales" : http://classiques.uqac.ca/classiques/kautsky_karl/programme_socialiste/progr_socialiste.html.

Zeit, amb motiu del centenari de la revolució. Compto amb una fotocòpia del text en francès publicada el 1901. Per la data de publicació en francès he de suposar que influí en l'elaboració de les posicions respectives de Jaurès i de Jules Guesde. Es tracta d'un text de síntesi històrico-política com tots els de Kautsky. No conté treball d'erudició ni d'arxiu, al contrari de l'obra de Jaurès. Les seves fonts són, bàsicament, Taine i Tocqueville. En l'edició francesa de 1901, inclogué diverses cites del llibre de Kareïev sobre els pagesos en la revolució francesa per consell d'Engels, que aquest li traduí directament del rus, donat que l'obra de Kareïev encara no estava publicada en cap idioma occidental. La publicació de l'opuscle de Kautsky fou rebuda molt críticament per Engels. L'inici d'una carta adreçada pel vell a Kautsky el 20 de febrer de 1889, que mereix ser llegida sencera, no pot ser més dur: *Ci joint en même temps l'article du NZ que je renvoie avec des brèves notes marginales. La principale erreur est le manque de bons matériaux. Ceux donnés par Taine et Tocqueville, idolâtrés par le philistin, ne suffisent pas. Si toi, tu avais fait le travail ici à Londres, quels matériaux tout différents tu aurais trouvés, des matériaux de seconde main meilleurs et une foule de première main. Cela dit, le meilleur ouvrage sur les paysans, celui de Kareïev, est en russe. Mais tu peux trouver là-bas: Moreau de Jonnés: "État économique et social de la France depuis Henri IV jusqu'à Louis XVI", Paris 1867. Tu liras cela avec profit*¹²⁴

En el socialisme francès el text de Kautsky va influir sobretot en Jules Guesde que es contraposava des de una perspectiva estreta de classe, y des de un marxisme doctrinari al republicanisme de Jaurès. El 1903 Jaurès afirmà que l'obra de Kautsky, *est a l'antipode du génie révolutionnaire de la France: il ne comprend pas la tradition révolutionnaire du prolétariat français*, mentre que Kautsky va criticar Jaurès per supeditar el proletariat a la burgesia: *Ramener la vie intellectuelle du prolétariat au stade qu'elle occupait pendant la Révolution, c'est le mettre sous la dépendance intellectuelle, et par suite politique de la bourgeoisie*¹²⁵. El problema era el paper i la importància de la tradició jacobina en el moviment obrer de principis de segle XX. Mentre Jaurès considerava el proletariat francès com a hereu de la tradició jacobina, Jules Guesde, considerava amb desconfiança la tradició del 89. Aquesta polèmica estava condicionada per una altra polèmica present en el socialisme francès de l'època entre guesdistes i ministerialistes.

¹²⁴ Es pot llegir la carta sencera a Claude Mainfroy, *Sur la Révolution française. Écrits de Marx et Engels*. Messidor, Éditions sociales, Paris 1985, planes 242 a 249.

¹²⁵ Citats per DUCANGE, Jean-Numa: *Une approche marxiste méconnue de la Révolution française: Karl Kautsky*. Revista *Dissidences*, nº 11, Paris, juin 2002.

Ni Mathiez ni Soboul consideren aquesta obra com a rellevant. Cap cita de Kautsky en la tesi de Soboul¹²⁶. En Mathiez hi trobem algunes expressions contraries al marxisme que tenen probablement origen en la crítica a les posicions de Guesde i, indirectament, de Kautsky.

Front a la imatge positiva Ducange que dóna de l'obra, Galcerán titlla aquesta obra d'idealista i hegeliana donat el paper que atorga a la intel·lectualitat revolucionària en el desenvolupament de la revolució. La intel·lectualitat seria la idealitat, front a la burgesia, que seria la realitat. Per a mostrar això, Galcerán cita a Kautsky: *Los hombres de la intelectualidad burguesa, movidos por intereses no personales ni momentáneos, sino actuando sobre la base de una comprensión profunda de los conjuntos sociales obtenida a través de un trabajo teórico a lo largo de años, no aparecían como representantes de intereses materiales sino de meros principios, de ideas puras, parecían ser 'doctrinarios' frente a los 'prácticos' capitalistas que, orgullosos de su ignorancia, solo querían utilizar el Estado para sus particulares empeños*¹²⁷.

Galcerán dedueix d'aquí el que serà la teoria de Kautsky sobre el paper dels intel·lectuals com a introductors de la consciència de classe des de fora, és a dir sobre el paper de l'avantguarda com a element imprescindible en el procés de constitució de classe: (...) *en opinión de Kautsky los intelectuales socialistas y en especial los marxistas deben cumplir una función semejante en la revolución que se avecina y que el 'marxismo real', o materialismo histórico, esa teoría global de la evolución social que la contempla desde la perspectiva de la generalidad, es para él la única que puede ofrecer el canon adecuado para descubrir la fuerza motriz de la dinámica histórica y dirigirla*¹²⁸.

Ens interessa en aquesta anàlisi comentar el tema de la sociologia de Kautsky aplicada a la descripció de les classes populars en la Revolució. Comencem per la descripció del món de les corporacions i de les contradiccions entre mestres i companys. Certament Kautsky no creu que existís una relació idíl·lica entre ambdós sectors socials: *Le compagnonnage ne formait plus un simple stage pour la maîtrise, les compagnons étaient devenus une classe ayant des intérêts particuliers. Pourtant, ils*

¹²⁶ Veure "Index des auteurs cités" a Albert SOBOUL, *Les sans-culottes parisiens en l'an II. Mouvement populaire et gouvernement révolutionnaire, 2 juin 1793-9 thermidor an II*. Librairie Clavreuil, Paris, 1958; pp. 1155 -1157.

¹²⁷ GALCERAN Huguet, Monserrat: *La invención del Marxismo. (Estudio sobre la formación del marxismo en la Socialdemocracia alemana de finales del s. XIX)*. IEPALA, Madrid, 1997. Pp. 330.

¹²⁸ GALCERAN Huguet, Monserrat: *La invención del Marxismo. (Estudio sobre la formación del marxismo en la Socialdemocracia alemana de finales del s. XIX)*. IEPALA, Madrid, 1997, p. 331.

*n'avaient pas cette conscience de classe dont les prolétaires modernes son animés. Leurs intérêts se trouvaient bien en opposition très tranchée avec ceux des maitres corporatifs, mais ils n'aspiraient à rien d'autre qu'à devenir, eux aussi, des maitres. Ils faisaient cause commune avec les maîtres non corporatifs, classe dont le nombre et l'importance croissaient rapidement*¹²⁹. El que ens mostra un ús massa polisèmic del concepte de classe i de consciència de classe per part de Kautsky. En un sol paràgraf, “classe” s’aplica a tres segments socials del món del treball: el compagnons, el maîtres corporatius i el maîtres no corporatius.

Més endavant, quan descriu al situació dels faubourgs lliures de les corporacions, veurem aquesta descripció: *C'est aussi dans ces quartiers affranchis du joug des corporations, que les capitalistes avaient installé leurs manufactures. Il y trouvaient en abondance ce dont ils avaient besoin, une grande offre d'ouvriers habiles, qu'ils avaient tout loisir d'exploiter. A coté des innombrables petits artisans et compagnons, il y avait ainsi dans les faubourgs en question de nombreux salariés, qui se recrutaient, partie parmi les artisans, partie à la campagne. Et l'industrie capitaliste employait déjà aussi, à côté des travailleurs qualifiés, des manoeuvres, des journaliers, etc*¹³⁰. Finalment situa al costat d'aquest obrers una massa de 120.000 “gueux”, que correspondria a la població flotant descrita per autors posteriors. Kautsky és benèvolament paternalista amb aquest sector social: *Une grande partie de ces sans travail n'était pas encore pleinement corrompue et se montrait encore capable d'un relèvement moral, aussitôt qu'elle apercevait une lueur d'esperance*¹³¹.

Tot aques bloc és el que, en el món urbà serà element motor de la revolució, però Kautsky s’encarrega ben aviat d’explicar que no tenia capacitat de proposar positivament un model propi i autònom: *Mais en dépit de cette haine, et quelle que soit la verve avec laquelle ils s'exprimaient parfois, ces révolutionnaires ne doivent pas être considérées comme socialistes. Le prolétariat comme classe ayant conscience de lui-même n'existait pas encore avant la Révolution. Il vivait encore entièrement dans le cercle d'idées de la petite bourgeoisie, dont l'idéal et les revendications ne dépassaient pas l'horizon de la production marchande*¹³². I per a reblar aquest clau, Kautsky dona

¹²⁹ KAUTSKY, Karl: *La lutte de classes en France en 1789*. Traduit per Édouard Berth. Bibliothèque d'Études Socialistes. Librairie G. Jacques & Cie. Paris, 1901. Primera edició en alemany 1889., pp.77-78.

¹³⁰ Ibid., p. 79.

¹³¹ Ibid., p. 80.

¹³² KAUTSKY, Karl: *La lutte de classes en France en 1789*. Traduit per Édouard Berth. Bibliothèque d'Études Socialistes. Librairie G. Jacques & Cie. Paris, 1901. Primera edició en alemany 1889., p. 81.

un argument obvi, que és que aquell món del treball parisenc no es podia assimilar al món del treball de finals de segle XIX. Cosa que no implica en cap moment que es pugui dir que no existís consciència de classe per part dels sectors populars, com afirma Kautsky.

Finalment, podem veure com per a Kautsky no hi havia altra sortida que el desenvolupament capitalista: *Aussi les sans-culottes se trouvaient-ils dans une impasse. Les circonstances leur avaient mis en mains le pouvoir, mais ne leur permettaient pas de créer des institutions qui pussent d'une manière durable servir leurs intérêts. Eux, qui gouvernaient toute la France, ils ne purent ni voulurent vaincre la misère, que l'essor rapide du capitalisme amenait avec lui et que la guerre augmentait encore; ils furent forcés d'intervenir dans la vie économique par des mesures violentes, réquisitionner, fixer un maximum, guillotiner les exploiters, les spéculateurs, les joueurs de Bourse, les usuriers et les marchands frauduleux: mais tout fut vain. L'exploitation capitaliste était comme une hydre: plus on lui coupait de têtes, plus il lui en poussait. Pour la combattre, les sans-culottes durent aller d'excès en excès; ils durent déclarer la révolution en permanence, accentuer de jour en jour le système de terreur, que la guerre rendait déjà nécessaire, car par leur lutte contre le capitalisme ils se mettaient de plus en plus en opposition avec les besoins de la production, avec les intérêts des autres classes*¹³³. És a dir, el desenvolupament econòmic feia impossible una alternativa de desenvolupament no capitalista. Aquest serà un element central del paradigma quins orígens estem esbrinant aquí.

El “Programa socialista”, editat el 1892, publicat per tant poc després de l'el·laboració del text que acabem de comentar, i en clara continuïtat amb ell, pretén, d'una banda, ser un comentari i ampliació del programa d'Erfurt i de l'altra, estalviar als lectors obrers, a partir d'un manual, la lectura directa de Marx i Engels, que es consideren massa difícils per a ésser compressos per les masses obreres. Ens trobem, doncs amb un document fundador del “marxisme”, entenent el marxisme com a filtre i simplificació de les idees de Marx. Per tal que recordem fins a quin punt el “marxisme” estava en contradicció amb els fundadors, cal recordar aquí l'aguda crítica del programa d'Erfurt realitzada per Engels el 1891.

Un breu repàs d'aquest text ens asombrarà pels paral·lelismes que hi podem trobar amb les el·laboracions de Jaurès (malgrat les discrepàncies mútues), de Soboul o

¹³³ Ibid., pp. 84 i 85.

de Guérin. Situació una mica sorprenent per que cap d'aquest autors cita gaire (o gens) a Kautsky¹³⁴. Una recerca a fer seria les vies de difusió d'aquesta influència entre el fundador del marxisme (Kautsky) i diversos historiadors que no el citen mai, pero està d'acord amb els lements centrals del paradigma inaugurat per ell.

Analitzem aquí els alguns temes en que podem descobrir aquesta influència:

a.- La diferencia de mentalitat entre el compagnon i el prolétaire en relació a la propietat: *Ainsi donc, pour le prolétaire, la propriété privée des instruments de production a dès l'abord une autre signification que pour l'artisan et pour le paysan. Ce qui, à l'origine, était pour ces derniers un moyen de leur assurer la pleine possession de leur produit, pour le prolétaire cette propriété n'a jamais été et ne sera jamais qu'un moyen de l'exploiter, de s'approprier la plus-value qu'il a créée. Aussi le prolétaire ne nourrit-il pas un amour bien vif pour la propriété privée. Sur ce point, il se distingue non seulement du paysan et de l'artisan, mais aussi du compagnon ouvrier de l'époque pré-capitaliste*¹³⁵.

b.- Els compagnons tenen una posició intermitja entre artesa i proletari : *Les compagnons occupaient une position intermédiaire entre l'artisan indépendant et le prolétaire; de même que les entreprises où ils travaillaient en 'nombre étaient intermédiaires entre la petite exploitation et la grande exploitation. Mais, cependant, que leur sort était différent de celui du prolétaire ! » De fet els copagnons formen part de la familia de l'artèsà, el que fà que les contradiccions entre un i altres no siguin veritablement contradiccions de classe : « Ils appartenaient à la famille du maître, et pouvaient espérer devenir un jour maîtres à leur tour. Le prolétaire ne peut compter que sur lui-même et est condamné à rester éternellement un prolétaire*¹³⁶.

c.- Sobre la identitat de classe entre oficials i mestres en el taller artesanal : *Comme le premier appartenait à la famille du maître. il mangeait à la même table que lui et dormait sous son toit, la question du ventre, la question du logement n'existaient pas pour lui. Son salaire en argent n'était qu'une partie de ce que le maître lui donnait en échange de sa force de travail. Le salaire lui servait moins à contenter les besoins*

¹³⁴ No he trobat cites dels textos de Kautsky, ni en la tesi de Soboul ni el el llibre de Guérin *La lutte de classes sous la Première République*, malgrat que, en aquest cas hi ha una coincidència gairebé completa en el títol.

¹³⁵ KAUTSKY, Karl *Le programme socialiste. (La lutte des classes – Le programme d'Erfurt)*. (1892). "Les classiques des sciences sociales". Site web:

http://www.uqac.quebec.ca/zone30/Classiques_des_sciences_sociales/index.html ,pp 29-30

¹³⁶ KAUTSKY, Karl *Le programme socialiste. (La lutte des classes – Le programme d'Erfurt)*. (1892). "Les classiques des sciences sociales". Site web:

http://www.uqac.quebec.ca/zone30/Classiques_des_sciences_sociales/index.html ,pp 29-30

les plus nécessaires déjà satisfaits par la vie en commun avec le maître qu'à se procurer des agréments ou à acquérir des économies, à amasser les moyens dont le compagnon avait besoin pour devenir maître à son tour. (...) Le compagnon travaillait avec le maître. Si ce dernier allongeait le temps du travail outre mesure il ne le faisait pas uniquement pour ses compagnons, niais aussi pour lui-même. Aussi le maître n'était il pas très porté à prolonger le travail jusqu'à l'épuisement, et d'ailleurs il n'aurait pas été très difficile de s'opposer à de semblables velléités. Si le maître s'efforçait de rendre les conditions de son travail le plus agréable possible, ses compagnons en profitaient également. (...) Les moyens de production nécessaires au maître artisan étaient si minimes que le compagnon n'avait pas besoin de disposer de grandes ressources pour devenir maître lui-même. Chaque compagnon avait donc une maîtrise en perspective ; il sentait qu'il était un futur maître et comme l'épargne devait lui procurer les moyens d'arriver à la maîtrise, il était lui-même un partisan aussi convaincu de la propriété individuelle que l'artisan indépendant¹³⁷.

d.- Sobre la similitud entre els servidors i domèstics i el oficials del taller artesà :

Au moyen âge, par exemple, le nombre de ceux qui ne possédaient pas les moyens de production nécessaires à entretenir leur propre ménage était fort restreint. Pour les non-possédants, la majorité trouvait facilement accueil dans une famille possédante comme aide, valet, compagnon, servante ; en majeure partie, c'étaient des jeunes gens, qui pouvaient encore espérer de fonder un ménage et un foyer.¹³⁸

e.- Sobre els pobres i les classes perilloses: *Cette classe du prolétariat, le «Lumpenprolétariat», ne s'est jamais opposée spontanément à l'exploitation. Mais il n'en est pas le rempart comme la soldatesque mercenaire. Lâche, sans idées, il abandonne sans hésiter ceux dont il vient d'empocher l'aumône dès qu'ils ont perdu richesse et pouvoir. jamais il n'a pris la tête d'un mouvement révolutionnaire, mais à la moindre effervescence il est toujours prêt à pêcher en eau trouble. Il a contribué à donner le dernier coup à une classe prête à tomber. En général, dans une révolution, il s'est borné à la compromettre et à l'exploiter pour la trahir à la première occasion.(...)Le mode de production capitaliste a fortement accru le « Lumpenprolétariat » ; il lui amène chaque jour de nouvelles recrues ; ce prolétariat spécial forme dans les grandes villes une partie importante de la population.*

¹³⁷ Ibid.

¹³⁸ KAUTSKY, Karl *Le programme socialiste. (La lutte des classes – Le programme d'Erfurt).* (1892). "Les classiques des sciences sociales". Site web: http://www.uqac.quebec.ca/zone30/Classiques_des_sciences_sociales/index.html ,pp 29-30

f.- La distinció entre el proletariat modern i els servidors i oficials: *Le prolétariat qui travaille se distingue du « Lumpenprolétariat » et des domestiques en ce qu'il ne vit pas de l'exploitation de l'exploiteur, il se distingue encore des serviteurs et des compagnons ouvriers en ce qu'il ne vit ni ne travaille avec l'exploiteur; toute relation personnelle entre le patron et l'ouvrier a disparu. Le prolétaire vit dans de misérables trous et construit un palais à son patron ; il souffre de la faim et prépare à son maître un repas somptueux. Il peine et s'exténue pour procurer à son exploiteur et à sa famille le moyen de tuer le temps*¹³⁹.

El paral·lelisme entre la sociologia de Kautsky i la de Soboul, Jaurès o Guérin és manifest. Sostenien el mateix paradigma i el fundador del mateix era Kautsky. La diferència entre ells és que si bé Kautsky no va fer treball d'historiador ni treballà en els arxius, als altres sí que ho van fer. I en l'obra de tots tres, hi podem veure les distorsions de la realitat i el patiment de l'historiador en comprovar que els arxius no s'adaptaven als elements centrals del paradigma.

Pero altres marxismes foren possibles

Pero no tots els marxismes són iguals. Ja em assenyalat que nosaltres trovem en el paradigma RBRP nombroses discrepàncies amb l'obra de Marx. No som els únics. Crec poder provar amb autoritat filològica que les posicions de Lenin respecte de la revolució francesa i la seva reivindicació de jacobinisme es deuen més a Jaurès i a Aulard que a Kautsky. Dos seguidors occidentals de Lenin i de la seva proposta de una forta aliança obrero-camperola en el procés de la revolució democràtica com foren Luckács i Gramsci, no tingueren a Kautsky com a font d'interpretació si no a Albert Mathiez. Puc provar aquesta afirmació amb dades filològiques encara que no és aquest el lloc adient. No ens ha d'extranyar doncs que les seves posicions sobre la revolució francesa acabessin essent diferents de les imperants en l'estalinisme que s'anava imposant.

En els Quaderni del Carcere Gramsci usa l'experiència jacobina com element central de su reflexión sobre la política y sobre la revolució. Hi sovintegen les mencions

¹³⁹ KAUTSKY, Karl *Le programme socialiste. (La lutte des classes – Le programme d'Erfurt).* (1892). "Les classiques des sciences sociales". Site web: http://www.uqac.quebec.ca/zone30/Classiques_des_sciences_sociales/index.html ,pp 29-30

a Robespierre, al jacobinisme i a la revolució francesa. Aquestes referències es concentren en els quaderns 10 (*La filosofia di Benedetto Croce*), 13 (*Noterelle sulla la politica di Machiavelli*) y 19 (*Il Risorgimento Italiano*). Però hi ha més L'assumpte del jacobinisme creua transversalment el conjunt dels Quaderni.

L'absència en la Itàlia del Risorgimento d'un partit que adoptés posicions similars a les dels jacobins, és una de les claus que serveixen a Gramsci per a explicar la diferència entre la conclusió del procés unitari italià (una monarquia liberal, capaç de propiciar i presidir el feixisme) i l' estat republicà francès, producte d' una transformació radical de l'Antic Règim. La revisió de l' obra de Maquiavelo i el jacobinisme permeten a Gramsci perfilar un nous ús per a un concepte com el d' *hegemonia*, o encunyar-ne d'altres com *bloc històric*, *acumulació de forces*, *guerra de moviments i de posicions* o l' importantíssim concepte de *revolució pasiva*. Aquí només ens deturarem en l'ús particular que Gramsci fa del concepte jacobinisme.

Quines diferències essencials ofereix la reflexió gramsciana pel que fa a les posicions del marxisme de segona generaci? Assenyalem en primer lloc, que Gramsci rebutja la concepció (dominant en el marxisme de l'època) del jacobinisme com corrent política abstracta, ideologista, incapaç d'analitzar la realitat i d'actuar per a canviar-la. Per contra, para Gramsci: ... *enfrent d'un corrent tendenciós i en el fons antihistòric, cal insistir que els jacobins van ser realistes com Machiavelli i no il·lusos visionaris. Els jacobins estaven convençuts de l'absoluta veritat de les consignes sobre la igualtat, la fraternitat i la llibertat. I el que és més important: de tals veritats estaven convençudes també les grans masses populars que els jacobins suscitaven i a les quals duïen a la lluita*. Allunyant-se del presentisme històric, tractant de comprendre l'essència del fenomen jacobino, Gramsci prossegueix: *El llenguatge dels jacobins, la seva ideologia, els seus mètodes d'actuació reflectien perfectament les exigències de l'època, encara que “avui”, en una situació distinta i després de més d'un segle d'elaboració cultural, aquells puguin semblar “abstractes” i “frenètics”, Reflectien les exigències de l'època seguint, naturalment, la tradició cultural francesa*¹⁴⁰

En relació amb caràcter burgès de la política [jacobina](#), [Gramsci](#) ens ofereix una visió més complexa del problema: els jacobins s'haurien imposat a la pròpia burgesia com partit dirigent *conduint-la a una posició molt més avançada que la qual haurien*

¹⁴⁰ GRAMSCI, Antonio, Quaderni del carcere. Edizione critica dell'Istituto Gramsci. A cura di Valentino Gerratana. Torino, 1975, en IV toms. Einaudi Editore. Quadern 18. Noterelle sul Machiavelli, Tom III, P. 2028.

volgut ocupar “espontàniament” els nuclis burgesos més forts en un primer moment, i fins i tot molt més avançada que el que anaven a permetre les premisses històriques. D'aquí els contraatacs i el paper de Napoleó I ¹⁴¹.. És un matís molt important i marca la diferència amb les teories marxistes a l'ús en l'època, sobre Robespierre i els [jacobins](#). Es nota la influència de la lectura d'Albert [Mathiez](#), que consta en els [Quaderni](#) menjó un dels autors manejats per [*Gramsci](#) en la presó.

Gramsci extreu d'aquesta premissa conclusions per a la seva teoria de la revolució: ..els [jacobins](#) van ser l'únic partit de la revolució en acte, en la mesura que representaven no només les necessitats i les aspiracions immediates dels individus realment existents que constituïen la burgesia francesa, sinó també el moviment revolucionari en el seu conjunt, mentre que desenvolupament històric integral. És a dir, només seria capaç d'abastar el conjunt d'un procés revolucionari aquella agrupació de gentes (sigui moviment, partit o xarxa d'associacions com és el cas del jacobinisme) capaç de comprendre no només “les necessitats i aspiracions immediates” (el moment econòmic-corporatiu) si no les del moviment en el seu conjunt (el moment ètic-polític).

Un ús que transcendeix ja la descripció d'un moviment polític concret situat en un època històrica concreta i que transforma el jacobinisme en una categoria que ens permet pensar la globalitat del procés històric: “El caràcter ‘abstracte’ de la concepció [soreliana](#) del ‘mite’ es manifesta en l'avversió (que assumeix la forma [pasional](#) d'una repugnància ètica pels jacobins/ que, certament van ser ‘una encarnació categòrica’ del Príncep de [Maquivelo](#). El modern Príncep ha de tenir una part dedicada al jacobinisme (en el significat integral que aquesta noció ha tingut històricament i ha de tenir conceptualment), com exemplificació de com s'ha format en concret i ha operat una voluntat col·lectiva, que almenys en alguns aspectes va ser creació [ex-novo](#), original. I cal que es defineixi la voluntat col·lectiva i la voluntat política en general en el sentit modern, la voluntat com consciència activa de la necessitat històrica, com protagonista d'un real i efectiu drama històric” .

Junt a aquesta revalorització del jacobinisme cal afegir les indicacions per a els historiadors cotingudes en *Apuntes sobre la historia de las clases subalternas. Criterios metódicos* ¹⁴², en que es revaloritza la posició dels sectors populars i es fan indicacions metodològiques precises per a els historiadors. Entre elles destaquem pel seu interès pel

¹⁴¹ A GRAMSCI, Antonio, *Quaderni del carcere*, ob. cit., p. 2027

¹⁴² GRAMSCI, Antonio: *Escritos políticos(1917-1933)*, México DF. 1980, Cuadernos de Pasado y Presente, n° 54, pp. 359 a 361.

nostre tema: *La historia de los grupos sociales subalternos es necesariamente disgregada y episódica. No hay duda de que en la actividad histórica de estos grupos hay una tendencia a la unificación, aunque a niveles provisionales; pero esa tendencia se rompe constantemente por la iniciativa de los grupos dirigentes y, por tanto, sólo es posible mostrar su existencia cuando se ha consumado ya el ciclo histórico, y siempre que esa conclusión haya sido un éxito. Los grupos subalternos sufren siempre la iniciativa de los grupos dominantes, incluso cuando se rebelan y se levantan. En realidad, incluso cuando parecen victoriosos, los grupos subalternos se encuentran en una situación de alarma defensiva (esta verdad puede probarse con la historia de la revolución francesa hasta 1830 por lo menos). Por eso todo indicio de iniciativa autónoma de los grupos subalternos tiene que ser de inestimable valor para el historiador integral; de ello se desprende que una historia así sólo puede encararse monográficamente, y que cada monografía exige un cúmulo enorme de materiales a menudo difíciles de encontrar*¹⁴³. La incidencia de Gramsci en historiadores com E.P. Thompson George Rudé, o més recentment Haim Burstin ens mostra un marxisme no dogmàtic, útil instrument per a historiadors. Altres marxismes van ser possibles durant el segle vint i eren útils instruments per a historiadors no disposats a imposar una teoria abstracta a la realitat històrica concreta.

¹⁴³ GRAMSCI, Antonio: *Escritos políticos (1917-1933)*, ob. cit. 361.

Capítol IV.

La multitud com a patologia

Abans d'escriure *Les Origines de la France contemporaine*¹⁴⁴, Hypolitte Taine (1823-1893) es mantenia dins d'un liberalisme conservador, però a l'ensem laic, científista, evolucionista y positivista conforme a l'aire del seu temps. Pretenia fer una història científica, adhuc experimental.

En 1863, va escriure una introducció a la seva *Histoire de la littérature anglaise*, que, sota el títol "*L'histoire, son présent et son avenir*", va publicar també dins *La revue germanique*. El text, de fet, era una resposta al futilletó que el bisbe d'Orléans, monsenyor Dupanloup havia escrit tractant d'evitar l'elecció de Littré a l'Académie Française. El futilletó del bisbe, titulat *Avertissement à la jeunesse et aux pères de famille sur les attaques dirigées contre la religion par quelques écrivains de nos jours*, era una diatriba contra Littré, però també contra Renan, Alfred Maury i el mateix Taine.

El 1866 Claude Bernard publicà la seva *Introduction à l'étude de la médecine expérimentale* que havia de marcar època, no només de cara al desenvolupament de la medecina, si no en l'àmbit de les ciències experimentals. El mateix any 1866 Taine publica la seva *Introduction à l'étude de l'Histoire expérimentale*. L'identitat dels títols

¹⁴⁴ TAINÉ, Hippolyte: *Les origines de la France Contemporaine*. Bouquins Robert Laffont, Paris, 1972. Introducció de François Léger. En edició electrònica: Universitat de Québec: "Les classiques des sciences sociales" fondée et dirigée par Jean-Marie Tremblay, professeur de sociologie au Cégep de Chicoutimi Site web : <http://classiques.uqac.ca/> . Une collection développée en collaboration avec la Bibliothèque Paul -Émile Boulet de l'Université du Québec à Chicoutimi Site web : <http://bibliotheque.uqac.ca/>).

amb el de Bernard, és reveladora de la pretensió de Taine d'aconseguir una història experimental, regida per lleis similars a les de la medicina, la biologia o la química. Taine pretén aplicar a les fonts i als fets històrics criteris d'anàlisi, classificació, definició i relació, similars als establerts per les ciències naturals. De fet, el llibre de Claude Bernard influirà també en Emile Zola i en el seu naturalisme literari. Zola serà en aquesta època, seguidor tant de Bernard com de Taine. Durant aquells anys, tots tres es movien, en el context d'una cultura científista i naturalista que flotava en l'aire del temps.

Pel que diu François Leger en la Introducció a *Les origines...*, la identificació de Taine amb Bernard és absoluta. Per a Taine s'obre la possibilitat d'una història com a ciència basada, que analògicament funcioni amb els mateixos criteris que la medicina experimental. No havent pogut consultar a la Bibliothèque National la *Introduction à l'étude de l'histoire expérimentale*, en estar fora de prèstec, he resumit *L'histoire, son présent et son avenir*. L'exemplar consultat és la segona edició de 1866. La identitat de dates i la opinió de Leger que identifica tots dos textos, em fa suposar que les posicions defensades per Taine en ambdós textos són anàlogues, si no les mateixes.

La concepció de la història que defensa en Taine cinc anys abans de sentir-se cridat a escriure *Les origines...* tracta d'assumir una concepció científica de la història de donant-li una concepció similar a la de la medicina i a la biologia. Convé que mostrem que entèn Taine per científic perquè potser llavors no ens cridarem a engany ni ens sorprendrem quan llegim *Les origines...* El clima intel·lectual a França era força més laic que a d'altres països de l'entorn. La sotragada rebuda per l'església durant la revolució havia fet avançar molt el laïcisme, malgrat que la Restauració, la monarquia de Lluís Felip i el Segon Imperi havien permès a l'Església recuperar importants posicions. En aquest context, la intel·lectualitat liberal, que no democràtica com tindrem ocasió de veure, apareixia tant en el context internacional, com front a la pròpia església com a força avançada. Aquest és el sentit que té la polèmica entre el bisbe d'Orléans, Dupanloup d'una banda i Renan, Littré, Maury i Taine, a mitjans dels anys seixanta.

L'obra de Darwin havia causat sensació en molts àmbits de la societat i l'*Orígen de les espècies* havia sigut molt llegida encara que no gaire entesa. El moviment obrer i el republicanisme democràtic rebran l'evolucionisme com a confirmació de les seves posicions laiques quan no obertament atees. Però no tots els receptors del darwinisme en faran una lectura progressista. El conjunt de les ciències socials patirà l'intent de trasllat dels criteris darwinistes a uns àmbits que no li pertocuen. El

socialdarwinisme vindrà a proporcionar arguments als sectors liberals elitistes i antidemocràtics per a justificar les diferències de classe i, adhuc per a justificar la conquesta d'enormes imperis colonials en nom del progrés i la civilització i també del dret dels *pobles dels senyors* a dominar les races inferiors.

El darwinisme tingué doncs, uns efectes ambigus. D'una part era element de lluita contra la superstició religiosa i per tant, instrument de laïcització, però també fou, per determinat sector del liberalisme una ideologia funcional per a justificar el frè a l'ascens de la multitud. Els debats entre l'Església i els sectors liberals, elitistes, antidemocràtics i socialdarwinistes eren solsament un element derivat i marginal d'un procés més profund. Si té interès mostrar com funciona el socialdarwinisme en els seus orígens és perquè aquesta tendència cultural encara és ben vigent avui en dia. Determinats sectors del cristianisme integrista questionen encara la teoria de l'evolució, però la tendència principal dels enemics de la igualtat avui és diu neoliberalisme i la seva ideologia funcional és la sociobiologia.

La majoria dels historiadors consultats solen mostrar sorpresa pel fet que un liberal com Taine pogués arribar a defensar postures tant reaccionàries com les dels *Origines*.... Per a explicar-se el misteri se sol recórrer a la catarsi que significà per a la societat francesa, la Comuna de 1871. Això hauria ocasionat en Taine una espècie de caiguda del cavall, que l'hauria portat a conversió tant rotunda com la de sant Pau camí de Damasc. Els paràfrats que segueixen pretenen mostrar que la ruptura no fou tal i la conversió tampoc. La Comuna portà a Taine a la conclusió que calia dedicar forces anys i esforç intel·lectual a prioritzar el combat contra l'igualitarisme. Però les conviccions antiigualitàries les havia adoptat de feia molt de temps. Examinem com pensava Taine abans de 1871.

En què consisteix la història científica que Taine ofereix en 1866 front les propostes integristes de monsenyor Dupanloup? Examinem més d'aprop la Introducció de 1866. Hi trobarem en primer lloc permanents paral·lelismes entre les ciències socials i les ciències naturals. La transformació de la història en ciència l'assegura Taine a través de l'ús permanent d'analogies, d'imatges i metàfores provinents dels processos naturals. Així, sovint la imitació dels discurs provinent de les ciències naturals produirà en el lector i també en el propi autor la sensació de trobar-se davant d'un tractat sobre la història que reuneix els trets característics de les ciències. Encara que es tracta només d'una il·lusió.

Hi trovem també la invocació a estructures permanents de la societat que resisteixen els embats de les coiuntures i dels esdeveniments. Elements estructurals *passé-par-tout*, que des de l'arcà dels seus misteris donen explicació a qualsevol fenomen social: *Ce sont les grandes causes, car ce sont les causes universelles et permanentes, présentes à chaque moment et en chaque cas, partout et toujours agissantes, indestructibles et à la fin infailliblement dominantes, puisque les accidents qui se jettent au travers d'elles, étant limités et partiels, finissent par céder à la sourde et incessante répétition de leur effort; en sorte que la structure générale des choses et les grands traits de événements sont leur oeuvre, et que les religions, le philosophies, les poésies, les industries, les formes de société et de famille, no sont, en définitive, que des empreintes enfoncées par leur sceau*¹⁴⁵.

Aquest elements estructurals són tres: *la race, le milieu et le moment*. Dels tres, el lector ja ho haurà intuït, l'element permanent serà la raça doncs el moment, per definició és canviant i el medi sol canviar sense afectar als caràcters permanents i essencials de les races. El que no significa que aquests dos darrers elements no tinguin alguna influència en el desenvolupament de les diverses variants de la raça. La raça és essencial perquè és hereditària e innata: *Ce qu' on appelle la race, ce sont ces dispositions innées et héréditaires que l'homme apporte avec lui à la lumière, et qui ordinairement sont jointes à des différences marquées dans le tempérament et dans la structure du corps. Elles varient selon les peuples. Il y a naturellement des variétés d'hommes, comme des variétés de taureaux et de chevaux, les unes braves et intelligentes, les autres timides et bornées, les unes capables de conceptions et de créations supérieures, les autres réduites aux idées et aux inventions rudimentaires, quelques-unes appropriées plus particulièrement à certaines oeuvres et approvisionnées plus richement de certains instincts, comme on voit des races de chiens mieux douées, les unes pour la course, les autres pour le combat, les autres pour la chasse, les autres enfin pour la garde des maisons ou des troupeaux*¹⁴⁶.

Sense que puguem trobar-hi un discurs sobre la superioritat de la raça ària, si que trobem en la introducció nombrosos exemples basats en la existència d'aquesta

¹⁴⁵ *Histoire de la littérature anglaise*. Deuxième édition Révue et augmentée. Paris Librairie L. Hachette et Cie. Boulevard Saint Germain N 177, 1866, p. XVII. Baixat de Gallica. Bibliothèque nationale de France, consultable en línea: <http://gallica.bnf.fr/>.

¹⁴⁶ TAINE, Hippolyte: *Histoire de la littérature anglaise*. Ob.cit. p. XXII.

construcció ideològica justificadora de tantes monstruositats: *Il y a une force distincte, si distincte qu'a travers les énormes déviations que les deux autres moteurs lui impriment, on la reconnaît encore, et qu'une race, comme l'ancien peuple aryen, éparse depuis le Gange jusqu'aux Hébrides, établie sous tous les climats, échelonnée à tous les degrés de la civilisation, transformée par trente siècles de révolutions, manifeste pourtant dans ses langues, dans ses religions, dans les littératures et dans ses philosophies, la communauté de sang et d'esprit qui relie encore aujourd'hui tous les rejetons. Si différents qu'ils soient, leur parenté n'est pas détruite, la sauvagerie, la culture et la greffe, les différences de ciel et sol, les accidents heureux ou malheureux ont eu bon travailler; les grands traits de la forme originelle ont subsisté, et l'on retrouve les deux ou trois linéaments principaux de l'empreinte primitive sous les empreintes secondaires que le temps a possés par-dessus. Quoique l'immensité de la distance no nous laisse entrevoir qu'a demi et sous un jour douteux l'origine de las espèces, les événements de l'histoire éclairent les événements antérieurs à l'histoire, pour expliquer la solidité inébranlable des caractères primordiaux*¹⁴⁷. Una comunitat de sang i d'esperit que roman, malgrat trenta segles de revolucions. Una comunitat de sang i d'esperit que es basen en un element anterior a la història com és l'evolució de les espècies. La història, doncs està determinada, en darrera instància, per la biologia.

Ara bé, les tres fonts de desenvolupament històric es relacionen entre elles, segons Taine mercès a dues lleis : la de les dependències mútues i la de les influències proporcionals. Estalvio les definicions d'aquestes lleis perque senzillament no les trobarem en el text. L'anunci de l'existència de lleis de relacions permet de reforçar l'analogia amb les ciències naturals. Però a diferència de les ciències naturals, en aquest cas les esmentades lleis no tenen una definició clara que permeti controlar la seva aplicació o no.

Finalment, una altra analogia que recorrerà un llarg camí: el concepte de la història com a ciència assimilable a la psicologia: *De même qu'au fond l'astronomie est un problème de mécanique et la physiologie un problème de chimie, de même l'histoire est un problème de Psychologie*¹⁴⁸. Encara que ens quedarem també amb les ganes de conèixer una definició mínimament formalitzada de la psicologia. Nosaltres noensem agafar-li la paraula de Taine i creure en que la història sigui asimilable a la psicologia,

¹⁴⁷ TAINE, Hippolyte: *Histoire de la littérature anglaise*. Ob.cit. pp. . XXIV – XXV

¹⁴⁸ TAINE, Hippolyte: *Histoire de la littérature anglaise*. Ob.cit. pp. XLVII.

però com veurem més endavant, Auguste Cochin sí que accepta l'afirmació i la fara seva¹⁴⁹. I amb Cochin, Furet¹⁵⁰.

Cal ressenyar la influència que tingué en el jove Taine l'obra d'un historiador aristòcrata, bonapartista i catòlic conservador, preocupat per la misèria dels obrers i, al mateix temps, per esbrinar les causes del seu allunyament de l'església. Es tractava de Frédéric Le Play, qui *pendant des années, à travers toute l'Europe, avait étudié à la loupe la vie d'un certain nombre de familles ouvrières dont il avait noté les moeurs, les croyances, le budget, et quels systèmes successoraux affectaient leurs structures*¹⁵¹. Le Play havia publicat *Les ouvriers européens* (1855) i *La réforme sociale* (1862). La seva lectura influirà també en Taine i obrirà la perspectiva de la seva evolució cap a les seves posicions polítiques posteriors. El mateix historiador va influir posteriorment en l'obra d'Auguste Cochin, com comentarem més endavant.

Però succeí "*l'année terrible*": la derrota a la guerra franco-prusiana i la proclamació de la Commune produïren un trasbals social de grans dimensions. La temuda multitud tornava a treure els peus del plat i qüestionava, en l'espai públic i amb les armes a la ma, l'estructura jeràrquica de la societat. La por front les classes perilloses portà a alguns a la consideració de la multitud com un estat patològic col·lectiu en que l'individu perd la seva intel·ligència, la seva individualitat i es transforma en un malalt, caracteritzat pel seu retard mental, la seva absència de limitacions morals, la seva temeritat, i la seva manca de responsabilitat. Sols un discurs d'aquestes característiques podia justificar els afusellaments sense judici i les deportacions del *communards* al penals de Cayena. L'intent de Taine en *Les origines de la France Contemporaine* és, entre d'altres coses un intent de legitimar l'extermini.

Abans de entrar en l'anàlisi de les *Origines...* m'aturaré un moment en un altre text de Taine que resumeix, de forma reveladora, la seva opinió, sobre la incapacitat del poble per a auto-governar-se i, encara més per a governar la societat. Es tracta de l'opuscle *Du suffrage universel et de la manière de voter*, publicat en 1872. El marc cronològic d'aquest text se situa entre la *Introducció* de 1866, que acabem de comentar i la publicació del primer tom de *Les origines...* (1975), podem suposar una continuïtat de

¹⁴⁹ COCHIN, Augustin : *La crise de l'histoire révolutionnaire. Taine et Aulard*. Paris, Librairie Ancienne Honoré Champion Éditeur, 5 Quai Malaquais, 1909.

¹⁵⁰ FURET, François : *Penser la Révolution Française*. Gallimard, col. Folio/Histoire. Paris, 1978.

¹⁵¹ TAINE, Hippolyte: *Les origines de la France Contemporaine*. Bouquins Robert Laffont, Paris, 1972. Introduction de Léger, p. XXII.

pensament que, ara es veurà reforçada per l'experiència de la Comuna. Per a situar el context de publicació del text, direm que en 1872, la presidència provisional de Thiers, després de la retirada prusiana, tracta d'estabilitzar la situació, i obre un procés constituent que, recordem-ho, podia haver acabat amb la reinstauració de la monarquia si el comte de Chambord, candidat a monarca, no hagués rebutjat la senyera tricolor.

El projecte de la tercera república, adoptarà el sufragi universal com a senyera. Taine no estima el sufragi universal perquè no creu que la totalitat dels individus estiguin dotats igualment per a autogovernar-se. Però Taine era realista i sabia que el sufragi universal serà adoptat: *... je ne crois qu'on puisse ni qu'on veuille s'en défaire. La première raison, c'est qu'il est employé depuis vingt-trois ans; or quand une habitude est déjà vieille d'un quart de siècle, elle est puissante. En outre, l'opinion libérale, ou, du moins, l'opinion populaire est pour lui; c'est pourquoi beaucoup de gens qui ne l'aiment guère consentiront à le garder pour ne pas retirer au gouvernement nouveau les sympathies de la multitude*¹⁵². Però el fet que sigui inevitable, no li treu al sufragi universal els nombrosos inconvenients que li veu Taine.

Per exemple la composició del cos electoral: *D'après les dernières statistiques, sur dix millions d'électeurs, ont compte environ cinq millions de cultivateurs, petits propriétaires, fermiers, journaliers et autres personnes travaillent à la terre, deux millions d'ouvriers proprement dits, un million et demi de boutiquiers, artisans maîtres, petits entrepreneurs et autres personnes appartenant à la demi-bourgeoisie, un million et demi de rentiers, hommes attachés aux professions libérales, gros industriels et négociants, personnes de la classe éclairée et supérieure. Voilà les gens qui vont voter: sur 20 votants, 10 paysans, 4 ouvriers, 3 demi-bourgeois, 3 hommes cultivés, aisés ou riches. Or la loi électorale, comme toute loi, doit avoir égard à la majorité, aux quatorze premiers*¹⁵³. I com són aquests catorze homes? En primer lloc, 39 per cent dels francesos era analfabet. *Voilà déjà un indice d'après lequel on peut apprécier leur intelligence politique*¹⁵⁴. En les tres planes de l'opuscle que segueixen, podem trobar expressions com: *... l'année dernière, des villageois voulaient passer sans payer, sur les ponts à péage et monter en première classe au prix des troisièmes... l'ignorance et la crédulité des populations rurales sont étonnantes... en maint endroit vous trouveriez encore des villageois qui se défient obstinément des nobles et les soupçonnent de*

¹⁵² TAINE, Hippolyte: *Du suffrage universel et de la manière de voter*, Paris, 1872. Librairie Hachette, p. 8.

¹⁵³ TAINE, Hippolyte: *Du suffrage universel et de la manière de voter*, ob.cit., p. 15.

¹⁵⁴ Ibid. Plana 16.

*vouloir rétablir les droits féodaux... l'assassinat de M. De Moneyis et quantité de paroles prononcées l'an dernier dans les campagnes ont prouvé que, dans beaucoup de cerveaux, il n'y a guère plus de lumières en 1870 qu'en 1815... on n'imagine pas un pareil état d'esprit, un tel ahurissement, une si grande difficulté à penser et à raisonner, un vide si parfait de notions générales, une telle incapacité à comprendre les droits des particuliers ou les intérêts de public..., i no segueixo citant per a no esgotar la paciència el lector*¹⁵⁵.

Per a evitar tots aquests inconvenients, Taine proposa que el sufragi universal sigui adequat a les característiques del francès de 1871 i no a les del francès de l'any 2000: *...pour le paysan, l'ouvrier, le bourgeois de nos villages et de nos villes, pour l'homme en blouse, en vareuse ou en redingote, que nous voyons tous les jours dans nos champs et dans nos rues* ¹⁵⁶. Proposa en definitiva, un mecanisme que permeti atenuar les conseqüències, segons ell, de la ignorància popular: el sistema d'elecció de doble grau. Uns electors nomenats per sufragi universal serien els encarregats d'escollir, en uns colegis més restringits, els diputats de l'Assemblea nacional. Un mètode inspirat en Tocqueville: *... je vois dans le double degré electoral le seul moyen de mettre l'usage de la liberté politique à la portée de toutes les classes du peuple* ¹⁵⁷.

Quins seran els electors escollits que escolliran en segon grau els diputats? : *... on y verra en moins deux ou trois fermiers et vieux habitants, en plus deux ou trois hommes de la classe cultivée, un juge de paix, un notaire, un médecin; dans plusieurs villages de Bretagne, le curé; ça et là le maitre d'école, souvent le propriétaire riche, qui réside plusieurs mois, ou quelque capitaine retraité; dans les villes petites et moyennes, outre les fabricants, les commerçants et les rentiers, un banquier, un ingénieur, un president de tribunal, un publiciste estimé, bref une proportion aussi grande de probité et de bon sens, et une proportion plus grande d'information et d'intelligence* ¹⁵⁸. És a dir es tractava de posar el país en mans de les elits i dels seus aliats entre les classes mitjanes. De nou, un reglament del sufragi universal havia d'escatimar al poble la sobirania nacional. La tercera república demostrà ser menys poruga que Taine i logrà contenir la multitud sense necessitat de manipular tan grollerament el sufragi universal.

¹⁵⁵ Ibid. Planes 16 a 21.

¹⁵⁶ Ibid, plana 9.

¹⁵⁷ Tocqueville, "De la Démocratie en Amérique, II, 52", citat per Taine, op.cit. Plana 60.

¹⁵⁸ TAINE, Hippolyte: *Du suffrage universel et de la manière de voter*, Ob.cit., plana 52.

La següent passa de Taine serà la publicació, en febrer de 1872 d'unes memòries anònimes d'una anglesa que presencià la revolució: *Une anglaise témoin de la Révolution française (1792-1795)*¹⁵⁹. Taine traduí un text anònim publicat a Londres en 1796, en va fer un breu introducció i hi afegí 65 notes, carregades ja del regust plamfetari que després trobarem abastament en cadascuna de les planes de la seva obra sobre la Revolució. En la introducció confessa no poder donar cap notícia sobre la autora i no mostra envers a l'autora cap distància crítica, que no sigui una certa crítica cap a l'estil literari i sobre el seu caràcter anglès i protestant.

Per a entendre *Les origines de la France Contemporaine*, cal, a part de llegir-la en tota la seva extensió, analitzar-ne l'estructura. Donem una primera ullada a seva composició en nombre de planes, a la cronologia de la publicació de les diverses parts i el vocabulari emprat en el títols dels llibres, capítols i apartats. En 1875 publicarà el primer volum titulat *L'Ancien régime* (309 planes), dividit al seu torn en cinc llibres (*La structure de la société, Les mœurs et les caractères, L'esprit et la doctrine, La propagation de la doctrine i Le peuple*). En 1877 publicà el segon volum sota el títol *La Révolution I. L'anarchie* (252 planes), dividit en tres llibres (*L'anarchie spontanée, L'assemblée constituante et son oeuvre i La constitution appliquée*). En 1881 publicà el tercer volum sota el títol *La Révolution II. La conquête jacobine* (261 planes). Dividit en tres llibres: *Les jacobins, La première partie de la conquête i La seconde étape de la conquête*. En 1884 publicà el quart volum *La Révolution. Le gouvernement révolutionnaire* (301 planes). Dividit en cinc llibres : *L'établissement du gouvernement révolutionnaire, Le programme jacobin, Les gouvernants, Les gouvernés, La fin du gouvernement révolutionnaire*. En 1890 publicà el cinquè volum sota el títol *Le régime moderne* (411 planes), dividit en sis llibres: *Napoléon Bonaparte, Formation et caractères du nouvel État, Objets et mérites du système, Le défaut et les effets du système, L'Église i L'école*.

Per tal de legitimar el seu estudi, pretén haver actuat amb la neutralitat en que actúa el científic natural: *Ancien Régime, Révolution, Régime nouveau, ja vais tâcher de décrire ces trois états avec exactitude. J'ose déclarer ici que je n'ai point d'autre but; on permettra à un historien d'agir en naturaliste. J'étais devant mon sujet comme devant la métamorphose d'un insecte. D'ailleurs,*

¹⁵⁹ TAINE, Hippolyte *Une anglaise témoin de la Révolution française (1792-1795)*. Éditions Jacqueline Chambon, Paris 2006

l'événement par lui-même est si intéressant qu'il vaut la peine d'être observé pour lui seul, et l'on n'a pas besoin d'effort pour exclure les arrière-pensées. Dégagée de tout parti pris, la curiosité devient scientifique et se porte tout entière vers les forces intimes qui conduisent l'étonnante opération. Ces forces sont la situation, les passions, les idées, les volontés de chaque groupe, et nous pouvons les démêler, presque les mesurer ¹⁶⁰. Però la pretensió d'experimentalitat no és possible, donada la pròpia natura del objecte d'estudi: la història no és propícia a l'experimentació en laboratori. Els fets succeïts no poden canviar-se. Sols es pot canviar el futur. És natural doncs que el producte final sigui tot el contrari a la ciència experimental: el *parti pris* per Taine alimenta, en mig de frases brillants i síntesis precipitades i sovint indemostrades, la llegenda negra contrarevolucionària, el que fa de Taine un autor llegit i adorat no ja pels liberals-conservadors de la III república, si no pels seguidors del realisme i del legitimisme i, posteriorment, pels de Maurras i de l'Action Française. Lluny de l'aspiració a la cièntificitat, l'història a la Taine és un llarguísim pamflet contrarevolucionari.

Centrem-nos en la seva concepció de la multitud i del poble. En el capítol titular *L'estat dels cervells populars*, hi podem espigolar definicions com la de la multitud com a ramat: *C'est que les conducteurs lui manquent, et que, faute d'organisation, une multitude n'est qu'un troupeau. Contre tous ses chefs naturels, contre les grands, les riches, les gens en place et revêtus d'autorité, sa défiance est invétérée et incurable. Ils ont beau lui vouloir du bien et lui en faire, elle refuse de croire à leur humanité et à leur désintéressement. Elle a été trop foulée ; elle a des préventions contre toutes les mesures qui viennent d'eux, même les plus salutaires, même les plus libérales* ¹⁶¹.

La història entesa com a problema de psicologia s'il·lustra amb frases de l'estil següent: *Comment pourrait-il en être autrement? Avant de prendre racine dans leur cervelle, toute idée doit devenir une légende, aussi absurde que simple, appropriée à leur expérience, à leurs facultés, à leurs craintes, à leurs espérances. Une fois plantée dans cette inculte et féconde, elle y végète, elle s'y transforme, elle se développe en excroissances sauvages, en feuillages sombres, en fruits vénéneux* ¹⁶².

¹⁶⁰ TAINE, Hippolyte: *Les origines de la France Contemporaine*. Bouquins Robert Laffont, Paris, 1972. Introducció de François Léger. Préface de l'auteur a primer volum, Paris, 1986, Tom I, p. 5.

¹⁶¹ TAINE, Hippolyte, *Les origines de la France Contemporaine*. Edició electrònica de la universitat de Quebec, Tom I. plana 547.

¹⁶² Ibid, plana 543.

Un altre element permanent en tota la l'obra serà l'idea de que com més avença el procés revolucionari, com més es radicalitza, la depuració del personal revolucionari fa ascendir a les primers línees els sectors més baixos del poble: *En toute révolution, la lie d'une société monte à la surface. On ne les avait jamais vus; comme des blaireaux de forêt ou comme des rats d'égout, ils restaient dans leurs tanières ou dans leurs bouges. Ils en sortent par troupes, et tout d'un coup, dans Paris, quelles figures « On ne se souvient pas d'en avoir rencontré de pareilles en plein jour.... D'où sortent-ils ? Qui les a tirés de leurs réduits ténébreux ?... Etrangers de tous pays, armés de grands bâtons, déguenillés,... les uns presque nus, les autres bizarrement vêtus » de loques disparates, « affreux à voir », voilà les chefs ou comparses d'émeute, à six francs par tête, derrière les quels le peuple va marcher* ¹⁶³.

La concepció del dret a supervivència sostinguda pel poble, li sembla a Taine, simplement monstruosa: *Déjà, l'année précédente, auprès de Rouen, les maraudeurs, qui abattaient et vendaient les forêts, disaient que « le peuple a le droit de prendre tout ce qui est nécessaire à ses besoins ». – On leur a prêché qu'ils sont souverains, et ils agissent en souverains. Étant donné leur état d'esprit, rien de plus naturel que leur conduite. Plusieurs millions de sauvages sont ainsi lancés par quelques milliers de parleurs, et la politique de café a pour interprète et ministre l'attroupement de la rue. D'une part la force brutale se met au service du dogme radical. D'autre part le dogme radical se met au service de la force brutale. Et voilà, dans la France dissoute, les deux seuls pouvoirs debout sur les débris du reste* ». La culpa de tot plegat prové de l'aliança entre el poble (*la força bruta*) i els filòsofs (*el dogma radical*). Per a Taine no és possible que el pensament espontani del poble, el seu sentit comú contingui nocions de justícia ni de dret. El poble quina escassa intel·ligència política ens tracta mostrar permanentment Taine sols pot pensar en termes de drets per la contaminació que representen aquells qui le prediquen.

D'altra banda no podem passar de larg d'avant l'utilització permanent per part de Taine d'una constel·lació de metàfores que acaben per a construir un determinat discurs : Els « *égouts* », *les sentines, les tanières, les bouges*... Les bèsties inmundes que surten dels caus: *Déjà, avant cet afflux final, la sentine publique était pleine et regorgeait. Songez à l'agrandissement extraordinaire et rapide de Paris, à la multitude d'ouvriers qu'y ont amenés les démolitions et les récentes bâtisses, à tous les gens de*

¹⁶³ Ibid. Planes 560-561.

métier que la stagnation des industries, l'élévation des octrois, la rigueur de l'hiver, la cherté du pain réduisent à l'extrême détresse. Rappelez-vous qu'en 1786 on y comptait « deux cent mille individus qui n'avaient pas en propriété absolue la valeur intrinsèque de cinquante écus », que de temps immémorial ils sont en guerre avec le guet, qu'en 1789 il y a cent vingt mille indigents dans la capitale, que, pour leur donner du travail, il a fallu établir des ateliers nationaux, « qu'on en tient douze mille inutilement occupés à creuser la butte Montmartre et payés vingt sous par jour, que les ports et les quais en sont couverts, que l'Hôtel de Ville en est investi, qu'ils semblent autour du Palais insulter à l'inaction de la justice désarmée », que chaque jour ils s'aigrissent et s'exaltent à la porte du boulanger où, après une longue attente, ils ne sont pas sûrs d'obtenir du pain. Vous sentirez d'avance avec quelle fureur et quelle force ils fonceront sur l'obstacle que, du doigt, on leur aura montré ».

L'estil de Taine fets a base de síntesis brillants i ràpides el duen una manca de rigor en el treball d'arxiu. Això serà denunciat tant per Aulard, com per Lefebvre en el prefaci de 1959 de *La Foule dans la revolution française*: *Il (Rudé, nota de jt), a ainsi rendu hommage à l'érudition sans laquelle l'histoire, manquant de base, ne peut espérer se rapprocher de la science expérimentale*¹⁶⁴. Una al·lussió més que evident a Taine.

En 1903, Alphonse Aulard escriu dins el diari “Action” un article desqualificador de l'obra de Taine titulat *La statue de Taine*. El consell municipal de Vouziers (localitat natal de Taine) feia una subscripció pública per edificar una estatua a l'historiador. Cometeren l'error de transmetre la petició de suport i de diners també a Aulard. Aquest els va contestar públicament amb un article apassionadament crític amb *Les origines....* Comparant l'obra històrica de Taine amb la d'un historiador monàrquic com Mortimer-Ternaux Aulard afirma: *Eh bien, si Taine avait seulement rendu à la vérité l'hommage et les services que le furieux rétrograde Mortimer-Ternaux lui a rendus, je crois bien que j'oublierais les injures et la boue qu'il a jetés sur les républicains, et je souscrirais à son monument, que ce soit un buste ou une statue*¹⁶⁵.

¹⁶⁴ RUDE, G.: *La foule dans la révolution française*. Préface Georges Lefebvre. Paris, Librairie François Maspero, 1982. Primera edició anglesa, Oxford 1959, p. 7.

¹⁶⁵ AULARD, Alphonse , *Polémique et histoire. Questions politiques, sociales, historiques* (1904). "Les classiques des sciences sociales". Site web: <http://classiques.uqac.ca/> . Une collection développée en collaboration avec la Bibliothèque Paul-Émile-Boulet de l'Université du Québec à Chicoutimi. Site web: <http://bibliotheque.uqac.ca/>. Edició original: Paris, 1904 : Edouard Cornély et Cie, Éditeurs, 290 pp. Plana 46.

Segons Aulard, la metodologia de Taine no és pròpia de l'ofici d'historiador: *Aucun choix critique. Il accepte, il utilise tout document qui lui semble confirmer sa thèse, justifier sa haine de la Révolution française ; libelles calomnieux ou obscènes, mémoires rédigés longtemps après les événements, écrits apocryphes, témoignages mensongers ou suspects, il accorde à ces sources viles ou fausses la même créance qu'aux sources authentiques et sérieuses (.)* Victime de cet esprit classique dont il se dit et se croit le bourreau, il pose un principe, à savoir que la révolution est mauvaise, et ensuite il cherche partout des faits et des textes qui justifient ce principe ; s'il en rencontre qui le contredisent, il ne veut pas les voir ou il les repousse avec colère (.) Dans un volume de 500 pages, s'il y a une ligne contre la Révolution, il prend cette ligne et l'enchâsse dans sa prose, avec une note renvoyant au volume, quoique le volume, dans l'ensemble dise tout le contraire de la ligne citée.(...) Dans un carton des Archives nationales, contenant cent pièces, il en prend une, et, dans cette une, non pas même toujours une phrase, mais un mot, qu'il guillemette, avec renvoi au carton. Allez-y voir et vous vous apercevrez que Taine, prenant l'exception pour la règle, a tiré de ce carton l'opposé même de la vérité (.) Je me rappelle qu'un jour, dans un de ces cartons, qui avaient servi à Taine, voyant les papiers qu'il contenait tout froissés, comme si on les avait mis en bouchon, je fis remarquer ce désordre à un archiviste, ne fût-ce que pour qu'on ne crût pas que c'était moi qui avais ainsi maltraité les documents. L'archiviste – c'était M. Bonnassieux – me répondit en souriant : « C'est Taine qui a fait cela. Il était furieux, quand, dans un carton, il ne trouvait rien contre la Révolution. Il nous demandait toujours de lui trouver quelque chose qui montrât la scélératesse ou la sottise des Jacobins. » Et ne croyez-vous pas que M. Bonnassieux, qui parlait ainsi, fût lui-même un « jacobin ». Non : c'était un conservateur : mais il avait l'amour chartiste de la vérité (.) De cette documentation plus que fantaisiste, je dirais presque maladive, est sortie une caricature de l'histoire de la Révolution, dont l'Église catholique a fait son profit contre nous, contre la raison, contre la République. L'Église aime à être défendue par les libres-penseurs dégoûtés, par les philosophes repentis. Catholique, Taine ne lui eût pas été d'un grand secours. Incrédule, il a été, au XIXe siècle, le plus puissant peut-être des auxiliaires de l'esprit rétrograde. C'est Taine que le clergé objecte avec joie et triomphe, à la démocratie, soit socialiste, soit laïque. C'est Taine qui a déformé, avec un air d'érudition, l'histoire des origines de cette démocratie. Aux peurs bourgeoises, aux haines conservatrices, au bas esprit de réaction, il a donné des arguments prétendus historiques. Et si, dans sa jeunesse, il a

*secoué le joug du dogmatisme cousinien, ç'a été pour tâcher, dans son âge mûr, de nous remettre sous le joug de toutes les forces du passé*¹⁶⁶.

La conclusió d'Aulard no podia ésser més dura: *Taine n'est pas un historien : c'est un pamphlétaire, un pamphlétaire de droite. Qu'on le statue, si on veut. Mais que ce soient les gens de droite, et surtout l'Église catholique, qui souscrivent à sa statue.*

Aquests plantejaments d'Aulard foren contestats per Auguste Cochin en 1909, amb un assaig titulat: *La crise de l'histoire révolutionnaire : Taine et M. Aulard*¹⁶⁷. Vaig trobar la refèrència d'aquesta obra en l'apartat 3 de la segona part de *Penser la Révolution* de François Furet, titulada: *Augustin Cochin: la théorie du jacobinisme*¹⁶⁸. Furet utilitza Cochin en un intent de col·locar la història d'Aulard al mateix nivell de la de Taine i per tant en un intent de donar-li la mateixa dignitat científica. Veurem que el posicionament de Cochin, lluny de ser equidistant entre ambdós és un pronunciament clarament a favor de Taine i, anant encara més lluny és una reedició amb mètodes moderns de la teoria de Barruel de la conspiració maçònica per a explicar la revolució.

¹⁶⁶ AULARD, Alphonse, *Polémique et histoire. Questions politiques, sociales, historiques*, pp.47 i 48.

¹⁶⁷ COCHIN, Augustin : *La crise de l'histoire révolutionnaire. Taine et Aulard*. Paris, Librairie Ancienne Honoré Champion Éditeur, 5 Quai Malaquais, 1909.

¹⁶⁸ François Furet, *Penser la Révolution*, Paris, 1978, planes 257 a 316.

Qui dona el pas definitiu cap a la consideració de la multitud com a una patologia és el metge Gustave Le Bon (1841-1931). Le Bon, fill del segle, profesarà un darwinisme social propi de les elits que veuen perillar la seva posició per l'ascens de la multitud. Publicarà una sèrie d'obres sobre el que anomena la psicologia de les masses que acabarà tenint una gran influència. Comença per *Les lois psychologiques de l'évolution des peuples* de 1894, en la que desenvolupa la idea de que la història dels pobles està influïda pel caràcter racial i per les emocions. En 1895 publica la seva *Psychologie des foules*¹⁶⁹, y en 1913, *La révolution française et la psychologie des Révolutions*¹⁷⁰. Durant anys els historiadors de la Revolució francesa mostraren el seu desacord amb les posicions de Le Bon. En el proper capítol veurem con Georges Lefebvre en 1934, aconseguí construir una teoria forta sobre els comportaments de les multituds en revolució, i que en 1959 Rudé acabà de desmuntar el llibre de Le Bon sobre la Revolució.

Examinem breument les seves posicions. En primer lloc, l'atribució de psicologies col·lectives a les races: *Après avoir montré que les races historiques, c'est-à-dire formées suivant les hasards de l'histoire, finissent par acquérir des caractères psychologiques aussi stables que leurs caractères anatomiques, j'essayai d'expliquer comment les peuples transforment leurs institutions, les langues et leurs arts. Je fis voir, dans le même ouvrage, pourquoi sous l'influence de variations brusques de milieu, les personnalités individuelles peuvent se désagréger entièrement. Mais en dehors des collectivités fixes constituées par les peuples, existent des collectivités mobiles et transitoires appelées foules. Or, ces foules, avec la concours desquelles s'accomplissent les grands mouvements historiques, ont des caractères absolument différents de ceux des individus qui les composent. Quels sont ces caractères, comment évoluent-ils?*¹⁷¹. L'aspiració a la cièntificitat forma part d'un esperit propi de l'època, segons el qual, la psicologia pot semblar una ciència similar a la mecànica, que es desenvolupa en base a una sèrie de lleis que es desenvolupen amb *l'aveugle régularité d'un engrenage*, de manera que ... *Les acteurs de ce grand drame semblent se mouvoir come le feraient les*

¹⁶⁹ LE BON, G.: *Psicología de las masas*. Ediciones Morata, Madrid, 1986. Primera edició francesa, 1895.

¹⁷⁰ LE BON, G.: *La révolution française et la psychologie des Révolutions*. Primera edició: 1913. Publicat per Les Amis de Gustave Le Bon, 1983.

¹⁷¹ LE BON, G.: *La révolution française et la psychologie des Révolutions*, ob.cit., p. 13.

*personnages de scènes tracées d'avance. Chacun dit ce qu'il doit dire, et agit comme il doit agir*¹⁷².

El moviments populars, per la seva banda, són reduïbles a models únics. Tots, sigui quin sigui l'entorn social, l'estructura social, el medi geogràfic funcionen amb les mateixes regles. Un cop vist un, vistos tots sembla dir Le Bon: *Quelle que soit son origine, une révolution ne produit de conséquences qu'après être descendue dans l'âme des multitudes. Les événements acquièrent alors des formes spéciales résultant de la psychologie particulière des foules. Les mouvements populaires ont pour cette raison des caractéristiques tellement accentuées que la description de l'un d'eux suffit à faire connaître les autres*¹⁷³. Reduir la història a la psicologia és una operació intel·lectualment fàcil. L'únic problema és que les societats històriques no funcionen d'acord amb els principis de la psicologia, si no amb un complex de causes que tenen una dinàmica pròpia i que s'interrelacionen les unes amb les altres produint resultats que són, la major part de les ocasions, impossibles de predir.

Aquest intent de reduir les dinàmiques històriques a realitats biològiques com en l'època es creia que eren les races, es recolzava en una versió deteriorada del darwinisme que venia a mostrar que la supervivència del més fort justifica la desigualtat social i racial. Avui la ciència ha mostrat que les races no tenen una existència biològica real. Però a principis de segle el darwinisme social jugava un paper clau, contaminant com podem veure amb el cas de Freud, altres ciències. En Le Bon podem llegir justificacions de l'existència de les races i de la seva actuació en la història, reivindicant per a ell mateix la legitimitat de la ciència, i titllant els contraris al racisme com a teòrics desconectats de la realitat Le Bon afirma: ... *les théoriciens n'ayant pas encore saisi ce que contient de profond le mot race, et à quel point l'âme ancestrale d'un peuple régit sa destinée...*¹⁷⁴. Raça, ànima ancestral, destí, el lèxic comença a fer-se familiar.

Veiem ara quin és el seu esquema d'interpretació de la Revolució francesa. D'una banda el poble era incapaç de pensar per sí mateix i de desfermar un moviment com el del 1789. Estiguem atents al desenvolupament de l'anàlisi per que crec que acabarem trobant l'origen d'una determinada corrent historiogràfica que va fer molt de soroll durant el Bicentenari : *La Révolution de 1789 avait pour but réel de substituer au pouvoir de la noblesse celui de la bourgeoisie, c'est-à-dire de remplacer une ancienne*

¹⁷² LE BON, G.: *La révolution française et la psychologie des Révolutions*, ob.cit., p. 15.

¹⁷³ LE BON, G.: *La révolution française et la psychologie des Révolutions*, ob.cit., p.20.

¹⁷⁴ LE BON, G.: *La révolution française et la psychologie des Révolutions*, ob.cit., p. 51.

élite, devenue incapable, par une élite nouvelle possédant des capacités. (.) Il était peu question du peuple dans cette première phase de la Révolution, sa souveraineté était proclamée, mais ne se traduisait que par le droit d'élire ses représentants. (.) Très illettré, n'espérant pas comme la bourgeoisie monter sur l'échelle sociale, ne se sentant nullement l'égal des nobles et n'aspirant pas le devenir, le peuple avait des vues et des intérêts fort différents de ceux des classes élevées de la société. (.) Les luttes de l'assemblée avec la pouvoir royal l'amènèrent à faire intervenir le peuple dans ces luttes. Il y intervint de plus en plus et la Révolution bourgeoise devint rapidement une Révolution populaire¹⁷⁵. Qui no veu aquí una teoria del derapage de la revolució, avant la lettre?

La burgesia es una força racional. La foule és una massa irracional dominada per l'inconscient. Error de la burgesia en proclamar l'igualtat que desfermà l'anarquia i els baixos instints dels de baix : *Cette transformation se fit rapidement quand le peuple entendit les hommes envisagés par lui comme le gouvernement, lui assurer alors qu'il était l'égal des ses anciens maîtres. Il se considéra alors comme une victime et commença à piller, incendier, massacrer, s'imaginant exercer un droit. (.) La grande force des principes révolutionnaires fut de donner bientôt libre cours aux instincts de barbarie refrénés par les actions inhibitrices séculaires du milieu, de la tradition et des lois. (.) Tous les freins sociaux qui contenaient jadis la multitude s'effondrant chaque jour, elle eut la notion d'un pouvoir illimité et la joie de voir traquer et dépouiller ses anciens maîtres. Devenue le peuple souverain ne pouvait-elle pas tout se permettre? (.) La devise Liberté, Egalité, Fraternité, véritable manifestation de foi et d'espérance au debut de la Revolution, ne servit bientôt plus qu'à couvrir d'une justification légale les sentiments de cupidité, jalousie, haine des superiorités, vrais moteurs des foules qu'aucune discipline ne refrène plus. C'est pourquoi en si peu de temps on aboutit aux désordres, aux violences et à l'anarchie. (.) A partir du moment où la Révolution descendit de la bourgeoisie dans les couches populaires, elle cessa d'être une domination du rationnel sur l'instinct et devint au contraire l'effort de l'instinct pour donner le rationnel¹⁷⁶. La ciència del doctor Le Bon, racionalista, evolucionista, partidari de modernitats com l'inconscient, es revela aviat com el que es realment: una sèrie de prejudicis clasistes i racistes, quina única base històrica és la història de la Revolució de Taine. Le Bon no necessita examinar el funcionament real de la multitud,*

¹⁷⁵ LE BON, G.: *La révolution française et la psychologie des Révolutions*, ob.cit., p. 52-54.

¹⁷⁶ LE BON, G.: *La révolution française et la psychologie des Révolutions*, ob.cit., pp. 53-55.

sigui en revolució o no. Le Bon en té prou amb muntar un dispositiu que atribueix a les èlits la capacitat de pensar que nega a les multituds.

Les metàfores son brillants, els continguts reals ben pobres: *La foule, soulevée par les meneurs, agit surtout au moyen de sa masse. Son action est comparable a celle de l'obus perforant une cuirasse sous l'action d'une force qu'il n'a pas créée. Rarement la foule comprend quelque chose aux révolutions accomplies avec son concours. Elle reversa Charles X à cause de ses Ordonnances, et on l'aurait bien embarrassée en lui demandant plus tard pourquoi elle avait renversé Louis Philippe.* L' 'obús i el canó. Prosa brillant més pròpia del novel·lista que de l'historiador o simplement la del psicòleg.

D'altra banda, aquesta incapacitat del poble per a pensar autònomament, la sempiterna manipulació per part dels meneurs, comporta l'acord entre el psicòleg evolucionista i el reaccionari abbé Barruel: la culpa de tot la té una conspiració gairebé maçònica: *L'erreur de M. Aulard consiste à croire tous ces groupes sortis 'd'un mouvement spontané de fraternité et de raison'. Rien ne fut spontanés dans ce mouvement. La France se trouvait alors couverte de milliers de petits clubs, recevant une impulsion unique du grand club jacobin de Paris et lui obéissant avec une docilité parfaite. Voilà ce qu'enseigne la réalité mais ce que les illusions jacobines ne permettent pas d'accepter*¹⁷⁷. Aquesta maquinària revolucionària manipulava d'una banda la part sana . del poble ... *les paysans, les commerçants, les travailleurs de toutes sortes, ayant besoin de tranquillité et d'ordre pour exercer leur métier. Ce peuple forma la majorité, mais une majorité qui ne fit jamais les révolutions. Vivant dans le labeur et le silence, il est ignoré des historiens...* El meneurs per la seva banda excitaven la part criminal del poble ... *qui joue un rôle capital dans toutes les troubles nationaux, se compose d'un résidu social subversif dominé par une mentalité criminelle. Dégénérés de l'alcoolisme et de la misère, voleurs, mendiants, miséreux, médiocres ouvriers sans travail constituent le bloc dangereux des armées insurrectionnelles... A cette tourbe sinistre sont dus les massacres qui ensanglantèrent toutes le révolutions (.) C'est elle qui, guidée par des meneurs, envahissait sans cesse nos grandes assemblées révolutionnaires. Ces bataillons du désordre n'avaient d'autre idéal que massacres, piller, incendier. Leur indifférence pour les théories et les principes était complète.* L'anarquia produïda pels meneurs i pel que els marxistes anomenaran lumpen provoca el desig d'ordre per part del poble honest i la tendència a reclamar una dictadura: ... *la*

¹⁷⁷ LE BON, G.: *La révolution française et la psychologie des Révolutions*, ob.cit., pp. 56.

masse du vrai peuple ne demandant qu'à travailler. Il bénéficie quelque fois des révolutions, mais ne songe pas à en faire. Les théoriciens révolutionnaires le connaissent peu et s'en défient, pressentant bien son fond traditionnel et conservateur. Noyau résistant d'un pays, il fait sa continuité et sa force. Très docile par crainte, entraîné facilement par les meneurs, il se laissera momentanément conduire, sous leur influence, à tous les excès, mais le poids ancestral de la race prendra bientôt le dessus et c'est pourquoi il se lasse vite des révolutions. Son âme traditionnelle l'incite rapidement à se dresser contre l'anarchie quand elle grandit trop. Il cherche alors le chef qui ramènera l'ordre.

Ce peuple, résigné et tranquille, n'a pas évidemment des conceptions politiques bien hautes, ni bien compliquées. Son idéal gouvernemental, toujours simple, se rapproche fort de la dictature. C'est justement la raison pour laquelle, des républiques grecques à nos jours, cette forme de gouvernement suivit invariablement l'anarchie. Elle la suivit après la première Révolution, quand fut acclamé Bonaparte; elle suivit encore après la seconde, quand, malgré toutes les oppositions, quatre plébiscites successifs élevèrent Louis Napoleon à la république, ratifièrent son coup d'état, rétablirent l'empire et en 1870, avant la guerre, approuvèrent son régime¹⁷⁸.

No prolongarem gaire la descripció d'aquesta "ciència psicològica" . Només per a acabar ressenyar que Le Bon amant d'imitar els procediments de la ciència natural, tractarà de fer tipologies de les diverses psicologies social presents a la revolució i determinarà que n'hi ha quatre: Les variacions de caràctere examinades dans ce chapitre, étant conditionnées par certaines aspirations communes et des changements de milieu identiques, finissent par se concrétiser en un petit nombre de mentalités assez homogènes. N'envisageant que les plus caractéristiques, nous les ramènerons à quatre types: mentalité jacobine, mentalité mystique, mentalité révolutionnaire, mentalité criminelle¹⁷⁹. Si tinguéssim espai per a mostrar la descripció leboniana d'aquest caràcters la cosa quedaria definitivament clara. Conformem-nos però, simplement amb els noms. Es sufficient.

Freud i la psicologia de les masses

¹⁷⁸ LE BON, G.: *La révolution française et la psychologie des Révolutions*, ob.cit., pp. 58.

¹⁷⁹ LE BON, G.: *La révolution française et la psychologie des Révolutions*, ob.cit., pp. 68.

Sigui com sigui, l'apariència científica de les disgressions ideològiques i racistes de Taine i de Le Bon tingueren fortes repercussions, no sols en la pretensió de dotar de cobertura "científica" al pensament reaccionari de l'Action Française i adhuc, en el cas del segon, del propi Hitler. L'aire del temps era tal en el darrer terç del segle XIX així com en el primer terç del segle XX que propicià la presa en consideració de les tesis de Le Bon pel propi Sigmund Freud.

El seu assaig de 1921, "Psicología de las masas y análisis del yo", Freud considera que la psicologia colectiva, com a disciplina científica. Encara es troba en un procés molt incipient de formació: *Así pues, la psicología colectiva considera al individuo como miembro de una tribu, de un pueblo, de una casta, de una clase social o de una institución, o como elemento de una multitud humana, que en un momento dado y con un determinado fin se organiza en una masa o colectividad.*

Això suposaria admetre l'existència d'un instint social primari e irreductible que Freud inicialment rebutja. D'altra banda, Freud rebutja també que el psicoanàlisi, donada la seva pretensió de recerca de la profunditats de l'ànima humana, estigui gaire afectat per l'anomenada psicologia social. L'estudi de Freud ocupa unes escasses 56 pàgines.

El sorprenent ve a continuació. Freud partirà de considerar la *Psicologia de les masses* de Le Bon com a bona guia per a fer un repàs del tema. I comença admetent que la ubicació d'un individu en el si d'una massa acaba per transformar la seva conducta de forma inesperada: *Habría que explicar el hecho sorprendente de que en determinadas circunstancias, nacidas de su incorporación a una multitud humana que ha adquirido el carácter de 'masa psicológica', aquel individuo al que ha logrado hacer inteligible piense, sienta y obre de modo absolutamente inesperado. Ahora bien, ¿qué es una masa? ¿Por qué medios adquiere la facultad de ejercer tan decisiva influencia sobre la vida anímica individual? Y en qué consiste la modificación psíquica que impone al individuo?*¹⁸⁰. A partir d'aquí, Freud s'identifica amb Le Bon (...*las describe en términos muy conformes con los principios fundamentales de nuestra psicología de masas*¹⁸¹) quan aquest afirma que el canvi que experimenta l'individu quan forma part d'una multitud es difícil i obscur, es deu a l'inconscient. Llavors el que a Freud

¹⁸⁰ **FREUD, Sigmund: Psicología de las masas y análisis del yo (1921). Dins de "Más allá del principio del placer" y otros escritos. Biblioteca de los Grandes Pensadores. RBA coleccionables, Barcelona, 2002, p. 74.**

¹⁸¹ FREUD, Sigmund: *Psicología de las masas y análisis del yo*, ob.cit. p. 74.

l'interesa de Le Bon és l'acord amb la teoria del'inconscient. I Freud cita a Le Bon en el paràgraf en que ambdós estan d'acord: *Lo que es ya resulta más difícil es descubrir las causas de tal diferencia. Para llegar, por lo menos, a entreverlas es preciso recordar, ante todo, la observación realizada por la psicología moderna de que no sólo en la vida orgánica, sino también en el funcionamiento de la inteligencia, desempeñan los fenómenos inconscientes un papel preponderante. La vida consciente del espíritu se nos muestra muy limitada al lado del inconsciente. El analítico más sutil, el más penetrante observador, no llega nunca a descubrir sino una mínima parte de los móviles inconscientes que les guían. Nuestros actos conscientes se derivan de un substrato inconsciente formado, en su mayor parte, por influencias hereditarias. Este substrato entraña los innumerables residuos ancestrales que constituyen el alma de la raza. Detrás de las causas confesadas de nuestros actos existen causas secretas ignoradas por todos. La mayor parte de nuestros actos cotidianos son efecto de móviles ocultos que escapan a nuestro conocimiento*¹⁸². Fins aquí la cita de Le Bon que fa Freud i que tant sembla agradar-li.

No es aquí el lloc per a fer aquest anàlisi i potser l'autor d'aquestes línies no tingui la competència necessària per emprendre tal tasca. El que sí que em pertocava en aquests capítol era posar en evidència aquestes coincidències, per que tindran conseqüències importants en les darreres elaboracions de la història de les mentalitats.

Les posicions de Taine, Cochin, Le Bon i Freud comparteixen diversos aspectes propis del clima intel·lectual de la segona meitat del segle XIX i de principis dels XX. La interpretació reduccionista del darwinisme, el determinisme racial, el recurs a la herència de les primeres fases de la història de la humanitat són elements compartits per diverses escoles i tendències de la psicologia social, de la historiografia i de la sociologia. En les darreres dècades, sorprèn la revifalla de la sociobiologia, així com el d'una historiografia de la multitud que, malgrat les seves aspiracions post-modernes és directament deutora dels plantejaments de Taine i de Le Bon. La teoria del *dérápé* és un bon exemple del que dic.

¹⁸² FREUD, Sigmund: *Psicología de las masas y análisis del yo*, ob.cit. p. 75.

Capítol V

Cercant-li un rostre obrer a la multitud

*“L'heure est venue pour le prolétariat ouvrier et paysan de
prendre possession par la pensée du siècle que va finir
comme il saisira par l'action du siècle que s'ouvre”*

Jean Jaurès, 1900

A finals del segle XIX i a principis del XX, el desenvolupament de les ciències socials no permetia continuar fent descripcions romàntiques, fossin favorables o contràries a la multitud. Les categories poble o multitud semblaven massa etèries i poc

adients per ciències positives de recent implantació (o creació) com la sociologia. Durkheim i Marx començaven a pesar en la consciència dels historiadors.

Al propi temps, la influència del moviment obrer modern sobre el conjunt de les institucions i la societat també es reflexà en la batalla historiogràfica entorn de l'herència de la tradició de la Revolució francesa. També en la batalla front a Taine, Lebon i Maurras, per a donar dignitat i grandesa als protagonistes massius de la revolució.

Els historiadors de la nova generació no trobaran cap inconvenient en usar la categoria obrer, proletariat i poble obrer o poble treballador, per a definir els sectors popular urbans. Tractaran de definir quins eren i quin no eren els avenços del capitalisme en el segle XVIII abans, durant i després de la revolució, tractaran per primera vegada de fer sortir les *gens de rien*, de l'anonimat, tractaran de que, per un moment i encara que sols sigui entre les planes de algun article publicat en alguna revista d'història els noms dels sense nom, els rostres dels sense rostre apareguin i adquireixin la dignitat d'un objecte d'estudi. Parlaran de la multitud amb un respecte que ningú mai li havia mostrat. Tractaran de trencar la falsa dicotomia entre populatxo i poble en que s' havia tancat el segle XIX.

El positivisme, per la seva banda, amb la seva pretensió de comptar-ho i qualificar-ho tot, ha arribat a la història. Ja no hi ha prou repetint o re-interpretat el relat polític a la llum de noves dades i descobriments arxivístics o, simplement, a la llum de l'aire del temps de cada època, o de l'orientació de les diverses corrents polítiques. Ara cal quantificar, cal crear bases de dades, sistematitzar estadístiques. No es prou parlar dels protagonistes siguin individuals o col·lectius, les descripcions aproximades ja no son suficients. Cal identificar els protagonistes, cal comptar-los, cal ubicar-los, seguir els seus moviments migratoris, saber quin sou cobren, quin preu val el pa i els aliments bàsics, saber on treballen... En suma cal comptar-ho, classificar-ho i conèixer-ho tot.

Levasseur: els primers passos d' una sociologia de la multitud.

En 1867, E. Levasseur publica la seva *Histoire des classes ouvrières en France depuis 1789 jusqu' a nos jours*¹⁸³, continuació de les seva *Histoire des classes ouvrières en France* que abarca de Juli Cesar a 1789.

¹⁸³ Levasseur, E., *Histoire des classes ouvrières en France de 1789 a 1870*. Paris, Arthur Rousseau, éditeur, 1903.

L'autor utilitza una concepció de les classes obreres, en plural que avui ens sembla excessivament inclusiva: *Sous le nom de classes ouvrières, j'ai compris, comme dans mon précédent ouvrage, tous ceux qui vivent du travail de l'industrie, patrons, apprentis, ouvriers, en insistant particulièrement sur ces derniers*¹⁸⁴

Podem doncs pensar en un ús del concepte classes obreres, en plural, divers del l'usual després de la creació del marxisme per Kautsky, o sobretot de l'usual en el segle XX. Utilitzo la segona edició, de 1903, *entièrement refondue* i que abarca el període 1789-1870. L'embrió de l'obra fou un treball presentat per l'autor a un concurs convocat per l'Académie des sciences morales et politiques l'any 1849 sobre el tema *Changements survenus en France, depuis la Révolution de 1789, dans la condition morale et matérielle des classes ouvrières*. El premi fou atorgat en 1864.

En aquesta segona edició, l'autor continua mantenint el concepte de *classes ouvrières* exposat anteriorment, que inclou totes les classes que *ouvrent* a l'indústria: ... *c'est-a dire font oeuvre industrielle et peuvent être qualifiés de travailleurs de l'industrie, à quelque titre qu'il y appartiennent* ². Historia positivista, pròpia d'un republicà de la tercera república. El republicanisme de l'autor es liberal, definit de forma força ortodoxa: *Pour que l'historien ne soit pas un sec chroniqueur et suggère des idées, il importe qu'il ait lui-même des principes généraux qui lui servent de fil conducteur à travers le dédale des faits. Celui qui m'a principalement guidé est le libéralisme que je professe dans ma vieillesse comme je le professais dans ma jeunesse, en philosophie, en politique et en économie politique*¹⁸⁵. El prefaci acaba resumint les pretensions de l'obra amb els següents termes: *L'histoire industrielle doit porter sur les personnes autant et plus peut-être que sur les choses. C'est pourquoi j'ai fait une large place à la conditions des travailleurs: manufacturiers, artisans, ouvriers, par conséquent à la question des salaires; aux variations du bien-être dans leurs relations avec la production et la répartition de la richesse; au développement intellectuel de la masse de la nation par l'instruction; aux oeuvres d'assistance, de patronage, de prévoyance et de mutualité; à l'état moral des populations ouvrières. J'ai dû aussi exposer certaines idées sociales, telles que les théories des économistes et des socialistes*¹⁸⁶.

¹⁸⁴ Levasseur, E., *Histoire des classes ouvrières en France de 1789 a 1870*, ob.cit. Prefaci de 1867. p. VI

¹⁸⁵ Ibid, p. XIV

¹⁸⁶ Ibid., plana XI.

Tot rebutjant el determinisme econòmic, l'autor fa un reconeixement a l'obra de Marx i a la importància de la història econòmica, així com de la lluita de classes, per comprendre el conjunt del desenvolupament social: *Karl Marx est au nombre des écrivains qui ont signalé l'importance capitale de cet ordre de faits. Sans aller jusqu'à dire avec lui que les intérêts économiques sont l'unique cause des luttes de classes et de peuples et le pivot sur lequel roule toute la politique du monde, il est certain qu'ils exercent sur cette politiques une influence de plus en plus prépondérante, et que si l'on comprend mal l'histoire du travail lorsqu'elle est isolée de l'histoire générale, on n'a qu'une connaissance imparfaite et superficielle de l'histoire générale, surtout de celle du XIX e. Siècle, quand on néglige le côté économique*¹⁸⁷.

La sociologia incipient de la multitud present a l'obra de Levasseur, és encara molt insuficient, però l'autor té la virtut de les pioners. Junt a tota una generació, Levasseur intentà comprendre la multitud, les seves motivacions, intentà explicar els seus comportaments, reunir els documents i els textos que li donen rostre. El primer tom, que és el que ens interessa aquí, es divideix en tres llibres: 1, La revolució; 2, El Consulat i l'Imperi; 3 La Restauració. Un total de 749 pàgines, de les quals, 318 dedicades al període de la revolució. Els capítols d'aquest apartat són els següents: La llibertat del treball; Associació i coalicions; El comitè de mendicitat. Assistència i instrucció; Principis econòmics de la Convenció; Educació i beneficència nacional; Els assignats (història econòmica i social de la revolució); La societat i la indústria sota el Directori.

L'interès per la qüestió social és evident. Levasseur es limita expressament al sector industrial, sense tocar per a res el món rural. La qüestió és abordada amb una visió globalitzadora: junt a l'exposició de l'evolució de les formes i de les lleis del treball, hi trobarem dades importants respecte a les organitzacions obreres i al seu ideari, així com els temes referents a la beneficència i a l'educació. L'enfoc és sovint excessivament institucional, centrant-se en l'obra legislativa de cada període en aquests aspectes. Malgrat tot, el quadre general és impressionant per l'erudició i per l'intent de donar una visió general. Cada "Llibre" s'acaba amb apèndix amb documents, que s'afegeixen a les extensíssimes notes a peu de pàgina en que se citen, no complets, però "in extenso" nombrosos documents. Està clar que la història social de la revolució té en Levasseur un dels seus antecedents notables. Estem en els

¹⁸⁷ Ibid., plana XVI.

inicis d'una nova forma de fer història social. La multitud comença a trobar els seus historiadors.

Jean Jaurès i la inmaduresa de la classe obrera en la revolució

Ens interessa aquí, veure quina és la contribució de Jaurès a aquest esforç de dignificació de les classes subalternes i per a dotar-les des de fora d'una sòlida concepció del món, no sols de la societat futura si no també, d'una concepció pròpia del passat.

No usarem aquí la coneguda *Histoire socialiste de la Révolution française*. Es obra prou coneguda i comentada. Ens referirem aquí, a l'anàlisi de les classes socials en el segle XVIII i en la revolució contingut en una obra col·lectiva dirigida i concebuda per Jaurès titulada *Histoire socialiste (1789-1900)*¹⁸⁸, publicada per fascicles i estava adreçada directament a un públic obrer, amb preus populars i amb una intenció clarament pedagògica⁶.

Jaurès n'era el director de l'obra formada a base de contribucions plurals dins del moviment socialista. Cal recordar que l'obra apareix al mateix temps que es produeix el famós debat entre Guesde i Jaurès sobre les perspectives del partit socialista. El període abarcat va de 1789 fins a el 1900, i cadascun dels autors s'encarrrega d'una període determinat. Jaurès, de la *Constituante et Législative*; Jules Guesde, de la *Convention jusqu'au 9 thermidor*; Gabriel Deville, de *9 thermidor au 18 Brumaire*; Brouse, de *18 brumaire a Iéna*; Turot, de *Iéna à la Restauration*; Fournière et Rouanet, *Le regne de Louis-Philippe*; Millerand, la *Republique de 1848*; Andler i Herr, *Le second Empire*; Jean Jaurès, *La guerre franco-allemande*; Dubreuilh, *La Commune*; John Labusquière *La troisième République. 1871-1883*; Gérault-Richard, *1883-1900*. L'obra es tancava amb unes conclusions de Jaurès sota el títol: *Le bilan social du XIX siècle*.

La meva sensació és que les concepcions bàsiques de Jaurès sobre la Revolució francesa ja havien madurat del tot en 1900 i que la posterior *Història socialista de la Revolució*, conté bàsicament una ampliació i un desenvolupament de la *Historia Socialista*, amb una recerca d'arxiu més àmplia. Fora interessant de comparar els apartats desenvolupats per Jaurès i per Guesde per tal de resseguir si les diferències

¹⁸⁸ Nosaltres hem pogut consultar l'edició conjunta en dos toms per Jules Rouff et Cie, éditeurs, l'any 1900 mercès a l'excel·lent treball de digitalització que des de fa anys realitza la Biblioteca Nacional francesa, a través del seu lloc web, Gallica.

tàctiques expressades en la Conferencia pública de 1900 s'expressen també en les concepcions sobre la Revolució francesa, o no.

La declaració d'intencions de Jaurès en presentar l'obra no podia ser més clara: *A mesure qu'une nouvelle classe sociale surgit et affirme sa force, elle ne cherche pas seulement à préparer l'avenir: elle veut comprendre le passé et l'interpréter selon les lumières nouvelles de sa conscience*. Però tot l'intent de Jaurès consisteix en mostrar la incapacitat dels obrers en el segle XVIII per a donar una alternativa pròpia a la societat diferent de la propugnada per la burgesia: *La Revolution française a préparé indirectement l'avènement du prolétariat. Elle a réalisé les deux conditions essentielles du socialisme, la démocratie et le capitalisme. Mais elle a été, en son fond, l'avènement de la classe bourgeoise*¹⁸⁹. Fins i tot, el període de màxim ascens del moviment popular, en el moment del govern revolucionari li sembla a Jaurès que el proletariat no era capaç de donar alternativa pròpia, ni tenia autonomia de classe. Tot això s'expressa per la manca de consciència de classe: *Même en 1793 et 1794 les prolétaires étaient confondus dans le Tiers Etat: il n'avaient ni claire conscience de classe ni le désir ou la notion d'une autre forme de propriété. Il n'allaient guère au delà de la pauvre pensée de Robespierre: une démocratie politiquement souveraine mais économiquement stationnaire, faite de petits propriétaires paysans et de petite bourgeoisie artisanale*¹⁹⁰.

L'apartat *Les causes de la Révolution* descriu el desenvolupament de la indústria i del capitalisme a França previs a la revolució. Allò que en queda, com a contribució específica de Jaurès al tema de les causes, és la idea de que el desenvolupament del capitalisme es el que fa saltar pels aires tot l'edifici del règim borbònic. L'apartat se salda, amb dosis d'erudició importants, amb una aplicació estricte sensu de la teoria de la contradicció entre desenvolupament de les forces productives i les relacions de producció desenvolupada per Marx en la seva famosa introducció de 1857 a la Crítica de l'economia política.

En la visió de Jaurès, el règim corporatiu no dominava pas l'economia. S'hi escapaven les grans fàbriques, els establiments en els faubourgs i la indústria rural. les noves formes comercials s'introduïen intersticialment en el propi sistema corporatiu tot soscavant els seus fonaments. Alguns dels elements del sistema corporatiu començaven a participar en les noves formes d'associació capitalista: les societats anònimes, les

¹⁸⁹ Ob. cit. plana 3.

¹⁹⁰ Ob. cit. Plana 4.

societats in comandita i les societats per accions estatuïdes pel Codi Comercial de 1675, tot obrint vies per a el desenvolupament capitalista.

D'altra banda, el comerç amb les colònies, i les fortíssimes concentracions de població esclava son caracteritzades, de forma poc ortodoxa amb l'esquema marxista, i aquesta n'és una aportació específica de Jaurès, com a formes d'economia capitalista. Això li permet valorar l'acció del lobby colonial i esclavista durant l'Assemblea Constituent: *Dès les premiers jours de la Révolution, dès le 20 août 1789, ces capitalistes coloniaux fondent pour la défense de leurs intérêts, “La société correspondante des colons français” et cette société qui se réunit à l'Hôtel Massine place de la Victoire compte d'emblée 435 membres. Par les Lameth qui possédaient de vastes domaines à Saint-Domingue et, par leur ami Barnave, elle exerça une grande influence sur la Constituante elle-même*¹⁹¹.

Les dades facilitades per Jaurès sobre economia esclavista i colonial son: només a Santo Domingo 27.000 blancs comandaven 405.000 esclaus, en una estructura productiva que incloïa : 792 hisendes sucreres, 705 hisendes cotoneres i 2810 cafeteres i 3097 hisendes d'índigo. En una enumeració de les manufactures lligades a l'economia esclava, Jaurès enumera les refineries de sucre (Orleães, Dieppe, Bordeaux, Bercy-Paris, Nantes i Marsella...), Les filatures i els telers establerts per tota França, però concentrades a Normandia, treballaran amb els cotons de Cayenne, de Santo Domingo i de la resta de les Antilles, junt amb els d'altres procedències com la Índia en les indústries de filatura i de teixits. També els cuirs treballats. Aquest lligam de les colònies esclavistes amb el desenvolupament del capitalisme ens l'indica Jaurès com una paradoxa o ironia: *Quelle triste ironie dans l'histoire humaine! Les fortunes créées à Bordeaux, à Nantes par le commerce des esclaves ont donné à la bourgeoisie cet orgueil qui a besoin de la liberté et contribué à l'émancipation générale*¹⁹².

Tot plegat ajuda al desenvolupament de grans ports: Nantes, Bourdeaux (vi, eau de vie, refineries de sucre, construcció naval, vidriera, ceràmica, destileries, cordilleries, claus, toneleries...), Marseille (importació de llanes de Llevant i exportació dels teixits de llana confeccionat en tot el Llenguadoc, el que farà del port marsellès un motor de la indústria tèxtil llanera en tot el sur; altres indústries de Marsella: el sabó, que depèn de la importació d'olis, les refineries de sucre, les destil·leries de licor, l'exportació de vins,

¹⁹¹ Ob. cit. plana 50.

¹⁹² Ob. cit. Plana 61.

les indians pintades, mitges de seda i veles de vaixell. Tot això provoca una concentració obrera important que jugarà un paper important en la revolució, no tant en els ports de l'Atlàntic com en de les boques del Rhône.

Lyó coneix una industrialització important entorn de la indústria de la seda. Hi veurem actuar un important moviment obrer amb tradició de segles. Però l'esquema *marxista* impedeix a Jaurès posar en valor una tradició centenària. Jaurès adueix que en aquest moviment obrer si barregen aspectes propis dels *compagnonnages* amb les reivindicacions de mestres- obrers modestos i pobres, sovint en el llindar de la assalariació. Per aquestes raons, Jaurès considerarà també que els obrers lyonesos actuen sense autonomia ni consciència de classe. Com exemple d'aquesta manca de consciència de classe, Jaurès ens mostra el que ell caracteritza com a submissió dels obrers lyonesos a Roland, durant les primeres etapes de la revolució, malgrat que aquest sigui un defensor no dissimulat del liberalisme econòmic: *J'ajoute en passant et avant d'aborder directement ce grave sujet qu'il faut que le prolétariat ouvrier, à la veille de 1789, n'ait eu qu'une conscience de classe presque nulle, pour qu'un démocrate, chef du mouvement révolutionnaire lyonnais, ait pu formuler, sans scandale et sans embarras, cette théorie brutale. Payer le moins possible et se faire obéir le plus possible*¹⁹³.

Jaurès combat l'idea que no hi havia un desenvolupament industrial anterior a la revolució i que el capitalisme estava totalment limitat per les corporacions. Durant gairebé quatre planes fa una llarga enumeració de la indústria i la mineria estesa per tot el territori, molt sovint pel camp: indústries de draps en el Llenguadoc i a les Cevennes. Fàbriques de teixits a Normandia, Picardia, Champagne. Sederies en la vall del Loire, també en la del Rhône: Tours, Roanne, Lyon. Metalúrgia a les Ardennes, a la Somme, a l'Alsace-Lorraine. Mines de carbó a l'Artois. Relata la formació de grans manufactures i la mecanització creixent. Encara que les màquines angleses eren encara pràcticament desconegudes i no passaven de ser una anècdota. Destaca la importància de la indústria domèstica repartida pel camp i complementària per els pagesos.

En definitiva, Jaurès s'apunta a la idea del paradigma materialista de la contradicció entre el desenvolupament de les forces productives i les relacions de producció. Aquesta contradicció opera de forma sorprenent: d'una banda permet a a burgesia jugar un paper dirigent en la revolució, i la seva victòria final. D'altra banda, aquest mateix desenvolupament de les forces productives té la virtut d'incapacitar a la

¹⁹³ Ob. cit. Plana 77.

principal força productiva (el proletariat) per a jugar un paper dirigent i, ni tant sols per a defensar corporativament els seus interessos econòmics: *Il me semble qu'on pourrait très exactement et sans esprit de système, caractériser ainsi l'état de l'industrie française à la veille de la Révolution. Elle était assez développée pour donner à la bourgeoisie une force décisive. Elle n'était encore ni assez puissante, ni assez concentrée pour grouper en quelques foyers un vaste prolétariat aggloméré, et pour lui donner une conscience de classe énergique et distincte. L'industrie française était assez active pour donner à la bourgeoisie dirigeante et entreprenante une force et une conscience révolutionnaires. Elle ne l'était assez pour communiquer au prolétariat une vertu révolutionnaire distincte du mouvement bourgeois*¹⁹⁴.

Era Barnave un predecesor de Marx?

Connectant amb aquesta concepció mecànica del desenvolupament social hi trovem l'admiració que desperta en Jaurès l'obra del diputat constituent del Dauphinés Antoine Barnave. Aquest diputat, que arribà a ésser president de l' Assemblée Constituent, i que després de la fugida de Varennes es transformà en un dels consellers de la família real, va escriure la seva obra principal *De la Révolution et de la Constitution*¹⁹⁵, a la presó abans de ser executat. L'obra va ser publicada el 1845 sota el títol *Introduction a la révolution française*, editada per Berenguer de la Drôme a partir dels manuscrits que li va donar la germana del diputat. La importància que Jaurès dona al pensament de Barnave el porta a resumir la seva obra en nou denses planes de les que entre quatre i cinc corresponen a cites textuais, col·locades entre paràgrafs elogiant el realisme de la burgesia del Dauphiné que era expressat per Barnave: *...par une curieuse rencontre, c'est un député du Dauphiné, Barnave élevé au spectacle de cette activité industrielle, qui a formulé le plus nettement les causes sociales et, on pourrait dire, la théorie économique de la Révolution française. Marx semble avoir ignoré ces textes qui sont comme une application anticipée de ses doctrines à la Révolution bourgeoise*¹⁹⁶.

Savem que Jaurès repartia les seves simpaties metodològiques entre, d'una banda el marxisme mecanicista de la segona internacional que s'estava encunyant en aquells

¹⁹⁴ Ob. cit. Planes 66 i 67.

¹⁹⁵ BARNAVE, Antoine: *De la Revolución y de la Constitución*, in MEILHAN, Senac de i BARNAVE, Antoine, *Dos interpretaciones de la revolución francesa*. Madrid 1990, Centro de Estudios Constitucionales.

¹⁹⁶ JAURÉS, ob.cit. p. 97.

moments¹⁹⁷ i d'altra banda un idealisme que el permet situar-se en l'estela del republicanisme i dir que Kautsky no havia entès res de la Revolució francesa. Encara que aquesta darrera opinió no sabem si es deu a la idea tant arrelada entre els alguns historiadors francesos que solsament ells poden comprendre realment el sentit de l'esdeveniment fundador de la França moderna.

El marxisme mecanicista de segona generació estaria caracteritzat per un determinisme econòmic, per una filosofia de la història fèrrriament evolucionista que comportaria el caràcter progressista de l'etapa capitalista i per una visió mecànica de les relacions entre la base econòmica i la superestructura polític- ideològica. Aquests són els aspectes que entusiasmen a Jaurès de l'obra de Barnave.

La cita que Jaurès fa de Barnave i que segons ell mostraria el seu proto-marxisme és la següent: *Des que les arts et le commerce parviennent à pénétrer dans le peuple et créent un nouveau moyen de richesse au secours de la classe laborieuse, il se prépare une révolution dans les lois politiques; une nouvelle distribution de la richesse produit une nouvelle distribution du pouvoir. De même que la possession des terres a élevé l'aristocratie, la propriété industrielle élève le pouvoir du peuple, il acquiert la liberté, il se multiplie, il commence à influencer sur les affaires.*

De là, une deuxième espèce de démocratie: la première avait l'indépendance, celle-ci la force; la première résultait du néant des pouvoirs pour opprimer les hommes, celle-ci d'un pouvoir qui lui est propre; la première est celle des peuples barbares, celle-ci des peuples policés.

Dans les petits états, la force de ce nouveau pouvoir populaire sera telle qu'il y deviendra quelquefois maître du gouvernement, et une nouvelle aristocratie, une sorte d'aristocratie bourgeoise et marchande, s'élèvera par ce nouveau genre de richesse.

Dans les grands états, toutes les parties se lient par une communication réciproque: il se forme une classe nombreuse de citoyens qui, avec les grandes richesses de l'industrie a le plus puissant intérêt au maintien de l'ordre intérieur, et qui, par le moyen de l'impôt, donne à la puissance publique la force nécessaire pour faire exécuter les lois générales. Une somme considérable d'impôts qui sans cesse se porte des extrémités au centre et du centre aux extrémités, une armée réglée, une grande

¹⁹⁷ Veure el capítol 3.

*capitale, une multitude d'établissements publics deviennent autant de liens qui donnent à une grande nation cette unité, cette cohésion intime qui la font subsister*¹⁹⁸

Més endavant Jaurès oposa el que anomena “materialisme històric” de Barnave a l'idealisme rouseaunià com a ideologia que realment conduí la conducta i la política de la burgesia durant la revolució francesa: *Il ne s'agit pas non plus d'un idyllique appel aux vertus champêtres, à l'innocence et à l'égalité prétendue de la vie rurale. La propriété foncière est mère d'inégalité et de brutalité. Quand son action est sans contrepoids, elle produit le système féodal qui isole et asservit les hommes, qui morcelle les Société et abêtit les paysans. Et bien loin que la propriété foncière puisse être inspiratrice d'égalité; bien loin qu'elle puisse propager parmi les hommes la douceur du vivre et l'innocence des mœurs, c'est du dehors seulement et sous l'action de la propriété industrielle qu'elle se transforme et s'humanise. Il a fallu que des artisans, des hommes d'industrie et de négoce, enfermés dans les communes urbaines, arrivent à la richesse et achètent de la terre pour que le lourd monopole féodal cessât de peser sur le sol et sur les hommes, et la propriété foncière ne pourra entrer dans le mouvement démocratique que si elle est comme assouplie et pénétrée d'égalité par la propriété industrielle elle-même*¹⁹⁹.

De même que Barnave dans son esquisse générale de l'évolution sociale a devancé l'oeuvre magistrale de Marx, (en s'arrêtant bien entendu au stade bourgeois et sans entrevoir le stade prolétarien), de même dans l'interprétation économique des différences de la Révolution française plus tardive et plus démocratique à la Révolution anglaise plus précoce et plus mêlée d'aristocratie. Il a devancé expressément le lumineux commentaire que Saint Simon a donné, dans son Catéchisme industriel, du mouvement anglais et du mouvement français. Il faut que je cite encore une page où Barnave résume fortement sa pensée, car il est important pour le prolétariat qui chercher encore sa route dans un jour douteux, de constater à quel degré de clarté était parvenue, quand éclatèrent les événements décisifs, la conscience révolutionnaire de la bourgeoisie: “Dans les gouvernement d'Europe, la base de l'aristocratie est la propriété de la terre, la base de la monarchie est la force publique, la base de la démocratie, la richesse mobilière”²⁰⁰.

Aquest paral·lelisme Marx-Barnave ha tingut un llarg recorregut en la historiografia sobre la revolució i ha estat present en les polèmiques del bicentenari.

¹⁹⁸ BARNAVE citat per Jaurès a les planes 101 i 102.

¹⁹⁹ Ob. cit. Plana 104.

²⁰⁰ Ob. cit. Plana 108.

Soboul el repeteix en diverses edicions del seu compendi sobre la revolució francesa que em pogut consultar. En la segona edició de 1981 de *La révolution française*²⁰¹ dedica al tema dues planes de l'apartat inicial *Des causes de la Révolution française et de ses caractères* en que després de citar la frase del Manifest Comunista *il fallait briser ces chaînes, on les brisa*, recull sencera l'idea de Jaurès de que la burgesia capitalista francesa no es guiava per l'idealisme rouseaunià, si no que *avait une conscience claire de la réalité économique qui faisait sa force et détermina sa victoire*. A partir d'aquí recull el mateix planteig jauresià respecte de Barnave, com a representant de la burgesia del Dauphiné, junt amb diverses de les cites que ja hem recollit resumides de Jaurès. Uns paràrrafs idèntics els podem trobar a *Comprendre la Révolution française: Barnave fue el primero en formular, más de medio siglo antes que Marx, la teoría de la revolución burguesa*²⁰².

Un intent de recompte de la població obrera de Paris cap 1791

Però quants eren els obrers francesos i en quins llocs treballaven o vivien? Frederic Braesch publicà en 1912: *Essai statistique de la population ouvrière de Paris, vers 1791*²⁰³. La pretensió de l'autor no és simplement comptable, si no política: d'entrada l'autor declara la seva intenció de servir a una *histoire politique du peuple de Paris*²⁰⁴. Convé prendre'n nota d'aquesta advertència per que efectivament, en la discussió que en seguirà las valoracions polítiques hi seran ben presents. També convé prendre nota de la indentificació entre poble i població obrera que presideix l'assaig de Braesch.

Si algú pretén comptar la població obrera en el Paris revolucionari es trobarà amb importants dificultats. Tantes, com les lligades al recompte de la població de Paris, com anirem veient al llarg d'aquest treball. El cert és que davant l'absència de quelcom que es pugui anomenar estadística en l'època cal cercar les dates en fets accidentals però

²⁰¹ SOBOUL, Albert: *La Révolution Française. Que sais-je?*. Presses Universitaires de France, Paris, 1981. Septième édition mise à jour.

²⁰² SOBOUL, Albert: Albert Soboul, "La revolución francesa en el mundo contemporáneo", in *Comprendre la révolution française*. Editorial Crítica, Barcelona, 1983, plana 330.

²⁰³ BRAESCH, Frederic : "Essai statistique de la population ouvrière de Paris, vers 1791, *Révolution française* n° LXIII, 1912.

²⁰⁴ BRAESCH, Frederic : "Essai statistique de la population ouvrière de Paris, vers 1791 Ob. cit., plana 288.

que ens permeten fer recomptes aproximats. Concretament Braesch, recollirà les seves dades d'un recompte d'obriers induït per un accident de la vida econòmica: l'escassetat de numerari.

Els primers assignats havien estat emesos per a valors massa elevats i no servien com a diners en les ocasions més properes a la vida quotidiana, com per exemple pagar el salari als obrers. Els patrons tenien necessitat de diner en fraccions petites: petites “coupures”, que en deien, per a pagar als seus obrers, per exemple. Per a resoldre aquest problema, es van emetre billets de valor més petit. Per poder-los repartir entre els patrons, les autoritats, s'adreçaren a les seccions de Paris per a conèixer les seves necessitats de numerari. Les seccions elaboraren uns llistats d'empreses amb el nombre d'obriers que hi havia a cadascuna. Trigaren bastants mesos a confeccionar aquestes dades però podem considerar-les com a bastant reals. Van aixecar uns estadets on hi constaven empresa per empresa el nombre d'obriers empleats. Aquests estadets es troben avui en dia en els “Archives Nationales”, on ocupen 54 cartons de la série F³⁰ (cartons 1009 à 1062). Sobre les 48 seccions de Paris, només s'ha conservat la documentació de 41. Però Braesch considerarà suficient aquesta mostra per fer els seus càlculs.

Resumeixo a continuació les conclusions de Braesch. Els sectors econòmics que predominen a Paris cap a 1791 són la construcció, el mobiliari i les tèxtils: *En ce qui concerne l'importance relative des différents corps de métiers, nous constaterons d'abord qu'au premier rang de ceux-ci se trouvent, à peu près dans toutes les sections, les menuisiers-ébénistes, maçons et serruriers, c'est-à-dire les principaux représentants des industries du bâtiment et de l'ameublement. Si l'on y joignait les peintres, plâtriers, couvreurs, plombiers, tapissiers, vitriers, etc., on obtiendrait sans doute au moins la moitié du chiffre total des ouvriers parisiens. Ceci confirme ce que l'on savait déjà du développement de Paris à la fin du XVIIIème. Siècle.* El tèxtil vé a continuació: *Nous signalerons ensuite les fabriques d'étoffes, dentelles, gazes, etc., pour le grand nombre des ouvriers employés par certains des ces patrons: 800, 500, 415, 314, 300, 279, etc. Ces chiffres, les plus importants de beaucoup de tous ceux qui figurent dans nôtres statistique, sont tous fournis par des représentants de l'industrie textile, à laquelle ont peut joindre celles de la bonneterie (groupes de 200 ouvriers à la section du Jardin-des-Plantes, de 80 et 60 à celles de Sainte-Geneviève, de 60 aux Halles, etc.), et de la*

broderie (100, 100, 200 à la section de l'Oratoire, 60 à la Halle-au-Blé, 86 à la Croix-Rouge) ”²⁰⁵

A les planes 314 i 315 Braesch dona una estadística, secció per secció dels obrers i patrons i de la mitjana entre uns i altres que serveix per a calcular el que seria el tamany mitjà de les empreses. Les quantitats estimades per Braesch per tot Paris son: *62.743 ouvriers; 3776 patrons; 16,6 ouvriers par patron comme moyenne*²⁰⁶

Les seccions on domina la gran industria son: ... *celles du Faubourg Saint-Denis (31,8 ouvriers par patron), des Halles (27,9), du Jardin-des-Plantes (25,7), de la Fontaine-de-Grenelle (25,5), etc. C'est dans ces sections que se trouvent les grosses maisons d'étoffes, dentelles, mercerie, vêtements civils et équipements militaires. La petite industrie se rencontre surtout dans les sections bourgeoises, comme la section de Henri IV ou du Pont-Neuf (8,5 ouvriers seulement par patron), quartier des orfèvres, et celles des Enfants-Rouges ou du Marais (9,9 ouvriers), de la Fontaine Montmorency (10,2) et de l'Île-Saint-Louis (10,8), où l'on ne trouve guère que quelques représentants des industries du bâtiment et de l'ameublement ”²⁴. Això posa en qüestió la relació entre el tamany de l'empresa i el caràcter més o menys revolucionari de les seccions. Per exemple els dos faubourgs més anomenats pel seu caràcter revolucionari (Saint Antoine i Saint Marceau) sols hi tenim la secció del Jardin des Plantes: “Les faubourg Saint-Marceau et Saint Antoine en dépit du rôle si important qu'ils ont joué pendant la Révolution, ne possédaient pas une population ouvrière comparable à celle des faubourgs du Nord et restaient même inférieurs, à ce point de vue, au centres de la capitale. Le faubourg Saint-Marcel (réunion des sections des Gobelins, du Jardin-des-Plantes, de Sainte-Geneviève et de l'Observatoire), ne comptait en effet que 5.577 ouvriers et le faubourg Saint Antoine (sections Popincourt, de Montreuil et des Quinze-Vingts) seulement 4.519. Or, les faubourgs du Nord (j'entends le nord central, vers les rues Saint-Denis et Saint-Martin) c'est à dire les sections suivantes: Beaubourg, Gravilliers, Ponceau, Mauconseil, Bonne-Nouvelle, Possonière, Bondy et Faubourg Saint-Denis, font ensemble – et encore non compris la section Bondy dont je ne possède pas les chiffres- 21.884 ouvriers. Quant aux sections du centre de Paris (Louvre, Oratoire, Halles, Lombards et Arcis) elles comprennent sans compter la section des Arcis dont les chiffres manquent, 5897 ouvriers, chiffre sensiblement plus élevé que*

²⁰⁵ BRAESCH, Ob.cit. , plana 313.

²⁰⁶ BRAESCH, Ob.cit. , plana 315.

celui du faubourg Saint-Marceau et fourni par un territoire plus petit que la seule section du Jardin-des-Plantes. Ainsi les deux “grands” faubourgs, en qui la légende incarne le Paris de la Révolution, à cause du rôle joué par eux à quelques heures decisives, n’avaient en réalité à eux deux qu’une population ouvrière d’environ 10.000 hommes, contre peu près 30.000 hommes pour le centre et le Nord de Paris, la majeure partie (plus de 23.000) étant fournie par dix sections situées à l’interieur des grans boulevards [Beaubourg, Gravilliers, Ponceau, Mauconseil, Bonne-Nouvelle, Louvre, Oratoire, Halles, Lombards et Arcis], et n’atteignant pas ensemble la moitié de la superficie du fauborg Saint-Marcel ou du faubourg Saint-Antoine. Les veritables fourmilières humaines sous l’aspect desquelles on est tenté de se figurer les faubourgs de l’Est, ce n’est donc pas là qu’il faut les placer, mais en plein centre de la capitale²⁰⁷

També les seccions centrals a la rive-gauche tenen una composició més accentuadament obrera que els dos faubourgs mencionats: *Là, sur un espace relativement restreint, répartie en trois sections (Quatre-Nations 2310, Théâtre-Français 2.207, Thermes de Julien 1.139) vivait une masse de 5656 ouvriers, plus que dans tout le faubourg Saint-Marcel, et à plus forte raison, plus que dans le faubourg Saint-Antoine²⁰⁸*. Braesch assenyala que les seccions del centre, varen jugar un paper molt important, per exemple, durant la jornada del 10 d'agost de 1792, o que les seccions del nord donaren els primers voluntaris que varen volar cap a les fronteres en septembre de 1792.

Com veurem més avall, les xifres i les conclusions d'aquest article han estat sovint discutides. Braesch intenta adelantar-se a algunes objeccions i interpreta les xifres com versemblants. Partint de la interpretació de que la immensa majoria dels obrers recomptats són homes (donat que hi han casos en que s'indica el contrari) i partint de que tots ells son caps de família, multiplica la xifra de 62.743 per 4 persones per unitat familiar, el que li dona una xifra de 250.972 personnes per 41 seccions de les que es disposen dades. Extrapolant això per les 48 seccions donaria, segons l'autor 293.820 persones. Una mica més de la meitat de la població de Paris que ell estimava entre 500.000 et 550.000.

L'autor descarta dos possibles problemes. D'una banda, que part dels obrers no visquessin la mateixa secció on treballaven. Braesch diu que gairebé és impossible donat el nul desenvolupament dels mitjans de comunicació. L'altre problema es que els

²⁰⁷ BRAESCH, Ob.cit. , planes 317-318.

²⁰⁸ BRAESCH, Ob.cit. , plana 318.

patrons haguessin exagerat el nombre dels seus obrers amb la finalitat d'aconseguir més numerari. L'autor ho descarta donat que les dades es recollíen per part de les seccions i aquestes coneixien perfectament l'estructura social de la seva zona.

Segons George Rudé²⁰⁹, aquesta primera aproximació a la dimensió de la classe obrera parisenca ha estat acceptada per diversos historiadors com G. Lefebvre (La révolution française. La révolution de 1789, cours du CDU Paris, 1946, p. 67.)²¹⁰, JM Thompson. (The French Revolution, Londres, 1947, p. 166.) i E. Soreau (Ouvriers et paysans de 1789 a 1792 (Paris, 1936) p. 320-321). En canvi els historiadors que contesten diversos aspectes del recompte de Braesch serien: Albert Soboul (Les sans-culottes parisiens de l'an II, Paris, 1958, pp. 433-441); Marcel Reinhard (Paris pendant la Révolution, Cours du CDU Paris, 1962 p.68-73. Et 81-85) i, K. Tonneson (La défaite des sans-culottes, Oslo-Paris, 1959, p. XII-XIV)²⁸. Encara que representi un fer un flasch-back en la cronologia d'aquest capítol, considero que aquest és el lloc adient per a resumir algunes de les crítiques que Soboul (1958) i Rudé (1967) han fet a l' estadística obrera de Braesch.

En el marc de la segona part de la seva tesi, Soboul²¹¹, coloca un breu apartat titulat “*Données statistiques*”, en que Soboul comenta les dades de Braesch. L'objectiu d'aquest comentari, coherent amb el conjunt de la tesi consisteix en negar el caràcter obrer de les masses populars parisenques i reafirmar el predomini d'una ideologia corporativa artesanal que explicaria la mentalitat dels sans-culottes. La principal crítica que Soboul adreça als càlculs de Braesch consisteix en que els estadets per l'intercanvi d'assignats que serveix de base per a els seus càlculs, sols recullen el patrons que necessitaven pagar en diners però ... *combien de petits artisans travaillant sels dans leur atelier ne s'en soucieraient pas? Combien de compagnons, vivant sous le toit de leur maître et mangeant a sa table, étaient pour l'essentiel payés en nature? La petite entreprise artisanale échappe en fait à la statistique calculée par Braesch* ²¹². El que en gran part és cert, el fet de no recollir els petits artesans pot falsejar la realitat. Però

²⁰⁹ Rudé, George, *La population ouvrière parisienne de 1789 a 1791*. Annales d'Histoire de la Révolution Française, 1967, planes 15 a 33.

²¹⁰ Lefebvre discreparia de l'acord que Rudé li atorga a les xifres de Braesch, i diu que les seves discrepàncies es poden trobar al seu article “Quelques documents sur le prolétariat en France à la veille de la Révolution” publicat a Annales Historiques de la Revolution Française de 1950, pp. 265-267, que no he tingut ocasió de consultar.

²¹¹ Soboul, Albert. Les sans-culottes parisiens en l'an II. Mouvement populaire et Gouvernement révolutionnaire. 2 juin 1793 -9 thermidor an II. Clavreuil, éditeur. Paris, 1958. La segona part porta per títol: “*La sans-culotterie parisienne. Tendances et organisation*”.

²¹² Plana 44 de l'edició Seuil.

Soboul sols ofereix, per a contrarestar les dades de Braesch, uns estadets aixecats en 1793 per les autoritats de la secció del faubourg-Montmartre relacionades amb la indústria de la fusteria. A partir d'aquestes dades, Soboul pensa, més bé especula, que la mitjana obrer/ patró per a el conjunt de Paris és més baixa que la calculada per Braesch (que recordem-ho és de 16'6 obrers per patró). Soboul pretén reblar el clau de la seva tesi (*C'est bien l'artisanat qui imprime sa marque au monde parisien du travail*²¹³) contraposant les dades de un sol sector d'una sola secció, a les dades de Braesch que inclouen tots els sectors (o quasi, com veurem més avall) de 41 seccions. No hi pitjor cec que qui no vol veure.

Deu anys més tard, Rudé tracta de posar alguns matisos e interrogants al silenci de Soboul sobre els obrers de Paris, encara que sense arribar a extreure'n conseqüències i, sense referir-s'hi explícitament. En l'article mencionat més amunt, Rudé fa un repàs als temes de la població de Paris, incloent el tema de la població obrera. Comprova les xifres de Braesch comparant el seu treball amb el G. Vautier referent als obrers parisencs en 1807²¹⁴. La base de l'estudi de Vautier eren els llistats d'obriers titulars del “*livret*”, aixecats per Dubois, prefecte de policia en 1807, per encàrrec de Fouché. Malgrat la distancia de setze anys, Rudé considera que la comparació pot ser útil per a controlar el rigor de les dades de l'estadística de 1791. En primer lloc hi troba a faltar en l'estadística de Braesch, categories senceres de treballadors com ara els obrers de l'alimentació (boulangers, épiciers, marchands de vin, bouchers, charcutiers, brasseurs...). En les dades de Braesch sols hi haurien 189 obrers d'aquests sectors, front als 13.710 de 1807. També hi troba a faltar les obreres domiciliàries del tèxtil, els forts i porteurs des halles, els obrers dels ports, els domèstics, així com molts dels perruquers, dels perfumers, dels sastres, i dels sabaters (treballin amb cuir o amb fusta fent *savots*).

D'altra banda i aquesta objecció sembla important, l'estadística de 1791 no contempla els treballadors aturats, ni el habitants dels hospitals ni de les cases de caritat. El total de treballadors que hi troba a faltar Rudé es de 87.500, englobant totes les categories apuntades en aquest paràgraf. Si es tenen en compte les dones i fills, caldria afegir 140.000 persones a la població obrera de 293.000 inicialment assenyalada per Braesch, el que sumaria 433.000 membres del poble obrer que seria excessiu per a una població total de 550.000.

²¹³ Ob. cit plana 45.

²¹⁴ “*Les ouvriers de Paris sous l'Empire*”, Revue des études napoléoniennes, II juillet décembre 1913. No he tingut ocasió de consultar-lo directament.

Es evident que cal trobar l' error en algún lloc. El problema el trova Rude en l' operació feta per Braesch per a aconseguir la xifra de 233.000 persones. Es tracta d'una perspectiva de gènere equivocada. Braesch suposa que cadascún dels 73.000 treballadors és mascle i cap de família. Això fa desaparèixer dones i nens del món del treball cosa que sabem que no es certa per multitud de testimonis, entre els que Rude cita les planxes de l'Encyclopédie on es veuen dones treballant en els tallers tèxtils. D'altra banda, Braesch no ha tingut en compte la població de compagnons solters que vivien a casa dels mestres. Tenint en compte tot plegat, Rudé conclou: *En somme, une population ouvrière, dont les sans-travail font partie aussi bien que els ouvriers employés et leurs familles, d'un peu plus de 350.000. Si nous acceptons la chiffre précité de 700.000 comme nombre des habitants de Paris, la proportion ouvrière ne semblera pas exagéré*²¹⁵.

Per acabar amb el comentari de Rudé, alguns elements de caràcter més polític. Recordarem que l'objectiu de Braesch en fer la seva enquesta, era servir dades per a la història política del poble de París. Un element important en aquests context seria el tamany de les empreses doncs, en una empresa amb un nombre considerable de treballadors seria possible, treballar-hi una experiència, una consciència i una organització de classe superiors que en la petita empresa. De nou sembla que ens trovem davant d'una altra forma de presentisme, per a Rudé, la consciència de classe en la seva forma acabada sols seria la d'aquella figura que ell anomena “prolétariat de type modern”, és a dir la del obrer fordista de mitjans del segle XX:

Rudé reconeix que es en les seccions del centre i del nord: *... ou s'esquisse un mode de vie industrielle et des relations entre ouvriers et patrons qui ne sont plus celles de la production artisanale. Dans la section du Ponceau, sur 20 manufactures de textile (drap, detelle, gaze...), 10 emploient plus de 50 ouvriers, dont une 500 et un autre 415. Au faubourg du Saint-Denis, sur 17 fabricants de textile, 6 emploient plus de 50 ouvriers, dont un emploie 800, un second 314, un troisième 279. Cette section surtout était marquée par le développement d'une 'grande industrie', la moyenne d'ouvriers par entreprise s'y montait à 31,8, donc à peu près le double de celle de la ville entière*²¹⁶. Cal afegir a això que en el total de París, segons Rudé hi havia 49 empreses amb 100 treballadors, 3 amb 500 o més i una manufactura amb 800, a la que calia afegir la

²¹⁵ Rude, ob.cit., plana 27.

²¹⁶ Rude, ob.cit., plana 32.

fàbrica reial de vidres del carrer Neuylly amb 500 obrers i la fàbrica dels Gobelins i de la Savonnerie que empleaben 200 cadascuna. Rudé relativitza aquestes concentracions de mà d'obra en diverses empreses tot dient que això es concentra en apenes sis seccions: Ponceau, Saint-Denis, Beaubourg, Marché-des-Innocents, Oratoire, Bonne-Nouvelle i Mauconseil.

I llavors vé la conclusió política: *Paris garde toujours son aspect de ville artisanale*. Malgrat els 14.500 obrers de manufactures, malgrat els obrers de la construcció (que ja em vist més amunt que son el sector principal), malgrat els milers de treballadors dels ports, dels gagne-denier i dels pobres... ...*Dans ce monde aux occupations si diverses, les artisans des métiers anciens et les compagnons d'atelier sont, numériquement en minorité. Néanmoins, les façons de vivre et de penser de cette minorité gardent toujours leur empire sur l'ensemble de la population ouvrière, c'est elle, bienplus que les ouvriers des manufactures, qui marca de son empreinte les années révolutionnaires*²¹⁷ Malgrat que els mestres artesans son una minoria, les seves *façons de vivre et de penser* continuen dominant en el conjunt de la població obrera. Rudé no ens explica la raó d'un misteri tant misteriós.

La darrera aportació a la discussió sobre l'estadística obrera de Braesch que coneix la fa Jean-Pierre Baratault, en la seva *mémoria de Maîtrisse Recherche sur les structures de l'entreprise dans le Paris révolutionnaire. 1790-1792*, dipositada a l'IHRF. La Mémoire fou dirigida per Sobol , els anys 75-76. Baratault va treballar amb els mateixos cartons que va treballar Braesch l'any 1912. D'aquest treball en va extreure crítiques a les insuficiències de Braesch similars a les crítiques de Soboul o Rudé explicades més amunt. La recerca de Baratault, està dominada pel lloc comú fortament defensat per Soboul, segons el qual la mentalitat dominant entre els obrers francesos durant la revolució era la mentalitat de l'artesanat de l' Antic Règim. Per a l'autor, aquesta mentalitat és retrògrada i passeista per a no dir reaccionària. La mentalitat la dedueix l'autor del tamany de les empreses i de la seva cantitat obrers assalariats. D'altra banda, no es contempla la realitat, probable en el textil i en d'altres sectors del treball a domicili que matisa la idea de concentració obrera usada per l'autor. Encara que l'estudi és un avenç respecte al l'estudi de Braesh, no sembla que porti molt a l'estudi dela mentalitat obrera durant la Revolució.

²¹⁷ Rude, ob.cit., plana 33.

L' enfoc de Baratault en l'explotació de les dades si que ens sumministra una informació rellevant en relació al grau de concentració obrera per sector del que en resulta la següent taula que he elaborat per a resumint els resultats de l'autor:

Mars 1790 (1)

Grau de concentració obrera a Paris 1790-1791, per sectors de producció.						
Sector	Mars 1790				Entre 1 -1- 1790 i 1 - 3 - 1792	
	Patrons	Empreses (2)	Obrers	Concentració obrera	Màxim obers	Màxim concentració obrera
Fournitures Militaires	38	-----	1075	28,29	2134	56, 15
Papier	128	123	3508	28,5	3797	31,1
Agricultura	62	47	665	14,14	---	---
Transformation	210	208	3313	15,90	3585	17, 23
Chimie et droguerie	36	36	514	14, 68	530	15,14
Le textile et l'habillement	665	628	17590	28,00	19757	31,46
Le travail des cuirs et peaux	319	317	3689	11,6	3860	12, 25
Travail du metal	469	461	4421	9,6	4999	10,8
Travail du bois	753	739	8422	11,40	9166	12,40
Bâtiment.	877	865	19325	22,7	25.297	29,7
(1) Elaborat a partir de Baratault (1976).						
(2) Empreses de les que es coneix l nombre d treballadors.						

Sembla discutible el criteri de concentració obrera com a indicador de superació o no de la mentalitat artesanal, al temps que sembla discutible també atribuir a una cultura material artesanal una mentalitat sumisa i confomista.

El poble obrer de Paris en les jornades de 1789.

La polèmica contra Taine estimula l'estudi del paper de les classes populars en les grans jornades amb l'objectiu de dignificar-les i de restituir-los el paper que varen jugar en l'any 1 de la llibertat. Paper que el seu anonimat i el fet de no escriure grans parrafades els havia robat en l majoria de llibres dels historiadors. Marcel Rouff va dedicar tres articles a aquest tema en la revista “La Révolution française”.

El primer article, publicat en mars de 1909 té com a títol: “Le personnel des premières émeutes de 1789”. L'arrencada de l'article es confronta directament amb Taine. Aquest que havia caracteritzat les masses que entraven per les barreres de París en la primavera de 1789 de la següent manera: ““Pour les plus compromis, Paris est le refuge le plus voisin; pour les plus pauvres et les plus exaspérés, la vie nomade s'ouvre toute grande. Des bandes se forment autour de la capitale comme dans les contrées où la société humaine n'a pas encore commencé ou a cessé d'être... Pendant les derniers jours d'avril les commis voient entrer par les barrières “un nombre effrayant d'hommes mal vêtus et d'une figure “sinistre”. Dès les premiers jours de mai on remarque que l'aspect de la foule est changé; il s'y mêle “une quantité d'étrangers venus de tous pays, la plupart déguenillés, armés de grands bâtons, et dont le seul aspect annonce tout ce qu'on doit craindre”. Pel contrari per a Rouff: “ A serrer les choses de près, ceux qui commencèrent le mouvement d'où devait sortir la France moderne nous apparaissent bien différents de ces “contrebandiers, faux-sauniers, braconniers, vagabonds, mendiants, repris de justice” dont parle Taine”

Rouff s'afronta directament a la desfermada fantasia tainiana anat al moll de l'ós que no es altre que la identificació d'aquestes masses que acudien a París. L'origen d'aquest moviment migratori fou la crisi econòmica provocada pel tractat de lliure comerç amb Anglaterra signat en 1786. Aquest tractat havia provocat la crisi dels tèxtils: teles, gèneres de punt, llanes... de l'estudi de Charles Schmidt [La crise industrielle de 1788 en France, dans la revue Historique, T. XCVII, 1907] enumera les ciutats i regions afectades: Troyes, Sedan, Amiens Abbeville... Segons l'intendent de comerç Toloza la crisi provocà 200.000 aturats. Per a Rouff: “... ce furent de ces régions atteintes par le chômage que des milliers de travailleurs ruinés se dirigèrent sur Paris, que ce furent eux que les “commis virent entrer par les barrières... nombre effrayant d'hommes mal vêtus et d'une figure sinistre”, et le procès-verbal d'un commissaire au Châtelet, que nous examinerons tout à l'heure, nous permet de dire qu'ils furent intimement mêlés aux premiers mouvements révolutionnaires parisiens: ces mouvements loin d'être le fait de criminels, de professionnels de la mendicité, de bandes de malfaiteurs, sont l'oeuvre de nombreux Français frappés dans leurs intérêts, dans leur travail, dans leur vie quotidienne.” (p. 216).

Al contrari de Taine, Rouff mostra com els contemporanis sapigueren reconèixer la dignitat i la potencialitat revolucionària d'aquestes gentes, d'aquests components de les multituds de les grans jornades del 89. Unes gentes a qui els contemporanis no dubtaven

en designar com a “ouvriers”. I en dona un exemple clar en l’opuscle “De la nécessité et des moyens d’occuper avantageusement tous les gros ouvriers”, de M. Boncerf³⁶. Per tal d’anar fixant alguns elements terminològics convé que citem el document: “Il est extrêmement urgent d’occuper les bras oisifs, d’assurer du pain par le travail à ceux qui manquent de l’un faute de l’autre. Il est dangereux de les laisser plus longtemps dans une oisiveté cruelle et menaçante” (...) “Les premiers créanciers de la nation sont les bras qui demandent de l’ouvrage et la terre qui attend des bras. C’est la première dette à payer” (...) “La Révolution et les opérations actuelles laissent et laisseront beaucoup de citoyens sans état et sans occupation; elles laissent encore plus de gros ouvriers sans ouvrage; ceux-ci deviennent l’objet d’une inquiétude effrayante; leur nombre augmente tous les jours, parce chaque jour les travaux de construction se ralentissent ou se suspendent et la multitude de manoeuvres, de maçons, des tailleurs de pierre, des serruriers, des menuisiers, des charrons, des maréchaux desoeuvres s’augmente et va grossir la troupe des hommes dangereux” (cité p. 216-217).

Un cop determinat l’origen d’aquest moviment migratori, Marcel Rouff cerca retrovar “foule anonyme... qui vient associer sa misère aux idées semées à pleines mains par les penseurs” en les fitxes de les detencions per medicitat dels comisaris del Châtelet. Poc nombroses durant 1788, esdevenent moltes per a els mesos de gener-juny de 1789. Rouff reproduceix una llista que ocupa 6 planes de la revista amb algunes de les fitxes de detenció.

En l’anàlisi d’aquestes fitxes, Rouff hi trova algunes regularitats: un 98% dels detenguts té domicili conegut: “ Ces ouvriers sans travail ont tous un toit, ce ne sont des errants” (p. 226). Tots ells son aturats recents: “ ... ces mots “sans travail” reviennent comme un lugubre refrain” (Id.). Tots mostren vergonya de estirar la mà i cerquen excuses i explicacions poc convinents, però: “... en fouillant tous ces malheureux, les policiers trouvent sur eux un ou plusieurs morceaux de ce pain affreux que l’on distribuait gratuitement” (p. 227). El tros o els trossos de pa a la butxaca com a prova de l’estat social.

En la segona part de l'article Rouff passa a analitzar l’affaire Reveillon. Fou un avalot que esclatà el 28 abril de 1789 en el faubourg Saint-Antoine contra dos electors (Henriot i Reveillon) que en l’assemblea del districte per a l’elecció dels diputats als Estat Generals havien afirmat, sobretot Reveillon que els obrers podien viure amb 18 sous al dia. Rouff assenyala el caràcter clarament de classe de l’avalot i en dona dos tipus de prova. La primera està en un opuscle, publicat dies després per Reveillon on es defensa

dels atacs rebuts i tracta de justificar la seva actitud. L'opuscle es titula *Actes patriotiques des trois électeurs du tiers État ou la sédition dissipée*³⁷ i hi podem trobar com aquestes: "... y en annonçant que trois mille ouvriers deu faubourg Saint-Antoine, s'étant réunis, projetaient de grossir leur troupe..." o bé "...qu'il ferait tous ses efforts pour que l'ouvrier pût bien se nourrir...". Amb aquestes citations Rouff constata que l'avalot "... fut bien le fait de l'élément ouvrier...".

Una altra prova, aquesta més afrosa són els cadavers dels obrers morts en la repressió. Hardy en el seu diari parla de 5 a 600 homes entre morts i ferits. Rouff considera que exagera i prefereix referir-se a una prova més sòlida: les actes de l'identificació dels cadàvers. D'onze cadàvers reconeguts tots son obrers menys un que té catorze anys i mig però que es reconegut per son pare que es mestre fuster. Rouff conclou: " Voici le byllan d'un des mouvements révolutionnaires; nous n'y trouvons que des ouvriers, pas une seule des victimes reconnues n'est sans profession. Seul un enfant de quatorze ans et demi, ... est sans état, et encore appartient-il à la famille d'un menuisier. Nous sommes loin de cette conception des émeutiers bandits prêts à tous les massacres, à tous les pillages. La cause même de l'émeute est les victimes de ce mouvement d'ndignation décèlent une manifestation essentiellement ouvrière" (p. 232).

Les conseqüències judicials de l'avalot, ens continuen sumministrant informació sobre el components dels avalots. Segons Rouff : "... on ne rencontre ces faux-sauniers, contrebandiers, vagabonds, brigands, braconniers ..." de Taine. Par contre on y retrouve un couvreur et un gagne-denier, un écrivain et sa femme, pendus à la potence; un compagnon peintre, un imprimeur en taille-douce, un gazier, un sculpteur, un garçon bourrelier condamnés à l'amende honorable, au carcan et aux galères à perpétuité; peines moins sévères pour: un imprimeur et colleur de papiers, un porteur de tourbe, un compangnon fondeur, un imprimeur en papiers peints, un compagnon menuisier, un travailleur des ports, un vigneron, un charretier, un compagnon paveur, un cotonnier et un compagnon serrurier. De toute cette listes seulement trois personnes n'appartiennent au monde du travail". Segons Rouff: "... la classe travailleuse, qui avait eu dès 1789, une part si active et si efficace dans le événements, fut sacrifiée. La Révolution fût injuste poue elle, peut-être parce qu'elle fut trop confiante dans la vertu absolue et souveraine de ce mot de 'liberté'. Le principal instruments par lequel elle crut acquitter sa dette envers cettéhumble fraction du Tiers état, la loi Le Chapelier, votée en partie sous l'influence des physiocrates, se contentait de proclamer l'abolition des maîtrises et jurandes, la liberté du commerce et de l'industrie; la Constituante appliquait

à l'industrie la principe de liberté. Elle crut que c'était assez. Elle ne comprit pas qu'en affranchissant les ouvriers, mais en leur interdisant, au nom de la liberté, le droit de se coaliser elle les laissait isolés et désarmés en face de la force des capitaux qui pouvaient s'associer entre les mains d'un seul homme sans enfreindre la lettre de la loi" (237-238). Valoració final un poc naïf, si tenim en compte que la llei le Chapelier fou una resposta directa a l'ofensiva dels compagnonnages després la loi d'Allarde. No era que la Constituent no ho hagués pas entès, potser era que ho havia entès massa.

Capítol VI.

Pot ser autònoma la multitud?

*"El miedo, hijo del hambre, que la tradición
convertía en un fantasma insoportable,
no era la única causa del gran pánico,
pero sí la principal y quizás la más profunda".*

Georges Lefebvre.

Els dos historiadors dels que parlarem en aquest capítol, Mathiez i Lefebvre, foren els primers que es posaren la pregunta sobre les possibilitats de l'autonomia de la multitud. Fins ells, tots havien negat aquesta possibilitat. Foren ells qui per primera vegada pensaren en una multitud, obrera o camperola, amb costums (moeurs) propis, amb cultura pròpia, amb capacitat de donar-se ella mateixa normes i lleis, és a dir amb autonomia. Com veurem, tant els temes, com les metodologies de recerca, com les respostes d'ambdós a la pregunta, foren diferents. En tots dos casos, les respostes avui ens semblen insuficients²¹⁸. Però el seu mèrit fou formular la pregunta i llurs respostes constituïren unes primeres passes, ben fermes, en una recerca que resta oberta setanta anys després.

Cultes revolucionaris i mentalitat popular.

El 3 de juny de 1903 Mathiez presentà a la Sorbonne la seva tesi “pour le doctorat ès lettres”: *La théophilanthropie et le culte décadataire*²¹⁹. *Éssai sur l'histoire religieuse de la Révolution, 1796-1801*. Les 753 planes de la monumental tesi, en tractar sobre l'evolució d'un determinat culte i del grup (més o menys elitista) que el practicava, no ens proporcionen gaire material per a la nostra recerca sobre les mentalitats populars. L'any següent, el nostre historiador publica un assaig de 145 planes, *Les origines des cultes révolutionnaires*. En un espai força més breu, Mathiez ens dóna una visió més global del tema religiós en la revolució entre 1789 i 1792. Per a la nostra recerca té major importància la primera part d'aquest assaig, principalment les parts que dedica a una primera definició del paper social de la religió, als orígens dels cultes revolucionaris, als simbolismes revolucionaris, a les expressions del fanatisme revolucionari, a les diverses pràctiques religioses (cultes, cerimònies, festes i federacions), així com a les pregàries i el teatre revolucionari.

El tema religiós en revolució havia estat tractat de forma superficial i sectària, segons la tendència de l'historiador que tractès el tema. Per a Mathiez, el tema requereix un tractament més ampli. Mathiez comença amb una aproximació social al

²¹⁸ És fàcil dir-ho ara a 75 i 48 anys respectivament de la seva mort.

²¹⁹ MATHIEZ, A., *La théophilanthropie et le culte décadataire. Éssai sur l'histoire religieuse de la Révolution, 1796-1801*. Reimpressió de l'edició original a Felix Alcan éditeur, Paris 1903, a Slatkine-Megariotis Reprints, Genève 1975.

tema de la religió en general, a partir de l'aportació de Durkheim: *Ainsi M. Durkheim considère la religion comme un fait social qui n'a rien de mystérieux. Le fait religieux est de toutes les époques et de toutes les civilisations. Il se manifeste dans les sociétés en apparence les plus incrédules, les plus irréligieuses. Il a pour origine, non des sentiments individuels, mais des états de l'âme collective et il varie comme ces états. Etant essentiellement humain, le fait religieux est éternel. Il durera aussi longtemps qu'il y aura des hommes. C'est la société qui prescrit au fidèle les dogmes qu'il doit croire et les rites qu'il doit observer. "Rites et dogmes sont son oeuvre". La notion du sacré est d'origine sociale. A l'étudier de près, on voit qu'elle n'est "qu'un prolongement des institutions publiques"*²²⁰.

Aquesta aproximació significa analitzar la religió no pas pels seus continguts teològics o no (hi ha religions sense deus), que pertanyen al món de les conviccions individuals, si no per les formes que adopta. Formes que juguen un cert rol social i que permeten estudiar per què els homes necessiten la religió per a expressar determinats aspectes de la seva mentalitat. La religió revolucionària, enfocamentada d'aquesta manera, deixa de ser o bé un atemptat contra les creences religioses imperants, deixa de ser una heretgia, (com l'enfocamentaven els historiadors catòlics), o bé un element retardatari e incomprensible o quelcom ridícul com la enfocaven els historiadors liberals o republicans. Passa a ser un element necessari de la mentalitat social revolucionària.

D'altra banda, Mathiez afegeix a la definició durkheimiana la idea que en el període de formació de les religions es produeix en els grups socials que les formen una espècie de sobreexcitació general de la sensibilitat i un desig de felicitat. Els creients solen projectar els seus sentiments en alguns objectes materials que serveixen com a element de reagrupament i que solen adquirir aspectes simbòlics i àdhuc màgics quina defensa front a d'altres passa a ser una qüestió essencial. També se solen produir fenòmens de destrucció de la simbologia d'altres religions i fins i tot, l'intent de prohibició de les creences alienes. Aquests caràcters comuns a totes les religions varen acompanyar l'aparició dels cultes revolucionaris, amb tota la diversitat que adoptaren. Els diversos cultes, com la theophilanthropia, el culte de la Raó o el de l'Ésser Suprem

²²⁰ Albert Mathiez, *Les origines des cultes révolutionnaires*. Paris 1904. Reimpressió a Slatkine-Megariotis Reprints, Genève 1977, plana 12. Les dues cites entre cometes són de l'obra de Durkheim « De la définition des phénomènes religieux », *Année Sociologique*, t. II, Paris 1899.

foren només formes d'una religió revolucionària més àmplia que els aquests cultes i moltes altres formes religioses.

L'origen d'aquests cultes revolucionaris es troba, per a Mathiez, en la filosofia del segle XVIII, que opina que l'home pot millorar indefinidament la seva condició modificant la societat. És a dir, que la societat ha d'ésser un instrument de felicitat. Segons Mathiez: (...) *d'instrument de felicitat a objecte de veneració i de culte, no hi ha més qu'un pas*²²¹. Mathiez examina com en la discussió de la declaració dels Drets de l'home hi és present aquesta nova fe, que prové de Montesquieu i de Rousseau. Per a imposar-se, aquesta nova fe cal que adopti formes religioses. La constitució del 91 imposava l'obligació del jurament cívic per a poder accedir la condició de ciutadà. El jurament cívic afirma encara més els caràcter religiós de la nova fe revolucionària. Les constitucions del 93 i de l'any III mantenen la mateixa idea de l'Estat-Providència²²². L'expressió és de Mathiez.

Entre els símbols d'aquesta religió, Mathiez descriu els següents: la cocarda tricolor (quin simbolisme havia d'originar tants moviments), els temples de la pàtria, les taules de la declaració dels drets o de la Constitució (que en els actes públics s'elevaven per sobre els ciutadans de la mateixa manera que s'elevava la custòdia o bé que Moisès, un altre legislador primitiu ensenyà llurs taules al poble hebreu, baixant del Sinaí). Altres símbols foren les piques, o bé el feix (faisceau) amb les 83 departaments units, heretat de Roma, o bé el bonnet rouge (o gorra frígia) símbol dels esclaus afranquits, o els símbols maçònics, com el nivell que significa la igualtat, o bé les mans entrelaçades que signifiquen la fraternitat(...). *D'autres, la Nature, la Raison, les bustes des Martyrs de la Liberté, la Montagne, l'oeil de la surveillance, etc., apparaîtront plus tardivement et passeront avec les circonstances qui leur auront donné naissance et les partis que les auront imaginés*²²³.

M'aturo un moment en un símbol que em sembla d'especial importància per a la nostra recerca, com són els arbres de la llibertat. Els "mais"²²⁴ eren una creació anterior de la cultura camperola tradicional. Sembla que llur transformació al simbolisme antifeudal es produeix en primer lloc en el Perigord, quan els pagesos usaren el "mai"

²²¹ MATHIEZ, A., "Les origines des cultes(...)" a *La théophilanthropie et le culte décadare. Essai sur l'histoire religieuse de la Révolution, 1796-1801*. Reimpressió de l'edició original a Felix Alcan éditeur, Paris 1903, a Slatkine-Megariotis Reprints, Genève 1975, p. 15.

²²² MATHIEZ, A., "Les origines des cultes(...)" a *La théophilanthropie et le culte décadare. Essai sur l'histoire religieuse de la Révolution, 1796-1801*. Reimpressió de l'edició original a Felix Alcan éditeur, Paris 1903, a Slatkine-Megariotis Reprints, Genève 1975.

²²³ Ibid., p. 34

²²⁴ Arbres de maig.

per mostrar la seva lluita contra els nobles i seus abusos: penjant-hi sigui les mesures amb les que els estafaven, o bé objectes que simbolitzaven el feudalisme com els penells: (...) *on y suspendait des cribles, des balais, des mesures de grains, des radoires, des plumes de volaille et, suprême ornement des girouttes, de quoi rabattre l'orgueil du châtelain(...)*²²⁵. El pagesos del Périgord al mateix temps plantaven els “maigs” de la Llibertat: *abattaient et brisaient en même temps les poteaux de justice, les carcans, les bancs d'église, les girouettes, tous les objets qui portaient la marque sensible de leur ancienne servitude*²²⁶.

En Anatoli Ado hi podem trobar nombrosos exemples de com el penell que sols el castellà tenia dret a col·locar amunt de casa seva, era un símbol del feudalisme, particularment odiat pels pagesos. Així que els arbres de maig, carregats de simbolisme anti-feudal, començaren el seu viatge de nord a sud, lligant antigues expressions religioses o costums dels pagesos amb la nova simbologia revolucionària. Mathiez ressenya el profund arrelament d'aquest culte a l'arbre de la llibertat que va renéixer el 1848 i estava ben viu, fins i tot en els dies que l'historiador escrivia aquelles línies, a principis del segle XX.

En conclusió l'assaig de Mathiez de 1904 significa un inici de preocupació per un objecte d'estudi que interessa a la nostra recerca com és l'estudi de la mentalitat popular i el rol que juga en el seu interior el pensament religiós. Cert que l'enfocament de Mathiez se centra més en el desenvolupament dels cultes que en els seus orígens en la mentalitat popular, però el text ens aporta molts trets rellevants per a la nostra recerca.

Mathiez i Robespierre

Ens referirem ara a la posició política de l'historiador. Ja hem anat veient com un element determinant del desenvolupament de la historiografia de la revolució han estat els “partis pris” dels historiadors. Les posicions polítiques respectives els han proporcionat les ulleres amb les que llegien els esdeveniments històrics, han determinat les seves opcions en triar l'objecte d'estudi, han presidit les seves opcions al triar les fonts i llurs metodologies, en definitiva l'opció política de l'historiador ha determinat de forma decisiva la seva aportació al coneixement que tenim de la Revolució. No obstant,

²²⁵ Ibid., p. 32.

²²⁶ Ibid., p. 36.

la majoria dels historiadors han negat el seu “parti pris” i han jurat que se situaven “au dessus de la mêlée” i han assegurat que la seva història estava feta des de l’objectivitat.

No és el cas de Jaurès que declara obertament fer una “història socialista”, de Kropotkin, defensor a ultrança d’enragés i hebertistes, o bé de Mathiez, que dedicà una part molt important de la seva obra a la defensa de l’obra política de Robespierre. La sinceritat dels seus “parti pris” no han estat obstacle a la seva aportació al desenvolupament de la historiografia. Si portem aquest tema aquí és perquè es tracta d’un element rellevant per a la nostra recerca. Ja em mostrat, en el capítol quart d’aquest treball, com de tendenciosa era la historiografia de Taine, amb el seu parti pris contra la multitud, malgrat declarava situar-se davant la Revolució com un entomòleg davant la metamorfosi d’un insecte. També hem mostrat en el capítol tercer com el paradigma de la revolució burgesa i el filo-hebertisme dels historiadors partidaris del marxisme-kautskisme deforma la seva comprensió de la Revolució. En aquest apartat volem mostrar com el robespierrisme de Mathiez, no sols no perjudica el seu enfocament, si no que li proporciona un punt de vista més globalitzador que li permet, amb el pas del temps, una elecció d’objectes d’estudi nous i força rellevants.

Mostrem en primer lloc l’important producció dedicada per Mathiez a Robespierre. En 1926 publicà *Autour de Robespierre*²²⁷, un conjunt d’estudis i articles dels que en el nostre primer capítol hem usat l’assaig titulat “Babeuf i Robespierre”. El 1930 publica el recull *Girondins et montagnards*²²⁸, dels que destacarem : *La Terreur instrument de la politique sociale des Robespierristes*; *Les décrets de ventôse et leur application* i *Notes inédites de Blanqui sur Robespierre*. Nosaltres hem usat les *Notes inédites* en el nostre capítol segon, i convé que deixem anotat aquí en espera del que el nostre lector llegirà en el proper capítol, que Soboul discrepava obertament de l’enfocament de Mathiez sobre la política social dels robespierristes i sobre el tema dels decrets de ventôse. Finalment tenim un altre recull publicat pòstumament el 1958 amb prefaci de Georges Lefebvre, titulat *Etudes sur Robespierre*²²⁹. Destaquem dins d’aquest volum els estudis: *La politique sociale de Robespierre*, *Robespierre a la Constituante*, *Robespierre et Pierre Dolivier, curé de Mauchamp*, *Robespierre critique le libéralisme économique* i *La politique de Robespierre et le 9 thermidor expliqués par Buonarroti*, per la seva importància de cara a la meua recerca. Sembla que la intenció

²²⁷ MATHIEZ, A., *Autour de Robespierre*. Ed. Payot, Paris, 1926.

²²⁸ MATHIEZ, A., *Girondins et montagnards*. Librairie de Paris, Firmin-Didot et Cie. 1930.

²²⁹ MATHIEZ, A., *Etudes sur Robespierre*. Société des études robespierristes. Préface de Georges Lefebvre. Editions Sociales, Paris, 1958.

del nostre historiador en realitzar tots aquests estudis parcials era anar reunint materials amb la idea de fer una biografia de l'Incorruptible que, desgraciadament no va tenir temps d'acabar.

Malgrat el seu “parti pris”, l'ofici d'historiador porta Mathiez a ser conscient del perill del que anomenaré “presentisme”, és a dir, de fer la història des de les necessitats del present. Serà conscient que les opinions polítiques de l'historiador, si bé modifiquen l'enfocament temàtic, metodològic i fins i tot la tria de les fonts, no poden dur a jutjar les situacions històriques en funció de les experiències presents: *Yo no he estudiado los personajes de la revolución francesa en función de nuestra época si no de la suya((...)) Yo no estudio las ideas y los programas en abstracto por su valor permanente e ideal, sino siempre en función de las circunstancias y de la época. La sociedad es un ser complejo en el que chocan permanentemente pero bajo formas perpetuamente móviles, todo un mundo variado de intereses y pasiones*²³⁰. Crec que Mathiez va tenir sempre present aquesta prevenció metodològica.

En la seva conferència *¿Por qué somos robespierristas?*²³¹, la vibrant reivindicació política de la figura de Robespierre plena de matisos i d'erudició històrica, ens pot servir per a entendre l'evolució política d'un historiador des del jacobinisme robespierrista a l'admiració per la revolució rusa. La França de la primera post-guerra mundial oferia un espectacle de crisi moral i de il·legitimació de les institucions republicanes. Per a Mathiez, el 1920 : *((...)) el partido republicano se ha dormido en el poder. Se ha deslizado insensiblemente hacia el moderantismo del justo medio que ha oscurecido la visión de sus orígenes, de los que no se reclama más que por una especie de costumbre ritual y de rutina. Las leyendas más contrarrevolucionarias han encontrado crédito entre sus dirigentes*²³². El moderantisme dominant en el republicanisme francès de l'època, l'adaptació a la gestió dels interessos de les classes dominants comportava la transformació en herois fundadors de la República d'aquells que *((...))fueron en la revolución el equívoco, la debilidad, los negocios o la traición. A ellos se les han levantado estatuas*". Mentre que a *((...)) los grandes obreros de la democracia, aquellos que no consiguieron victorias pírricas, aquellos que entregaron a Francia con abandono total el sacrificio de sus trabajos, de sus amistades, los*

²³⁰ MATHIEZ, A., *Avertissement*, en *Girondins et Montagnards*, Editorial Firmin-Didot et cie., Paris 1930, pag. VI.

²³¹ Publicada en Albert Mathiez, *Etudes sur Robespierre*, Préface de Georges Lafebvre, Société des Études Robespierristes, Editions Sociales, Paris, 1958.

²³² Ibid, pag. 36.

*desinteresados, los incorruptibles, los enérgicos y los clarividentes, los que domeñaron a la Europa monárquica y reprimieron las Vendées interiores, aquellos que levantaron la República sobre sus cadáveres al umbral de un mundo nuevo, éstos fueron calumniados y ridiculizados a placer*²³³.

La crítica de Mathiez a la degeneració del tardo-republicanisme francès de la postguerra, explica la seva evolució posterior: (...) *a medida que la mentira y la ingratitud hacían su obra, a medida que el partido republicano se alejaba de sus verdaderos fundadores, un viento de pillería y de pequeñez atravesaba nuestras costumbre políticas: ¡ qué indulgencia escéptica para las abdicaciones más graves, qué aversión instintiva por las resoluciones vigorosas, que costumbres de apatía y de abandono, qué de compromisos malsanos pintados con nombres de adaptación, de apaciguamiento, de habilidad, de astucia! (...) Los cálculos de interés, el espíritu de partido y de intriga, las costumbres feudales de la clientela han reemplazado la noble y necesaria emulación por el bien público, sin la que los estados perecen*²³⁴.

Del jacobinisme al bolchevisme

A mitjans de l'any 1920, Mathiez publicà en la Biblioteca del diari l'Humanité un opuscle titulat *Le Bolchevisme et le Jacobinisme*²³⁵, que esclareix els motius que el portaren a ingressar al Partit Comunista Francès després de la creació del mateix en el Congrés de Tours, el desembre del mateix any. L'opuscle arrenca amb força: *Entre el jacobinismo (entiendo por ello el gobierno de la Montañeses desde el mes de junio de 1793 al mes de julio de 1794) y el Bolchevismo, el acercamiento no tiene nada de arbitrario, dado que el mismo Lenin se complace de ello en sus discursos y que ha hecho erigir recientemente una estatua a Robespierre. Lenin, como todos los socialistas rusos, se ha alimentado de la historia de nuestra gran revolución, se inspira con sus ejemplos y los pone en práctica adoptándolos a su país y a sus circunstancias*²³⁶. En 20 enèrgiques planes, el nostre historiador recorre els paral·lelismes entre les revolucions jacobina i bolxevic.

²³³ Ibid, loc. cit.

²³⁴ Ibid. , plana 37.

²³⁵ Albert Mathiez, *Le Bolchevisme et le Jacobinisme*, Librairie du Parti Socialiste et de l'Humanité, Paris, 1920.

²³⁶ Mathiez, *Le Bolchevisme*(...), plana 3.

L'analogia entre Robespierre y Lenin era evident per a Mathiez: *He leído en algún sitio que Lenin se inspiraba en los métodos hebertistas. Todos sus actos y todas sus palabras protestan contra este juicio. Como Robespierre, él pretende guardarse de dos excesos en qué se hundiría la revolución, el moderantismo y la exageración*²³⁷. La concepció gramsciana del jacobinisme mencionada en el nostre capítol tercer, queda de cop ben il·luminada. Cal recordar que la font principal del pensador italià en la seva reflexió sobre revolució francesa fou Mathiez²³⁸.

Un altre aspecte que Mathiez destaca és la similitud de les relacions entre moviment social i avantguarda en ambdues revolucions: *Se equivocan los que tratan de representar el gobierno bolchevique, igual que el gobierno jacobino, salido del cerebro de algunos iluminados o de algunos ambiciosos a golpe de prikases y de decretos. Los Bolcheviques no crearon los soviets que ya existían antes de su acceso al poder. Los soldados rusos no esperaron Brest-Litovks para hacer la paz con los alemanes. Los mujiks no esperaron el decreto del 25 de octubre de 1917 para entrar en posesión de las tierras de los monjes y de los señores. En las fábricas, los obreros se habían organizado en comités de centro de trabajo antes de que Lenin hubiera triunfado en su golpe de fuerza (...) [por su parte] La mayor parte de la grandes medidas revolucionarias del año II no salieron de la iniciativa del Comité de Salud Pública, ni de los diputados de la Convención. Fueron impuestas bajo la presión de los clubs (...) Jacobinos y Bolcheviques son empujados por una corriente más fuerte que ellos mismos. Estos dictadores obedecen a sus tropas, para poderlas comandar*²³⁹. Una precaució bàsica de lectura, ens hauria de portar a llegir la paraula dictadura usada per Mathiez en 1920, amb un sentit totalment divers del que adquiriria després del feixisme i de l'estalinisme. A la tradició republicano-jacobina, la paraula dictadura tenia el significat que en el republicanisme romà: un encàrrec del senat a un determinat personatge per a resoldre un determinat problema central de la república, amb una duració temporal i amb rendiment de comptes al finalitzar la tasca. Precisar la terminologia i el seu ús en cada situació històrica ens pot evitar bastant equívocs.

Mathiez i el marxisme

²³⁷ Ob. cit., plana 10.

²³⁸ Veure l'índex d'autors consultats a: Quaderni del Carcere, tom IV.

²³⁹ Albert Mathiez, *Le Bolchevisme et le Jacobinisme*, Librairie du Parti Socialiste et de l'Humanité, Paris, 1920 pp 17-19.

Hem pogut observar en el nostre tercer capítol com la concepció de la Revolució del marxisme-kautskisme sostinguda per la majoria de la Segona i de la Tercera Internacionals no era acceptada des del republicanisme socialista de Jaurès. Cal recordar que aquest és precisament el terreny en el que es mourà Mathiez, que mai no acceptarà el reduccionisme i el filo-hebertisme del marxisme imperant a la Segona Internacional i en la Tercera, malgrat el jacobinisme de Lenin i Gramsci. No és aquest el lloc de justificar aquesta afirmació. Al respecte, el lector podrà trobar forces elements de reflexió en l'obra de Tamara Kondratieva, *Bolcheviks et Jacobins*²⁴⁰.

Per a Mathiez, al principi heurístic de la lluita de classes, cal afegir-hi la sociologia de Durkheim. Un sincretisme difícil de suportar per als marxistes ortodoxes. Segons Kondratieva, Mathiez va gaudir de gran influència a la URSS fins 1928. Membre de l'Acadèmia de Ciències des de desembre de 1927, intercanvia informacions i treballs amb diversos historiadors soviètics com Preobrajenski, Tarlé, Fridland i Wainstein. A conseqüència d'aquesta influència de Mathiez, alguns historiadors comencen a matisar la seva valoració dels jacobins, com Freiberg. També comença a créixer el seu interès per la història econòmica i social de la Revolució arrel de la *La vie chère et le mouvement social sous la Terreur* editada a França en 1927²⁴¹ i ràpidament traduïda al rus. Diversos historiadors reprenen la tesis de Mathiez sobre la degeneració del jacobinisme iniciada en època de Robespierre i malgrat ell: a part de Freiberg, Dobroliousbski, Chetchegolev, Fridliand²⁴².

Aquí la Kondratieva es confon: no crec que aquesta sigui la tesi de Mathiez, ni la *Vie Chère* ni els articles sobre els decrets de Ventôse ni el robespierrisme de Mathiez no semblen portar a això. Caldria rellegir i treballar més aquest tema. La qüestió és que com Mathiez i els altres començaren a rebre atacs per part dels bujarinistes i dels estalinians pel seu suposat recolzament al tema del termidorianisme i de la degeneració (...) l'autora potser s'ha estalviat de mirar més en profunditat les posicions de Mathiez. Com que la urgència del debat a la URSS, per a atacar les posicions trotsquistes i zinovievistes, era no parlar de la degeneració del partit i de thermidor, portats per l'analogia, calia deformar la pròpia realitat de la revolució francesa. El presentisme historicista sempre ha perjudicat la veritat històrica.

²⁴⁰ Tamara Kondratieva, *Bolcheviks et Jacobins*. Bibliothèque historique Payot, Paris 1989.

²⁴¹ MATHIEZ, A., *La vie chère et le mouvement social sous la Terreur*. Paris 1927. 2 tomes. Payot, Paris, 1973.

²⁴² KONDRATIEVA, Tamara :*Bolcheviks et Jacobins*. Bibliothèque Historique Payot, Paris 1989. pp 186-189.

La primera conferencia pan-rusa d'historiadors marxistes es va reunir a Moscou entre el 29 de desembre de 1929 i el 4 de gener de 1930. En aquesta conferencia comença l'atac a Mathiez : *'Respecter l'esprit de parti', 'en finir avec les divergences', opposer la 'science prolétarienne' à la science bourgeoise'*- ces mots d'ordre se réalisèrent en ce qui concerne la Révolution française au cours de la campagne contre la matiezovchtchina. On désignait ainsi avec mépris les travaux de ceux, parmi les historiens soviétiques, qui partageaient, certaines des conclusions de Mathiez (.) Peu après de la conférence, dans le préface à son nouveau livre, *La réaction thermidorienne*, Mathiez s'est posé d'une façon provocante en défenseur de la *'science historique objective'*, prétendant qu'elle ne devait avoir aucune relation avec la politique. Ajoutée à sa conception de Thermidor déjà inacceptable en URSS, cette position fit du *'dépassement'* de ses écrits historiques et de ses vues politiques une *'tâche pressante pour le succès de la historiographie marxiste'*²⁴³. És a dir, la caiguda en desgràcia de Mathiez està originada, segons Kondratieva pel tema Thermidor, és a dir per un tema estrictament polític.

En les planes 202 a 204 del llibre de Kondratieva hi podem llegir un resum de les acusacions dels representants de la "ciència proletària" a Mathiez. Totes ben grolleres i sense fonament històric. Com a resum cito la introducció de Fridliand a *La réaction thermidorienne* que fou editat en rus el 1931: *Matiez n'a pas compris la mature petit-bourgeoise des décrets de Ventôse(...) Il est préférable de les critiques du point de vue marxiste que de nier sans fondement toute l'importance qu'ils pouvaient avoir en tant que projet égalitariste(...) Cela amène certains de nos auteurs à la conception purement oustraloviste de la dégénérescence bourgeoise des Jacobins; à l'incompréhension de la rupture contre-révolutionnaire qui s'est produit le 9 Thermidor. La réaction thermidorienne suivit un coup d'État contre-révolutionnaire. Il est vulgaire et insensé de dire que l'inevitable triomphe de la société bourgeoise rapace sur les utopistes petits-bourgeois, était un progrès qui l'emporta sur l'utopie réactionnaire de Robespierre et de Saint-Just. ((...)) la victoire de la république bourgeoise en 1795 s'identifiait à la contre-révolution. Il importe de le souligner pour éviter que la conception de Mathiez ne nous amène à justifier les tentatives oustrialovistes et trotskistes de présenter le 9 Thermidor comme 'descente en appuyant*

²⁴³ Ibid., p.202.

*sur les freins' ((...) la fameuse formule d'Oustrialov- TK) dans la course de la révolution*²⁴⁴.

La cosa es va complicar políticament per que Mathiez va signar, junt amb altres intel·lectuals francesos una carta demanant la llibertat de Evgueni Tarlé, Platonov i altres acusats d'un complot contrarevolucionari, arrestats el 30 de gener de 1930. El setembre de 1930 Mathiez va tornar a signar un manifest contra l'execució de 48 intel·lectuals soviètics. Aquí s'acaba la història d'una confluència impossible entre el jacobinisme i el bolchevisme de Mathiez, Gramsci i Lenin i la deformació kautskiana i estaliniana del marxisme.

Una història social de la revolució: Mathiez i les subsistències

*La vie chère et le mouvement social sous la Terreur*²⁴⁵ representa l'intent de Mathiez de fer una història social de la revolució. Centra el relat revolucionari en l'etapa del Terror i en els debats de la Constituent i de la Comuna de Paris en la qüestió cabdal del moment, a nivell social, com era el tema de les subsistències. De totes maneres, com ha sabut veure críticament Rudé, el magistral llibre de Mathiez es reduí als aspectes polítics de l'assumpte, és a dir, als programes i a les actituds de les diverses avantguardes respecte al tema. Diguem que, més que d'història social, ens trobem davant d'un llibre d'història política de la qüestió social. Un llibre imprescindible. Un llibre, però que no aconsegueix informar-nos sobre els comportaments dels sectors populars, de la seva mentalitat.

Per exemple, el llibre comença amb una descripció força completa de la reglamentació tradicional del comerç de grans en l'Antic Règim. La por de la monarquia als aixecaments populars pel tema de les subsistències portà els diversos reis i els seus ministres a regular de forma estreta aquest tema. Per exemple, els llauradors, els forners, ni els oficials de justícia no podien ser comerciants de blat. Aquests comerciants tenien el seu ofici, un ofici ben perillós, estretament reglat: necessitaven un permís de les autoritats, havien de portar un registre de les seves operacions, no es podien associar entre ells, tenien l'obligació de comprar públicament al mercat i després que compressin els forners i els habitants de les ciutats. A l'hora que tenien reservada

²⁴⁴ KONDRATIEVA, Tamara :*Bolcheviks et Jacobins*. Bibliothèque Historique Payot, Paris 1989. p. 204.

²⁴⁵ MATHIEZ, A., *La vie chère et le mouvement social sous la Terreur*. Paris 1927. 2 tomes. Payot, Paris, 1973.

per a les seves transaccions eren estretament vigilats per les autoritats. El mercat era l'únic indret on es podia comprar i vendre blats sota principi de la transparència i de la publicitat; els grans havien de ser mesurats per mesuradors oficials. Les compres a domicili eren prohibides amb penes de multes i àdhuc amb càstigs corporals si la compra es feia amb nocturnitat. També estava prohibit comprar els blats en el camí del mercat. Un cop tancat el mercat, els conreadors que no havien venut el seu gra no s'el podien endur a casa, l'havien de deixar al mercat, on el gra esperaria al següent mercat que se celebri. Un cop declarat el preu, aquest ja no es podia apujar. El forners tenien l'obligació de tenir sempre farina emmagatzemada i pa a la botiga, i no podien refusar de vendre a ningú. Les visites domiciliàries per a controlar el compliment de la llei eren habituals. El preu del pa i de la carn estava taxat i el forners sols podien vendre a pes, no per peces. El productors de grans també estaven controlats i no podien emmagatzemar el gra més de dos anys per tal d'evitar que especuleassin amb els preus. Ells també estaven sotmesos a visites domiciliàries. En cas de carestia de grà, els magatzems senyorials o eclesiàstics oficiaven com a magatzems de reserva que les autoritats podien fer obrir per a proveir el mercat²⁴⁶.

Després d'una descripció tant àmplia i detallada de la reglamentació de les subsistències en l'Antic Règim, nosaltres trobem a faltar una descripció dels elements constitutius de la cultura popular en relació a aquest tema. Sembla que la reglamentació fora obra exclusivament del paternalisme de la monarquia i que els aixecaments populars i la economia política popular no tinguessin res a veure.

En l'explicació de com els plantejaments dels fisiòcrates vingueren a trencar aquesta reglamentació del mercat ens manca també l'alternativa que gent com Mably varen donar a aquestes polítiques, així com referències a l'idea d'economia política popular exposada per Rousseau en el seu article « Economia » a l'*Encyclopédie*. Ens manca també una explicació de perquè la població reclamà durant tota la revolució una reglamentació com la de l'Antic règim.

Posarem un simple exemple del que volem dir. Referint-se al moviment de taxació febrer de 1793 Mathiez diu : *Le mouvement pour la taxation n'est plus seulement antiparlamentaire, il est antijacobin, ou plutôt il es indifférent a la politique,*

²⁴⁶ MATHIEZ, A., *La vie chère et le mouvement social sous la Terreur*. Paris 1927. 2 tomes. Payot, Paris, 1973.

*il est profondément économique et social*²⁴⁷. Aquí, per exemple, i en moltes d'altres parts del llibre en què s'explica com la Montagne hagué de seguir l'impuls popular, no es va més enllà d'atribuir el moviment popular a l'aparició de noves avantguardes polítiques, en aquests cas, Jacques Roux i els *Enragés*, que serien l'única explicació dels moviments. Per a la nostra recerca, doncs, el llibre de Mathiez que mostra que era possible una altra política econòmica i que la sortida burgesa i capitalista de la revolució no era inevitable, és un pas necessari, àdhuc imprescindible, però no suficient. Mathiez es queda en el llinar i no ens explica què vol dir quan diu que el moviment és indiferent a la política i és profundament econòmic i social.

Exposaré ara un cas que crec que servirà per a il·lustrar allò que intento dir, quan afirmo que Mathiez, fent la història política del tema de les subsistències es queda en el llinar del que ens interessa en aquesta recerca. Començant la meua recerca de cara a la tesi, aquest juliol de 2007, he iniciat el buidat d'aquells aspectes relacionats amb els moviments populars que apareixen en els «procès-verbaux» que es troben a la Prefectura de Policia de Paris. Es tracta de la sèrie Aa. Per manca de temps sols he tingut ocasió de treballar dues seccions, que he triat expressament que fossin del sector centre-nord, seccions menys treballades pels historiadors que les seccions dels Faubourgs Saint Antoine i Saint Marcel. Seccions de caràcter obrer amb empreses importants del tèxtil.

El cas que referiré es succeeix el febrer de 1793, a la secció de Bondy durant les taxacions populars. Bondy es troba al nord de Paris. El seu límit sud el marquen el boulevard Saint Martin i el de la Villete, el límit oest el marca el carrer del faubourg Saint Martin i el límit est el carrer del faubourg du Temple.

La secció Bondy mai no va canviar de nom durant la revolució. Això sol ser mostra del to poc militant de la secció. Ja se sap que una de les primeres coses que es canvien en les revolucions son els noms dels lloc. Si aquí no va canviar ni el nom, vol dir que el tò de la secció no és dels més radicals. També sabem que la secció, en el nou thermidor es va posar del costat de la legalitat vigent. També que no hi ha restes de societat popular, el que indica també un baix to militant.

²⁴⁷ MATHIEZ, A., *La vie chère et le mouvement social sous la Terreur*. Paris 1927. 2 tomes. Payot, Paris, 1973.p. 139.

Segons la descripció que en fa Raymonde Monnier²⁴⁸: *Habitants: 12404. Indigents: 1856. Secció patriota del nord, on la influencia dels moderats sobre l'assemblea general persistí fins a principis de l'an II, ja que el 15 de brumari, la secció regenerada de Beaurepaire va decidí de portar-li "el mateix socors que les seccions patriotes quant la pudenta aristocràcia ho enfangava tot aquí". [És a dir, els sans-culottes de Beaurepaire van decidir anar a fraternitzar amb els de Bondy i varen expulsar, o al menys, van fer callar als moderats]. Els sans-culottes de Bondy conservaren el poder en la secció fins la primavera de l'any III. Només el 10 floréal fou nomenada una comissió política contra el antics terroristes".*

En el *Répertoire du personnel sectionnaire parisien en l'an II* de Soboul i Monnier, sols he trobat la descripció de dos dels personatges que apareixen en aquest petit drama: el comissari Antoine Marlée, i el jutge de pau Pierre Nicolas Letellier. Com que després sortiran en el nostre relat potser ens convé aturar-nos un moment. El "*Repertoire*" està constituït per informacions dels militants que Soboul i Monnier varen reunir recurrent sovint als arxius de la repressió posterior a Prairial de l'any III. Per tant les descripcions que segueixen, són les descripcions dels nostres personatges fetes pels encarregats de la repressió thermidoriana. Veiem:

El Comissari de policia: Antoine Marlée, 38 anys, 33 carrer del faubourg Martin, escultor. Això vol dir que treballava fent imatges de les esglésies, monuments i edificis. Es tracta d'un treballador ben qualificat a qui sovint, en l'època s'anomena artista. No sabem si es tracta d'un mestre o d'un obrer assalariat. Segons l'informe de la comissió que el 8 de messidor de l'any III depura la secció de "terroristes", Marlée *ha manifestat la més forta adhesió a tot el que era més atentatori a la veritable sobirania del poble, al dret de propietat, a la seguretat individual dels ciutadans ((...)) el ciutadà Marlée, declamant contra els rics, como no ha deixat de fer, els proscrivia tant com estava en el seu poder, predicava el pillatge, l'homicidi i l'assassinat ((...)) Passa per tenir un cor excel·lent, sensible i compassiu i n'ha donat proves en diverses ocasions".* Contradictori, l'informe, si que ho és. Veiem més exemples d'aquesta contradictorietat dels termidorians. El comitè civil de la secció parla d'ell el 27 messidor any III, en aquests termes: *Marlée ha estès indiscretament les seves funcions, ell s'ha identificat amb els membres de l'antic comitè revolucionari, a fet moltes extravagàncies, però ens guardarem de suposar-li desig de perjudicar: la seva poca llògica, el seu caràcter*

²⁴⁸ MONNIER i SOBOUL., *Répertoire du personnel sectionnaire parisien en l'an II*, avec Albert Soboul, Paris, 1985, plana 253.

*ardent, han pogut confondre'l i persuadir-lo que ell servia a la República enganxant-se a un sans-culotisme ridícul, fent la guerra als rics, predicant aquesta pretesa igualtat en nom de la qual s'han comès tants crims, o sigui una espècie de desgraciat a qui cal perdonar la vida. D'altra banda, se li reconeixen qualitats morals: (...) amb un activisme i un desinterès als que tots els ciutadans de la secció rendiran homenatge (...) pobre, ell ha socorregut de la seva butxaca els infeliços necessitats, i els seus amics l'han hagut d'ajudar sovint, quan si hagués abusat de la seva plaça ell hauria pogut millorar econòmicament*²⁴⁹.

El jutge de pau, Pierre Nicolas Letellier. Fonedor, tampoc sabem si és mestre o assalariat. El fet que fora elector en 1791 en situa en una posició econòmica benestant, i podria induir a pensar que era mestre i no pas compagnon. El 5 de prairial de l'any III és detingut per terrorista i “meneur” de la societat popular. Ja hem dit que no n'hi havia de societat popular. Segons l'informe del 8 messidor (...) *la permanència de les assemblees de secció li havia procurat entre la classe menys clarividient dels ciutadans, un crèdit del qual ell s'ha aprofitat per a en seduir a un nombre molt gran i fer-se amb allò que s'anomena una clique ((...)) Ell és el que ha abusat més notoriament de la porció d'intel·ligència i de facilitat per a expressar-se que la natura li han acordat, per a enganyar aquells individus de la classe laboriosa que creient fer un obra meritòria envers la pàtria, passaven a les assemblees un temps que ells prenien al seu repòs*”²⁵⁰.

Així que, tant el comissari de policia com el jutge de pau, podrien ser exemples dels sans-culottes, artesans benestants, probablement mestres, descrits per Soboul com a figura social dirigent de l'any II. En canvi, al nostre personatge principal, a l'anomenat Morel, no el veurem a les llistes de personal seccionari. Haurem de buscar una mica més a fons per a trobar un personatge que potser no arriba ni a militant. A primera vista sembla un no-ningú, un desvagat, una persona de poques paraules i poc enteniment, una d'aquestes persones que es passa la seva vida ocupat bàsicament en sobreviure. Quan venen les revolucions, aquests personatges a cops es comprometen, es mullen, però esporàdicament. És gent que arriba a la revolució carregada amb tota la motxilla del seu sentit comú, de les seves mœurs (costums) i de la seva experiència vital. Que si s'hi impliquen consideraran la revolució el moment de posar les coses amb de peus a terra i

²⁴⁹ MONNIER i SOBOUL., *Répertoire du personnel sectionnaire parisien en l'an II*, avec Albert Soboul, Paris, 1985, plana 253.

²⁵⁰ Ibid.

cap amunt. Perquè si el món està malament és perquè està capgirat. Si s'hi impliquen, en el curt temps en què hi estaran implicats, no admetran gaires mediacions, ni dilacions, ni advocacions a la situació general, ni als interessos superiors.

Feia ben pocs dies que la Muntanya havia guanyat una aposta ben difícil: el rei havia estat “escurçat” i això havia tingut conseqüències importants en la mentalitat de la gent. La carestia de la vida batia el seu ple. Paral·lelament al procés del rei, els sansculottes i llurs seccions es movilitzaven per a que es fixés un curs obligatori de l'assignat com a única mesura per a frenar la inflació. El mes de gener, les seccions i la Comuna havien presentat sengles propostes a la barra de la Convenció (13 de gener i 4 de febrer). D'altra banda, els forners anunciaren què a finals de gener que el pa s'apujaria. El govern municipal va respondre que no continuaria subvencionant el preu del pa, però el consell de la Comuna desautoritzà aquesta declaració i va acordar que el preu del pa es mantindria a costa d'un impost que es faria pagar als rics. Junt a les seccions es mobilitzen els federats del 10 d'agost, ciutadans de tots els departaments, entre ells els marselesos, que havien participat activament en la jornada de la caiguda de la monarquia i que allotjats en la secció dels Cordillers, rebien l'hospitalitat i la fraternitat de la secció del mateix nom. Jacques Roux i Jean Varlet començaven l'ofensiva dels anomenats “Enragés”.

El 12 de febrer, una delegació de les 48 seccions es presenta a la barra de la Convenció i reclama l'establiment del Maximum. Marat s'hi oposarà, denunciant un intent de violar la sobirania nacional i municipal. Tant jacobins com girondins s'oposen a la proposta, que estava escrita per Jacques Roux. Però el moviment era quelcom més que els enragés. En aquells moments hi ha una onada de fonts d'aquest moviment que considera que el dret a l'existència és prioritari sobre el dret a la propietat. Que considera que les qüestions econòmiques i socials poden ser objecte de deliberació en l'espai públic. Com a dit Mathiez: *El moviment per la taxació no és simplement antiparlamentari, es antijacobí, o més bé, és indiferent a la política, és profundament econòmic i social* ²⁵¹.

La Comuna, encapçalada per Pache, s'esforça en convèncer els obrers que fa tot el que és a les seves mans per a resoldre el problema. Pache, Hebert, Chaumette parlen en els motins tractant de dissuadir a les dones. Però el moviment continua creixent. El 22 el de febrer una delegació de bugaderes es desplaça a la barra de la Convenció a

²⁵¹ MATHIEZ, Albert: *Notes sur l'importance du prolétariat en France a la veille de la révolution. Annales d'Histoire de la Révolution Française*, 1930, planes 496 a 524., p. 139.

protestar per l'encariment del seu instrument de treball: el sabó. El 24, una altra delegació de dones proposa retirar el decret que converteix el diner en mercadera i proposa fixar-ne el curs obligatori. La Convenció ajorna el debat d'aquesta proposta i les dones marxen cridant que elles no l'ajornaven pas, perquè quan els seus filles els hi demanaven llet, elles no ajornaven la qüestió. S'autoemplaçaren pel dia següent: dilluns 25 de febrer.

Aquell dilluns, grups de dones es concentraren davant del epiciers i començaren a taxar els productes. El sabó i les espelmes a 12 sous, el sucre a 20 i 25²⁵². Els homes, el detall és important, arribaven quan la cosa ja estava començada. Què feien els taxadors? Doncs posar un preu que consideraven just, escollir algú d'entre ells que recollís els diners, i comissionar-lo per a entregar-los a l'amo del negoci. La moguda durà gairebé una setmana. L'alcalde, Pache, acompanyat d'Hebert i Chaumette, tractà de dissoldre alguna d'aquestes taxacions, amb la seva presència física i la seva intervenció. Ningú no li farà cas. Llavors reclamarà la repressió del moviment. Però la cosa estava una mica peluda perquè el cos que havia de reprimir les taxacions, la Guàrdia Nacional, compostat per ciutadans, estava ple de gent que, en el fons aprovava moralment les taxacions.

Els jacobins desautoritzaren el moviment i l'acusaren de ser un instrument de l'aristocràcia i de l'estranger. Es tractà de demostrar això en base als detinguts, però no ho aconseguiren: entre els detinguts, no hi havia cap aristòcrata ni cap estranger. Mathiez ens explica la composició social dels mateixos: dels dotze inculpats detinguts, hi havia tres criats, un brocanter, un sastre, un dragó, aprenent de sabater, un altre de pastisser, un comerciant de cocardes, un altre d'arracades, un ferrer de tall i un de professió indefinida. Cap aristòcrata i cap estranger.

A mitjans de febrer de 1793 l' "anomenat" Morel es troba en plena ebullició revolucionària. Ha estat nomenat per la secció de Bondy "commisaire" per a vigilar la distribució del pa en els forns. El dia 25, en un motí per la carestia de sabó, del sucre i del cafè, és designat pels tassadors populars a la porta d'un "épicier" per a cobrar els diners de la tassa que després, d'acord amb l'economia moral de la multitud s'hauran de retornar a l'amo del negoci. Aquesta ebullició el du a intervenir i, fins i tot, a fer una proposta a l'assemblea. En fi, ens trobem davant d'un personatge que es troba en el

²⁵² Ibid., p.141.

llindar de la politització, que està passant d'obrer, comissionista o guanya-diners a "sans-culotte". Observem-lo.

Què passa aquells dilluns 25 de febrer de 1793 a la secció de Bondy? El comissari Marlée ens explica que a les cinc de la tarda és avisat que "une foule immense d'hommes et de femmes" estava fent les taxacions davant dels adroguers de la secció. Inmediatament Marlée i altres dos comissaris del comitè de la secció recorren el faubourg st. Martin, la rue Lancry, el faubourg del Temple sense fer-se acompanyar de força armada, confiant en la "sagesse du peuple", presentant-se davant les portes dels adroguers *molts dels quals havent estat ja forçats a cedir la seva mercaderia al preu que els hi marcaven*. El paper del comissari més que reprimir és apaivagar, assossegar, convèncer que les coses han d'acabar bé. A cops els taxadors reclamen l'autoritat del comissari per a que ordeni la taxació, per a que eviti ensurts.

Arriben davant un adroguer on *hi varem trobar una multitud enorme de gent que tots ens demanàvem visitar el magatzem. Nosaltres ens hi vàrem posar al front i, en l'ordre més complet i després d'haver-los mostrat la factura els vàrem assossegar*. Cosa similar passa en un altre botiga: (...) *hi vàrem trobar mil ànimes i després d'haver-los recordat el seu jurament de mantenir la propietat, la major part d'aquesta multitud comença a fer la inspecció després de nomenar un comissari, el que es va fer amb la major sang freda i amb els menors danys, cosa de la que donem testimoni (...) després d'haver-los satisfet sobre tot, els invitàrem a retirar-se, cosa que vàrem tenir la felicitat d'aconseguir després de dues hores de fatiga (...)*. Després de feta la feina, el comissari va i en dóna compte a l'assemblea general de la secció que estava reunida i que els va elogiar per la feina feta.²⁵³

El clima de taxació continua diversos dies, com testimonien les actes del comissari Marlée. El dimarts 26, el comissari rep la comanda d'anar a visitar la botiga d'un comerciant de cuirs que reclama que l'assemblea de la secció, nomeni un comissari per a (...) *fer visita a casa seva i constatar que els cuirs que s'hi trobaran em pertanyen, amb l'efecte de fer-li justícia*", en postdata, el marchand " *Certifica no tenir cap altre magatzem o cava que aquest de casa meva (...)*".²⁵⁴ El mateix dia 26 i el dia 27, el comissari rendeix visita d'inspecció a dos forners per a controlar la quantitat de farina que tenen emmagatzemada.

²⁵³ Procès verbaux du Commissaire de la Section de Bony, 25 février 1793, Archives de la Préfecture de Police, Aa Carton 75, Pièce 68. La versió de les paraules del comissari és encara provisional, com la resta de citacions que segueixen.

²⁵⁴ Ibid., Aa Carton 75, pièce 69,

És a l'assemblea del dissabte 2 de març que les coses es posen magres per a l'amic Morel. A les deu de la nit, el jutge de pau Pierre Nicolas Letellier requereix al comissari que li prengui declaració. Letellier li explica que cap a les nou de la nit, quan l'assemblea anava a nomenar "le nommé Morel" comissari per a informar sobre els ciutadans que demanen certificats de civisme, un altre ciutadà va denunciar "le nommé Morel", com a sospitós d'haver-se emportat dos pans "de quatre livres" del forner Gaspard del carrer Coustille, on havia estat enviat com a comissari per a controlar la distribució del pa. Segons Letellier, el "nommé Morel" no va donar explicacions clares al respecte. Primer va dir que s'havia endut els dos pans per a dur-los a casa d'una dona a qui el forner havia refusat de donar crèdit. Quan li pregunten on és la casa o el nom d'aquella dona, no pot donar-ne raó. Quan un membre de l'assemblea li diu que és impossible de dur dos pans a una dona que no coneix, a una casa que tampoc sap on és, Morel, segons Letellier, ja es posa realment nerviós i respon amb vaguetats "però sigui com sigui, jo no m'els he menjat".

La cosa segueix posant-se difícil per a Morel per que llavors algú llença una nova acusació: (...) *el dia que el sucre, el café i les espelmes varen ser saquejats a ca els adroguers, ell havia de dir en plena assemblea que, trobant-se a ca el ciutadà Fourmier, l'adroguer, en el moment en què era saquejat el candeler, ell havia rebut de diferents persones la quantitat de nou lliures i cinc sous, procedents de les mercaderies que cadascú s'emportava i que ell havia promès donar aquesta suma al comerciant el dia següent. Llavors Morel respon que ell va restituit l'esmentada quantitat el mateix dia a les nou de la nit. Llavors algú observa que això era impossible perquè a aquella hora, ell, Morel estava a l'assemblea i si havia quedat fins les onze de la nit en què l'assemblea es va aixecar. I ell no se n'havia anat abans de rebre els poders per a fer de comissari a ca els forners per la distribució del pa. Llavors Morel, una mica desesperat per aquests atacs inesperats, afirma que va entregar els diners abans de l'assemblea, cap a les set. Llavors l'assemblea arriba a la conclusió que Morel actua de mala fé i envia dos ciutadans a buscar al candeler Fourmier per "l'entendre contradictoirement". Fourmier apareix acompanyat per altres tres persones i no reconeix Morel, però si que el reconeix un dels acompanyants de Fourmier, per haver-lo vist el dia del pillatge a ca el ciutadà Fourmier rebent diferents sumes i que s'havia endut la clau del magatzem.*

Llavors li pregunten a Morel on ha deixat la clau. Ell s'adreça a Fourmier i li diu que li havia entregat a la seva "petita", Fourmier replica *de què parles, si jo no tinc cap*

filleta. (...) Si home, la nena que estava darrera del taulell amb tu quan et vaig tornar el diners li diu en Morel. Llavors l'assemblea, que ja estava convençuda de la culpabilitat d'en Morel i diversos ciutadans s'oferien per a donar informacions "contra aquest particular", decretà la detenció de Morel ²⁵⁵.

Aquesta presa de declaració de Marlée sobre Letelier, comença un extens dossier sobre el cas nodrit de declaracions, algunes transcrits amb una lletra impossible. Per la meua part, anava a passar als següents documents, pensant que es tractava d'un petit cas de corrupció en mitjà popular durant una mobilització, com n'hi deuen haver tants, i que el tema no aportava gaire cosa més a la meua recerca. Però en agafar la peça següent,²⁵⁶ pensant que passava a un altre tema, em vaig trobar una nova prova presentada pel comissari Marlée en el cas Morel. Es tracta d'un paper escrit amb una cal·ligrafia difícil, amb unes sintaxis i ortografia encara més complicades.

Es tracta de l'esquema o bé el text de la intervenció del "nommé Morel" a l'assemblea del dissabte 2 de març. Reprodueixo la transcripció provisional per a que s'apreciï quin tipus de document tenim al davant:

Cescion de bondy

Morel parlant aces freres a La Sanblee

*Mesfreres dans mon premier volume que ge vous ait repete hierdy 24 fevrier 93
gene me lasere yamais de faire connaitre a mesfrere a connaitre La Liberte de bien
faicence lunivers et notre force marchon ver nos frere les 48 cestion uniformes et voion
agouire (sic) a presan de notre liberte*

*Ils est tans de chercher La chouce (?) infernal des tirans puisque le general de
cette troupe a pasé le 21 ganvier place de la liberte a La ginotine ils y reste encorps des
capitaine officier liutenant sergean caporaux quil conduize La troupe il est tems de leur
tendre des pieges ((...))*

*Il est tems de nous en parere de leur trezor et de leur magazin quil son pour les
subsitances a commerce par la nourriture montrons notre zeles dizon ((...)) vive tous les
bons citoyens quil son ataches aux ((...)) de notre patrie vive toujours La republique
française vivons avec tous nos freres et mourons pour notre liberte*

(il y a une line de séparation et suit :)

Deliberation

²⁵⁵ Ibid. Aa Cartón 75, pièce 73.

²⁵⁶ Ibid. Aa Cartón 75, pièce 76.

Mesfrere ge ((...)) dans notre asamblee nomme des comisaires ((...)) a nos frere des 48 cestion y on peu

En voicy l'article

De nommer un comisaire pour aller a quinz lieux La Ronde aux endroit ou on ((...)) daller pour la visite des acaparement de grain de luis donner ((...)) pourvoirre de cezire lacapareure et leur magazin La visite des ((...)) de deux maisons dans les grange Dans lechau ? les grain. En fin engeneral dans tous les corps de leur Logis ((...)) de ne point souffrire quil van leur Ble ((...)) que de comisair qui ferait pour ((...)) nomer a cette effet serait tenu ((...)) un profait verballe en les points quiquonque feraos.

Je fais avec fraternite mes freres

*Morel*²⁵⁷

Aquesta és una transcripció que respecta el tenor del document. He deixat entre parèntesi les paraules que encara no he desxifrat. El document mostra veritablement la seva rellevància per a la meua recerca de les vies de politització primària en nivells populars en període de revolució.

Això és el que pretenc mostrar quan dic que el llibre de Mathiez, tot i haver donat un pas essencial en el coneixement del tema, ens deixa en el llinar d'un recerca per fer: la recerca de documents com el citat, en aquesta o en d'altres fonts, ens pot permetre de comprendre en millors condicions les vies de politització de les classes populars, dels sectors obrers urbans no lligats al món corporatiu. En l'apartat de conclusions traço un pla de recerca al respecte.

Lefebvre i l' autonomia dels moviments camperol i urbà.

Georges Lefebvre (1874- 1959). Llegí la seva tesi sobre Les Paysans du Nord l'any 1924, és a dir, als cinquanta anys. Dedicà una part molt important de la seva obra com a historiador a l'estudi dels pagesos i dels seus moviments socials en la Revolució.

Malgrat Rudé, que en fou un deixeble tardà, el considera entre els historiadors marxistes, Marc Belissa el considera escassament influït pel marxisme i més proper a les posicions dels primers Annales de Lucien Febvre.²⁵⁸ Des del meu punt de vista, en Lefebvre hi trobem un sincretisme entre, d'una banda, la posició marxista clàssica de la

²⁵⁷ Ibid. Aa Cartón 75, pièce 76.

²⁵⁸ Marc Belissa, Presentació de Georges Lefebvre, prèvia al seu article "Foules historiques, les foules révolutionnaires" dins de "Revoltes et révolutions en Europe (Russie comprise) et aux Amériques de 1773 a 1802". Hachette Éducation, Paris, 2004. Plana 73.

revolució burgesa i, de l'altra, la posició que defensa l'existència d'una autonomia pròpia del moviment camperol. Però potser que el llegim directament per a veure que en pensa ell mateix de la seva relació amb el marxisme: C'est vraiment Jaurès qui a été notre maître et d'autant plus digne de l'être qu'en restituant à l'histoire sa substructure sociale et économique, il corrigeait ce qu'un soi-disant marxisme avait d'intempérant, en maintenant très énergiquement que les idées n'ont pas moins leur vie propre, qu'elles jouent un rôle essentiel dans l'histoire, que la classe dominante elle-même n'obéit pas uniquement à des préoccupations égoïstes et qu'il y a de la sincérité dans sa conviction que le bien général dépend du maintien de son autorité²⁵⁹. Hem conegut el Lefebvre més ortodoxament marxista ja en comentar la seva presentació de l'obra de Buonarroti, *Conspiration pour l'égalité dite de Babeuf*.²⁶⁰ Una posició que també podem observar en altres llocs, com la seva presentació dels escrits de Mathiez sobre Robespierre o en la seva *Història de la revolució*. La seva posició més creativa la podem veure en afirmacions com la següent: On voit donc que l'interprétation économique de l'histoire ne nous en procure nullement une vue simple. L'ascension d'une classe révolutionnaire n'est pas nécessairement la seule cause de son triomphe et il n'est pas fatal que ce triomphe survienne ou, en tout cas, prenne une allure violente(...) Mais ce qui importe ici, c'est que la Révolution est un fait complexe, qu'il n'y a pas une Révolution, mais plusieurs. Car il ne suffit même pas de distinguer entre celle de l'aristocratie et celle du Tiers État: Jaurès d'abord, et Mathiez après lui, ont insisté avec raison sur la désagrégation rapide de ce dernier et sur l'antagonisme qui s'est promptement manifesté entre la haute bourgeoisie, l'artisanat et le prolétariat(...) Mais il importe de montrer, et je m'y suis efforcé, qu'il y a pourtant une révolution paysanne, qui possède une autonomie propre quant à son origine, à ses procédés, à ses crises et à ses tendances.²⁶¹ Una concepció rica i complexa que contrasta amb les versions més reductives del marxisme ortodox, seguides en aquells moments pels marxismes tant kautskià com i soviètic, de forma coetània a aquest escrit o, fins i tot posteriorment. No és només que la història no avança sempre cap a endavant seguint ineluctablement el camí del progrés; també la historiografia fa avenços i retrocessos.

²⁵⁹ LEFEBVRE, G.: *La Révolution française et les paysans*, dins de *Études sur la Révolution Française*, Paris, 1963, Presses Universitaires de France.

²⁶⁰ Veure capítol 2 d'aquest treball.

²⁶¹ LEFEBVRE, G.: *La Révolution française et les paysans*, ob.cit. pp.341 a 343.

L'article que acabem de citar és del mateix any en què es publica "La grande peur de 1789,"²⁶² l'any 1932. Es tracta del primer gran estudi que integra elements de metodologia marxista basada en la història socio-econòmica del camp francès amb un estudi sobre la mentalitat camperola. Lefebvre rebé crítiques per part de la historiografia soviètica precisament per fer un enfocament com aquest.²⁶³ Certament l'obra de Lefebvre depassa els límits de l'ortodòxia marxista segellada per Kautsky i Cunow i seguida de forma mecànica pels historiadors soviètics. Per la seva banda, Marc Bloch, en una recensió del llibre per a els "Annales", afirmà el mèrit d'un estudi de psicologia social com aquest.²⁶⁴

A mi, el llibre em sembla d'un sincretisme metodològic força estimulant. La meua lectura del text s'ha interessat sobretot en les qüestions referents a la mentalitat, als mecanismes d'autoidentificació, als repertoris de mètodes de lluita emprats pels camperols, a la importància concedida per l'autor a les pors com a elements motors de la mobilització i, finalment, a quins elements de psicologia social usa.

Front a d'altres concepcions, que veuen la revolució com a producte de l'esclat de la contradicció entre el desenvolupament de les forces productives i el fre imposat per les relacions de producció, Lefebvre s'afegeix a la idea de que 1788 i 1789 foren anys de gana, de crisi i de misèria. La revolució era producte d'aquests anys de crisi. El 1787 hi havia hagut un edicte que alliberava el comerç dels grans. Com que hi hagué mala collita el 1788, els dipòsits estaven buits per culpa de l'esmentat edicte i el preu de les farines i del pa arribà, el juliol de 1789, al màxim: una lliura de pa, quatre sous i mig. La irritació contra l'extensió de les formes de producció i de comerç capitalistes creixia entre els habitants del camp i de la ciutat. El amotinaments es produïen, per exemple, quan els comerciants exportaven els cereals fora de la regió, o bé contra els nous conreus que significaven reduir l'espai dedicat al conreu dels cereals: (...) *extensión de praderas y huertas, la introducción de oleaginosos o granza. Con estos procedimientos los grandes arrendatarios se enriquecían, pero parte de la tierra se*

²⁶² "Las grande peur de 1789". Centre de Documentation Universitaire et Société d'Enseignement Supérieur Réunion. Paris, 1932. Utilitzo l'edició espanyola publicada per Paidós, Barcelona 1986, sota el títol "El gran pánico de 1789. La revolución francesa y los campesinos".

²⁶³ Citat Tamara Kondratieva.

²⁶⁴ Citat per Marc Belissa, ob. cit.

sustraía así al cultivo de los cereales”²⁶⁵. *El pà, primer dels drets humans segons la mentalitat camperola, mancava o escassejava. Per tant: “El origen de estas sublevaciones se encuentra (...) en la miseria engendrada por la escasez y la desocupación*²⁶⁶

Pel que fa a la crisi en el sector industrial, Lefebvre coincideix amb Rouff²⁶⁷: la crisi fou provocada pel tancament dels mercats europeus del Bàltic i del Llevant, per la prohibició espanyola dels teixits francesos, la moda que imposava els teixits de lli per sobre de la seda, (el que tingué molt males conseqüències per exemple per al tèxtil de Lyon), i pel tractat de lliure comerç signat amb Anglaterra. Tot plegat, envià a l’atur milers d’obers, tant del camp com de la ciutat, i comportà una accentuació dels fenòmens migratoris, que vingueren a afegir-se al ja tradicional “Tour de France” dels *compagnons* en la societat francesa: *Además al lado de los oficiales agremiados (compagnons) había siempre una cantidad variable de peones y de ganapanes, ejército de reserva destinado a engrosar la masa de vagabundos y jornaleros agrícolas*²⁶⁸. Els aturats de la indústria vaguejaven per tot, i tractaven d’aconseguir feines a les grans obres públiques com els canals del centre i de la Picardia o les excavacions de la butte Montmartre. Es tracta d’un primer desmentiment de Taine: aquest i no cap altre era l’origen de les multituds que realitzaren les mobilitzacions de 1789 o bé que les provocaren.

El rodamóns arribaven a les finques i reclamaven caritat; si no se’ls hi donava sovint la prenien per la força, empesos per la necessitat i per la concepció de la justícia que aquesta sol generar. En època de collita, com és el cas de la Grande Peur (juliol) grups d’aturats demanaven treball i, si els arrendataris no els hi donaven, amenaçaven amb arrasar les collites o en segar els blats verds. Això creà en les ciutats un clima especial de temor a futures caresties del gra i dels blats, que s’afegiren al clima mobilitzat en torn al Estats Generals i a totes vicissituds del seu desenvolupament: (...) *los rumores llegaron hasta las ciudades, en especial a Paris, y se los creyó: en julio se hablaba todos los días de los trigos ‘segados verdes’ o de cosechas arrasadas. Esta será la principal hazaña atribuida a los bandidos del gran pánico*²⁶⁹.

²⁶⁵ LEFEBVRE, Georges; *El gran pánico de 1789. La revolución francesa y los campesinos*. Paidós, Barcelona, 1986, p. 17.

²⁶⁶ Ibid., p141.

²⁶⁷ Veure el resum dels treballs de Marcel Rouff en el capítol 5 d’aquest treball.

²⁶⁸ Ibid., p11.

²⁶⁹ LEFEBVRE, Georges; *El gran pánico de 1789. La revolución francesa y los campesinos*. Paidós, Barcelona, 1986, p. 26.

Lefebvre, en aquest inici de l'obra, es mostra força caut amb l'obra de Taine, però poc a poc va desmuntant les seves fabulacions. En relació al tema dels bandits, Lefebvre afirma (de forma excessivament diplomàtica al meu parer) que Taine (...) *ensombreció deliberadamente el cuadro que nos dejó. Artista más que historiador, le gustaba cargar las tintas y le complacía la oposición entre planos de luz i sombras, tal como ocurre en el grabado de madera. Pero, aunque su descripción no tiene el valor objetivo que busca el historiador, sigue siendo verdadera si cabe desde el punto de vista subjetivo: los propios campesinos de 1789 veían la situación tal como él la describe*²⁷⁰. El fenomen del bandidatge era viscut pels camperols a partir de la tradició oral, del contes de la vora del foc i de les llegendes. Tradició oral que no distingia massa els bandits, dels rodamóns i dels soldats, segons una llarga experiència camperola que incloïa la presència dels suecs a l'Alsàcia i la Lorena durant la guerra dels Trenta Anys, els mazarins al Nord, els carabots en la Normandia i la Picardia, la tropa anglesa al Vivarais o al centre, quina memòria es remuntava a la guerra del Cent Anys, en regions diverses la memòria de Cartouche o de Mandrin, o bé, els camisards de les Cevennes.

I arribem aquí a un aspecte central de l'obra de Lefebvre: el lligam que estableix entre la por i la fam. La por serà l'element central en la mobilització de juliol-agost 1789. Encara que no existeix una coherència estreta en tota la obra i encara que, en alguns capítols, hi veiem aparèixer l'autonomia del moviment camperol respecte de la burgesia, la psicologia de fons del moviment apareix com una onada de pànic incontrolat que sorgeix de l'interior de la mentalitat i de l'experiència camperola esperonada per la crisi i la fam, pel període d'entrecolletes, pels esdeveniments revolucionaris: *El miedo, hijo del hambre, que la tradición convertía en un fantasma insoportable, no era la única causa del gran pánico, pero sí la principal y quizás la más profunda*²⁷¹. En aquest punt, podríem dir que Lefebvre encara no s'ha després del tot de la psicologia implícita en Taine i en Le Bon. Serà l'any 34 quan el veurem desenvolupar una crítica sistemàtica que l'autonomitza de forma completa del model d'ambdós autors.

De fet, aquesta visió de la por es desprèn directament de la descripció que fa del moviment, dels seus orígens, de la seva dinàmica, de les formes que adquireix així com dels seus mecanismes de transmissió. Un determinat i misteriós inconscient col·lectiu

²⁷⁰ Ibid., pp. 32 i 33.

²⁷¹ LEFEBVRE, Georges; *El gran pánico de 1789. La revolución francesa y los campesinos*. Paidós, Barcelona, 1986, p. 33.

sembla presidir moltes de les reaccions camperoles per sobre de la cultura material i moral camperola, per sobre les seves concepcions del dret i de la costum, o per a dir-ho amb E.P. Thompson, en els anys setanta del segle XX, per sobre de l' economia moral de la multitud. Aquesta economia moral és ben present en nombroses planes de la obra, però Lefebvre no la col·loca al centre del focus.

Es possible que aquest enfocament per part de l'autor sigui plenament conscient. Lefebvre no sembla voler descriure en aquesta la mobilització camperola de juliol-agost de 1789, des del punt de vista del procés d'abolició de la feudalitat i de les lluites camperoles contra aquesta en la primavera-estiu de 1789, si no des de l'aspecte psicològic del pànic que desferma aquest moviment, així com els procediments de difusió, i el repertori d'actes en què s'expressa. Això, potser perjudica l'obra, en la mesura que deixa poc clara la relació que sens dubte existeix entre el procés de politització generat per la redacció dels cahiers doléances, l'elecció dels diputats del Tercer Estat, i per les notícies del desenvolupament de les sessions dels Estats Generals, així com la proclamació de l'Assemblea Nacional.

Un element força interessant del llibre és la descripció dels mecanismes de l'economia moral de la multitud, presents i actuant durant la primavera. Per exemple, els rebomboris del pa: *En tiempos de escasez, el hambre provocaba también motines que a su vez suscitaban o fortificaban el pánico, El pueblo nunca admitió que la naturaleza fuera la única responsable de su miseria ¿ por que en los años buenos no se había hecho acopio de trigo?(...) ¿entonces, el progreso, sólo se conseguía a expensas de los miserables?*²⁷².

Durant març i abril hi ha disturbis a les ciutats. El més conegut és *l'affaire Reveillon* però no és ni molt menys l'únic. Llavors es produeix una espècie de treva tot esperant què faran o decidiran els estats generals, però en vista de l'actitud reial i de les resistències de la noblesa, el juliol es reprenen els disturbis. Es produeixen casos de taxació popular: *Se saqueaba el trigo en el mercado y en los depósitos privados o públicos y se lo repartía, pagándolo al precio que el mismo pueblo fijaba*²⁷³. Una altra manifestació d'aquestes mobilitzacions son els saquejos dels combois de grans i farines que exportaven aquests materials fora de la regió. Saquejos en els que a cops es taxava

²⁷² LEFEBVRE, Georges; *El gran pánico de 1789. La revolución francesa y los campesinos*. Paidós, Barcelona, 1986, p. 34.

²⁷³ Ibid., p. 37.

el producte, però a cops es vulnerava el dret de propietat en nom del dret a la supervivència i, sovint, no es pagava el blat que om s'emportava. Les tropes es negaven a reprimir aquests rebomboris perquè solien compartir l'estat d'ànim de la població. El capítol tercer descriu el funcionament dels rebomboris del pa i dels amotinaments de subsistències previs a la Grande Peur. L'enfocament però, continua limitant-se a posar el focus en els disturbis com a creadors de la por. El pagesos creen la por a la ciutat: (...) *tenían miedo de los campesinos ávidos y hambrientos, que venían a apoyar a la plebe urbana y temían que después de haber saqueado el trigo atacaran las casas de los ricos* (...) *El campo aterrizaba la ciudad*²⁷⁴. La por també es difonia a través de l'intercanvi camp-ciutat propiciat per les migracions estacionals, però també per la celebració de mercats en les ciutats petites i mitjanes i la participació camperola ens aquests mercats (...) *cuando estallaban los disturbios eran los primeros en participar y si se intentaba alejarlos, los provocaban. Luego volvían muy animados a sus aldeas, y al contar sus hazañas, sembraban la rebelión entre sus camaradas y el terror entre los agricultores*²⁷⁵.

D'altra banda, la por, a cops, seguia trajectes inversos, anava de la ciutat al camp. Els pobres i aturats de la ciutat sortien al camp a visitar les finques dels agricultors per a expropiar el blat, en un precedent d'allò del que l'armée revolucionària durant la tardor de 1793 en fou una expressió paroxística i força més organitzada. ?? *Por su parte los campesinos, siempre dispuestos a robar a los arrendatarios, no querían sin embargo , que se vaciaran los graneros ya que pretendían reservárselos, y se aterrizaraban ante la llegada de los perturbadores urbanos. Pues hasta el último habitante de la aldea corría el riesgo de padecer sus violencias. De ese modo, la ciudad aterrizaba al campo*²⁷⁶. Finalment, el propi poble es crea la por a sí mateix: (...) *los campesinos sublevados se convertían en objeto de terror los unos para los otros. Los que se rebelaban no admitían fácilmente que no se los siguiera y no vacilaban en obligar a los demás: exigían la adhesión de las aldeas vecinas amenazándolas con saquearlas e incendiarlas si se negaban; cuando la banda se detenía en su camino para beber y comer, ningún pobre podía dejar de compartir su mendrugo con sus camaradas*

²⁷⁴ Ob.cit. plana 39.

²⁷⁵ Ob.cit. plana 38 i 39.

²⁷⁶ LEFEBVRE, Georges; *El gran pánico de 1789. La revolución francesa y los campesinos*. Paidós, Barcelona, 1986, p. 40.

*rebeldes(...) Así, toda rebelión despertaba en el campesino el deseo de imitarla y, al mismo tiempo lo asustaba. El pueblo creaba el pánico en sí mismo*²⁷⁷.

Lefebvre tampoc aprofondeix prou en el que serien els mecanismes de politització a l'interior d'aquestes revoltes. Deixa apuntat que, si bé els disturbis de la primavera de 1789 eren similars als múltiples aixecaments camperols de tota l'edat moderna, hi hagué un element coiuntural que distingia i que transformà la revolta en revolució: *En 1789, una novedad increíble había exaltado al campesinado más allá de todo lo imaginable: el mismo Luís XVI, para sustraerlo por fin a su milenaria sujeción, había convocado los Estados generales*²⁷⁸. A la descripció de la Grande Peur de juliol, aquest element de justificació de la rebel·lió en base a la voluntat reial d'alliberar els camperols de les subjeccions feudals serà un element constant. Possiblement podem copsar aquí un dels elements centrals de la mentalitat pagesa anterior a l'experiència de la Revolució: l'idea del bon rei que es preocupa dels seus camperols.

Un altre element de politització ressaltat per Lefebvre és la imputació de responsabilitats en la carestia del pa als elements administratius i responsables polítics intermitjos de l'Antic Règim. És una constant de moltes de les mobilitzacions: cases i finques saquejades o cremades pertanyen a aquests subjectes sovint odiats per la multitud. L'intendent de Paris Bertier i el seu sogre Foulon foren massacrats a Paris el 22 de juliol per suposadament haver dit que si el poble no tenia pa, podia menjar herba. Són exemples d'una llegenda més estesa per tot el territori francès. L'anècdota de la frase atribuïda a la reina: "si no hi ha pa, que mengin brioche", segurament no fou pronunciada per ella, però algun servent de la Cort sí que l'havia sentit en boca de qualsevol cortesà. El 1789, la diferència era què ja no era possible parlar de la fam del poble usant aquesta ironia inconscient i altiva: el poble ja no ho tolerava.

Lefebvre ens dóna notícia de com la tradició oral transmet l'experiència política pagesa: *Sería un error suponer que si en todas la campañas se creía en complot aristocrático, esto se debía a las noticias llegadas desde Versalles y Paris. Instintivamente y desde el mismo momento en que se había convocado los Estados generales, los campesinos estaban temiendo que el complot se organizara, pues habían interpretado el llamado del rey como el preanuncio de la liberación, y en ningún instante supusieron que los señores se resignarían a ello: de haber sido así hubieran actuado contra su propia naturaleza. Si el pueblo conocía mal su historia, por lo menos*

²⁷⁷ Ibid., pp. 46 -47.

²⁷⁸ Ibid., p. 47.

tenía de ella una noción legendaria; si había conservado el vago recuerdo de los “bandoleros”, tampoco había podido olvidar que cada revuelta de jacques, croquants, va-nu-pieds y otros miserables contra los señores siempre había terminado ahogada en sangre²⁷⁹. Una memòria col·lectiva i una tradició transmesa oralment generació rera generació massa rica i, per dir-ho així, gruixuda, com per atribuir-ho a quelcom tant irracional com l'instint. És a paràgrafs com aquests que es revela la insuficiència de l'instrumental psicològic emprat per Lefebvre massa supeditat a l'idea d'inconscient col·lectiu. Escric això sense voler disminuir el paper pioner de Lefebvre. Els pioners corren els riscos propis d'aquells que recorren un camí per primer cop. Desbrossen camins per a que després altres els puguin recórrer amb major comoditat.

Altre element d'interès ressaltat diverses vegades per Lefebvre és que la revolta camperola palesa des d'un bon inici que la unitat del Tercer estat és més mítica que real. Les revoltes creen un efecte inesperat com és la coincidència, en diversos indrets entre nobles i burgesos en la necessitat de reprimir-les. I es que la revolta camperola és autònoma respecte de la revolució burgesa: te les seves pròpies motivacions, la seva dinàmica pròpia i les seves formes d'expressió diferents. Malgrat algunes adhesions de burgesos individuals, les revoltes camperoles de juliol de 89 tenien raons pròpies: *Y en toda las jacqueries que conocemos - tanto las de 1358 en Francia como las de 1387 en Inglaterra y las de 1525 en Alsacia, Suavia y Franconia-, que corresponden a distintas épocas, hemos visto que los burgueses y hasta algunos nobles y muchos clérigos se pusieron de parte de los campesinos por los más variados motivos, cuya misma diversidad excluye toda idea de acuerdo previo. En el caso de la revueltas agrarias se julio de 1789, estas adhesiones sólo pudieron tener una influencia episódica. En verdad, para intervenir en las sublevaciones, los campesinos tenían sus propias razones, que eran ampliamente suficientes*²⁸⁰. O bé: *Esta acentuación del carácter antiseñorial – provocada evidentemente por influencia del complot aristocrático y dela insurrección parisiense- distingue al movimiento de julio de los disturbios de primavera. Si bien debe atribuirse el primer impulso a las convulsiones que agitaban las ciudades (...) no cabe duda de que en muchas aldeas surgieron hombres bastante audaces como para predicar la rebelión contra la aristocracia y ponerse a la cabeza del movimiento. Sin embargo, la Asamblea no había deliberado aún sobre el diezmo y*

²⁷⁹ LEFEBVRE, Georges; *El gran pánico de 1789. La revolución francesa y los campesinos*. Paidós, Barcelona, 1986, pp. 132 i 133.

²⁸⁰ LEFEBVRE, Georges; *El gran pánico de 1789. La revolución francesa y los campesinos*. Paidós, Barcelona, 1986, p. 140.

*los derechos feudales, y la burguesía nunca había hablado de suprimirlos por la fuerza, y mucho menos sin indemnizaciones. En verdad la población campesina decidió por sí misma defender su propia causa*²⁸¹. Nombrosos apartats de l'obra corroboren aquesta afirmació d'autonomia del moviment pagès. Citem, si de cas, la conclusió de Lefebvre obre aquest tema: *En cuanto a los campesinos, la burguesía no tenía el menor interés en que desataran las jacqueries para echar por tierra el regimen señorial, y las actuaciones de la Asamblea Constituyente no tardarian en demostrarlo. Pero aún si hubiera pensado lo contrario, debemos repetir una vez más que no necesitaba el gran pánico, pues las jacqueries comenzaron antes que éste*²⁸².

Multituds històriques, les multituds revolucionàries

Dos anys després de La Grande Peur, en 1934 Lefebvre pronuncia una conferència en la “Semaine de Synthèse”, sota el títol “Foules historiques, les foules révolutionnaires”²⁸³. Comença explicant que la intervenció recull la seva experiència en els treballs sobre la multitud revolucionària, principalment els camperols, tot citant els seus “Paysans du Nord”, la seva “La Grande Peur” i un treball de 1914, que no he trobat pel moment però que, pel títol, sembla força interessant: “Mentalité populaire a l'égard de la question des subsistances”²⁸⁴. Malgrat la crítica de Taine era ben present en la seva Grande Peur, ja he deixat dit més amunt que Lefebvre encara no s'havia emancipat del tot de la psicologia social procedent de Taine i de Lebon. La idea d'una espècie de “inconscient col·lectiu” en cara hi és força present, malgrat l'obra contenia els elements necessaris per a aquesta emancipació. Una emancipació total que es dona ja en el material que anem a comentar. L'historiador té seixanta anys.

L'inici de l'article es produeix amb la crítica de la indefinició de la categoria “foule” per part de Lebon: *Tantot il entend par là un agrégat hétérogène d'individus; ailleurs il oppose la foule à l'élite et elle n'est plus dès lors que la masse difusse des classes populaires. Il passe d'une notion à l'autre et les confond arbitrairement: la*

²⁸¹ Ob.cit. plana 141.

²⁸² Ob.cit. plana 293.

²⁸³ Publicat en les “Publications du Centre International de Synthèse”, Paris, 1934, planes 79-107. Jo utilitzo la versió publicada en Marc Belissa, *Revoltes et révolutions en Europe (Russie comprise) et aux Amériques de 1773 à 1802*. Capes/ Agrégation d'Histoire et Géographie. (Approches de la question proposées par(...)) Hachette Éducation. Paris 2004. Planes 74 a 88.

²⁸⁴ Publicat a: Documents relatifs à l'histoire des subsistances dans le district de Bergues pendant la Révolution, Tome 1er. Lille, 1914.

*cause en est probablement que, dans sa pensée, l'homme est mené, en général, par ce qu'il appelle la contagion mentale, contagion que d'ailleurs, il n'a pas non plus étudiée, ni même définie*²⁸⁵. Aquesta indefinició de les categories utilitzades per Lebon les incapacita per a donar qualsevol explicació plausible als comportaments de la multitud. Lefebvre identifica una causa clara d'aquesta indefinició: Lebon no fa cap anàlisi concret de cap cas històric investigat per ell, si no que aporta exemples il·lustratius de les seves opinions de polèmica política antirevolucionària extrets de Taine. Aquesta manca d'estudi concret de l'actuació històrica de la foule, serà dissimulada per Lebon sota una sèrie de conceptes que pertanyen a l'arsenal dels trastorns mentals individuals, el que es prou contradictori amb la seva tesi de que l'individu és anul·lat en el sí de la multitud.

Lefebvre troba una altra contradicció en Lebon que pretén formar part de l'escola realista i desprendre les seves afirmacions del darwinisme social i del naturalisme. Segons Lefebvre, per a Lebon la multitud es un conjunt (...) *d'atrouppements inconscients suggestionés par des meneurs plus ou moins sincères, et donc n'ont pas des causes, sinon les ouvrages des "philosophes" qui ont suggestionné es meneurs eux-mêmes(...)*.²⁸⁶ Llavors Lebon, que pretén ser realista, àdhuc naturalista queda reduït per la seva pròpia obra a l'àmbit més estricte de l'idealisme.

Després de desfer-se tant magistralment de Lebon, Lefebvre traça el seu model explicatiu dels comportaments de la multitud. Un model que, essent necessàriament abstracte, com a bon model explicatiu, es basa amb nombrosos casos concrets investigats i analitzats per l'historiador. Un model que cerca definir les categories i conceptes utilitzats amb rigor i coherència per a que puguin ser utilitzats correctament, lluny de les amalgames i dels quadres impressionistes a la manera de Taine i Lebon.

Comença per distingir la gentada (foule²⁸⁷) respecte de la reunió o aplegament organitzat de persones amb un objectiu ben determinat (rassemblement²⁸⁸). Fins aquí he

²⁸⁵ LEFEBVRE, Georges; "Foules historiques, les foules révolutionnaires" *Études sur la Révolution française*. Paris, 1963. Presses Universitaires de France, p.74.

²⁸⁶ LEFEBVRE, Georges; "Foules historiques, les foules révolutionnaires" *Études sur la Révolution française*. Paris, 1963. Presses Universitaires de France, p.74.

²⁸⁷ Segons el diccionari de francès-català de l'Enciclopèdia Catalana, "foule" es pot traduir per "gentada, gernació/ patoll, patolla/ munió, pesta/ multitud, gent/ les persones en general/ la foule: la multitud/ en foule: loc adv a patolls, a dojo, en orri, a cabassos/ une foule de: loc adv una mà de, una munió de, un fotimer de. Jo he obtat per traduir en aquest treball sempre com a multitud, encara que aquesta opció té l'inconvenient de no recollir el matis existent en francès entre foule i multitud.

²⁸⁸ Segons el diccionari de francès-català de l'Enciclopèdia Catalana, *rassemblement* vol dir: reunió/ assemblea/ concentració, aplec/ aplegament. Com es pot veure, jo hi he afegit l'idea que aquest tipus

traduït sempre foule i multitude com a multitud per que cap dels autors estudiats m'ha semblat que fessin gaires distincions. Amb Lefebvre em arribat al moment del rigor conceptual, i ens caldrà traduir fent distincions conceptuais es per això que en aquest capítol traduiré foule per gentada, multitude per multitud i rassemblement per aplegament, que m'han semblat les traduccions més correctes al català del conceptes usats per Lefebvre.

La diferència entre gentada i aplegament podria ser il·lustrada, segons el nostre autor, amb els següents exemples:

a.- El 12 de juliol de 1789, el poble de Paris passejava pels entorns del Palais Royal gaudint del diumenge i del bon temps, quan es va difondre la notícia de que Necker havia estat cessat. Llavors, la novetat. (...) *a tout à coup a modifié son état d'esprit, crée un état de foule et préparé la mutation brusque de l'agrégat en un rassemblement révolutionnaire*²⁸⁹.

b.- La gentada de dones que s'agruparen el 5 d'octubre de 1789 davant els forns per a protestar per l'escassetat i pel preu del pa inicialment no tenien cap altre objectiu, però bruscament la gentada es va transformar en un aplegament: varen formar una columna de marxa que va anar a Versailles a cercar *le boulanger, la boulangère et le petit mitron* per a dur-los a Paris.

c.- El diumenge 26 de juliol, a Igé en el Mâconnais, els pagesos s'havien agrupat per a assistir a la missa. L'assemblea posterior es transformà en un aplegament revolucionari adreçat contra el castell. Això originà la revolta agrària en aquesta regió.

d.- Durant la *Grande Peur* les gentades se solien produir després de la notícia de l'arribada dels bandits, si se superava la por, es passava a organitzar la defensa, a vegades això es transformava en un aplegament revolucionari: és a dir, s'adreçava contra el castell o les possessions dels privilegiats.

En definitiva, i per al conjunt de la Revolució: (...) *on rencontre de semblables mutations brusques d'une foule en un rassemblement offensif, notamment dans les marchés ou aux portes des boulangeries, en temps de disette. Pour nôtre enquête, elles*

d'aplec s'han dotat d'un objectiu determinat, que crec que explica raonablement bé, la distinció lefebvrina entre foule, agregat més o menys casual o voluntaris i rassemblement.

²⁸⁹ Ob. cit. plana 74.

*sont beaucoup plus intéressants que la préparation d'une insurrection méthodiquement organisée*²⁹⁰. No podem menys que afegir que, setanta tres anys després, ens sembla que aquest objecte d'estudi, continua malgrat els grans avenços realitzats pels historiadors i la gran quantitat d'informació de la que, afortunadament ja disposem, restant encara obert a la recerca. La gran virtut de Lefebvre, que no serà mai prou lloada, és haver definit com a objecte d'estudi aquest moment de transformació de la gentada en aplegament. D'altra banda, el simple fet d'haver modificat el lèxic per a definir aquest moment representa ja un intent de dotar-lo d'una major dignitat, escapant de les connotacions pejoratives contingudes en el mot *foule*. Sense aquesta dignitat era lògic que la gentada no fora objecte seriós d'estudi, si no, simplement de pintura impressionista.

Lefebvre tracta d'anar més enllà d'una distinció formalista entre ambdós estadis. Per a ell, l'aplegament té la característica de produir-se amb l'objectiu de realitzar una actuació conjunta. Aquesta actuació conjunta pressuposa una relació "intermental" entre els individus que, per a ser possible, pressuposa l'existència d'uns trets mentals compartits; aquest trets mentals compartits poden ser definits com a mentalitat col·lectiva. La principal insuficiència de la història social feta fins al moment és, segons Lefebvre, haver-se quedat en la descripció dels aspectes socio-econòmics de les classes. Dels aspectes que ell considera "externs", i això és insuficient per a explicar els fenòmens històrics: (...) *il faut aussi qu'elle (la història social, jt) atteigne le contenu mentale de chacune d'elles (de les classes socials, jt): c'est ainsi qu'elle peut contribuer à expliquer l'histoire politique et, tout, particulièrement, l'action des rassemblements révolutionnaires*²⁹¹. Com a programa de recerca és, senzillament magistral.

L'assaig continua amb la descripció de les relacions entre la multitud i l'aplegament, tot agrupant aquestes relacions en tres aspectes diferenciats: primer, l'estudi de la gentada en estat pur, a la que denomina agregat, i de les formes en les quals aquests agregats semi-voluntaris muden en aplegaments; segon, l'estudi de la mentalitat col·lectiva revolucionària i, tercer, les accions específiques de l'agregat i de l'aplegament. Anem per parts, doncs.

En l'apartat en què estudia la gentada en tant que agregat, comença per desmuntar l'invent de Lebon en relació al contagi mental. En Lebon aquest concepte

²⁹⁰ LEFEBVRE, Georges; "Foules historiques, les foules révolutionnaires" *Études sur la Révolution française*. Paris, 1963. Presses Universitaires de France, p.75.

²⁹¹ LEFEBVRE, Georges; "Foules historiques, les foules révolutionnaires" *Études sur la Révolution française*. Paris, 1963. Presses Universitaires de France, p.75.

permet la més fàcil analogia entre la gentada i els estols d'ocell o de peixos o els ramats, i per tant, l'analogia entre la psicologia social i l'etiologia. Segons Lefebvre, Durkheim ja havia tingut ocasió de desmuntar el concepte de contagi mental demostrant que en Lebon és un concepte polisèmic amb, al menys tres significats diferents: el primer és l'anivellament d'idees per intercanvi mental; el segon és l'adopció d'una idea per raonament, per consideració d'utilitat, per simpatia o desig de conformisme o per por de pressió material o moral i, tercer, per contagi mental pròpiament dit, que és el contagi per moviment propi dels estols d'animals que es mouen conjuntament quan un d'ells percep un perill, per exemple. Els dos primers significats comporten operacions intel·lectuals i de raciocini, per tant no poden ser assimilats al contagi mental. En canvi el tercer sí que ho és i seria l'únic cas en què es produeix aquest tipus d'actuació de les gentades, més aproximat a la etiologia²⁹². Lefebvre afirma: (...) *le contagion par mouvement peut effectivement se manifester dans la foule, mais cette possibilité ne saurait être considérée comme le caractère essentiel de cette dernière*.²⁹³ De nou l'estudi de Lefebvre desmunta de cap a peus l'amalgama conceptual de Lebon, útil només per a la seva polèmica antirevolucionària, però buida totalment de fonament científic.

Seguim doncs amb l'anàlisi dels agregats semi-voluntaris que Lefebvre centra al món camperol, tot passant per alt el món urbà. Suposem que això es fa en funció de que el nostre autor dominava millor el món rural. En aquest cas distingeix entre agregats més o menys voluntaris com les cues del pa, la sembra, la sega del farratge, la collita dels cereals o la verema, en què tots els camperols d'un determinat indret s'ajuntaven per a fer el treballs en comú. Els grups de segadors que es llogaven als llauradors acomodats o bé l'espigolament en grup jugaven també aquest paper d'agregat més o menys obligat de les gents. D'altra banda, tenim els agregats voluntaris com els mercats, un dels lloc on sovint s'acudeix amb raons més recreatives o de socialització que pròpiament econòmiques; lloc també on se solien produir els intercanvis culturals camp-ciutat, així com de notícies; lloc també de rebomboris en què se socialitzaven els obrers de la ciutat amb els del camp. Una altre cas d'agregats voluntaris són les festes votives o "baladoires". Llegim Lefebvre: *on se rendd sans doute à la promenade et à la fête pour jouir de beau temps, pour regarder les étalages, pour écouter les baladins, non pas à proprement parler pour s'attrouper. Mais le plaisir de voir du monde compte*

²⁹² No he pogut comprovar aquest treball de Durkheim però es pot trobar a *Le suicide*.

²⁹³ Ob. cit., plana 76.

*aussi parmi les perspectives et toutes les autres seraient gâtées et peut-être même s'évanouiraient, si l'on craignait de se trouver seul.*²⁹⁴

Un cop es varen convocar els Estats Generals es produïren un altre tipus de reunions: les assemblees electorals de les parròquies per a escollir delegats així com per a redactar els Cahiers de Doléances. També en juny i juliol les assemblees convocades en nombroses ciutats i viles per redactar, aprovar i signar peticions al rei i a l'Assemblea Nacional, que significaren moments alts de politització.

Tot plegat permet veure com els agregats més o menys voluntaris es transformaven o podien transformar-se en aplegaments voluntaris amb objectius polítics generals. D'altra banda, l'individu que participa en un agregat d'aquest estil no és pas un individu sense mentalitat pròpia, per a dir-ho així, un individu amb el cervell disposat a ser escrit per l'agregat més o menys conjuntural en què participa. Pel contrari, l'individu hi participa amb la seva mentalitat pròpia, prèvia a la formació d'aquest agregat: (...) *dans les agregats ruraux que nous avons décrits, il n'y a pas de raison pour que les paysans perdissent complètement de vue les intérêts et les passions de la communauté villageoise. D'autre part, ces hommes participaient de la mentalité collective de groupes que ne s'exprimaient point par des institutions, celui des consommateurs, par exemple, en face des producteurs et des spéculateurs; il peut arriver que l'agrégat, bien loin d'affaiblir cette mentalité collective, la renforce au contraire: c'est la cas de l'agrégat du marché par exemple, et de la queue chez le boulanger. On pourrait même soutenir qu'au sein de l'agrégat, l'individu, échappant à la pression des petites groupes sociaux qui forment la cadre de sa vie quotidienne, devient beaucoup plus sensible aux idées et aux sentiments qui sont le propre des collectivités plus étendues dont il fait également partie.*²⁹⁵ Què lluny ens trobem de la foule leboniana, hereva directa de la “malícia simiesca del poble baix”!

D'aquests elements Lefebvre n'extreu unes primeres conclusions: la primera és que la “foule” en estat pur, diguem-ne “leboniana”, no existeix en estar formada per individus que formen part d'una societat i que participen en els agregats més o menys voluntaris amb la seva mentalitat prèvia. El que no exclou que puguin existir comportaments d'aquests agregats de l'estil dels agrupaments animals com pot ser el pànic. Els elements de mentalitat col·lectiva només estan relegats a un segon pla quan

²⁹⁴ LEFEBVRE, Georges; “Foules historiques, les foules révolutionnaires” *Études sur la Révolution française*. Paris, 1963. Presses Universitaires de France, p.78.

²⁹⁵ LEFEBVRE, Georges; “Foules historiques, les foules révolutionnaires” *Études sur la Révolution française*. Paris, 1963. Presses Universitaires de France, pp. 78 -79.

l'individu es troba dins d'un d'aquests agregats i no són anul·lats. Per tant poden retornar al primer pla quan algun esdeveniment així ho propiciï: *Le réveil subit de la conscience du groupe, provoqué par une émotion violente, donne à l'agrégat un caractère nouveau qu'on pourrait peut-être appeler: l'état de foule.*²⁹⁶ Aquesta expressió és difícil de traduir. Nosaltres ho farem com a *situació de multitud*. Si no ho hem entès malament, seria per a Lefebvre l'equivalent a un aplegament revolucionari i necessita d'una mentalitat col·lectiva prèvia, que aflora en moments en què els agregats més o menys espontanis es veuen sotmesos a emocions col·lectives fortes com poden ser les d'una festa votiva o, a un altre nivell, la cua davant d'un forner en temps de carestia. I aquí la important conclusió de Lefebvre: (...) *il n'ya pas de rassemblement révolutionnaire ou, si l'on préfère employer les mot foule avec la signification imprécise que lui attribue les ens commun, qu'il n'y a pas de foule révolutionnaire, sans qu'une mentalité collective appropriée se soit constituée antérieurement.*²⁹⁷

Això ens porta doncs al segon punt, que és la descripció dels trets essencials de la mentalitat revolucionària col·lectiva. En primer lloc, Lefebvre ens mostra que la mentalitat revolucionària de 1789 és lluny de ser homogènia: els pagesos pateixen el feudalisme de forma més forta que els habitants de les ciutats, la carestia de les subsistències, tendeix augmentar l'irritació contra els privilegiats i els agents del rei i a dividir el Tercer Estat entre pobres i rics.

Quins són els mecanismes de difusió de la mentalitat revolucionària? Sense menyspreuar el paper innegable de la propaganda impresa, Lefebvre privilegia el paper de la conversa cara a cara. La conversa espontània, sense intencions prèvies, que permet transmetre i socialitzar l'experiència social al llarg del temps: *Aussi ne faut-il pas croire que la mentalité collective révolutionnaire se constitue subitement à la veille de la révolution; sa germination remonte toujours fort loin; en 1789, elle repose sur les souvenirs du peuple, sur une tradition populaire très ancienne, dans la formation et la transmission dans laquelle les entretiens de la veillée ont sûrement joué un rôle essentiel. Cette tradition orale comporte déjà un nivellement et des processus d'abstraction. L'antagonisme du paysan et du seigneur est aussi vieux que le régime féodal et s'est manifesté, à travers l'histoire, par des Jacqueries sans nombre dont la*

²⁹⁶ Ob. cit., plana 79.

²⁹⁷ Ob. cit., plana 80.

*mémoire populaire a conservé sinon le récit précis et détaillé, du moins l'impression sentimentale*²⁹⁸.

Després de la conversa, la propaganda, a través de l'imprès, de la cançó o del discurs, pot intervenir en la formació de la mentalitat revolucionària. De fet l'imprès no jugà gairebé cap paper entre les capes populars fins la pròpia revolució, encara que sí que va influir de forma decisiva entre les capes mitjanes. Cal tenir en compte que la mentalitat col·lectiva sovint es forma també a partir de la pressió social del medi i de la tendència de molts individus a un cert conformisme social que es recolza en el sentiment d'irresponsabilitat i de serenor que procura aquest conformisme. Un altre aspecte a considerar és allò que Lefebvre anomena anivellament i que podríem interpretar com aquell procés intermental que consisteix en induir del conjunt i de la diversitat d'experiències col·lectives la representació arquetípica de l'adversari social, per exemple: la maldat intrínseca del senyor a partir de la suma de les maldats del feudalisme, que no sempre coincideixen amb la realitat concreta del senyor concret d'un determinat llogarret. O bé la representació elaborada de la classe oprimida: una representació de la pobresa creadora de la virtut i del pobre com virtuós per naturalesa. Un discurs que té una expressió culta en Rousseau i en el discurs per exemple robespierrista.

Altres dos aspectes de caràcter afectiu que van units a la mentalitat revolucionària són: l'esperança i la sospita. Aquesta darrera, dóna lloc a una actitud de vigilància, de sospita permanent del complot contrarevolucionari i de justificació de la repressió i el càstig de totes les actituds "aristocràtiques". L'element positiu i propositiu de la mentalitat revolucionària és l'esperança. Una esperança que porta a donar respostes valentes i decidides a situacions ben difícils, amb un gran esperit d'ofensiva, amb la idea de construir una societat nova, a la que per la seva perfecció és possible adorar: d'aquí el sorgiment dels cultes revolucionaris. O també l'esperit de sacrifici dels insurgents, dels voluntaris que "volen" a les fronteres a defensar la pàtria i la revolució, dels militants obscurs que dediquen el seu temps i la seva vida al bé comú i no pas al seu benefici particular.

Aquest caràcters afectius són els que asseguren la diferència entre l'agregat i l'aplegament revolucionari. Per exemple, en la festa revolucionària o en la gran jornada, la situació de multitud (l'état de foule, veure més amunt) ja hi és en acte, doncs implica

²⁹⁸ LEFEBVRE, Georges; "Foules historiques, les foules révolutionnaires" *Études sur la Révolution française*. Paris, 1963. Presses Universitaires de France, p.80.

la voluntat i la resolució de realitzar la nova societat. En canvi, per a que un agregat es transformi en Aplegament revolucionari, cal una intervenció exterior: (...) *au marché, al querelle d'un acheteur et d'un marchand; dans la queue, à la porte du boulanger, les invectives d'un audacieux; au village, la venue du dîmeur; pendant la peur, l'annonce que les brigands arrivent. Mais il en résultera toujours une volonté d'action, soit défensive, soit offensive*²⁹⁹.

Per acabar amb aquest apartat, Lefebvre assenyala que la capacitat creativa dels moviments revolucionaris va lligada a la l'extensió i la intensitat de les seves representacions col·lectives. Els nivells poden anar des de l'ampit estrictament local o individual, fins al nivell nacional: *Si, enfin, ils mettent en cause la pouvoir central lui-même, et se rendent compte que, pour mettre fin à la disette et à la cherté, les mesures législatives, la taxation, la réquisition, un monopole national des subsistances sont indispensables ((...)) leur rébellion pourra provoquer, comme en 1793, une réorganisation complète de l'économie nationale.*³⁰⁰

El darrer apartat fa referència les diferències entre els agregats i els aplegaments revolucionaris. D'una banda, tant l'agregat com l'aplegament exerceixen sobre els seus membres una acció específica consistent en què l'individu percebeix una força especial que es desprèn del nombre i que d'alguna manera elimina la voluntat individual. Si a això, com és en el cas dels aplegaments, s'hi afegeix una mentalitat col·lectiva prèvia, això tot plegat fa que tots els membres de l'aplegament sentin la necessitat de passar a l'ofensiva. Aquest sentiment pot actuar en els més emotius dels membres de manera que en els transcurso de l'acció poden aparèixer individus que juguen un paper destacat que ni havien jugat durant la preparació, la propaganda i la organització prèvies i que deixen de jugar qualsevol paper destacat quan s'acaba l'acció. Lefebvre s'atura un moment en la situació que es crea en el moment previ de l'ofensiva, quan l'espera de l'acció crea un clima especial : (...) *les individus exercent l'un sur l'autre une influence intermentale, et sans doute physiologique qui surexcite les nerfs et porte l'anxiété à son comble. En ce cas ils se précipitent vers l'action pour s'en délivrer: ils fuient en avant.*³⁰¹

Aquesta situació porta a demanar-se si el contagi mental per moviment, propi dels agregats animals, no pots ser trobat en els agregats humans que es proposen algun

²⁹⁹ LEFEBVRE, Georges; "Foules historiques, les foules révolutionnaires" *Études sur la Révolution française*. Paris, 1963. Presses Universitaires de France, p.85.

³⁰⁰ Ob. cit., plana 86.

³⁰¹ LEFEBVRE, Georges; "Foules historiques, les foules révolutionnaires" *Études sur la Révolution française*. Paris, 1963. Presses Universitaires de France, p.87.

objectiu concret. La resposta de Lefebvre és que sí que es possible trobar en determinades circumstàncies aquest fenomen. Però lluny de, com Lebon, transformar-lo en l'element central de l'explicació dels comportaments de la gentada i d'aquells que per altra banda no veuen en la multitud res més que la suma d'individus totalment autònoms, Lefebvre adopta una posició intermitja donat que tant una i com l'altre tesi li semblen haver oblidat el rol de la mentalitat col·lectiva: *On concédera bien volontiers a Lebon qu'elle tend à étouffer dans l'individu l'esprit critique qui est le propre de l'homme. Mais on ne lui accordera pas que cette mentalité se constitue par un processus purement mécanique en quelque sorte et sans l'intervention des opérations qui président à la constitution de toute mentalité individuelle. La mentalité collective et, par conséquent, la mentalité des "foules" révolutionnaires, ne constitue pas un retour à l'animalité*³⁰². Lefebvre, en 1934 s'ha emancipat totalment del pensament de Lebon i ha construït un model potent d'explicació dels comportaments de la multitud.

Capítol VII

Sans-culottes, multitud ... o el nom no fa la cosa.

En aquest capítol em proposo d'evidenciar els punts de partida comuns i les enomes divergències de tres tipus de treball històric sobre la multitud. Intentaré fer un

³⁰² Ob. cit., plana 88.

treball comparatiu entre les elaboracions de tres historiadors que podem dir que pertanyen a la mateixa generació i que varen treballar sobre un subjecte comú la multitud a finals del segle XVIII. El primer, Soboul, se centrà en la França revolucionària, amb incursions esporàdiques a la revolució de 1848. Un altre, George Rudé, britànic es preocupà del conjunt d'Europa entre 1750 i 1850, i estudià de forma pormenoritzada i comparativa les multituds en la revolució francesa, i més en general en la França del Segle XVIII i la multitud britànica de la mateixa època. Finalment, E.P. Thompson centrà la seva atenció en la multitud del segle XVIII i en el procés que donaria lloc a la creació de la classe obrera britànica en la primera meitat del segle XIX.

Tres historiadors quines diversitats metodològiques produïren enormes diferències en els resultats. Malgrat Rudé, s'esforçà en ocultar aquestes diferències i en donar una imatge més harmònica del treball d'aquesta generació, una lectura actual de les tres obres no pot menys que produir sorpresa: tres membres d'una mateixa generació, amb punts de partida i militàncies suposadament homogènies, amb temes similars, han produït obres tant divergents.

Es tracta de tres historiadors amb un punt de partida similar: el marxisme. Un marxisme força ortodox en el cas de Soboul³⁰³. Dues variants d'un marxisme crític en el cas de Rudé i d' E.P. Thompson. En el cas del darrer, el conjunt de la seva obra és una alternativa completa a les formes d'historiar del marxisme ortodox, incloent la crítica més dura que aquest mètode hagi pogut rebre des de postures no revisionistes: "Misèria de la Teoria".

Tres historiadors amb militàncies similars fins a 1956: tots tres militaren al partit comunista del seu país. Un d'ells s'hi mantingué fins al final dels seus dies en 1982: Soboul. Rudé deixà la militància al PC britànic quan hagué d'emigrar a Austràlia, però en cap cas abandonà els seus punts de vista. E.P. Thompson en va sortir del PC després dels aconteixements de l'any 1956. La qüestió de la militància no és, com ja anem veient al llarg d'aquesta història de les relacions de la multitud amb les historiadors, un element irrel·levant. En els tres casos l'assumpte tindrà conseqüències importants en la respectiva obra historiogràfica.

Naturalment aquest estudi comparatiu és una opció que no sol ser usual. Al mateix Rudé li agrada col·locar-se entre els "tres mosqueters" de Lefebvre: Soboul, Richard Cobb i ell mateix. Altres solen afegir a aquests tres mosqueters un quart (Kare

³⁰³ Sóc conscient de l'opinió d'alguns que creuen que Soboul era escassament marxista. No és aquesta la meua opinió, malgrat no tingui espai per a justificar-ho en aquest treball.

Tønneson) i fins i tot un cinquè (Walter Markov). Nosaltres no pretenem fer un estudi d'una generació completa, que, d'altra banda necessitaria uns quants noms més i, per descomptat molt més espai del que dispossem. El que pretenem, i el títol del capítol ja ens ha delatat, és fer un estudi comparatiu entre tres formes de fer història de la multitud.

L'historiador i el seu temps. Albert Soboul i el presentisme històric.

Soboul va sostindre la seva tesi a la Sorbonne el 29 de novembre de 1958, quan l'historiador tenia 44 anys., *Les sans-culottes parisiens en l'an II. Histoire politique et sociale des sections de Paris (2 juin 1793, 9 thermidor an II)*, fou editada per Clavreuil abans de ser sostinguda. El mateix any, i després de ser sostinguda, fou publicada de nou amb el títol *Les sans-culottes en l'an II. Mouvement populaire et Gouvernement révolutionnaire, 2 juin 1793- 9 thermidor an II*³⁰⁴. No he pogut comprovar si hi han diferències entre ambdues edicions i si el canvi de subtítol significa algun canvi d'orientació.

Claude Mazauric, en la seva biografia de Soboul³⁰⁵ extreu alguns del comentaris del *rapport de soutenance* que ens interessin. El jury estava compostat per Marcel Reinhard per a la tesi principal i Ernest Labrousse per a la tesi complementària, també per Georges Lefebvre, Calvet i Renouvin. La tesi complementària s'anomenava : *Les campagnes montpelliéraines à la fin de l'Ancien Régime. Propriété et cultures d'après les compoix*. El rapport de soutenance afirma que : « La thèse principale, bien qu'elle soit essentiellement une œuvre d'érudition, souvent minutieuse, apporte une explication de deux grands moments de la Révolution française en l'an II : Germinal et Thermidor. Grand dessein, dit M. Reinhard el l'ouvrage n'est inégal a tel dessein ; il fera époque dans l'historiographie révolutionnaire. L'effort de recherche malaisé en raison de la disparition de nombreuses sources, est remarquable, et les idées générales de l'auteur s'affirment avec netteté, sans esprit de système. Le rapporteur signale cependant que le candidat a ignoré l'existence de quelques documents conservés aux Archives des

³⁰⁴ En aquest comentari, uso el text d'aquesta segona edició, que vaig poder adquirir a través de Galaxidion, venedor de llibre antic per Internet. També posseeixo dues versions reduïdes i sense aparell crític: "Mouvement populaire et gouvernement révolutionnaire en l'an II. 1793-1794", Science/Flammarion, Paris, 1973 i "Les sans-culottes parisiens en l'an II", Éditions du Seuil, Paris, 1979 (reprint de l'edició de 1968). Cap de les dues edicions reduïdes, porta l'aparell crític.

³⁰⁵ MAZAURIC, Claude, *Soboul. Un historien en son temps*. Editions d'Albret, Aubenas d'Ardèche, 2003.

Affaires étrangères et aux Archives de la Guerre. Mais il ne veut pas s'attarder à des vetilles. C'est la structure sociale et mentale de la sans-culotterie parisienne qu'il place au centre de ses remarques : usages vestimentaires, vocabulaire et surtout tempérament des sectionnaires. Il conclut que le gouvernement ne pouvait évidemment pas, même s'il avait été enclin, accepter les revendications des sans-culottes. M. Lefebvre félicite le candidat d'avoir mené à bien un grand travail, dont Pierre Caron, il y a vingt-cinq années, a montré l'intérêt. Il estime lui aussi que l'ouvrage marquera une étape dans le progrès des recherches historiques. Il fait pourtant quelques réserves. L'interprétation que donne M. Soboul de la crise de Ventôse lui paraît un peu forcée : le gouvernement ne pouvait accepter de rompre, au profit des revendications des sans-culottes, l'unité du Tiers-État. D'autre part ne fallait-il pas souligner que les sans-culottes, s'ils détestaient l'aristocratie et les gros, méprisaient au fond le prolétariat ? Enfin, il aurait été utile, pour comprendre l'attitude du gouvernement, de constater son impuissance à maîtriser la crise de subsistances. Ce sont aussi quelques objections de détail que présente M. Calvet, non moins convaincu de la valeur exceptionnelle de l'ouvrage (...) En résumant ces débats, le président tient à souligner, parmi les mérites de l'ouvrage, la qualité de la construction : M. Soboul a 44 ans ; il n'a pas voulu aboutir plus vite parce-qu'il désirait apporter le fruit d'une réflexion prolongée. Et pourtant cette recherche approfondie laisse subsister des incertitudes; la plus significative concerne l'antagonisme des intérêts, au sein de la sans-culotterie, entre artisans et compagnons. En fait M. Soboul, faute de documents n'a pas pu tirer au clair la question du salaire réel, bien qu'il ait cru affirmer que le pouvoir d'achat s'était amenuisé. Mais ce qui frappe surtout le lecteur, c'est la médiocrité de la pensée politique et sociale des sectionnaires. À ce mouvement un chef a manqué, car Hébert n'en avait pas l'étoffe. A toutes ces objections, le candidat a répondu avec beaucoup de sûreté et de fermeté, sans jamais se dérober aux difficultés ; il a fait preuve, à plusieurs reprises d'un talent certain »³⁰⁶. La soutenance de la thèse dura sept heures et il est possible de trouver un résumé de ses positions défensives par Georges Lefebvre en un compte rendu que ce dernier publia en les Annales historiques de la Révolution Française³⁰⁷.

“Les sans-culottes parisiens en l'an II”, apparaît devant les yeux comme un monument d'érudition et comme une étape essentielle en la connaissance des classes populaires urbaines en révolution. Un cop déclarations, je dois dire que en xoca

³⁰⁶ MAZAURIC, ob. cit., longue note à peu près plane n° 1 de les pages 46 i 47,

³⁰⁷ AHRF, n° 156, 1959, pages 164- 173.

profondament el fet que el paradigma de revolució burgesa, impedeixi Soboul comprendre el moviment popular i col·locar-lo en el seu lloc en la història, malgrat el monumental treball erudit realitzat i, també, malgrat l'amor (ple de reticències i malentesos) del nostre historiador cap a el seu objecte d'estudi. Però com deia Louis Aragon “ Il n'y a pas d' amour heureux”. La tesi de Soboul doncs, malgrat el temps emprat en meditar sobre ella, m' apareix encara com un misteri.

La tesi està dividida en tres parts i una introducció. L'índex és el següent: “Introducció : Revolució burgesa i moviment popular. Primera part. Puixança i estabilització du moviment popular (juny 1793- pluviôse any II³⁰⁸). Segona part. La sans-culotterie parisienca. Tendències i organització. Tercera part. Aturada i declivi del moviment popular (ventôse- thermidor any II³⁰⁹)”. Tant la introducció com la primera i tercera parts, constitueixen les exposicions més madures, completes i matisades del paradigma RBRP llegides per mí. Dic això malgrat no haver localitzat cites directes de Kautsky. Aquest fet, d'altra banda, és natural donat el poc predicament que el teòric marxista tenia en ambients comunistes en l'època. La influència de la tesi kautskyana es produeix de forma indirecta, a través d'altres vies com pot ser la de Lefebvre, o bé pel propi clima intel·lectual del PC de l'època en relació a la Revolució francesa. Clima al que ens aproparem en un apartat posterior, però que cal tenir en compte des de el principi. Allò que sí podem afirmar és que el paradigma kautskià no li arribà a Soboul a través de Mathiez donada la discrepància d'aquest amb el model, així com pel fet que algunes de les tesis defensades per Soboul estan en oberta polèmica amb les posicions de Mathiez³¹⁰.

Comentaré breument la segona part titulada “La sans-culotterie parisienne. Tendances et organisation” que em sembla la millor part, tant pel tema com pel seu tractament. Està dividida en quatre capítols : “1.- Masses populaires et militants sans-culottes : mentalité et composition sociales. 2.- Les aspirations sociales de la sans-culotterie parisienne. 3.- Les tendances politiques de la sans-culotterie parisienne. 4.- La pratique politique populaire”. La simple lectura de l'índex, mostra al lector que ens trobem davant d'un estudi de mentalitat, que s'aparta de la simplificació “marxista” de la primera i tercera part.

³⁰⁸ Gener- febrer 1794.

³⁰⁹ Gener- febrer a juliol- agost 1794.

³¹⁰ Veure capítol anterior.

Els sans-culottes es defineixen per oposició³¹¹: pel vestit i pel comportament social. “Les sans-culottes ne supportent pas l’orgueil ni le mépris : ce sont là sentiments aristocratiques contraires à l’esprit de fraternité qui doit régner entre citoyens égaux, ils impliquent évidemment une position politique hostile à la démocratie telle que les sans-culottes la pratiquent dans leurs assemblées générales et leurs sociétés populaires. Aussi ces traits de caractère apparaissent fréquemment dans les rapports justificatifs des arrestations de suspects”³¹².

Els sans culottes suportaven malament el despreci dels burgesos: “Le marchand de peaux Bergeron, section des Lombards, ‘ lorsqu’il voyait les sans culottes faire leur devoir de citoyens, [...] disait qu’ils feraient mieux de faire leur ouvrage que de se mêler des affaires politiques’... L’avocat Truchon de la section des Gravilliers, dénoncé à plusieurs reprises par Jacques Roux dans son *Publiciste*, fut finalement arrêté le 9 prairial an II : le comité révolutionnaire lui reprocha d’avoir influencé les citoyens peu ‘clairvoyants’ et d’avoir affirmé ‘qu’il fallait pour les places des hommes éclairés et aisés et qu’ils aient du temps à perdre’. Antheaume, ci-devant abbé, instituteur des jeunes élèves de la Patrie, section Guillaume-Tell, est arrêté le 16 brumaire : on lui reproche ‘un orgueil et un pédagogisme insupportable et opposé à l’égalité et à la simplicité d’un bon républicain’ ”³¹³.

El sans-culotte té una consciència de classe limitada degut a que no s’oposa directament a la burgesia si no a una categoria social un mica més inconcreta, la aristocràcia : « L’aristocratie constitue à ce point l’ennemi essentiel des sans-culottes, qu’ils en arrivèrent à englober sous ce terme tous leurs adversaires, quand bien même ils n’appartenaient pas à la ci-devant noblesse, mais aux couches supérieures de l’ancien Tiers- Etat : ainsi se marque la place des sans-culottes dans la Révolution et se souligne l’autonomie de leur action »³¹⁴. Però el concepte d’aristocràcia cada cop s’amplia més fins a englobar l’ “aristocràcia burgesa”: “L’aristocratie est encore celui qui n’a pas fourni d’ouvrage aux ouvriers et aux journaliers, bien que le pouvant, et ‘ a un prix progressif relativement aux denrées’ ”³¹⁵. El 12 de maig de 1793 un orador popular de la secció de Mail ho defineix així: “...Les aristocrates, ce sont tous les riches, tous les gros marchands, tous les accapareurs, les saute-ruisseaux, les banquiers, les cours-tout (sic)

³¹¹ Soboul, obra citada, plana 406.

³¹² Soboul, obra citada, plana 409.

³¹³ Soboul, obra citada, plana 411.

³¹⁴ Soboul, obra citada, plana 412.

³¹⁵ Soboul, obra citada, plana 412.

de boutique, tous les gens de chicane et tous ceux qui ont quelque chose”³¹⁶. Però això no arriba a significar una oposició entre posseïdors i no posseïdors: “Opposition des possédants et des non possédants? On ne peut l’affirmer: parmi les sans-culottes, artisans et boutiquiers sont propriétaires. Opposition plutôt des tenants d’une certaine conception de la propriété tel qu’il a été proclamé en 1789. Opposition plus encore des tenants de la réglementation et de la taxation et des adeptes de la liberté économique; opposition des consommateurs et des producteurs”³¹⁷.

Un altre aspecte d’aquesta autodefinició dels sans-culottes per oposició seria l’oposició entre els termes *honnêtes-gens*, usat irònicament pels sans-culottes com a sinònim d’aristocràcia entesa en el sentit ampli esmentat més amunt i la *canaille*, emprat pels rics. En els documents de la repressió de l’any III, apareix l’oposició entre *honnêtes-gens* i *meneurs*, o també dels *hommes aux quarante-sous* referida al personal polític sans-culotte³¹⁸.

Però el paradigma traeix els fets. Soboul no veu consciència de classe en expressions com les següents: “ 5 mai 1793... la femme Saunier es arrêtée ‘ pour avoir crié hautement qu’il fallait recommencer la journée du 10 août et assassiner et égorger tous les riches’ ... 26 ventôse , Godefroy, marchand mercier, section Lombards, est arrêté: ... il possède à Vernon, dans l’ Eure une filature de coton ou travaillent 120 femmes, vieillards, enfants ...” o que la denúncia contra un antic comerciant de gases del Faubourg-du-Nord anomenat Santerre estigués basat entre d’altres coses en que ell s’havia: “ engraisé dans tous les temps des sueurs des gagne-déniers”³¹⁹. Soboul nomès hi reconeix una tendència profunda a aixecar-se contra els rics.

El paradigma obliga Soboul a analitzar les posicions dels robespierristes en favor dels obrers i dels camperols com a elements solsament tàctics per part d’una determinada fracció de la burgesia. Així, els robespierristes únicament encoratjaven aquesta oposició dels sans-culottes als rics. Naturalment, Soboul no pot ignorar que Lepeletier, que en el seu informe sobre la Instrucció pública, llegit per Robespierre davant la Convenció els 13 i 29 de juliol de 1793 afirma: “Ici est la révolution du pauvre”. Curiós que Soboul no assenyali que Robespierre en aquesta lectura mencioni a la classe dels “citoyens prolétaires”. Curiós que no mostri que aquest projecte de creació d’una Instrucció Pública contingui un projecte igualitari tant radical que avui seria

³¹⁶ Soboul, obra citada, plana 413.

³¹⁷ Ibid., plana 413.

³¹⁸ Ibid., plana 415.

³¹⁹ Ibid., planes 416 i 418.

caracteritzat com a comunista per a qualsevol que el llegeixi. El paradigma cega els seus ulls? Soboul només veu tàctica en l’afirmació de Saint-Just el 8 ventôse “Les malheureux sont les puissances de la terre; ils ont le droit de parler en maîtres aux gouvernements qui les négligent”. Si aquesta crida als “malheureux” fora simplement demagògica, segurament Saint Just regalaria les orelles del pobres amb elogis desmesurats, però no s’expressaria atorgant la sobirania als d’abaix. No els recordaria pas que en una democràcia ells haurien de ser els amos dels governs. Jo, amb Albert Mathiez no puc creure que aquestes referències, així com els decrets de ventôse, es puguin caracteritzar com elements d’una política simplement tàctica.

El paradigma doncs, incapacita al Albert Soboul de 1958, per a diferenciar adequadament els robespierristes de la resta dels jacobins i l’obliga a atribuir un plantejament simplement tàctic en la seva aliança amb els sans-culottes: “Sans vouloir préciser ici les conceptions sociales des Montagnards et des Jacobins et l’idée qu’ils se faisaient des rapports de classes, ni mettre en cause la sincérité des Robespieristes, il faut reconnaître qu’il y avait à une telle politique une nécessité tactique, parfois une arrière-pensée ambitieuse. La crise de la Révolution, du printemps à l’automne 1793, rendit nécessaire l’alliance populaire: les sans-culottes constituèrent la force qui permit à la fraction la plus consciente de la bourgeoisie d’écraser l’aristocratie et ses alliés. “Les dangers intérieurs, écrivait Robespierre sur son carnet pendant l’insurrection du 2 juin, viennent des bourgeois; pour vaincre les bourgeois, il faut rallier les peuple”. Certains représentants en mission se rendirent compte des nécessités et pratiquèrent résolument une politique sociale favorable aux classes populaires.

En Hébert hi podem trobar un esbós de teoria entorn de la relació entre masses populars i avantguarda, o bé de l’ organicitat de determinats intel·lectuals : “Le riche égoïste, le riche fainéant, le riche inutile: ces thèmes sont repris sous des formes diverses. Hébert illustre ainsi une idée diffuse dans le peuple; mais par son verve, il la renforce et contribue à donner aux sans-culotte une conscience plus nette des antagonismes de classes”³²⁰. Però no exagerem els sans-culottes no mostren mai, per a Soboul, una consciència ni una composició de classe clara: “Les sans-culottes englobent parmi les riches, aristocrates aussi bien que bourgeois; ils n’offrent eux-mêmes aucune unité sociale, groupant compagnons aussi bien qu’artisans et boutiquiers”. Anem comprovant com la filosofia de la historia sostinguda fermament

³²⁰ Ibid., plana 419.

per Soboul, condiciona rigidament les valoracions de l'historiador. Després de quatre planes de testimonis del naixement de la consciència de classe, Soboul redueix aquest fenomen a una oposició rics-pobres i conclou que: “ On ne saurait cependant généraliser cet état d'esprit: les classes populaires ne pouvaient prendre conscience nette de la suprématie sociale de la bourgeoisie qu'un fois l'aristocratie définitivement détruite”³²¹.

La única oposició clara en la mentalitat dels sans-culottes és la que oposa als consumidors amb els comerciants. En tant que figura social, els sans-culottes son gairebé reduïts a consumidors: “ Consommateurs urbains, les sans-culottes parisiens sont naturellement portés a s'opposer à ceux qui détiennent le commerce des denrées de première nécessité. Boutiquiers, ils s'en prennent aux grossistes. Artisans ou compagnons, plus rarement ouvriers au sens actuel du mot (actuel : any 58 del segle XX, jt.), ils demeurent essentiellement des petits producteurs indépendants en opposition avec les détenteurs du capital commercial. La crise économique et les luttes politiques renforcèrent cet antagonisme inhérent à la condition sociale des sans-culottes... La réaction l'emportant définitivement en l'an III, les marchands firent valoir contre les anciens terroristes les sévices qu'ils avaient subis. De simples propos constituèrent, en germinale prairial, des motifs suffisants d'arrestation. La crise des subsistances, en s'aggravant par la suppression du maximum, avait encore renforcé parmi les sans-culottes l'hostilité contre le commerce. Les dossiers de la répression antiterroriste offrent une ample moisson qui permet sur ce point de préciser la mentalité populaire: elle se nuance, les circonstances aidant, de la simple affirmation d'hostilité à la volonté arrêtée de destruction d'une catégorie sociale”³²². En el nostre capítol cinquè em donat alguns elements estadístics que matisen de forma important aquestes afirmacions de la tesi de Soboul.

Pasem ara a una valoració més global sobre la sociologia implícita en la tesi de Soboul. Quan el nostre historiador defineix el caràcter de classe del moviment popular sembla utilitzar un concepte estàtic, estructural, de classe: “Tout autant que par les antagonismes entre bourgeoisie et sans-culotterie, gouvernement révolutionnaire et mouvement populaire, le système de l'an II fut porté a la ruine per les contradictions propres à la sans-culotterie parisienne. Elle ne constituait pas une classe, ni le mouvement sectionnaire un parti de classe. Dans les rangs de la sans-culotterie se mêlaient artisans et boutiquiers, compagnons et journaliers, fondamentalement hostiles

³²¹ Ibid., plana 421.

³²² Ibid., plana 421 i 424.

à l'aristocratie, au monopoleur, à l'accapareur. Mais à l'intérieur même de cette coalition, l'opposition n'en était pas moins nette envers artisans et commerçants propriétaires de leurs moyens de production et vivant du profit, et compagnons et journaliers ne disposant que d'un salaire. L'application du maximum fit éclater la contradiction: il était exclu que les nécessités de l'action révolutionnaire fissent taire les intérêts. De recrutement hétérogène, les sans-culottes ne pouvaient se sentir une conscience de classe positive, quand bien même on ne puisse nier dans quelques-uns un certain sens de classe. Malgré quelques timides tentatives de coordination, il leur manqua toujours un instrument efficace d'action politique: un parti strictement discipliné et donc reposant sur un recrutement de classe comme sur une sévère épuration. Les conséquences en furent particulièrement sévères pour le mouvement populaire³²³.

Una lectura detinguda i avisada d'aquest text porta a afirmar que ens trobem davant d'un concepte estructural, objectivista i àdhuc economicista de la classe, que evidència un condicionament directe del treball de l'historiador per l'aire del temps i del país que li ha tocat viure: és a dir una forma de presentisme històric. Quan Soboul defineix la "classe per a sí" ("conscience de classe positive") lligant-la a la existència d'un "partit estrictament disciplinat i per tant recolzant-se tant en un reclutament de classe com en una depuració severa" qualsevol lector atent sap de què està parlant. Per a el Soboul de 1958, l'encarnació de la classe per a sí és el partit comunista. Sense el PC no hi pot haver "classe per a sí".

D'altra banda, el concepte de classe usat per Soboul, que era moneda corrent durant els anys cinquanta del segle passat, després de Rudé i E.P. Thompson, ens sembla massa estàtic: Soboul no percep la classe com a procés permanent de constitució o de desestructuració, que es desenvolupa a partir de la seva cultura moral i material, així com de l'experiència adquirida en la lluita de classes, sinó com quelcom estructural: quelcom que ocupa un determinat lloc en les relacions de producció: si produeixes plusvàlua, llavors ets classe obrera, si no, no.

També hi percebeixo una concepció massa homogènia de la classe. Una homogeneïtat que mai no ha existit. Les classes treballadores, el poble treballador, el proletariat, la multitud, etcètera... mai no han estat tant homogenis com volen els partidaris d'un cert marxisme de segona generació. Potser sigui en els anys cinquanta (

³²³ Soboul/Flammarion, pag. 488 i 489.

o un període més ample: des de els anys trenta fins els vuitanta del segle XX), a mb la producció fordista, quan ens hem acostat més a aquesta visió tant homogènia de la classe. Si fora cert això, ens trobaríem davant d'una nova forma de presentisme en l'obra soboulina: una visió de la classe obrera determinada per l'experiència de la classe obrera del fordisme. En aquest cas, l'ésser social crea la consciència... de l'historiador. Caldria comprovar si aquestes meves afirmacions son certes amb una relectura de la tesi de Soboul que pretengués esbrinar aquestes relacions entre l'historiador i el seu temps. Però la lectura que faig en aquest capítol cerca altres objectius.

Segons Soboul, allò que explicaria la paràlisi i àdhuc la divisió del moviment popular davant Thermidor i per tant la derrota dels jacobins robespierristes, seria d'una banda la creixent divisió entre un govern revolucionari amb una política econòmica burgesa i un moviment popular amb interessos de classe propis, la burocratització creixent del personal polític societari i el drama de germinal ("Le drame de germinal fut le prologue de thermidor"³²⁴).

Hi torno a veure noves formes de presentisme. Soboul sembla tenir present en les seves preocupacions i en les categories que utilitza, l'experiència soviètica i la degeneració burocràtica de la mateixa. Cal no oblidar que el XXè Congrés del PCUS, que tanta incidència tindria en la ment de qualsevol militant comunista, se celebrà dos anys abans de la publicació de la tesi i per tant, contemporàniament a la seva realització. No seria gens estrany que el procés de desestalinització influís de forma decisiva en les categories utilitzades i en les preocupacions de l'autor.

Aporto, en ajut d'aquesta idea el testimoni d'un altre historiador, amic íntim de Soboul, que no compartia alguna de las idees polítiques del nostre autor. Un historiador que sap bé de què parla perquè coneix la informació de primera mà, Maurice Agulhon, en un article publicat als AHRF amb motiu de la mort del nostre historiador escriu unes línies que matisen fortament el tema de les relacions de Soboul amb el seu partit i que matisen també la meua opinió sobre les relacions de Soboul amb el paradigma RBRP: "La conviction de l'ami et du témoin qui écrit ces lignes est que le communiste Albert Soboul n'a pas été un 'stalinien'. Dans les années cinquante, en cette décennie du stalinisme triomphant sur laquelle tant d'historiens et de publicistes se penchent aujourd'hui, Soboul s'est peu mis en avant, n'a rien écrit de scandaleux. Nous l'avons

³²⁴ Ibid. , pag. 341.

vu, en telle ou telle occasion, afficher, dans des journées où péroriaient des fantiques, l'allure et le mutisme d'une ostensible réprobation. Mieux je pourrais même attester avec quelques détails que le stalinisme régnant a plutôt mal apprécié sa thèse (.) a bien regardar, la sympathie de Soboul pour le mouvement des sans-culottes et son hostilité voilée contre la système robespierriste faisaient mieux que nuancer la vulgate stalinienne, et l'on pouvait y voir, la date aidant (195/9, une petite brise non conformiste qui venait de Khrouchtchev et du 2o congrès. Et l'on sait combien Thorez et les siens étaient vigilants contre tout ce qui pouvait préfigurer révisionnisme et communisme à l'italienne”³²⁵.

L'anàlisi de les classes de Soboul comparteix paradigma amb Daniel Guérin³²⁶. Ja sé que això pot resultar una mica escandalós per a ments acostumades a la simplificació: Soboul era del PC i Guérin anarco-trotsquista. Aquesta diferència no impedia a ambdós historiadors l'ús del mateix paradigma del marxisme de segona generació, això sí, cadascun d'ells des de la seva particular ortodoxia. També podem apreciar l'incidència de l'anàlisi avançat per Isaac Deutscher³²⁷ sobre els orígens de la burocratització soviètica, que Guérin devia conèixer bé i que no tinc proves de que fora conegut de Soboul.

Examinem ara quatre aspectes que justificarien aquests paral·lelismes entre Soboul i Guérin, i que emmarquen les meves diferències amb tots dos:

a.- Els reclutaments massius (*levée en masse*) varen delmar els millors quadres del moviment popular i varen elevar perillosament l'edat mitjana del personal de les seccions³²⁸. Això hauria incidit en l'esclerosi del moviment. Una tesi curiosament similar a la de Isaac Deutscher sobre el procés de burocratització de la revolució russa³²⁹.

b.- La professionalització (salarització) dels militants revolucionaris, notablement dels comissaris revolucionaris, inicialment elegits dins les seccions, després assalariats pel govern, i, finalment nomenats pel govern: “Il en résulte un recul du contrôle populaire sur l'appareil gouvernemental dont les tendances autoritaires se renforcèrent d'autant. Cette sclérose bureaucratique accéléra la ruine du mouvement

³²⁵ AGULHON, M. “L'historien des sans-culottes”, *Annales historiques de la Révolution Française*, n° 249, cinquante-quatrième année, juillet septembre 1982, pp.328.

³²⁶ Veure: GUÉRIN, Daniel, *La lucha de clases en el apogeo de la revolución francesa. 1793-1795*, Alianza Editorial, Madrid, 1974 y, *La revolución francesa y nosotros*, Colección Zimmerwald, Editorial Villamar, Madrid, 1977.

³²⁷ DEUTSCHER, Isaac, *Las raíces de la burocracia*, Cuadernos Anagrama, Barcelona 1970

³²⁸ Veure Soboul/Flammarion, pag. 489

³²⁹ DEUTSCHER, Isaac ob. cit. planes 30-31 i següents.

populaire”³³⁰. Un altre paral·lelisme amb l’anàlisi de Deustcher. La pregunta que resta és la següent: un procés de burocratització es produeix en menys d’un any? L’historiador, no ha forçat massa l’analogia?

c.- La “necessitat històrica” del drama de Thermidor: “Mais a remonter plus haut, c’est dans les contradictions du mouvement révolutionnaire que s’inscrivait la nécessité historique du 9 thermidor, comme dans les contradictions de la sans-culotterie elle-même”³³¹. Cal abordar aquest concepte de necessitat històrica. No és la història un llibre obert? A risc de treballar amb un contrafàctic, reflexionem sobre el següent: no és cert que sense la divisió entre el Comité de Salut Publique i el Comité de Sûreté Generale, o sense la divisió interna del Comité de Salut Publique (bàsicament entre Robespierre i Billaud) i sense la congelació de salaris, Thermidor hauria acabat d’una altra manera? El tema de la divisió dels revolucionaris entre ells pertany a la psicologia, al món de les relacions interpersonals, a la gelosia, l’afany de domini, etc. Depèn d’aquest aspectes, tant o més que de la representació mecànica d’interessos d’una classe o d’altra, per part de cada grup de revolucionaris. El tema del “maximum” de salaris per part de la Comune Robespierrista significa que els jacobins robespierristes eren “burgesos”, o simplement significa que els robespierristes no es varen poder imposar als sectors jacobins burgesos? Aquest tema també faria necessària una història particular del grup robespierrista, en la línia de Mathiez, que es rebutjada en diversos llocs de la tesi de Soboul. Recordem també que aquest és un dels temes que el rapport de soutenance de la tesis assenyala com un dels dèficits de la tesi de Soboul.

d.- “Tradition populaire, longtemps dite hébertiste, mais simplement sans-culotte. Tradition jacobine, avec ses nuances diverses, maratiste ou robespierriste. Cette double tradition s’imposa au XIXe siècle et imprima sa marque au mouvement révolutionnaire et à la Commune de 1871 elle-même. Non sans que la réalité n’ait été infléchie et déformée par les générations successives et sous le poids des expériences vécues. L’échec de 1848, paraît ici important par la révision qu’il entraîna des valeurs révolutionnaires jusque-la admises. Cependant si l’image de Quatre-vingt-treize se modifia au cours du XIXe siècle dans la conscience révolutionnaire, ce dont témoignent en particulier le discrédit de Robespierre et l’exaltation de Marat ou d’Hébert dans les années Soixante, il faut bien souligner la permanence de certains. La vision du jacobinisme a pu se nuancer et se transformer, les traits essentiels de sa pratique se

³³⁰ Veure Soboul/Flammarion, ibid.

³³¹ Veure Soboul/Flammarion, pag. 487.

retrouvent cependant dans cette ligne centraliste d'élitisme qui caractérisa aussi bien le néo-jacobinisme que le blanquisme. Tout autant, la tradition sans-culotte se maintint vivace pour s'affirmer finalement dans le néo-hébertisme et rejaillir dans le spontanéisme et le foisonnement libertaires qui marquèrent les quelques semaines de la Commune de 1871 (.) Double et lourd héritage légué par Quatre-vingt-treize à l'histoire. Mais cet héritage contradictoire n'est-il pas dans la nature même de toute révolution ?"³³².

Al marge de la bellesa literària d'aquest final de la tesi, que deixa obert el llibre de la història per la seva plana més interessant, cal obrir la discussió sobre la divisió entre robespierrisme i moviment popular. Aquesta caracterització comportaria identificar el robespierrisme amb el conjunt del govern revolucionari, cosa que sabem avui que no és certa. Tambè sembla discutible la sinonímia establerta per l'historiador entre herbertisme i moviment popular. Ja em assenyalat en el nostres segon capítol quin és l'origen històric de l'antirobespierrisme en Blanqui i com, a través de Tridon, el filo-hebertisme passa a la historiografia sigui marxista o anarquista. Ja em assenyalat com Mathiez, Gramsci, Luckács o Lenin caracteritzen el jacobinisme i el robespierrisme de forma ben diferent. Aquesta línia d'interpretació continuà essent minoritària durant molts anys, però a nosaltres ens sembla bastant més fructífera.

L'atribució del centralisme governamental al robespierrisme d'una banda i l'atribució a l'hebertisme de la representació de la democràcia popular del moviment revolucionari, ens semblen massa mecànics. És cert que la tensió entre el centralisme de l'acció de govern revolucionari i la democràcia directa del moviment popular (o obrer) presideixen tots els processos revolucionaris de l'època contemporània i que el relat de la revolució francesa és el relat - mare de tots els relats revolucionaris. En això, Soboul mostra l'alçada de la seva visió històrica. Però lluny de pensar que l'hebertisme era el l'embrió del futur partit proletari i el robespierrisme una de les formes polítiques de la burgesia muntanyesa, com afirma Soboul, la meua visió és més propera a la de Mathiez i se situa en l'idea que els robespierristes formaven un petit grup d'intel·lectuals que es pretenien orgànics dels moviments popular urbà i camperol, que partint de la filosofia del dret natural tractaren d'anar elaborant la seva teoria revolucionària de forma paral·lela a l'experiència del moviment popular. La definició de què és un intel·lectual orgànic la prenc de Gramsci i adverteixo d'entrada, encara que

³³² Veure Soboul/Flammarion, pags. 490 i 491.

sigui de forma peremptòria, no és quelcom mecànic, ni que ningú pugui decretar des de fora del moviment. L'intel·lectual extern es fa orgànic del moviment no per la seva voluntat, si no pel rol que realment desenvolupa en el moviment real de les coses, en les seves contradiccions reals, amb els seus encontres i desencontres. Es fa orgànic per la seva capacitat de, en moments determinats, poder expressar els trets essencials de la voluntat general en procés de constitució.

Per una visió històrica de l'obra de Soboul

Ara bé, no seria just quedar-se amb una visió de l'obra de Soboul que restés aturada en 1958. Entre 1939 en que podem datar el seu primer article publicat sobre la Revolució francesa, conjuntament amb Pierre Vilar³³³, fins al seu *Comprendre la Révolution* publicat un any abans de la seva mort en 1982 tenim 43 anys d'obra d'historiador que lògicament ha experimentat un evolució i una maduració.

Claude Mazauric ha resumit aquesta evolució en una entrevista que concedí precisament arrel de la publicació de la seva biografia. A la pregunta de qui era Albert Soboul, Mazauric respon: "Era tot un temperament. No era un home dogmàtic, ni trencador, ni vindicatiu. Però sí que era explosiu, apassionat, infinitament atent a fer evolucionar el seu pensament, molt obert a les problemàtiques noves, amb preocupació d'anar sempre a fons. Ell mateix havia evolucionat, en la representació de la Revolució francesa. Al principi era favorable a la tesi clàssica i corrent de la Revolució francesa com a model de la revolució burgesa democràtica. Després arribà a la idea, molt més feconda, de que hi havia una via específicament francesa, nacional, a la democràcia política i a la modernitat. Va defensar i va imposar, en la historiografia internacional, la idea de que en la nostra revolució, hi ha més una especificitat que un model que passa a tot arreu i vàlid per a tot arreu, particularment a Europa. És l'historiador que mostrà el màxim d'erudició sobre la Revolució i qui millor va mostrar el caràcter fluid i evolutiu d'una estructura social. La seva sociologia històrica està fonamentada tant sobre l'aspecte inestable i evolutiu com sobre allò estructural. Estudiant la sans-culotterie parisenca, totes aquelles capes que no son ni totalments proletàries, ni totalment patronals, demostra la seva inserció en un moment particular del desenvolupament de la

³³³ La révolution française vue à travers les expositions historiques. La Pensée, première année, Sciences humaines-Chronique du temps, n° 2 juillet- septembre 1939. Interessa que retinguem que soboul ingresà en el PC en aquest mateix any. Publicat a Claude Mazauric, Soboul. Un historien en son temps. Editions d'Albret, Aubenas d'Ardèche, 2003.

societat urbana i del capitalisme manufacturer i com aquest genera noves contradiccions que fan molt inestable aquesta estructura. No fa història social dogmàtica. En el domini de la història rural, es qui millor integrà les lluites camperoles en el moviment de la revolució i en les transformacions polítiques de la fi del segle XVIII i de principis del segle XIX. Allò que descriu des de el punt de vista de les estructures social podria retrovar-se en altres llocs, però mostra que una sociologia no és una reducció a un mode de producció sino també la integració d'herències mentals i culturals, intel·lectuals, ideològiques, de valors simbòlics, de pràctiques socials múltiples. Allò que és específic a la Revolució, és que el mode manufacturer se sostè per comportaments social que sorgeixen de la tradició francesa i de l'experiència única dels Cahiers de Doléances”³³⁴.

La cita és llarga, però serveix per a que puguem apreciar dues qüestions. La primera és que certament hi ha una evolució i una apertura en l'obra de Soboul. Nomès cal llegir l'obra posterior a la tesi. Nomès cal veure les preocupacions dels seus estudiants en les Mémoires de Maîtrise i les thèses que dirigeix que estan dipositades en l'Institut d'Histoire de la Révolution Française, a la Sorbonne. Nomès en els temes tractats i en la cronologia d'aquests treballs dirigits i crec que, en molts casos, suggerits per ell, podem veure una evolució real de les preocupacions de l'historiador, des de la sociologia i la demografia cap a l'estudi de les mentalitats, del procesos d'intervenció política i

La segona cosa a constatar és també que l'apreciació de Mazauric no deixa de ser una certa idealització d'aquesta evolució sobouliana. Fins on arriba la meva informació, que es redueix a les meves lectures, Soboul mai no renuncià a la seva caracterització del moviment popular urbà, ni al seu filo-hebertisme, ni a la seva caracterització del robespierrisme com a una de les expressions d'un jacobinisme valorat globalment com a burgès. El que si és cert és que Soboul no deixà mai d'afirmar que els sans culottes mantingueren una autonomia i adhuc severes contradiccions amb la burgesia. Pero cal recordar que aquestes contradiccions mai arribaren a ser, per a Soboul, contradiccions antagòniques, i que seguint la rígida filosofia de la història del marxisme de segona generació, per a Soboul, després del feudalisme sols podia venir el capitalisme i no una societat d'homes i dones lliures e iguals. Les resistències dels sans-culottes i les dels jacobins a l'ascens del capitalisme en el fons eren utòpiques, paseistes i per tant reaccionàries. Thermidor era segons aquesta visió ineludible. En algunes

³³⁴ Claude Mazauric, entrevista a l'Humanité, 2005.

versions extremes de la mateixa, era fins i tot progressista, en tant que permetia la victòria de la burgesia en la seva revolució i, per tant, preparaba la futura revolució socialista.

La militància i l'ofici d'historiador

Soboul tingué dues passions paral·leles i a cops, contradictòries. Mai no abandonà de cap les dues. Va entrar en el PC en un any en que aquesta no era una opció senzilla: 1939. Participà en la activament resistència, el que tampoc era una opció senzilla. S'enfrontà amb posicionaments estalinistes en uns anys en que això tampoc era senzill. Preferí el seu ofici d'historiador a el que hauria estat una carrera política fàcil, que om li oferí en diverses ocasions. No abandonà el PC mai, encara que existeixen testimonis de les opinions no coincidents amb aspectes de la direcció exercida per Georges Marchais. Un deixeble de Soboul ens ha explicat com el mestre rebé la seva marxa del PC, en la primavera de 1982. La persona en qüestió anuncià al mestre la seva partida en protesta per l'expulsió d' Etienne Balibar. El mestre tractà de persuadir a la nostra font, exposant-li la tesi que els problemes del partit calia resoldre'ls dins del partit. Quan no conseguí dissuadir-la li mostrà la seva comprensió i només li demanà que mai no esdevingués anticomunista. Segurament Soboul tenia en ment tants casos de conversió sobtada a posicions anticomunistes extremes a partir a cops, de posicionaments comunistes sectaris. Segurament el mestre tenia en ment casos com els de Furet, Kriegel o un que li afectava adhuc familiarment com el de Leroy Ladurie. La nostra font ha seguit sempre la recomanació del mestre.

Mès amunt hem citat l'article necrològic escrit per Maurice Agulhon per a Soboul. En el llibre de Mazauric es fa un breu relat dels problemes que tingué Soboul amb alguns dirigents del PC. Alguns dels elements apuntats diplomàticament en aquella nota els podem trobar en la biografia feta per Claude Mazauric Aporto, en ajut d'aquesta idea el testimoni d'un altre historiador, amic íntim de Soboul, que no compartia alguna de las idees polítiques del nostre autor. Un historiador que sap bé de què parla perquè coneix la informació de primera mà, Maurice Agulhon, en un article publicat als AHRF amb motiu de la mort del nostre historiador escriu unes línies que matisen fortament el tema de les relacions de Soboul amb el seu partit i que matisen també la meua opinió sobre les relacions de Soboul amb el paradigma RBRP: "La conviction de l'ami et du témoin qui écrit ces lignes est que le communiste Albert

Soboul n'a pas été un 'stalinien'. Dans les années cinquante, en cette décennie du stalinisme triomphant sur laquelle tant d'historiens et de publicistes se penchent aujourd'hui, Soboul s'est peu mis en avant, n'a rien écrit de scandaleux. Nous l'avons vu, en telle ou telle occasion, afficher, dans des journées où péroriaient des fantiques, l'allure et le mutisme d'une ostensible réprobation. Mieux je pourrais même attester avec quelques détails que le stalinisme régnant a plutôt mal apprécié sa thèse (.) a bien regardé, la sympathie de Soboul pour le mouvement des sans-culottes et son hostilité voilée contre la système robespierriste faisaient mieux que nuancer la vulgate stalinienne, et l'on pouvait y voir, la date aidant (195/9, une petite brise non conformiste qui venait de Khrouchtchev et du 20 congrès. Et l'on sait combien Thorez et les siens étaient vigilants contre tout ce qui pouvait préfigurer révisionnisme et communisme à l'italienne"³³⁵ : "Soboul était très réservé sur le mode de fonctionnement du Parti communiste, notamment dans son approche des problèmes de la science et de la vie intellectuelle ; il soutint de vraies polémiques avec Laurent Casanova puis avec Georges Cogniot, notamment au comité de rédaction de la revue *La Pensée* auquel il siégeait. Soutenant les biologistes français comme Marcel Pregnant qui rejetaient le « lyssenkisme », il refusa ouvertement le concept de « science prolétarienne » au nom d'une conception du savoir effectivement marquée de « positivisme » mais, dans le contexte, l'inspiration rationaliste et l'esprit de libre examen qu'une telle position supposait furent très remarqués (.) Un épisode tout aussi bien caractéristique de l'histoire personnelle et politique d'Albert Soboul que de l'histoire générale du parti communiste en France, illustre excellemment la complexité des rapports entre l'historien que fut Soboul et le parti auquel il ne cessa d'adhérer. François Hincker, après M.C. Lavabre, a raconté et analysé jusqu'au détail comment Albert Soboul avait vu la seconde édition de son manuel « La révolution française », parue en 1951 aux Éditions Sociales, « descendue en flammes en février 1952 par Jean Poperen dans les Cahiers du Communisme, la revue officielle du Comité Central du PCF. Soboul y était pris en quelque sorte « de gauche » comme un historien bourgeois ou social-démocrate : selon l'auteur de la critique, il aurait ainsi dans son manuel sous-estimé la réalité des rapports de classe et des luttes de classes dans le processus de la Révolution française, et surtout insuffisamment marqué la spécificité de la révolution bourgeoise, au regard de l'histoire universelle, ce qui ne pouvait que conduire qu'à relativiser l'importance

³³⁵ AGULHON, M. "L'historien des sans-culottes", *Annales historiques de la Révolution Française*, n° 249, cinquante-quatrième année, juillet septembre 1982, pp.328.

cruciale pour le mode contemporain de la révolution prolétarienne d'octobre 17 en Russie. L'assaut subi par Soboul parut d'autant surprenant que la première édition du manuel, parue en 1948 (laquelle n'était du point de vue d'orientation très jaurésienne fort différente de celle de 1951), avait été saluée avec beaucoup de chaleur par la critique communiste. Mais entre 1948 et 1952, sous la pression idéologique du parti communiste de l'Union Soviétique et du Bureau communiste international et dans le contexte du réarmement politique et idéologique de type jdanovo-stalinien caractéristique de cette phase de la « Guerre froide », les Cahiers du communisme furent contraints de manifester une allégeance sans faille à l'égard de la politique soviétique, en reprenant sans nuance la théorie absurde des « deux sciences », la « science bourgeoise » et la « science prolétarienne » : tout comme les travaux et les orientations théoriques de biologistes comme Marcel Prenant, le livre de Soboul fit les frais de cet alignement peu glorieux que frappa l'opinion communiste et progressiste, humilia l'historien et laissa des traces durables sur la qualité de ses rapports avec le PCF³³⁶».

En una altra llarga nota a peu de plana³³⁷, informa del desenvolupament dels aconeximents. 1950, quan Ducroux administrador de les Editions Sociales, sota la direcció política «plutôt bienveillant» de François Billoux, membre du bureau politique du PCF », proposa a Soboul la reedició de 'La révolution française (1789-1799)', primera edició de 1948. Soboul li respon de la següent manera : « mon cher Ducroux, je reçois ton mot a propos de la réimpression de ma Révolution française. Naturellement, j'aurais des corrections à y apporter. En particulier je pense que l'introduction est trop schématique, mécanique, et qu'il serait bon de la refaire. Pour le reste, il n'y a que de corrections de détail : dans 20 ans quand je serai plus fort en matière, je rédigerai le tout de manière totalement différente que je commence a entrevoir. .. ». Segueix Mazauric : « Le livre connut une nouvelle édition peu différente de ce qu'il était dans la première version. C'est cependant ce texte qui fit objet de la très sévère critique de Jean Poperen parue dans Les Cahiers du Communisme de février 1952 que j'évoquais à la page 39 du présent essai... Soboul ne se remit à la rédaction de

³³⁶ Claude Mazauric, ob. cit., planes 37 i 38. En nota a peu de plana Mazauric dona les referències sobre aquest affaire : On se reportera à Marie-Claire Lavabre, Le fil rouge. Sociologie de la mémoire communiste, Paris, Presses de la Fondation des sciences politiques, 1994 (pp. 55-60) et à François Hincker, « quand les Cahiers du communisme exécutaient Soboul ». Pour la Révolution française. Recueil d'études en hommage à Claude Mazauric, sous la direction de Christine Le Bozec et Eric Wauters, pub. De l'Université de Rouen/ PUF, 1997, (pp. 509-514).

³³⁷ Ob. cit., planes 44 i 45.

son « Manuel » qu'après 1959 ; la nouvelle version de 530 pages parut aux Éditions Sociales en 1962 sous le titre trop modeste de « Précis d'histoire de la Révolution française » ... Une nouvelle édition préparée par Soboul a ma demande, alors que j'étais Directeur des Éditions Sociales, mais inachevée avant la mort de l'auteur, parut en 1983 dans la collection « Terrains » des E. S. C'est cette édition qui est toujours disponible, régulièrement diffusée et constamment réimprimée depuis 1984 par l'éditeur Gallimard dans la collection de poche « Tel ».

Per a continuar matisant aquesta qüestió cal que expliqui que un altre deixeble de Soboul m'ha dit que l'historiador li havia explicat en els anys setanta, que ell havia tingut dos tribunals per a la seva tesi : el de la Sorbona i el del Partit. De la comissió d'historiadors comunistes que discutí la tesi de Soboul, segons aquesta font en formàven part tant François Furet com Annie Kreigel, tots dos en aquells moments, molt dogmàtics i estalinians i que també foren particularment durs amb en Soboul i que, després de sortir del PC adoptaren posicions fèrriment anticomunistes. Jo no he trobat pas rastres d'això ni en el llibre de Mazauric, ni tampoc en les memòries d'Annie Kriegel. Això però no desmenteix aquesta afirmació. Una afirmació que sols pot ser controlada amb un treball en els papers de Soboul, que algun dia m'agradaria fer.

La ruptura amb François Furet.

La biografia de Mazauric també ens informa d'un altre aspecte de la vida de Soboul que tindria conseqüències sobre el desenvolupament de la historiografia de la Revolució. La seva ruptura amb François Furet : « ... peu sensible aux avantages des nouvelles normes de carrière et de recrutement des chercheurs, Soboul avait trouvé excessif et l'avait dit assez publiquement, le raccourci de carrière que, selon lui, Fernand Braudel avait octroyé à Furet alors que les historiens de sa génération, pas moins brillants et méritants que lui, devaient d'abord faire « leurs preuves » (sic) enseignant longuement dans les établissements secondaires tout en préparant la rédaction de leur thèse. Le comble lui parut atteint quand François Furet et Denis Richet publièrent en 1965 et 1966 une luxueuse Histoire de la Révolution en deux volumes, un travail certes intelligent mais hâtif et dicté par des considérations idéologiques et commerciales plus que « fondé en érudition » (sic). Ce furent Jean Bruhat et Jean Dautry qui attirèrent son attention sur les approximations de cet ouvrage et, ensemble, avec Emile Tersen et autres historiens marxistes, ils décidèrent de consacrer a son étude

un séminaire ad hoc : historien encore débutant, je fus chargé par eux de présenter un rapport critique, détaillé et argumenté, sur les livres de Furet et Richet à la lecture desquels je consacrais plusieurs semaines. Je présentai ce rapport en introduction à une discussion que réunit beaucoup de monde dans une salle de la Maison des sociétés savantes à Paris en décembre 1966 ou janvier 1967. Avec l'accord de Godechot et Reinhard, c'est ce rapport introductif qui fut publié en chronique dans le numéro 189 (3-1967) des Annales Historiques de la Révolution française, avec toutes les conséquences que l'on sait, sous le titre « Une nouvelle conception de la Révolution Française » ; j'y montrai combien en matière de nouveauté tout était au contraire en pleine conformité avec le discours traditionnellement anti-révolutionnaire et anti-jacobin. Après 1968, Soboul agrava son cas, si j'ose dire, en préfaçant mon livre paru en 1970 (Sur la Révolution française...) qui contenait la reprise explicitement annotée et référencée de la chronique antérieure ! Appuyés par toute une partie de ce qui était alors la Sixième section de l'Ecole des Hautes études, Richet et Furet se déchaînèrent alors contre Soboul, multipliant les accusations calomnieuses et les médisances en profitant par exemple des légèretés de plume commises par Soboul dans la rédaction d'un livre très remarquable d'originalité qui reprenait sans une distance suffisante le contenu des cours oraux professés devant les étudiants de licence de Clermont Ferrand puis de la Sorbonne ! Cependant, chacun voyait bien, comme la perspicace Régine Robin, que derrière la querelle avec ses côtés déplaisants, s'esquissait une remise en cause fondamentale de l'historiographie républicaine de gauche, inscrite dans la filiation de Jaurès, Mathiez et Lefebvre dont Soboul – et non le « jeune » Mazauric de l'époque – incarnait alors la vivante tradition : ce que confirma à l'évidence l'article polémique de Furet « Le catéchisme révolutionnaire » (1972) repris ensuite dans Penser la Révolution française (1978) qui devint le bréviaire de ce que, si malencontreusement à mes yeux, Soboul a appelé « l'histoire révisionniste » et que j'aurais personnellement qualifiée plus simplement de « néo-libérale » ou « libérale-conservatrice »³³⁸.

De nou sóc conscient que la cita és llarga però la conservo sencera per que crec que aclara algunes coses. Soboul publicà en 1981 un volum titulat « Compendre la Révolution Française », amb un títol que és ben clar que anuncia un debat directe amb 'Penser la Révolution française' de Furet. El llibre és un recull d'articles i materials sobre diversos aspectes de la revolució, que tot i la seva diversitat manté una certa

³³⁸ Ob. cit., planes 51 i 52.

unitat. Entenc que el recull no obeí a la necessitat de donar resposta al llibre de Furet, però a més del títol, en l'interior del llibre hi podem trobar elements de debat amb les posicions de Furet.

George Rudé i la cerca dels rostres de la multitud.

Comencem aquí un acostament a una altra forma d'abordar la història social i d'afrontar-se amb la qüestió de la multitud. George Rudé (1910-1993) s'enorgulleix en molts dels seus pròlegs de ser deixeble de G. Lefebvre i de ser un dels seus “tres mosqueters”. De fet en diverses ocasions Rudé afirma que la paternitat el seu enfoc d’ “història des de baix” es deu a Lefebvre³³⁹. Crec que allò que dona una importància especial a Rudé és haver format part de l'escola dels historiadors marxistes anglesos quina nòmina essencial, a part d'ell, seria: Cristopher Hill, Maurice Dobb, Victor Kiernan, E.P. Thompson i Eric Hobsbawm, i al mateix temps proporcionar: “... un importante vínculo entre las dos tradiciones históricas de este siglo: la de los historiadores marxistas británicos y la de los historiadores sociales de la Revolución francesa”³⁴⁰.

Tant el marxisme com la militància de Rudé es diferencien obertament del tipus de marxisme i de militància que condicionaren tant Soboul. Quan al marxisme, les seves referències a Marx i Lenin, de quina obra no renegarà mai, venen complementades amb nombroses referències a un marxisme poc ortodox i, per a dir-ho en expressió ja encunyada, “occidental”, com Luckács o bé Gramsci³⁴¹. Si ens referim a la militància, cal tenir en compte que el grup d'historiadors del partit comunista britànic tenia entre els seus membres gent com el que hem mencionat més amunt, el conjunt de quina obra ha produït autèntics monuments de la historiografia del segle XX³⁴². Es pot aconseguir informació sobre la activitat d'aquest important grup d'historiadors tant en la biografia de Rudé de Harvey J. Kaye, com en el seu llibre sobre els historiadors marxistes

³³⁹ Per exemple, a “Marxismo e historia”, dins *El rostro de la Multitud*, Valencia, Biblioteca de Historia Social, 2001, p. 93 o, dins *Protesta popular y revolución en el siglo XVIII*. Barcelona, Ariel-Història nº 12, 1978, p. 11.

³⁴⁰ KAYE, H.J.: George Rudé, historiador social, dins de RUDÉ, G.: *El rostro de la multitud*, ob. cit.

³⁴¹ Veure el capítol “Ideología y conciencia de clase”, dins de: RUDE, G.: *Revolución popular y conciencia de clase*. Barcelona, Crítica, grupo editorial, 1981, pp. 15 a 31.

³⁴² Veure KAYE, Ob. cit, p. 20. I: *Los historiadores marxistas británicos*. Edición y presentación a cargo de Julián Casanova. Zaragoza, 1989. Prensas Universitarias Zaragoza

britànics³⁴³. Un element no exempt d'influència en l'obra del nostre historiador, fou que després d'entrar al PC britànnic en 1935 i abans de dedicar-se a l'estudi de la història, desenvolupà la seva militància com a sindicalista, el que, ben segur li proporcionà una experiència d'activitat social que d'altres historiadors formats exclusivament en l'acadèmia no tenen, així nombrosos elements de referència sobre el comportament real de la multitud. Aquesta constel·lació d'elements ajudaren a Rudé a produir una obra força original quins trets característics resumeixo de la següents manera:

- a.- Una visió rica i complexa de la revolució i del seu lloc en l'història.
- b.- Una visió global que inserta la revolució francesa dins del context europeu.
- c.- Una sociologia que es debat per a escapar de l'esquema rígida classe-en-sí vs. classe-per-a-sí.
- d.- Una valoració del robespierrisme que contrasta amb el filo-hebertisme d'altres historiadors marxistes de l'època³⁴⁴.

La tasca d'historiador de George Rudé no fou fàcil. La seva militància comunista i el clima de guerra freda no li permeteren accedir a una plaça de professor universitari fins a tenir cinquanta anys, en 1960 i no a la Gran Bretanya, si no a Austràlia. En els anys quaranta estudià història i va fer la seva tesi sobre la participació dels assalariats en els dos primers anys de la revolució, dirigit per Alfred Cobban. Es va sorprendre de que cap historiador, fins i tot Albert Mathiez, a qui havia llegit més que a Lefebvre durant els anys quaranta, hagués enfocat aquesta qüestió. Això el portà a ampliar els seus estudis al conjunt de la revolució, entre 1789 i 1795, incloent algun estudi en relació a la guerra de les farines de 1775. Hagué de realitzar les seves recerces durant els anys cinquanta del segle XX, al marge de l'acadèmia i en condicions econòmiques molt difícils. Tingué la sort que Georges Lefebvre l'acollís durant les seves estades a París i que, d'alguna manera, fora el seu mentor. Sempre restà agraït al mestre i mostrà aquest agraïment al llarg de les seves obres. Durant els anys cinquanta

³⁴³ KAYE, H.J.: George Rudé, historiador social, dins de RUDÉ, G.: El rostro de la multitud, ob. cit., pp. 20 i 21. Los historiadores marxistas británicos. Edición y presentación a cargo de Julián Casanova. Zaragoza, 1989. Prensas Universitarias Zaragoza.

va publicar diversos articles exposant el resultat de les seves recerques, que seran la base de diversos capítols de diverses obres³⁴⁵.

Alfred Cobban li suggerí que escrivís un llibre recopilant els seus treballs sobre el tema i d'aquesta proposta en va sorgir en 1959, la seva *The Crowd in the French Revolution*. L'historiador tenia 49 anys. Cal resaltar que el llibre no fou publicat en francès fins 23 anys després³⁴⁶. Convé anotar la filiació de la obra amb de la de Lefebvre. El prefaci escrit pel mestre, que comentaré més avall i les pròpies declaracions de l'autor així ho demostren³⁴⁷. Tambè sembla tenit interès la reacció d'historiadors com Briggs que. "... señaló que yo no había prestado suficiente atención al mecanismo de la insurrección, ni al aparato de la ley y el orden, ni a la 'psicología' del comportamiento de la multitud en general y de la violencia en particular". Per la seva part, Brinton "... de igual manera, me acusó de dejar de lado el elemento irracional en mi análisis de los motivos de protesta"³⁴⁸. Després del meu anàlisi crític de Le Bon i de Freud, així com del meu acord amb els criteris exposats per Lefebvre en el seu article de 1934, el lector podrà apreciar que per la meua part consideri que aquest és un dels mèrits principals de *La foule dans la Révolution française*.

Per la seva part diversos historiadors soviètics iniciaren un debat amb l'obra de Rudé, que segons aquest no arribà a cap conclusió clara: "Los críticos soviéticos sometieron el libro a un serio y concienzudo análisis; alabaron la originalidad del método seguido y el 'valor' de sus resultados, pero me reprocharon de forma severa que me dedicara a ciertas cuestiones: en particular, pensaban que yo no me había dado cuenta de que el trabajador del siglo XVIII estaba tan interesado en su salario como en el precio del pan de cada día; que había subestimado el papel que jugaron los

³⁴⁵ RUDÉ, G.: *La composition sociale des insurrections parisiennes de 1789 à 1791*, AHRF, 1952, p. 256; *Les émeutes des 25 et 26 février 1793*, AHRF, 1953, p. 33; *The outbreak of the French Revolution, Past and Present*, n° 8 (1955), p. 28-42; *The motives of popular insurrection in Paris during the French Revolution*, The Bulletin of the Institute of Historical Research, XXVI (1953), pp. 53-74. Els dos primers i l'últim d'aquest articles son mencionats per G. Lefebvre en el seu article *A propos des récents articles de George Rudé*, dins de AHRF, octobre-décembre de 1953, n° 4, p. 289-291, que figura com a primera part del prefaci de *La foule dans la révolution française*, pp. 7-9. Tots aquest articles menys el segon els podem trobar traduïts a RUDÉ, G.: *Protesta popular y revolución en el siglo XVIII*, Barcelona, 1978, Editorial Ariel Historia.

³⁴⁶ RUDÉ, G.: *La foule dans la révolution française*. Préface de Georges Lefebvre. François Maspero/textes 'appui. Paris, 1982. Première édition, London, 1959. Anotem que l'edició no és a les Editions Sociales o als Etudes Robespierristes, si no en la heterodoxa Maspero. No és l'únic cas en que una obra fonamental sobre la revolució escrita per un no francès no es editada o triga a editar-se a França : veure el cas ja citat d' Evgueni Tarlé, de Walter Markov, o de Kare Tonneseon. No volem establir cap conclusió, però que creiem convenient de prendre nota d'aquesta espècie de constant.

³⁴⁷ RUDÉ, G: El rostro de la multitud, Biblioteca de Historia social, amb introducció de Harvey Kaye, Valencia, 2001, pag. 105 i 106.

³⁴⁸ RUDÉ, G.: "El rostro cambiante de la multitud", dins de "El rostro de la multitud", ob.cit. p. 108.

trabajadores en *los motines de Reveillon* de abril de 1789; que había sobrestimado la influencia de las clases medias en el pensamiento político de los *sans-culottes*; y que había puesto demasiado énfasis en el que jugaron la tradición y el pensar ‘en lo anterior’ como fuerza que motivó los sucesos revolucionarios. La crítica dió pié a un foro de debate muy útil y, tres años más tarde, a que mis críticos soviéticos, Soboul y yo mismo aireásemos puntos de vista sobre estos y otros asuntos relacionados en la revista de Armando Saita *Critica Storica*. Por desgracia, después de este número el debate se desvaneció y no llegamos a ninguna conclusión”³⁴⁹. Crec que la contel·lació de problemes que el llibre de Rudé va obrir, hauria de contribuir que es torni a valorar la seva extraordinària importància.

En el prefaci a “La foule...”, G. Lefebvre planteja els objectius de l'autor: “... voici la question que Rudé se posait: dans quelles classes sociales se recrutèrent ceux qui participèrent aux mouvements populaires de l'époque? Les individus en rupture avec les liens sociaux? Les prolétaires sans formation technique que la manque d'embauche régulière et la misère inclinent au désordre et que des meneurs peuvent enrôler à bon compte? Les artisans, les compagnons de métier, les boutiquiers, les employés, conglomérat des chefs de petites entreprises et des salariés, pareillement exaspérés par la cherté des subsistances et la crise politiques? On aperçoit que l'hostilité ou la sympathie qu'ont éveillées les résultats de la Révolution conduisirent plus d'un historien à se prononcer dans un sens ou dans l'autre de manière que la décision a priori s'accordât avec leur interprétation des journées. Rudé ramena judicieusement la solution à une enquête érudite”³⁵⁰.

Lefebvre tot actuant de mentor de Rudé, en la presentació del llibre en els AHRF de 1959, porta l'aigua cap a el seu molí quan redueix el plantejament de Rudé sobre les motivacions de la multitud en la revolució a la lluita per les subsistències : “Sont hors de conteste quand on envisage les journées fameuses de la Révolution, les motifs politiques, la volonté d'abolir la structure hiérarchique de la société et les privilèges, d'instaurer l'égalité des droits, de juguler le complot aristocratique et finalement de renverser l'autorité monarchique qui s'en rendait complice. Mais l'émeute Réveillon et les troubles de la fin de l'hiver en 1793 sont d'un autre ordre, et c'est bien pourquoi la tradition les regarde comme étrangers à la marche de la Révolution; en février 1793, Robespierre lui-même protestait contre l'intérêt porté à de ‘chétives marchandises’,

³⁴⁹ RUDÉ, G.: “El rostro cambiante de la multitud”, dins de “El rostro de la multitud”, ob.cit. p. 109.

³⁵⁰ LEFEBVRE, Georg “Preface” a “La foule dans la révolution française”, Ob. Cit, p. 8.

alors que seul le salut de la Révolution aurait dû préoccuper les émeutiers. D'autre part, à l'origine des grandes journées politiques les soucis du ravitaillement quotidien jouèrent un rôle; le pain renchérisait à la veille de la moisson et parfois à l'automne si le battage tardait; faut-il oublier qu'à Paris, en 1789, la hausse atteignit l'apogée dans la première quinzaine de juillet et se ranima en septembre ; qu'en 1792 la crise des subsistances se révèle endémique; qu'en 1793 le maximum des grains fut imposé à la Convention, non pour assurer la défense révolutionnaire, mais pour mettre le prix du pain en harmonie avec les salaires, c'est-à-dire pour permettre aux travailleurs de vivre; qu'après thermidor les sans-culottes laissèrent pourchasser et proscrire les Jacobins et ne se soulevèrent en germinal et en prairial qu'exaspérés par la cherté et la disette? Rudé conclut donc que le mobile permanent de l'agitation populaire réside dans les conditions d'existence. Je l'en approuve, ayant écrit moi-même à propos des crises économiques de ce temps : « Les partis s'efforcèrent de les tourner à leurs fins, mais dans la genèse des journées populaires il y avait une part qui échappait à leur volonté ; en dessous des crises politiques, les crises économiques rythment le mouvement révolutionnaire et lui donnent le caractère mystérieux que les contemporains expliquaient par l'intrigue quand l'évènement tournait contre eux et que, plus tard, les romantiques regardèrent comme providentiel »³⁵¹. Si fora certa aquesta afirmació de Lefebvre sobre l'obra de Rudé, aquest hauria transformat els sans-culottes en una massa de l'espècie *homo oeconomicus* disposada a recolzar qualsevol que li omplís la panxa, o a retirar el seu recolzament o a ensorrar a aquells que ataquessin el seu nivell de vida. Els sans-culottes quedarien reduïts, doncs una massa clientelar i heterònoma similar als proletaris romans. Això queda encara mes palès quan Lefebvre afirma que aquest tipus d'explicació en dona: “une constante du comportement humain”³⁵².

Segons Lefebvre Rudé fa del tema de la subsistència l'element motor de la multitud revolucionària: “Nous en venons enfin à la thèse essentielle. Dans presque toutes les journées populaires, le 13 vendémiaire exclu par conséquent, le rôle de la cherté et de la pénurie est incontestablement, et parfois – en février 1792 et en février 1793- elles sont seules en cause; en germinal et en prairial en III, on ne peut nier leur prépondérance. Comme sous l'Ancien Régime, c'est donc la situation économique mettant en péril la subsistance qui pendant la Révolution est le mobile qui, en profondeur, met en mouvement les foules. Rudé rappelle, en conclusion, qu'il n'a nullement l'intention de

³⁵¹ Lefebvre, prefaci, pàg. 9.

³⁵² Ibid., loc. cit.

contester le facteur politique; il maintient néanmoins que le souci de la subsistance est un moteur essentiel”³⁵³. Si això fora realment així, la multitud de Rudé no hauria mai superat l'estadi econòmic-corporatiu, per a dir-ho amb expressió gramsciana i poques vegades hauria mostrat un pensament propi i autònom.

No tot, però, és economicisme en la presentació de Lefebvre. Podem apreciar com Lefebvre fa un important matís al paradigma de la Revolució burgesa amb recolzament popular: “ Rude pense ... qu’il convient d’envisager la Révolution non pas seulement d’en haut, mais aussi d’en bas, c’est a dire de scruter les vœux et le comportement particulier des classes populaires: si elles ont soutenu la bourgeoisie contre l’aristocratie, l’hostilité qu’elles ressentaient à l’égard de cette dernière ne fut pas l’unique mobile qui inspira leur action”³⁵⁴. Es a dir, per a Lefebvre l'evident hostilitat que les masses populars urbanes varen desenvolupar contra la creixent implantació del capitalisme, i contra la nova aristocràcia representada pels capitalistes també actúa en la revolució, encara que fora supeditada a la lluita comú contra l'aristocràcia. Remaquem en aquest paràgraf el planteig fonamental de fer història “des de baix”, orientació que marcarà per sempre l'obra de Rudé.

Cap a una anatomia de la multitud revolucionària.

La foule dans la Révolution française desborda en diversos moments el paradigma RBRP i l'economicisme indicat pel seu mestre, encara que sigui de forma tímida. Per la meua banda, crec que aquesta obra constitueix un pas essencial en la reivindicació de l'autonomia i de la dignitat de les masses tant en les grans *journées* revolucionàries de París en que l'element polític general jugà un paper essencial en la mobilització de la multitud, com en els moviments en que les reivindicacions pretenien resoldre el problema del dret a l'existència. Rudé, per a dir-ho ras i curt, deixà el tema en el llindar d'una concepció que permetria pensar la multitud com a subjecte. Potser Rudé no travessà aquest llindar però tè el mèrit indiscutible d'haver portat el tema fins aquí.

Remarquem ja d'entrada que encara que el títol de l'obra inclou el conjunt de la revolució, l'objecte d'estudi és el comportament del poble de París. Per a que el títol respongués totalment a allò que anuncia, hauria calgut un estudi comparatiu de les

³⁵³ Ibid., pàgs. 11 i 12.

³⁵⁴ Ibid., pàg. 10.

multituds de les grans ciutats: Lyó, Marseille, Bourdeaux..., així com un estudi comparatiu dels respectius comportaments de les multituds urbanes i rurals.

La primera part de l'obra fa un relat de les grans mobilitzacions populars mirat no des de les institucions o des de l'oposició política que aspira a accedir al poder, si no des de baix, des de la gent mateixa. Així podem veure la multitud en acció en els preludis de la revolució, en juliol de 1789, en la marxa a Versailles d'octubre de 1789, en la massacre del Champ de Mars (juliol 1791), en la caiguda de la monarquia (agost 1792), en el triomf de la Muntanya (juny de 1793), a Thermidor de l'any II, a Germinal i Prairial de l'any III i a Vendimiari de l'any IV. No puc entrar aquí, per raons d'espai, a fer el buidat d'aquells elements que m'interessen per a la meua recerca, encara que anuncio que en son bastants.

La segona part, intenta realitzar una anatomia de la multitud. Em sembla l'intent més ambiciós de comprendre la multitud urbana de Paris fet fins la data d'edició de l'obra (1959). Tambè em sembla que està fet en clara desconexió amb l'obra de Soboul, malgrat les permanents afirmacions de Rudé en el sentit que es tractava d'un treball complementari. Per a poder afirmar això caldria un estudi comparatiu entre la segona part de la tesi de Soboul i aquesta segona part del llibre de Rudé. Crec que les conclusions serien força estimulants³⁵⁵.

Els quatre apartats de la segona part de *The Crowd* són: primer, la composició de les multituds revolucionàries; segon, els seus mòbils; tercer, la gènesi de l'acció revolucionària i, quart, el paper la multitud en la història. Aquesta estructura de l'obra seguirà estant present en obres succesives de Rudé.

Rudé desmenteix, dades a la mà, la deformada visió donada per Taine i pel conjunt de la historiografia reaccionària. "Ce serait, en effet, une simplification grossière que de faire de ces foules une cohue amorphe et homogène des échelons inférieurs de la société parisienne, une force élémentaire toujours prête à jaillir au moindre signe de la part des chefs politiques, ou à réagir spontanément à la faim ou à quelque grief passager. C'est pourtant ce portrait-là qu'a trop souvent tracé d'elles le mémorialiste ou l'historien"³⁵⁶. Per a desmentir-ho, Rudé exposarà en primer lloc la composició real de la foule, i després els seus mòbils. En relació a la composició de la multitud en les diverses jornades:

³⁵⁵ El fet que en obres posteriors Rudé mostrés un major acord amb Soboul en relació a la figura social dels sans-culottes, denominació que sovintega més en aquestes obres posteriors, no implica que *La foule...*, camini pel mateix carril que Soboul.

³⁵⁶ RUDE, G.: *La foule dans la Révolution française*, ob. cit., p. 206.

Esdeveniment	Composició
Affaire Reveillon, abril 1789	“ Plus de cinquante sur quelque soixante-dix personnes tuées, blessées ou arrêtées à la suite de ces troubles, étaient des salariés de toute catégorie, proportion anormalement élevée...” p. 206.
Presa de la Bastilla 14 juliol 1789	“... le nombre des citoyens armés a pu atteindre un quart de million... Mais... les vrais assaillants de la Bastille.. ne furent qu’unes centaines. Sauf une poignée de marchands aisés et d’autres bourgeois, ce furent pour la plupart des artisans, boutiquiers et compagnons, représentant bon nombre de métiers, principalement ceux du bâtiment, du meuble et du luxe du faubourg Saint-Antoine et des quartiers avoisinants. Les ouvriers agricoles en chômage, dont la ruée sur la capitale est un des signes qui annonçait la Révolution, n’ont pas pris part à la prise de la Bastille; les salariés, en général, même les compagnons d’atelier, semblent avoir formé une minorité bien distincte.” P. 207
Incendis dels burots 11-14 de juliol, o incendi i pillatge de Saint-Lazare	“Parmi les quatre-vingts individus que le procureur général décréta de prise de corps, l’un est signalé comme porteur d’un ‘habit bleu et canne à pomme d’or’ un autre comme ‘monté sur un cheval blanc’. Mais ce sont là des cas exceptionnels. Le signalement des émeutiers le plus souvent par des témoins oculaires relève les habits grossiers des homes et des femmes du peuple, gens de métier, artisans et salariés, parmi lesquels, bien en évidence, des marchands de vin et de prétendus contrebandiers professionnels, mais aussi, et surtout, des ménagères ayant un emploi, des porteurs d’eau, des ouvriers en ba’timent, des tonneliers, ainsi que des chômeurs venus des ateliers de charité voisins. Au Monastère Saint-Lazare, également ... gens de petit

	métier, des manoeuvres avec ou sans emploi, des pauvres du quartier, plutôt que des artisans et compagnons.”, p. 207-208.
Marche sur Versailles 5 octobre 1789	“... ce furent les poissardes qui entraînèrent le mouvement pour le pain en septembre et octobre, qu’elles dominaient dans le premier contingent parti pour Versailles; ... outre la présence des petites marchandes, de poissonnières et d’ouvrières des marchés, celle de bourgeoises bien habillées (...) et d’autres femmes issues de différents groupes sociaux”, p. 208
Massacre del Champ de Mars, juliol 1791	“... sur quelque deux cent cinquante personnes arrêtées pour délit politique pendant l’été et l’automne, ou blessées ou tuées au cours de la manifestation même, un peu plus de la moitié était composée de salariés; les autres étaient des artisans indépendants, de boutiquiers ou des petits commerçants. Avec quelques rentiers, bourgeois, clercs et membres des professions libérales; plus environ douze femmes”, p. 209
Asalt a les Tuileries, 10 agost 1792.	“... ce furent encore une fois les sans-culottes des faubourgs et des marchés qui jouèrent le rôle principal: sur les 123 personnes dont la profession figure sur ces listes, la grande majorité snt des artisans, boutiquiers, compagnons et journaliers, les salariés constituant deux cinquièmes environ du total”, p. 210.
Taxacions populars de febrer de 1792 i de 1793.	“... magasins envahis par des cohortes de femmes, on signale tout particulièrement les blanchisseuses et les poissardes du faubourg Saint-Marcel... mais le nombre de femmes effectivement arrêtées une sur huit prisonniers, ne donne pas une idée juste de la part qu’elles prirent à ces episodes. Autre caractéristique à remarquer: le nombre relativement élevé de cuisinières et de domestiques; sur les salariés arrêtés (quelque trois cinquièmes de ceux qui figurent dans les archives), la

	majorité étaient en fait de domestiques, porteurs d'eau et d'autres ouvriers non qualifiés, plutôt que des compagnons des métiers traditionnels", p. 210
Prairial any III (maig 1795)	"... a côté d'une forte minorité de femmes, on voit bon nombre de maîtres d'atelier, d'artisans indépendants et de compagnons représentant une grande diversité de métiers.", p. 211.

El resum de tot plegat dona per a Rudé que en el conjunt de les grans jornades, excepte l'afaire Reveillon per les seves característiques d'enfrontament entre patrons i obrers, els elements que predominen els artesans, els petits botiguers i mestres de taller, en moltes ocasions acompanyats dels seus obrers, oficials i aprenents. Els oficis destacats pel seu ardor militant son: els manyans, els fusters, els ebenistes, els sabaters, els sastres, els paletes, els perruquers i els grabadors i, amb oficis menys especialitzats els aiguadors, els camàlics, els cuiners i criats. En canvi, els treballadors de les manufactures (textil, vidre, tabac, tapisseries i porcelana) van jugar un paper poc destacat.

Quant als motius, Rudé dedica nombroses planes a demostrar la falsedat de les afirmacions de Taine i de Mortimer-Ternaux en relació al paper del pagament de diners a la multitud per part d'agents obscurs i mai determinats del tot. En ajuda d'aquesta afirmació, porta nombrosos testimonis extrets dels arxius. En canvi, el motiu del pillatge si que està present en determinats moviments (affaire Reveillon i febrer de 1792-1793, pillatges de botigues d'aliments, el que parla dels motius profons del moviment; també hi hagué pillatge en l'asalt a Saint Lazare o a les barreres del burots en juliol de 1789) encara que sempre de forma minoritaria. En canvi, en les grans jornades revolucionàries no hi ha pillatge. Els casos registrats son comesos per gent que no pertanyen a les rengleres dels assaltants. En canvi, aquests, gent ben senzilla senten la necessitat d'impedir el pillatge i de fer respectar els bens de les Tuileries, per exemple.

Seguint amb el motius, cal remarcar que contràriament a allò afirmat pel paradigma RBRP, les recerques de Rudé el duen a afirmar que les multituds revolucionàries, lluny de ser instruments passius de la burgesia tenien els seus motius propis: "... les foules révolutionnaires furent loin d'être des instruments passifs. Au contraire, elles absorbèrent et reprirent à leur compte les mots d'ordre et les idées des groupes politiques qui, à la veille comme au cours de la Révolution, se disputaient le

pouvoir”³⁵⁷. Remarquem els conceptes “absorbir” i “reprendre” que tindran un llarg recorregut en la forma com Rudé concebeix les relacions entre el sentit comú o la ideologia inherent de les masses i la teoria revolucionària que sempre procedeix de l’exterior de les mateixes. Si bé durant les grans jornades (14 de juliol, 10 d’agost, maig-juny 93...) la multitud segueix els caps revolucionaris del moment i fa seves llurs propostes i programes, hi ha tota una sèrie de moviments en que la multitud és no sols la protagonista, si no que té les seves pròpies demandes: affaire Reveillon, assalt de les botigues en febrer 92 i 93, prairial any III. I la gent que participa en aquests moviments, és la que ha participat i a donat la carn de canó de les grans jornades. Rudé considera doncs, que la multitud té unes motivacions pròpies i que aquestes motivacions, coincidint amb el resum fet per Lefebvre en la Introducció, es resumeixen en. “... le besoin chez le menu peuple d’une provision abondante de pain à prix modique, ainsi que des mesures administratives nécessaires pour l’assurer... nous avons pu voir que cette préoccupation, étant en contradiction avec les idées relatives à la propriété et au commerce libre propres à tous les groupes bourgeois, menaçait à tout moment de compromettre l’alliance du menu peuple avec les éléments même les plus progressistes parmi les chefs politiques”³⁵⁸.

Però Rudé va més enllà de la visió economicista que dona Lefebvre en la introducció tot el capítol sobre les motivacions de la multitud en la revolució és un intent d’examinar en lo concret com es modula la intervenció política de la multitud amb llurs reivindicacions econòmiques i encara que es queda lluny d’arribar a les conclusions que investigadors posteriors arriben en quant a l’existència d’un pensament propi de la multitud, i respecte del paper dels robespierristes com intel·lectuals orgànics de la multitud, Rudé depassa àmpliament en aquest capítol, les limitacions del paradigma. Proposa el concepte de revolució popular com a fenomen autònom: “ ... le motif fondamental et le plus constant des foules révolutionnaires fut le besoin de pain abondant et peu cher. Ce facteur, plus que tout autre, est la source du dynamisme de la révolution populaire. A lui seul, il explique la continuité de l’effervescence sociale qui demeure une caractéristique si marquée de la capitale pendant ces années, matrice qui engendra les grandes journées politiques elles-mêmes. Il explique encore mieux les éclats sporadiques d’activité indépendante chez le menu peuple, qui dépassèrent ou allèrent à l’encontre des intérêts de ses alliés bourgeois,

³⁵⁷ Ob. cit., p. 222.

³⁵⁸ Ob. cit., p. 227.

prompts à flétrir ces explosions comme menées contre-révolutionnaires, tels les éclats de fureur aveugle chez les émeutiers de l'affaire Reveillon, ou les efforts plus constructifs de la part des Parisiens pour imposer la taxation populaire lors des émeutes des denrées en 1792-1793. Mais, sans l'empreinte des idées politiques émanant, pour la plupart, des chefs bourgeois, ces mouvements auraient été singulièrement improductifs. Si les sans-culottes n'avaient pas su assimiler ces idées, ils n'auraient pas eu, sur le cours et sur l'issue de la Révolution cette influence importante qui fut effectivement la leur³⁵⁹. Els esforços de Rudé en 1959, per a alliberar-se de les limitacions del paradigma dominant són força importants, però insuficients: la multitud que en aquest capítol i en l'anterior veiem identificada als sans-culottes, no té pensament propi i necessita dels polítics burgesos per a formular les seves reivindicacions i propostes.

En capítol dedicat a l'estudi de la gènesi de l'acció revolucionària, Rudé desmenteix de nou, amb l'ajut de fets provats i d'un ingent treball d'arxiu, les generalitzacions de Taine i Le Bon, continuades en 1952 per J.L. Talmon³⁶⁰. El desmentit no es produeix per la via de la polèmica amb els textos d'aquest autors si no produint i fonamentant una interpretació diversa de la formació dels moviments revolucionaris. Rudé segueix aquí, de forma ben cenyida, l'esquema traçat per l'escrit de Lefebvre de 1934, "Foules historiques, les foules révolutionnaires" que em comentat en el nostre capítol 6. Segueix l'esquema aplicant-lo al conjunt de la revolució, mentre que Lefebvre com, em vist, els despenia dels anys inicials. Probablement, aquest capítol del llibre per sí sol justificaria la nostra afirmació sobre la importància de l'aportació de Rudé a l'estudi de la multitud en revolució i dels seus comportaments així com de les vies de formació de la seva mentalitat. El nostre historiador estudia els processos que permeten que les mobilitzacions populars pel país arribin a originar les grans multituds que participen en la revolució. Parteix d'un concepte que ens sembla clau en la formació de les mentalitats col·lectives com es l'experiència. És llàstima que el concepte experiència romanguí en el llibre encara en estat embrionari. Però allò important és que fora formulat de forma nítida ja en 1959, en el context d'un estudi com el que comentem.

³⁵⁹ Ob. cit., p. 235.

³⁶⁰ TALMON, J.L., *The origins of Totalitarian Democracy*, Londres, 1952. Un camí que hem intentat seguir en aquest treball i que transita des de els seus orígens en Burke i en l'abbé Barruel, passant per Taine, Le Bon i Cochin, fins a Talmon en 1952, Anna Arendt en i que té la seves darreres reedicions en Furet i en Ferenc Féher.

Rudé estudia en aquest capítol fenòmens com les vies de transmissió del pensament dels filòsofs cap a les masses, el grau d'alfabetització per part de les classes subalternes, la forma com els escrits i periòdics revolucionaris es difonien i arribaven a coneixement dels sectors populars, l'espontaneïtat present en els moviments populars de principis de la revolució i el procés de formació de quadres revolucionaris que va permetre l'enquadrament dels sans-culottes en la Guardia Nacional, així com la formació a partir de 1792-93 de societats populars, l'ascens dels propis sans-culottes en la vida política de les seccions, o quin paper juguen els caps de setmana en la formació dels moviments populars, així com el rol de l'agitació de carrer i dels llocs de reunió obligatòria com eren les cues del pa. D'altra banda, encara que els caps polítics continuïn, segons Rudé, essent burgesos, l'existència més o menys àmplia d'intermediaris entre els caps burgesos i les masses populars; es a dir el paper dels militants i fins a quin punt poden ser considerats aquest militants com a caps populars... Rudé obre en aquest capítol tota una constel·lació de preguntes i questions que de ser seguides amb un mínim de continuïtat permetrien aprofundir el coneixement dels mecanismes de politització elemental entre les capes populars en revolució i quines son les potencialitats existents en la multitud per a la construcció d'una autonomia pròpia. Lluny de tancar el tema, Rudé es desmarcà del paradigma dominant, encara que no totalment i obrí doncs un camp de recerca que d'altres han continuat i aprofundit, com veurem en el següent capítol. Un camp que resta obert.

M'aturo un moment en un tema que veiem tractat en Rudé d'una forma més creativa i menys reduccionista. Es tracta de relació entre la tradició i la revolució popular. Sovint la massa popular de finals del segle XVIII es posà en moviment contra les innovacions proposades pel capitalisme, que majoritàriament possaven en qüestió les seves ja de per sí precàries condicions d'existència. Per a defensar la seva forma de viure i el seu dret a l'existència, la multitud posà en actiu una defensa de les tradicions. Naturalment, es tracta de la seva versió particular de la tradició. La gramàtica del seu discurs defensiu es construeix d'acord amb la seva experiència i amb una determinada reinterpretació de la tradició. Si en aquest procés hi intervé un discurs revolucionari nou, elaborat fora de la multitud, però que permet proveir de nous arguments i que a més no sigui contradictori amb la versió particular de la tradició usada per la multitud, aquesta podrà acceptar el nou discurs i usar-lo en defensa dels seus drets. Si no, no. Estem lluny de la concepció reduccionista del paradigma RBRP, que veu la tradició com a quelcom utòpic, paseïsta, adhuc reaccionari. De la concepció que veu en el triomf

fe la burgesia, del capitalisme i del liberalisme un progrés necessari. Un paradigma que en les seves versions extremes, arribà a catalogar el 9 thermidor com acte progressista i el moviment popular i a la minoria robespierrista com a obstacles per a el progrés històric.

Una espècie de conclusió general del llibre la trovem en el capítol 4 de la segona part sota el títol *La “foule révolutionnaire” dans l’histoire*. Rudé hi defensa que la multitud no fou mai un instrument dòcil en mans de la burgesia. Aquest darrer capítol posa els bases per a el que serà el seu estudi comparatiu de l’actuació de la multitud des de finals del segle XVIII fins a 1848, a Londres i a Paris. Rudé hi anuncia la seva concepció del que serà la transició entre la multitud del segle XVIII i “... un nouveau type de foule révolutionnaire- que nous entendons ici dans le sens plus large. Ce foule de type nouveau se développa en Europe occidentale dans les premières décennies du XIX siècle. Elle avait des objectifs sociaux, des modes nouveaux d’expression; elle se développa rapidement partout où s’installa et progesa l’industrie capitaliste. Sans doute ce nouvelle type de foule se prête-t-il mieux à l’analyse que la foule de la Révolution française, ce qui a beaucoup facilité la tâche des historiens du mouvement syndicaliste et travailliste”³⁶¹. Aquest capítol serà el nucli embrionari del següent llibre de Rudé, *La multitud en la historia* publicat en 1964³⁶². També ens portarà a la comparació entre el seu mètode i el del tercer home d’aquest capítol: E.P. Thompson, que investigà el mateix període però exclusivament a Anglaterra.

La multitud en la historia.

Aquesta obra de Rudé tracta de comparar els comportaments de les multituds francesa i anglesa entre 1730 i 1850, període de transició entre allò que Rudé denomina societat preindustrial i societat industrial. Anotem el matís per que segurament té la seva importància: Rudé no parla tant de transició entre feudalisme i capitalisme si no que distingeix l’inici i el final del procés pel grau d’industrialització. El mateix Rudé ha valorat que el llibre no tingué la mateixa acollida entre els historiadors que el seu llibre anterior. I que potser decepinà més d’un. Nosaltres aquí no podem comentar el conjunt

³⁶¹ RUDÉ, G.: Ob. cit., p. 268.

³⁶² RUDÉ, G.: *La multitud en la historia. Los disturbios populares en Francia e Inglaterra, 1730-1848*. Madrid, Siglo XXI Editores, S.A. Primera edició en anglès, 1964.

del llibre, per raons d'espai i d'oportunitat però si que ens interessa reflexar les novetats que el llibre aporta respecte a la Revolució francesa respecte del seu llibre de 1959.

La primera precisió sobre el seu objecte d'estudi és que Rudé considera multitud solsament aquells agrupaments de persones que es poden caracteritzar com de contacte directe o “cara a cara”, no pas altres agrupaments socials com les nacions o les classes socials. D'altra banda, també precisa que el seu objecte d'interès se centra solsament en les multituds que els socílegs del moment denominaven “ turba agresiva” o “estallido hostil”, es a dir a “... actividades tales como huelgas, revueltas, rebeliones, insurrecciones o revoluciones”³⁶³, i no tant altres tipus de multituds com les festives, cerimonials o altres. El que pot ser que sigui una opció limitadora perquè la multitud revolucionària està composta per la mateixa gent que es reuneix amb caràcter no hostil en festes, celebracions, moments específics de vida quotidiana com puguin ser un mercat o d'altres. Delimitació però de l'objecte d'estudi útil per raons metodològiques.

Delimitació cronològica en el període de transició que també determina la pròpia tipologia de les activitats objecte de l'atenció de Rudé: la multitud estudiada tindria com a forma típica de protesta social “... la revuelta del hambre y no la huelga del futuro o el movimiento milenarista o la jacquerie campesina del pasado”. No sé doncs si les gran jacqueries de la revolució son objecte d'aquest estudi. Aquestes multituds: “Están inflamadas tanto por el recuerdo de derechos consuetudinarios o la nostalgia de pasadas utopías como por aflicciones actuales o esperanzas de progreso material y administran una ruda pero eficaz “justicia natural” rompiendo vidrios, destruyendo maquinarias, asaltando mercados, quemando efigies de sus enemigos del momento, incendiando parvas de heno y ‘echando abajo’ sus casas, granjas, cercos, molinos o tabernas, pero rara vez cobrándose alguna vida”³⁶⁴. De nou trovem el reconeixement del paper de la tradició en la mobilització popular i per primera vegada veiem apareixer el concepte de justícia natural que no sabem si es una traducció defectuosa de dret natural o no, però que veiem reduïda als instruments d'aquesta justícia i no tant als seus continguts morals o de costums, es a dir a la filosofia del dret natural.

Rudé s'oposa a la concepció de la multitud tainiana que en no tenir “... ideas o impulsos honorables propios, tiende a ser presentada como el instrumento ‘pasivo’ de agentes exteriores- ‘demagogos’ o ‘extranjeros’ – y como si estuviera impulsada por motivos de pillaje, lucro, robo de bebidas, lujuria o la mera necesidad de satisfacer

³⁶³ RUDE, G.: La multitud en la historia, ob.cit., pp. 11 i 12.

³⁶⁴ Ob.cit., p. 14.

ciertos escondidos instintos criminales”³⁶⁵. No està clar que estengui aquesta crítica de l’elitisme de Taine a la crítica d’altres elitismes. La crítica d’aquestes concepcions el du a veure amb força distància les posicions que defineixen la multitud pels seus comportaments irracionals, incloent en aquesta crítica no sols a Le Bon si no també a Freud i a Pareto. Reivindica doncs l’enfoc de l’estudi de la multitud no reduint-lo a un fenomen psicològic, si no enfocant-la com un fenomen social, dotat de motivacions racionals d’acord a unes determinades “creencies generalitzades” prèvies que posseeix a partir de la seva experiència social.

Un altra qüestió que planteja un enfoc des de baix és la tria de les fonts per a la recerca. Les memòries, correspondències, periodics, informes, expedients parlamentaris no podran informar-nos cabalment dels punts de vista de la multitud, contenint solsament els punts de vista del govern o de la oposició, diguem que el punt de vista de les institucions. Les fonts de l’historiador de la multitud, en no deixar els seus membres gaires rastres per escrit hauran de ser de tipus indirecte: “... la policía, la prisión, el hospital y los archivos judiciales; los papeles y Libros de Asientos del Ministerio del Interior y los expedientes del Fiscal de Tesoro; las listas de contribuyentes; padrones electorales; archivos notariales, inventarios; registros parroquiales de nacimientos, muertes y matrimonios, archivos de la asistencia pública; tablas de precios y salarios; censos; guías locales y listas de miembros de clubes; listas de propietarios, jurados, sacristanes y jueces de paz.”³⁶⁶. La multitud no sol considerar que la seva història mereixi ser explicada, no sè si això té que veure amb el fet que encara no es trobi en una situació de “classe per sí”, com ha dit Gramsci, però el cert és que això afecta greument les fonts que cal usar per a estudiar-la.

El llibre compara les revoltes agràries a França i Anglaterra durant el segle XVIII. Quant als moviments urbans, dedica un capítol general a les revoltes urbanes del segle XVIII i tres capítols a la revolució francesa (la revolta política, les revoltes de la fam i la disputa laboral). Pel que fa a Anglaterra dedica un capítol a les lluites laborals en el segle XVIII, un capítol al ludisme i un altre al capità Swing i a les filles de Rebeca. Finalment, hi ha dos capítols dedicats a la dècada dels anys 1840: la revolució francesa de 1848 i el cartisme. Com en la Multitud a la Revolució Francesa, el llibre compta amb una segona part dedicada a estudiar l’anatomia de la multitud preindustrial, molt similar al llibre de 1959: cares de la multitud (la seva composició), motius i creencies, la pauta

³⁶⁵ Ob.cit., p. 17.

³⁶⁶ Ob.cit., p. 21.

dels disturbis i la conducta de les multituds i, finalment, èxit i fracàs de la multitud. Diguem que el llibre no aporta gaires elements nous en relació a la multitud en la revolució francesa. La originalitat consisteix en posar en comparació ambdues multituds l'anglesa i la francesa, tot contemplant un període molt més llarg. Això permet començar a extreure conseqüències en relació als comportaments de la multitud, encara que Rudé adverteix que calen molts més estudis d'altres casos en d'altres zones geogràfiques per a poder considerar que sabem quelcom de cert sobre el comportament general de la multitud.

Finalment convé reflexar com el propi historiador resumeix l'enfoc del llibre setze anys després de la seva publicació: “En concreto, quería dar más peso que antes al lado irracional en la motivación humana, al fenómeno de la violencia en el comportamiento de la multitud, a las fuerzas de la ley y el orden, a la relación entre los líderes y sus seguidores en motines y revoluciones, a la supervivencia de formas arcaicas de pensar y actuar arrastradas desde una época precedente, al papel de la religión y de las fantasías milenarias como elementos constitutivos de los disturbios, a la coexistencia en los movimientos populares de conceptos ‘reaccionarios’ y ‘progresistas’, a las características especiales de los movimientos contrarrevolucionarios (o de ‘Trono y Altar’) y a la transformación de las ideas en su proceso de asimilación y adaptación”³⁶⁷. Un resum que dona una visió global del llibre i que ens informa de que Rudé el continuava considerant un llibre important setze anys després.

D'altra banda, Rudé reconeix que en *La multitud en la historia* no hi ha, al menys en la part que fa referència a França, nous materials respecte al seu llibre de 1959. Allò que caracteritza el nou llibre, a part de l'enfoc comparatiu entre la multitud parisina i la londinenca i l'atenció a una cronologia més àmplia, és haver recollit les crítiques que li varen semblar, més positives, haver rellegit i aprofundit en la crítica de Le Bon, haver incorporat elements provinents del llibre del sociòleg Neil Smelser *Teoría del comportamiento colectivo* i de les obres de Hobsbawm *Rebeldes Primitivos*³⁶⁸ i alguna cosa però poques de E.P. Thompson *La formación de la clase obrera en Inglaterra*³⁶⁹. Remarco que Rudé afirma que havia incorporat poques coses del llibre de Thompson perquè aquest va ser editat (1963) poc abans de que ell

³⁶⁷ RUDÉ, G.: *El rostro cambiante de la multitud* (1970), dins de *El rostro de la multitud*, ob.cit., p. 114.

³⁶⁹ THOMPSON, E.P.: *La formación de la clase obrera en Inglaterra, Barcelona Crítica*

finalitzès l'escriptura del seu llibre³⁷⁰. Cadascú pot valorar si es tracta d'una frase diplomàtica o bé simplement d'una realitat factual. Les relacions entre Rudé i Thompson ens interessen però no podem aturar-nos en elles. Solsament hem de fer constar que la concepció de Rudé sobre les idees "inherents" de la multitud no coincideix amb el concepte thompsonià de cultura peblea, segons el propi Rudé.

Sentit comú, idees inherents, consciència de classe.

En el camí cap a la consideració de l'autonomia de la multitud en la revolució francesa Rudé dona un nou pas endavant quan en el llibre "Revuelta popular i consciència de clase"³⁷¹, quan afirma que en el poble (sigui a pagès o a ciutat), existeix un pensament inherent que és, diguem-ho així, la base des de la que el poble pot assumir elements del que Rudé continua denominant cultura burgesa, que provenen des de fora. Aquestes idees inherents i tradicionals consistien per a el nostre historiador en: "... estas clases participaron en la revolución con ideas 'inherentes' y tradicionales de su propia cosecha: los campesinos, reclamando tierra y exigiendo que se respetase la integridad de sus comunidades rurales; los pobres de la ciudades, pidiendo que la distribución de pan se rigiera por un 'precio justo' ". Rudé continúa considerant, en bon leninista, que la multitud, per a poder formular una ideologia política més àmplia i jugar un paper mes destacat en l'espai públic havia de rebre la ideologia des de fora, en aquest cas des de la nova classe revolucionària dominant: la burgesia. I la seva pregunta és de quina manera arribaren a aconseguir aquest nou estadi³⁷².

La problemàtica que Rudé pretén estudiar no coincideix amb allò que Michel Vovelle i altres historiadors francesos anomenen *mentalitat* o *sensibilitat*, ni amb allò que E.P. Thompson anomena *cultura plebea*. El nostre historiador pretén "... demostrar de qué manera el elemento 'derivado' existente en la ideología popular se subrepuso al elemento 'inherente' que ya existía – o fue absorbido por éste – (...) He pensado que el mejor modo de seguir la aparición de una *prise de conscience* y una ideología revolucionaria populares era estudiando por turnos los diferentes modos de actividad

³⁷⁰ RUDÉ, G.: *El rostro cambiante de la multitud*, ob.cit. p. 114.

³⁷¹ RUDÉ, G.: *Revuelta popular y consciencia de clase*. Barcelona, Crítica, grupo editorial, 1981. Primera edició en anglès: 1980.

³⁷² RUDÉ, G.: *Revuelta popular y consciencia de clase*, ob.cit., p. 142. Notem de passada que en aquest paràgraf, Rudé cita a peu de plana, a Florence Gauthier i la seva *La voie paysanne dans la Révolution française; l'exemple de la Picardie*, Paris, 1977, com estudi que por permetre coneixer "... los puntos de vista y las exigencias de los campesinos en vísperas de la revolución".

popular y el pensamiento que los acompañaba durante los últimos quince años del Antiguo Régimen”³⁷³.

Comença registrant que en la “guerra de les farines” (1775), antecedent immediat de la confrontació popular amb les noves doctrines fisiocràtiques, es a dir liberal-capitalistes, les noves idees dels filosòfs no semblen haver jugat cap paper essencial entre les multituds insurrectes. Segueix registrant la idea que les vagues dels compagnons pel salari no tenen ningún significat important, en ser molt reduïdes i seguint el model Soboul, en ser els aprenents i compagnons seguidors i clients dels seus patrons, els mestres. La historiografia posterior s’ha encarregat de demostrar fins a quin punt aquesta posició de Soboul, menystè els conflictes a cops extremadament violents en l’interior del mon del taller i de la botiga artesanals.

Aquesta és, en el meu parer, una de les principals deficiències del model Rudé per a el comportament de les multituds en la revolució per que nomès es refereix a la realitat parisenca, sobre valorant les realitats dels dos faubourgs Saint-Antoine i Saint-Marcel, menystenint la realitat social de la pròpia ciutat, que tenia un predomini de la construcció i de les manufactures tèxtils de les seccions del centre i nord. Aquesta model noté en compte l’ofensiva de lluita i d’organització compagnonica dels anys 1790 i 1791, que obligaren a la burgesia a la promulgació de la Llei Le Chapelier, pers exemple. En el nostre capítol 5 em donat prous elements per a demostrar com n’és d’insuficient aquest tipus d’explicació de la realitat social parisenca. D’altra banda, Rudé nomès aporta un altre cas de mobilització obrera en ajut de la seva posició, com és el cas dels obrers de la seda de Lyò. Recull íntegrament la versió donada per Jaurès en la seva Histoire Socialiste, que hem comentat en el nostre capítol quatre. Jaurès, i per tant Rudé, malgrat coneixer la llarga tradició de lluita obrera de Lyon que es remonta al segle XVI, redueixen, fins menstenir greument el rol dels obres com a tals en la revolució.

Per al Rudé de 1980, en consonància amb la seva tesi mantinguda en *La foule dans la Révolution française* i en *La Multitud en la Historia*, l’única forma de conflicte a important sostingut per la multitud preindustrial és el conflicte per les subsistències. La resta de la narració de la Revolució que fa en el capítol tercer de la tercera part de *Reuelta popular y conciencia de clase*, segueix estretament l’esquema de Soboul sobre els sans-culottes. Amb el que sense voler-ho malogra les importants aportacions fetes en

³⁷³ RUDE, G.: *ob.cit.*, p. 144.

els dos capítols que dedica al obra a l'anàlisi del concepte de consciència de classe i al de la ideologia de la protesta popular.

Quines son les principals aportacions i passes endavant de Rudé en relació a aquest tema? Per distingir la ideologia popular respecte de la consciència de classe, Rudé afirma que: “Lo más frecuente es que sea una mezcla, una fusión de dos elementos, de los cuales solamente uno es privativo de las clases ‘populares’, mientras que el otro se sobreimpone mediante un proceso de transmisión y adopción desde fuera. De éstos el primero es lo que yo llamo el elemento tradicional ‘inherente’, una especie de leche ‘materna’ ideológica, basada en la experiencia directa, la tradición oral o la memoria colectiva en lugar de ser algo que se aprende escuchando sermones o discursos o leyendo libros. En esta fusión el segundo elemento es el cúmulo de ideas y creencias que ‘derivan’ o se toman prestadas de los demás, y que a menudo se presentan en forma de un sistema más estructurado de ideas políticas o religiosas, tales como los Derechos del Hombre, la Soberanía Popular, el Laissez-faire y el Sagrado Derecho de la Propiedad, el Nacionalismo, el Socialismo o las diversas versiones de la justificación por la Fé”³⁷⁴. D’aquí Rudé n’extreu un important principi metodològic en el sentit que no existeix una tabula rasa, enlloc de la ment popular que permet a la classe dominant adoctrinar a la seva voluntat les masses populars. Mentre existeix aquest pensament inherent a les classes tradicionals, bàsicament pageses, existeix una autonomia de pensament que permet actuar aquestes classes dominades amb una certa autonomia. Ara bé Rudé no està prou emancipat del principi segons el qual “la ideologia dominant és la de la classe dominant”, i continua considerant imprescindible que una forma de pensament superior i més articulat es sobreposi, o s’imposi sobre el “o les idees inherents”. De tota manera, Rudé introdueix un element dinàmic o si es vol històric en el model: les idees “derivades” que s’han imposat sobre les idees inherents de una determinada generació acaben transformant-se, amb el transcurs del temps en idees inherents. També introdueix el matís que les idees elaborades pels intel·lectuals, o per les institucions poden ser producte de la destilació de l’experiència social. “Así que no existe un movimiento de dirección única, sino una constante interacción entre las dos”³⁷⁵. En el moment, fa uns vint anys en que vaig llegir aquestes línies em va semblar il·luminador: em proporcionava un model explicatiu de les relacions entre ser social i consciència que cap altre model marxista en proporcionava, a part, es clar, de Gramsci. La meua lectura

³⁷⁴ RUDE, G.: *ob.cit.*, p. 34.

³⁷⁵ RUDE, G.: *ob.cit.*, p. 36.

actual per a fer aquest treball de recerca, em deixa el regust de que el model no explica de forma satisfactòria els fenòmens reals. Vint de lectures historiogràfiques, així com diverses experiències sindicals i polítiques alimenten aquesta insatisfacció.

Quin és el principal dubte que em planteja aquesta lectura actual? Doncs el que es després de la següent afirmació de Rudé: “Pero esta ideología ‘inherente’ ¿adónde puede llevar por sí sola a los que protestan? Puede empujarlos a la huelga, a protagonizar disturbios pidiendo alimentos o rebeliones campesinas (con o sin éxito); e incluso a tomar conciencia de la necesidad de un cambio radical (lo que los historiadores francesas llaman una *prise de conscience*), pero es evidente que no puede llevarlos a la revolución, ni siquiera en calidad de satélites de la burguesia”³⁷⁶. Crec que el millor desmentit d’aquesta afirmació és la pròpia revolució francesa i també, encara que no sigui el cas que discutim aquí, la russa. Obra de les multituds, les revolucions no haurien estat tals sense elles i el seu pensament ‘inherent’.

Ara bé, Rudé enriqueix en seu esquema afegint un tercer element necessari. Junt a les idees ‘inherents’ i a les idees ‘derivades’ afegeix com a necessària la coïntura. “Lo que pretendo decir es que hay que tener en cuenta tres factores en lugar de solamente dos: el elemento ‘inherente’ que, como hemos apuntado antes, era la base común; el elemento ‘derivado’ o externo, que sólo podía absorberse efectivamente si el terreno era preparado de antemano; y las circunstancias y experiencias que, en último término, determinaban la naturaleza de la mezcla final”³⁷⁷. Aquest model li permet explicar que sectors socials amb idees inherents similars com podien ser els sans-culottes de París, Marsella i Lyò defensessin posicions diverses, o bé que els pagesos de Bretanya no tant diferents als de altres zones fossin la base social de la Vendée.

Però el paradigma continuava en 1980 actuant com un frè en la consciència dels historiadors. La pregunta que el Rudé no s’acaba de posar, encara que queda ben a prop de fer-ho, és com és possible que el pensament tradicional de les classes subalternes, pensament que sempre ha gaudit d’una important autonomia respecte al pensament de les classes dominants, va poder coincidir, en la coïntura de la revolució, amb l’elaboració de pensadors i polítics com Mably, Rousseau, Marat o Robespierre³⁷⁸, i va portar aquestes classes populars a arribar gairebé a tocar el cel amb la punta dels dits. Els sans-culottes urbans de París tocaren el cel perquè durant un breu període de temps

³⁷⁶ RUDÉ, G.: *ob.cit.*, p. 41.

³⁷⁷ RUDÉ, G.: *ob.cit.*, pp. 45 i 46.

³⁷⁸ Que si bé no procedien ni eren membres de les capes baixes dels sectors populars, avui, alliberats del paradigma RBRP, ja no podem considerar precisament representants orgànics de la burgesia.

arribaren a exercir del poder en el marc de la ciutat i en la majoria de les seves seccions i els pagesos per que conqueriren una part molt considerable de les seves reivindicacions. Quant al comerç de grans i farines, la regulació del mateix (evidentment no en la forma del maximum) va durar a França fins que la normativa liberal de la Unió Europea ho feu impossible.

E.P. Thompson o la multitud per fi compresa

Arribem ara al tercer autor que volíem comentar en aquest capítol: Edward Palmer Thompson³⁷⁹ (1924-1993). Comencem el comentari dient que potser ell, sempre tant escèptic respecte als models explicatius i respecte a la validesa de les conquestes historiogràfiques per a copsar la realitat³⁸⁰, potser no estaria d'acord amb la contundència del títol d'aquest apartat. Per a nosaltres, en canvi, mentre no es desenvolupi un altre model explicatiu que superi el de Thompson, ens trovem davant l'obra que millor sembla haver comprès l'actuació de la multitud històricament actuant en el període que tractem.

Es tracta d'un autor que no va fer cap recerca sobre la revolució ni sobre la multitud franceses. Les seves referències al nostre objecte de recerca són, sempre, puntuals i al servei d'una comparació amb el cas anglès. Però la seva recerca sobre la multitud anglesa del segle XVIII, sobre allò que ell denominarà la seva economia moral, sobre les costums i la cultura populars i sobre la formació de la classe obrera a Anglaterra resulten claus per a qualsevol estudi sobre les lluites socials i sobre la formació de les classes, en aquest període. E.P. Thompson formà part del Grup d'Historiadors del Partit Comunista Britànic, fins que en va sortir a conseqüència dels aconteixements de 1956 i de la incapacitat mostrada pel partit per a fer un plantejament crític i autocrític respecte del l'estalinisme i de les seves conseqüències tant polítiques, com organitzatives, com teòriques. En la seva obra *Miseria de la teoria* (1978) sotmet el marxisme que he denominat de segona generació i la seva derivació principal, el marxisme-leninisme d'encuny estalinista, a una crítica ferotge i força ben articulada. En

³⁷⁹ Sovint faré servir l'abreviatura EPT.

³⁸⁰ *Un modelo es una metáfora del proceso histórico. Indica no sólo las partes significativas de ese proceso, sino la forma en que se interrelacionan y la forma en que cambian. En un sentido, la historia sigue siendo irreducible, queda todo lo que ocurrió. En otro sentido, la historia no se convierte en historia hasta que hay un modelo: en el momento en que se introduce la noción más elemental de causalidad, proceso, o establecimiento de pautas culturales, se asume algún tipo de modelo. A: Las peculiaridades de lo inglés y otros ensayos*, València, 2002. Biblioteca de Historia Social, p. 89.

aquesta crítica s'adreça bàsicament contra la que considera la versió darrera d'aquest marxisme que era la de Louis Althusser. L'obra inclou una crítica convincent de l'estructuralisme. En *Las peculiaridades de lo inglés* (1965) Thompson ja havia fet una crítica duríssima de la versió trotsquitzant del marxisme defensada per dos autors anglesos com Perry Anderson i Tom Nairn i de les seves conseqüències en el treball de l'historiador. De fet, la crítica a un i altre marxisme es refereix als aspectes que ambdues escoles mantenen en comú.

Quina justificació tè comentar en aquest treball l'obra d'un autor que mai no ha fet recerca sobre la revolució francesa? I a més per a què fer una comparació entre el treball historiogràfic d'aquest autor i el de dos altres autors que han dedicat a la revolució francesa parts essencials del seu treball? Un altre element que desaconsellaria dedicar un espai a E.P. Thompson en aquest treball és que la seva obra sobre la formació de la classe obrera no fou publicada en francès fins molt després de la seva publicació original³⁸¹ i per tant la seva influència sobre els historiadors francesos es pot dir que fou nul·la, al menys en temps real. Però tots aquests arguments ens aconsellen precisament deturar-nos en Thompson. Els silencis també parlen, o si es vol els buits conceptuals solen estar plens de significat.

Les raons de dedicar a Thompson un espai són, essencialment, quatre. La primera és que E. P. Thompson ens ha sumministrat el que, fins el moment és el model explicatiu més convincent respecte a l'anatomia, a les motivacions i a les lògiques de la multitud en el segle XVIII i principis del XIX. La segona, estretament lligada, a la primera és que Thompson ens ofereix un model de les classes socials i de la seva formació, així com de la relació entre ésser social i consciència, molt més dinàmica i explicativa que qualsevol de les diverses versions del paradigma RBRP. La tercera raó és que Thompson com a historiador, ha sabut utilitzar de forma magistral les aportacions de la antropologia cultural, de manera també fins ara insuperada. La quarta raó és que encara que de forma tardana, l'enfoc de Thompson sobre l'economia moral de la multitud ha connectat amb l'elaboració feta per la corrent historiogràfica animada per Guy-Robert Ikni i Florence Gauthier.

Naturalment, no oferirem aquí cap visió global de l'obra de Thompson. No és el lloc adient, ni tenim l'espai suficient per a fer-ho. Limitarem el nostre comentari de Thompson a quatre aspectes que ens sembla que tenen interès per a la nostra recerca:

primer, la seva filosofia no finalista de la història; según, les relacions entre ésser social i consciència social; tercer, la concepció sobre la classes i la seva constitució, i quart, l'economia moral de la multitud. Per a esbrinar aquests aspectes utilitzarem diverses obres i articles del nostre historiador: *La formació de la classe obrera a Anglaterra* (1963), *Les peculiaritats d'allò anglès* (1965), *L'economia moral de la multitud* (1971), *Algunes observacions sobre classe i "falsa consciència"* (1977) i la introducció a *Costums en comú* (1991).

Una filosofia no finalista de la història.

Sabem que el marxisme de segona generació i els seus hereus comparteixen la idea que la història avença sempre de forma progressiva i a través de diversos modes de producció (esclavisme, feudalisme, capitalisme) des del comunisme primitiu fins a el comunisme. En aquesta evolució ineluctable, els retrocesos ocasionals sols poden ser que transitoris. Les excepcions sols serveixen per a confirmar la regla, encara que el nombre d'excepcions sigui tant gran que arribi a ser la pròpia regla. Thompson s'aixecà contra aquesta concepció : ... *la historia no se puede comparar a un túnel por el que el expreso corre a la máxima velocidad hasta llevar su carga de pasajeros fuera, a las llanuras iluminadas por el sol. O, en el caso que lo pueda ser, una generación tras otra nacerá, vivirá en la oscuridad y morirá mientras el tren esté todavía dentro del túnel. Seguramente, a un historiador le debe interesar más de lo que los teólogos le permiten, la calidad de vida, los sufrimientos y las satisfacciones de aquellos que viven y mueren en un tiempo irredento... ¿ Pero debe, seguramente, cualquier visión madura de la historia (o de la actualidad contemporánea) combinar de algún modo valoraciones de los dos tipos: de los hombres como consumidores de su propia existencia mortal y como productores de futuro, de los hombres como individuos y como agentes históricos, de los hombres siendo y deviniendo?*³⁸² Aquesta pregunta es clau per que justament la filosofia de la història inherent a la versió reductiva del marxisme comporta una contradicció permanent: sovint allò que es considera progressiu es profundament inhumà. Per exemple l'imperialisme (concebut com a etapa ulterior, o sigui, última, del capitalisme), per exemple el capitalisme concebut com un progrès no sols respecte al

³⁸² *Las peculiaridades de lo inglés y otros ensayos*, op. cit. p. 104.

feudalisme, si no a formes de propietat comunitàries i mixtes pròpies de les societats tradicionals, que es consideren objectivament reaccionàries.

Aquesta filosofia de la història, ho hem vist en els capítols anteriors, ha torturat permanentment els historiadors marxistes. Pensem tant en Jaurès, com Lefebvre, Soboul o Rudé. Thompson, en nota a peu de plana, rebla el clau: *Esta pregunta plantea el problema de juicios ulteriores y contingentes (¿ con qué elementos juzgamos?¿se puede descubrir un punto de vista emergente “verdaderamente humano”?), que se revelan a veces en la confusión acerca de las fuerzas históricas que a los marxistas les parecen “objetivamente progresivas”, pero muy peligrosas subjetivamente, o viceversa. Así, según Anderson (Orígenes, p. 29) la “inmensa ‘carga’ racionalizadora de la Revolución se hizo detonar en ultramar” al acelerar el imperialismo mercantil, la economía esclavista del Caribe, etc. Otros marxistas han tenido dificultades a la hora de decidir si los llevellers, los sans-culottes y otro grupos sociales eran fuerzas “objetivamente” reaccionarias³⁸³*. La referència a la historiografia francesa és ben clara. Quant als llevellers crec que la referència de Thompson s'adreça més a Tom Nairn que a Cristopher Hill.

Determina l'ésser social la consciència?

No ens extendrem aquí en les relacions entre Thompson i el marxisme. En conformem amb l'afirmació de Dorothy Thompson, compiladora de la seva Obra Esencial: *Siempre reconoció la deuda que él y los historiadores profesionales en general tenían con Marx, si bien cada vez dudaba más en denominarse marxista. Prefería decir que escribía dentro de una tradición marxista³⁸⁴*. Considerem que aquesta afirmació resumeix el posicionament del nostre autor producte d'una llarga evolució.

Aquí ens volem només detenir durant breus paràgrafs sobre la forma en que Thompson entenia la relació entre l'ésser i la consciència social. El punt de partida no pot ser altre que la coneguda imatge de Marx en la Introducció de 1857 a la Contribució a la crítica de l'economia política: “L'ésser social crea la consciència social”³⁸⁵. Sovint aquesta sol ser la base de la interpretació economicista del marxisme (que afirma que

³⁸³ *Las peculiariades de lo inglés y otros ensayos*, op. cit. p. 105.

³⁸⁴ THOMPSON, E.P.: Obra esencial, Barcelona, 2002, Editorial Critica, p. 10.

³⁸⁵ MARX, K.: Contribución a la crítica de la Economía política, Madrid, 1970. Editorial Comunicación p.37..

l'economia determina la resta de les relacions socials) i de la desafortunada (sobretot pel seu mal ús fet pels marxistes, no tant pel propi Marx) metàfora marxiana de la base i la superestructura.

Thompson considera al respecte que: *La tradición ha heredado una dialéctica que es cierta, pero la metáfora mecánica concreta por medio de la cual aquella se ha expresado no es acertada. Esa metáfora cogida de la ingeniería de estructuras (parecida a la terminología de cajas y edificios que tanto les gusta a los sociólogos) es, en cualquier caso, inadecuada para describir el flujo del conflicto.* Afirmar que una metàfora més adequada seria, enlloc de la procedent de la mecànica d'estructures, una provinent del món vegetal, per exemple les idees arrelen en un determinat sòl més o menys ric, però reconeix també es tracta d'una metàfora insuficient donat que les idees tenen un paper més actiu que les plantes sobre el substrat en que arrelen. Considera doncs que: *... la dialéctica del cambio social no se puede fijar en ninguna metáfora que excluya los atributos humanos... Todas las metáforas que se nos ofrecen habitualmente, tienden a conducir el entendimiento hacia formas esquemáticas y lejanas a la interacción entre ser y conciencia...* Per a acabar concluint que: *... el modelo tiene una tendencia inherente al reduccionismo...*³⁸⁶.

Per a posar un exemple del que volem dir, Thompson es referirà a la que ell considera reduccionista descripció de la Revolució anglesa per part de Tom Nairn, afirma: *No comprenderemos la intensidad del conflicto, la tenacidad de los autoritarios ni la energía de los puritanos, a menos que comprendamos el tipo de gentes que eran y, de aquí, el contexto socioeconómico. Pero la mediación entre “interés” y “creencia” no se daba a través del “complejo de superestructuras” de Nairn, sino a través de las mismas gentes... Si queremos entender esta mediación, necesitamos, no una metáfora increíblemente incómoda e inapropiada, sino una psicología social sutil y sensible*³⁸⁷.

La idea que la economia, com a esfera de la realitat social separada condiciona la resta de les activitats social inclosa l'esfera del pensament li sembla reductiva al nostre historiador. Per a argumentar això, Thompson utilitza un argument extraordinàriament poderós per que prové de la realitat històrica. La propia separació de l'economia com a fenomen totalment a part de la resta de relacions socials sols és pròpia del capitalisme, en les societats tradicionals no ha existit pas. D'aquí en després que la metàfora base-sobreestructura, estaria condicionada pel propi moment històric en que ha estat

³⁸⁶ *Las peculiaridades de lo inglés y otros ensayos*, op. cit. p. 92.

³⁸⁷ *Las peculiaridades de lo inglés y otros ensayos*, op. cit. p. 94.

elaborada. A més els defensors més subtils d'aquesta posició es veuen obligats a inventar "autonomies relatives" o "determinacions en darrera instància" o "complexos de sobrestructures" que matisen i enriqueixen el model, però que sols serveixen per a justificar les nombrosíssimes excepcions. Per a Thompson les excepcions o fenòmens no explicats pel model són tant nombroses que, al final, invaliden el conjunt del model.

Per a EPT la determinació de la consciència per l'ésser social constitueix també una fórmula limitada a partir del fet que la consciència forma també part de l'ésser social. Només es pot acceptar aquest plantejament si fugim de la separació d'allò econòmic i recuperem una visió complexa del concepte de mode de producció: *¿En que sentido, entonces, podemos mantener aún que "el ser social determina la conciencia social"? ¿Y se puede decir con certeza que la determinación sigue siendo "en última instancia" económica? Si no podemos describir el ser social independientemente de los conceptos y normas que son esenciales para su existencia, para la reproducción de la vida y de los medios de vida, ¿cómo vamos a clasificar el ser y la conciencia en dos categorías distintas? Sólo podemos hacerlo si desechamos la noción de económico en su sentido restringido contemporáneo, y volvemos al concepto completo de modo de producción. El modo de producción, que es el objeto central del análisis de Marx, nos proporciona también las correspondientes relaciones de producción (que son también relaciones de dominio y subordinación) en las que los hombres y las mujeres nacen, o entran involuntariamente... Las relaciones de producción, en las sociedades modernas, encuentran su expresión en la formación y lucha (de vez en cuando en el equilibrio) de clases³⁸⁸*. Ens estem alliberant del corsé del paradigma RBRP del marxisme de segona generació, estem retornant a Marx i podem enfocar els problemes de la nostra recerca sense les limitacions i els fermalls imposats pels que tractaren de fer del marxisme un determinisme economicista. La lluita de classes recupera el seu lloc principal com a element motor de la dinàmica històrica. Però la proposició de col·locar la lluita de classes com a element dinamitzador també podria contenir derivacions reductives si no es basés en una visió complexa i dinàmica de les classes, de la seva formació i evolució. Examinem-la.

Lluita de classes sense classes?

³⁸⁸ *Las peculiaridades de lo inglés y otros ensayos*, op. cit. pp. 162 i 163.

La concepció thompsoniana de la classe social fuig doncs del reduccionisme economicista, així com del recompte positivista, i de la determinació de la classe pel seu lloc en les relacions de producció. En 1965, en polèmica amb el marxisme de Tom Nairn i de Perry Anderson, afirma: *En su presentación de la historia, extraordinariamente intelectualizada, la clase se reviste con una metáfora antropomórfica. La clases tienen atributos de identidad personal, con voluntad, objetivos conscientes y cualidades morales. Incluso cuando un conflicto abierto está inactivo se nos hace suponer que la clase tiene una identidad ideal intacta, que está profundamente dormida o tiene instintos y demás... Se supone que “ella” – la burguesía o la clase obrera- sigue teniendo la misma personalidad indivisa, aunque se encuentre en diferentes estadios de madurez, durante épocas enteras; y se olvida el hecho de que estamos hablando de gentes diversas, con tradiciones que cambian, que establecen relaciones cambiantes tanto entre ellas, como entre ellas y otros grupos sociales*³⁸⁹. Aquesta crítica la podia fer Thompson en 1965 amb tota la autoritat que li donava haver publicat en 1963 la seva *Formació de la classe obrera anglesa*, un estudi amplíssim del procés que porta des de la multitud del segle XVIII fins a la classe obrera anglesa de la primera meitat del segle XIX.

La seva definició de la classe (i no de les “clases treballadores” concepte quin pluralisme no defineix res segons EPT) s’ajusta a la realitat social empírica i no a conceptes teòrics que cal imposar a posteriori sobre la realitat per obligar-la a ajustar-se a ells: *Por clase entiendo un fenómeno histórico que unifica una serie de sucesos dispares y aparentemente desconectados en lo que se refiere tanto a la materia prima de la experiencia como a la consciencia. Y subrayo que se trata de un fenómeno histórico. No veo la clase como una “estructura”, ni siquiera como una “categoría”, sino como algo que tiene lugar de hecho (y se puede demostrar que ha ocurrido) en las relaciones humanas*³⁹⁰. Aquesta definició comporta una referència a la gent real en contextes socials reals. També es tracta d’una concepció relacional: no existeixen les classes aïllades si no les classes en relació, sigui de submissió una a l’altra, sigui de lluita entre elles: *Y la clase cobra existencia cuando algunos hombres de resultas de sus experiencias comunes(heredadas o compartidas) sienten y articulan la identidad de sus intereses a la vez comunes a ellos mismos y frente a otros hombres cuyos intereses son*

³⁸⁹ *Las peculiariades de lo inglés y otros ensayos, op. cit., p. 76.*

³⁹⁰ La formación dela clase obrera en Inglaterra, Barcelona, 1989. Traducción de Elena Grau, Crítica, , p.

*distintos de (y habitualmente opuestos a) los suyos. La experiencia de clase está ampliamente determinada por las relaciones de producción en que los hombres nacen o entran de manera involuntaria*³⁹¹.

Per a EPT, la consciència de classe és la forma en que els homes que formen una classe expressen les seves experiències, a través de valors, tradicions, idees i formes institucionals u organitzatives. No pot ser definida desde fora com la consciència ideal imaginada per intel·lectuals aliens a la classe. La consciència de classe no és allò que hauria de pensar la classe segons una determinada teoria, si no allò que pensa realment de sí mateixa en cada moment històric determinat. Tot plegat, sembla que Thompson en 1963 resol de forma més satisfactòria que en Soboul en 1958 o en Rudé en 1959 el problema de la comprensió del procés que du de la multitud del segle XVIII a la classe del segle XIX.

Les necessitats de la polèmica historiogràfica i adhuc política duen Thompson a afinar i precisar aquest model del que serien les classes. Així, en 1965, en *Las peculiaridades de lo inglés*, la definició de classe és matisada: *La clase es una formación social y cultural (que a menudo encuentra expresión institucional) que no se puede definir de forma abstracta, o aislada, sino sólo en términos de relación con otras clases; y, por último, sólo se puede definir en el medio temporal, a saber, acción y reacción, cambio y conflicto. Cuando hablamos de una clase pensamos en un conjunto de gente muy imprecisamente definido que comparte las mismas categorías de intereses, experiencias sociales, tradiciones y sistema de valores, que tiene una disposición a comportarse como una clase, a definirse en sus acciones y en su conciencia en relación a otros grupos de gente, en formas de clase. Pero la clase en ella misma no es una cosa, es un acontecimiento*³⁹². La classe doncs no pot ser definida com ho fa un determinat marxisme, infectat de positivisme sociològic, com un conjunt quantificable de gent que ocupen un determinat lloc en les relacions de producció. Aquest conjunt de gent amb un lloc social comú seria el que el marxisme economicista anomenaria “classe en sí”. Segons aquest mateix marxisme, quan aquesta classe en sí passa a dotar-se d’objectius i de consciència propis passaria a ser una classe “per a sí”. Aquesta consciència de classe definida teòricament des de l’exterior de la classe és quelcom que gairebé mai professa la classe realment existent i és per això que aquells qui fan aquesta definició tenen que introduir-la des de l’exterior. Mentre aquesta

³⁹¹ La formación de la clase obrera en Inglaterra, ob.cit. p. .

³⁹² *Las peculiaridades de lo inglés y otros ensayos*, op. cit. p. 102.

operació de fora a dins no obté cap èxit (que és la major part del temps per a la majoria de la classe), es diu que la classe o bé no té consciència o bé té una falsa consciència.

EPT, s'aixeca contra aquestes concepcions que perceb com una variant més de l'elitisme. En un article publicat en el número 36 de Quaderni Storici, de 1967, sota el títol de *Algunas observaciones sobre clase y "falsa conciencia"*, després de repetir i matisar la seva definició històrica i relacional de la classe, se centra en aquest tema de la consciència i de la falsa consciència de la classe que tant ha obsessionat els historiadors marxistes fent-los deformar les realitats que observaven quotidianament en els seus recerques. A partir de la seva crítica a la metàfora "base/ sobreestructura" EPT desmunta el concepte de falsa consciència i argumenta: *Esta analogia, aunque esté en la sombra, cuando es aplicada a las clases, nos presenta una clase - o una clase-en-sí"- a nivel de "base", que se traduce en conciencia de clase – o "clase-para-sí"- sí y cuando desemboca en el nivel de la supestructura. Si no desemboca en una dirección propia, hay que introducir el concepto de "falsa conciencia": la clase está ahí, pero mistificada, no se conoce a sí misma ni tampoco sus verdaderos intereses propios. Para decirlo de forma más elaborada, esta teoría puede dar lugar a una teoría de las clases con referencias a Platón: ofrece un modelo de desarrollo gradual de la formación de clase, al que debería adaptarse la historia; y si la evidencia lo contradice, o se corta la parte válida o se introduce la "falsa conciencia"... Ahora quedará claro que no veo con agrado el concepto de "falsa conciencia" referido a una clase. En el mejor de los casos, es una afirmación carente de sentido; en el peor, es una construcción teórica absurda, que los amantes de las élites, que saben bien que la historia debe ser mejor que sus protagonistas, aprovechan para insinuar-se con ocasión de las discusiones y seminarios universitarios*³⁹³. Per a EPT la consciència de classe no és falsa o verdadera, és simplement allò que és.

Amb la seva ironia característica, el nostre historiador tanca la discussió de forma inapelable posant un exemple del que sí que li sembla falsa consciència, en aquest cas la dels intel·lectuals aspirants a jugar el paper d'avantguarda: ... *los intelectuales sueñan, a menudo, con una clase, que es como una motocicleta con el asiento vacío; ellos se sientan en éste y asumen la dirección porque estan en posesión de la verdadera teoría*³⁹⁴. No es podria trobar una forma més sintètica de resumir-ho.

³⁹³ *Las peculiariades de lo inglés y otros ensayos*, op. cit. p. 175.

³⁹⁴ *Las peculiariades de lo inglés y otros ensayos*, op. cit. p. 176.

En 1971, EPT publicà un article que hauria de tenir importants repercussions en la historiografia: *La economía moral de la multitud* ³⁹⁵. Segons ha explicat el propi autor, va començar a treballar en aquest tema en 1963, mentre esperava les galeres de *La Formació de la Classe obrera a Anglaterra*. El projecte comença com l'intent de fer un estudi comparatiu dels motins de subsistències a França i Anglaterra en la dècada de 1790, conjuntament amb Richard Cobb, que acabava de publicar el seu llibre *Terreur et subsistances*. Però el projecte no tirà endavant i Thompson continuà treballant pel seu compte en un estudi sobre les motivacions de la multitud anglesa del segle XVIII, en la lluita per l'existència. Finalment després de diversos anys d'acumular materials s'atreví a donar al públic el resultat de la seva recerca en un treball que havia de causar un fort impacte en països molt diversos.

Una mostra de que el treball d'elaboració fou llarg la trovem en aquesta definició feta per EPT, en 1965: *Hacia finales del siglo XVIII, el pueblo llano en Francia y en Inglaterra observaba una "economía moral" profundamente sentida, en la que la misma idea de un "precio económico" para el grano (es decir la disociación entre valores económicos por una parte, y las obligaciones sociales y morales, por otra) era una ofensa a su cultura; y algo parecido a esa misma economía moral todavía persiste en partes de Asia y de África en la actualidad. O, nuevamente, en Gran Bretaña hicieron falta doscientos años de conflicto para someter a la población trabajadora a la disciplina de los estímulos económicos directos, y ese sometimiento nunca ha sido más que parcial* ³⁹⁶. El fet que que aquesta definició la puguem trobar en el contexte d'una polèmica publicada sis anys abans de la publicació de l'EMM és mostra clara d'aquest treball d'elaboració de llarga durada.

EMM rebutja el caràcter simplement espasmòdic i economicista dels motins de subsistències. Rebutja una explicació que posi en correlació una cronologia dels preus del gra i de les farines, i les males collites d'una banda i per altra la cronologia de les revoltes pel pa. EPT no nega aquesta relació causal. El que afirma és que quedar-se en aquest nivell significa negar-se a explicar el conjunt del fenomen: *...La objeción es que este gráfico, si no se usa con discreción, puede dar por concluida la investigación en el*

³⁹⁵ Dins de *Costumbres en común*, Barcelona, 1995, Crítica/ historia del mundo. Primera edició en Anglès 1991, pp. 213 a 293. Sovint faré servir l'abreviatura EMM.

³⁹⁶ *Las peculiaridades de lo inglés y otros ensayos*, op. cit. p. 97.

punto exacto en que ésta adquiere verdadero interés sociológico o cultural: cuando está hambrienta (o con apetito sexual), ¿qué es lo que hace la gente?, ¿cómo modifican su conducta la costumbre, la cultura, y la razón? Y (habiendo convenido en que el estímulo primario de la “misericordia” está presente), ¿contribuye la conducta de las gentes a una función más compleja, y culturalmente mediatizada, que- por mucho que se cueza en el horno del análisis estadístico- no puede retrotraerse de nuevo al estímulo? (.) Son muchos, entre nosotros, los historiadores del desarrollo culpables de un craso reduccionismo económico que elimina las complejidades de motivación, conducta y función; reduccionismo que, de advertirlo en el trabajo de sus colegas marxistas, les haría protestar. El lado débil que comparten estas explicaciones es una imagen abreviada del hombre económico³⁹⁷. Es a dir, jutgen el comportament de les persones del segle XVIII amb conceptes com el d'home econòmic existents només des de el trimof del capitalisme.

Per a EPT, l'equació escassetat o carestia dels cereals → motins de subsistències no es certa en tots els cassos per que cal intercalar entre ambdós termes la mediació cultural o de les costums. La certesa d'aquesta posició queda mostrada per l'exemple de la reacció de les masses bengalís durant la crisi de subsistències de 1943-44, que enlloc d'amotinar-se es deixaven morir a les cunetes de les carreteres, o bé pel cas irlandès de 1845-47, en que malgrat l'existència d'una tradició de motins en el segle XVIII, tingueren una reacció passiva o bé optaren per l'emigració. Llavors si hi hagueren amotinaments pel blat a França i Anglaterra durant el segle XVIII i principis del XIX fou per que la cultura popular d'ambdós païssos comportava una resposta d'aquest tipus. Això ens duria a un altre aspecte de l'obra de Thompson com és tot el tema de la cultura popular, de les costums i de les relacions de la història amb l'antropologia, que no podem tractar aquí per raons evidents d'espai.

El que si interessa és destacar que, per a EPT, l'economia moral reglamentava fortament el comerç dels cereals, per exemple: fixava l'obligació de la transparència en la venda del blat i de les farines en el mercat, tot impeding la venda en els camins o en els domicilis, la forta resistència popular a l'exportació d'aquestes mercaderies fora de la comarca o regió mentre quedessin persones per a proveir, la impossibilitat d'horaris preferents per a la venda a la menuda del grà als pobres, abans de la venda a l'engròs als comerciants, l'obligació de magatzemar el grà sobrant el dia de mercat en els

³⁹⁷ EMM tenien unes pautes comunes que serien definitòries de l'EMM, dins de Costumbres en común, Barcelona, 1995, Crítica/ historia del mundo. Primera edició en Anglès 1991, pp. 215.

magatzems públics per tal d'impedir l'especulació, o la resistència a l'imposició de mesures diferents a les tradicionals. Un element comú amb França era la creencia d'un *pacte de famine*, segons el qual la carestia era producte d'un complot, era una *disette factice*. Els amotinaments esclataven quant per raons diverses hi havia carestia i la multitud intentava imposar la reglamentació vulnerada pels comerciants o per la autoritats i un preu just. L'amotinament solia incoure un element comú entre França e Anglaterra com era la *taxation populaire*. Diguem de passada que ens dona la impressió que EPT intenta magnificar aquells elements de diferència amb el cas francès allà on nosaltres només hi trovem trets comuns. Fora interessant esbrinar el perquè, pero intuïm que el trovariem si fessim una lectura avisada de *Las peculiaridades de lo inglés*.

L' EMM no sols era popular, si nó que sovint era compartida per autoritats locals o bé inclús formava part de reglaments i lleis. Això era producte dels amotinaments i explica en part la persistència de la multitud en usar aquest ritual de lluita: segurament si no haguessin obtingut algun èxit, els amotinaments no s'haurien utilitzat tant abastament. D'altra banda, l'amenaça d'amotinament ve tenir un efecte més durador, mantenint els preus baixos o al menys assequibles durant llargs períodes: *Si el mercado fue un campo de batalla de la guerra de clases en la misma medida en que llegaron a serlo la fábrica y la mina durante la Revolución industrial, entonces la amenaza del motín afectaría a la situación total del mercado, no sólo en los años de escasez, sino también en los de cosecha media, y no sólo en los pueblos destacados por su susceptibilidad al motín, sino también en aldeas donde las autoridades deseaban preservar una tradición de paz. Por muy meticulosamente que cuantifiquemos los datos disponibles, éstos no pueden mostrarnos a qué nivel habrían subido los precios, si se hubiera eliminado totalmente la amenaza del motín*³⁹⁸. Tot això, d'altra banda significava un frè important al procés d'implantació del capitalisme agrari.

Des de mitjans del segle XVIII el procés d'implantació del capitalisme en l'agricultura anglesa (però també en la francesa) comportaren una pressió creixent en la direcció de la llibertat de comerç dels grans. En l'aspecte teòric, aquesta ofensiva fou representada a França pels fisiòcrates i a Anglaterra pels creadors de l'economia política com Adam Smith. El procés acabà amb una derrota de l'EMM a càrrec del capitalisme, derrota que EPT considera que està en la base de les limitacions d'alguns historiadors: *Un síntoma de su final desaparición es que hayamos podido aceptar durante tanto*

³⁹⁸ EMM, ob.cit., p. 271.

*tiempo un cuadro abreviado y “economicista” del motín de subsistencias, como respuesta directa, espasmódica e irracional al hambre; un cuadro que és en sí mismo un producto de la economía política que redujo las reciprocidades humanas al nexo salarial*³⁹⁹. Diguem que aquests historiadors es queden en la superfície del problema o bé en la manifestació sintomàtica del mateix. Notem també l'ús per part de Thompson d'un concepte provinent de l'antropologia cultural : reciprocitats. Un concepte que veurem usat repetides vegades per Florence Gauthier.

Dins de *Costumbres en Común*, publicat per primera vegada en anglès en 1991, EPT tornà a publicar literalment el seu article de 1971 i colocà a continuació la seva valoració de les repercussions i reaccions a nivell mundial durant els vint anys transcorreguts: *La economía moral revisada*⁴⁰⁰. Cent planes del màxim interès de les quals nosaltres només podrem dedicar-nos a comentar dos temes que afecten la nostra recerca.

El primer tema és que quan el nostre historiador mostra l'origen del concepte economia moral, el cerca en autors anglesos del segle XVIII, encara que no aconsegueix trobar les referències. Las referències més antigues que aconsegueix són de la dècada dels trenta del segle XIX, citant per exemple a Robert Southey que afirmava *defender “la MORAL contra la economía política*⁴⁰¹; o al cartista Bronterre O'Brien quan deia: *hay una economia moral además de la política*⁴⁰². Per a Thompson doncs, l'economia moral conté un concepte de resistència a la implantació del capitalisme que ell ja va recollir en la seva FCOA: ... *cuando dije de los motines de subsistencias que eran “legitimados por las suposiciones de una economía moral más antigua, que enseñaba la inmoralidad de ... sacar provecho de las necesidades del pueblo”*⁴⁰³. El orígens anglesos del segle XVIII són, pel moment, incerts. Allò que sorprèn és el silenci de EPT respecte de una expressió realment similar a l'*economia moral* com és el concepte de *economia política popular* oposada per Rousseau en el seu article de l'Enciclopédie titulat “Economia”. Una economía política popular que Jean-Jacques oposa a l'economia política del fisiocràtes. Un silenci sorprenent per part del Thompson que en 1991 fa el balanç de vint anys de circulació del concepte, quan és perfectament coneixedor de de l'article de Florence Gauthier *De Mably a Robespierre. De la critique*

³⁹⁹ EMM, ob.cit., p. 293.

⁴⁰⁰ *La economía moral revisada*, dins de *Costumbre en común*, ob.cit., pp. 294 a 394. La mencionarem amb l'abreviatura EMR.

⁴⁰¹ EMR, ob.cit., p. 379.

⁴⁰² EMR, ob.cit., loc.cit.

⁴⁰³ EMR, ob.cit., p. 380.

de l'economique à la critique du politique. 1775-1793, publicat en un llibre de 1988 encapçalat precisament per la seva EMM de 1971. Gauthier lliga ambdós conceptes en aquest paràgraf: *E.P. Thompson, dans un remarquable article sur les troubles de subsistances en Angleterre du XVIIIe siècle, développe et enrichit cette même analyse à travers du concept d' "économie morale" s'opposant à ce moment à la naissance d'une nouvelle tradition, celle de l'économie politique. Ce qui devint le programme du maximum, dans la France révolutionnaire en été 1793 et au début de l'an II, fut le fruit de la rencontre des pratiques populaires de régulation des prix des denrées vitales et de la théorisation de ces pratiques, donnant naissance à un projet de société libérale non-economiste qui connut alors un début d'application. Ce projet reçut aussi son nom à l'époque, "règne de l'égalité", "système d'égalité", s'opposant au "système de liberté illimité des économistes". Mais plus précis encore est le terme employé par Robespierre, le 10 mai 1793 pour désigner le projet de démocratie économique, sociale et politique; c'est le terme "d'économie politique populaire"*⁴⁰⁴. Silenci encara més significatiu si tenim que en el mateix llibre hi ha un article de Cynthia Bouton titulat *L' "économie morale" et la Guerre des Farines de 1775*⁴⁰⁵.

El segon tema és l'intent de Thompson per delimitar el concepte d'EMM per a evitar que perdi contingut diluït entre usos molt diversos, referents a situacions diverses, amb el consegüent perill de transformar-se en un concepte-contenidor que acabès per a ésser tant polisèmic que al final acabès per no definir pas res: *Las conclusiones de la "Economía moral de la multitud" no pueden aplicarse directamente a cualquier "mercado campesino" ni a todos los mercados protoindustriales y tampoco a la Francia revolucionaria de los años II y III ni a Madrás en el siglo XIX. Algunos de los encuentros entre cultivadores, distribuidores y consumidores eran notablemente parecidos, pero yo los he descrito tal como se resolvían dentro del campo de fuerza dado correspondiente a las relaciones inglesas en el siglo XVIII*⁴⁰⁶.

En un nou intent de reblar el clau de la definició concreta i restrictiva d'EMM, el nostre historiador diu: *...me he limitado a aplicarla a los enfrentamientos en el mercado por el acceso (o el derecho) a "artículos de primera necesidad", es decir, alimentos*

⁴⁰⁴ AAVV. *La guerre du blé au XVIIIe siècle. La critique populaire contre le libéralisme économique au XVIIIe siècle*. Études rassemblées et présentées par Florence Gauthier et Guy-Robert Ikni. Paris, 1988, Les éditions de la Passion, p. 112.

⁴⁰⁵ BOUTHON, C.: *L' "économie morale" et la Guerre des Farines de 1775*, dins de *La guerre du blé au XVIIIe siècle.*, ob.cit., pp. 93 a 110.

⁴⁰⁶ EMR, ob.cit., p. 296.

esenciales. No es sólo que existe un conjunto identificable de creencias, usos y formas asociadas con la comercialización de alimentos en tiempos de escasez, las exigencias que la multitud hacía a las autoridades en tales crisis y la indignación provocada por el agiotaje en las situaciones de emergencia que representaban una amenaza para la vida comunicaban una obligación “moral” particular de protestar. Todo eso formando un conjunto, es lo que yo entiendo por economía moral⁴⁰⁷. Aquesta compulsió a l'ús restrictiu del concepte és una exigència de rigor conceptual absolutament necessària. Potser és la que explica que la menció a l'important llibre *La guerre du blé*⁴⁰⁸, que és l'intent més seriós per a utilitzar el concepte d'EMM per a el cas francès no mereixi gaire més que una menció de tres línies en la nota a peu de plana n° 204⁴⁰⁹, en el context de mencions de diverses obres que apliquen el concepte a diversos contextos nacionals i temporals. Es tracta d'una recança fonamentada, encara que no argumentada per Thompson a l'aplicació del concepte a la realitat francesa o bé es tracta d'una de les “peculiaritats” de l'historiador anglès?

No sé que en pensaré quan hagi acabat la recerca de la meua tesi⁴¹⁰, però a mí en sembla la massa restrictiva la clausura imposada per EPT respecte de la no aplicabilitat de l'economia moral com a concepte per a pensar els comportaments de la multitud durant els anys II i III. En tot cas, és una pregunta que queda en l'aire per a la seva comprovació pràctica. Inicialment, jo m'inclinare per usar àmpliament l'espècie de *patent de corsari* amb que Thompson tanca la seva Economia moral revisada: *En cualquier caso, aunque yo engendré el término “economía moral” y lo introduje en el actual discurso académico, hace ya mucho tiempo que el término olvidó quién es su padre. No quiero repudiarlo, pero ha alcanzado la mayoría de edad y ya no soy responsable de sus actos. Será interesante ver lo que hace a partir de ahora*⁴¹¹

⁴⁰⁷ EMR, ob.cit., p. 380.

⁴⁰⁸ AAVV. *La guerre du blé au XVIIIe siècle*. Ob.cit.

⁴⁰⁹ EMR, ob.cit., loc.cit.

⁴¹⁰ Quin projecte exposo en el darrer capítol d'aquest treball de recerca, veure pp. .

⁴¹¹ EMR, ob.cit., p. 394.

Capítol VIII.

Recuperant la multitud: noves corrents historiogràfiques.

Aquest darrer capítol només pretén donar una visió sobre les perspectives de la recerca historiogràfica sobre la multitud després de la generació dels clàssics a qui ens hem aproximat en el capítol anterior. Tampoc pretén donar una visió global de tota la producció feta des de els anys vuitanta fins aquí. Una tasca d'aquest estil desbordaria les capacitats i els coneixements de l'autor. Ens hem volgut referir només a la multitud

urbana de París per que aquest serà l'objecte de la nostra tesi. Per a fer-ho hem aprofitat el material que ens faciliten dues llargues entrevistes sostingudes el juliol de 2006 a París, respectivament amb Haim Burstin i amb Florence Gauthier⁴¹². Tambè hem aprofitat d'altres lectures que sense ser exhaustives sobre el tema ens han permès de donar una visió, al menys així ho esperem, suficients. Veurem al llarg del capítol que mentre Burstin considera obert el *chantier*⁴¹³ de l'estudi del món del treball i del moviment popular, Gauthier enfoca els seus esforços cap a la tasca de escriure una història política de la revolució i especialment del període de la primera república. Dos camins no contradictoris però sí diferents.

Una multitud de treballadors

La generació de Soboul i Rudé deixaren el tema del món del treball en una situació oberta. La tesi principal d'ambdós autors fou que els treballadors assalariats, en tant que tals no tingueren cap participació destacada o autònoma dins del procés revolucionari. La revolució restava burgesa per a Soboul i malgrat les apertures de Rudé a noves perspectives, es va quedar com a revolució burgesa. Els treballadors no tenien consciència de classe autònoma, per manca de maduració com a classe i el seu únic paper Havia estat ser l'ariet o la carn de canó de la revolució burgesa. Els obrers no existien com a tals i menys com a proletariat en el sentit que Soboul els marxistes de mitjans del segle XX donaven a aquest terme. La botiga o el taller artesanal era un món tancat, patriarcal, on oficials i aprenents dormien i menjaven a casa del seu mestre, compartien la seva visió del món i tenien envers ell una relació clientelar. Quant als treballadors desqualificats o exteriors al món corporatiu podien ser utilitzats com a instrument de la contrerevolució encara que aquest no fora el cas de París⁴¹⁴. Els treballadors actuaren en el marc del moviment popular bàsicament com a consumidors i, quan prenen consciència política, ho feien sota la figura social del *sans-culotte*. La *sans-culotterie* era una amalgama social que resumia el món de la botiga i del taller artesanal. Les tendències igualitàries dels *sans-culottes* eren producte de la seva resistència a la implantació del capitalisme i, per tant, eren objectivament conservadores, quan no

⁴¹² Ambdues entrevistes es poden escoltar en les grabacions que incloem en el CD que s'anexa amb diversos documents.

⁴¹³ La obra, el treball. Dir que *le chantier reste ouvert*, com fa Burstin significa que encara hi ha feina per fer.

⁴¹⁴ Haim Burstin, entrevista adjunta.

utòpicament reaccionàries. Així doncs el capitalisme era allò progressiu i els moviments populars fossins rural o urbà eren objectivament reaccionaris. Era l'apogeu del paradigma RBRP.

Diversos historiadors anglosaxons s'oposaran a aquesta visió que ja hem vist que era més la de Soboul que la de Rudé. El primer d'ells era Thompson que si bé no fa fer recerca sobre la Revolució Francesa, sí que ho va fer sobre la multitud en el segle XVIII. Una recerca que trenca obertament amb la visió Soboul del tema i no tant amb la de Rudé. Thompson ja ho hem vist en el capítol anterior, declinà amablement relacionar l'experiència anglesa amb la francesa.

En l'àmbit anglosaxó, a part de Rudé, qui si que va fer recerca sobre el món del treball en la Revolució fou William H. Sewell, Jr., que l'any 1980 publicà el seu llibre *Work & Revolution in France*. En aquest llibre, Sewell aprofundeix els coneixements disponibles sobre els orígens, el llenguatge i la composició de classe del moviment obrer francès entre 1789 i 1848. Només pel període triat ja podem veure que la seva concepció de la les classes es més processual que la de Soboul. Burstin, indica que aquesta concepció diguem-ne estructural de Soboul es obligada pel propi tema de recerca i per la curta cronologia estudiada. De fet per a Soboul el problema no era fer una sociologia del moviment popular si no determinar les causes de la ruptura entre aquest moviment i l'avantguarda muntanyesa. Aquesta tria l'obligà a veure un període curt i no pas més ampli com fan els historiadors anglosaxons del moviment obrer i això condicionà la seva visió del tema⁴¹⁵.

Per a el meu comentari de l'obra de Sewell utilitzo l'edició espanyola del llibre: *Trabajo y revolución en Francia. El lenguaje del movimiento obrero desde el Antiguo Régimen hasta 1848*⁴¹⁶. Diguem que la diferència essencial entre l'enfoc de Sewell i el de Soboul és que el francès fa del sans-culotte un consumidor interclasista rebel, mentre que l'americà es refereix al món del treball i a la lluita contra la monopolització de la propietat. Una altra diferència important és que al materialisme mecanicista del francès, el segon hi aporta una visió més articulada entre l'esser social material i l'esser social cultural o lingüístic.

Segons Sewell existeix un consens entre historiadors en que el moviment obrer no té el seu origen en les fàbriques i manufactures, si no en l'antic món artesanal: *El*

⁴¹⁵ BURSTIN, H.: entrevista adjunta.

⁴¹⁶ SEWELL, William H., Jr.: *Trabajo y revolución en Francia. El lenguaje del movimiento obrero desde el Antiguo Régimen hasta 1848*. Madrid, 1992. Ed. Taurus Humanidades. Primera edició anglesa: *Work & Revolution in France*, Cambridge, 1980.

*movimiento obrero del siglo XIX nació en el taller artesanal, no en la oscura fábrica satánica*⁴¹⁷. D'això en dedueix un principi essencial: la recerca ha de començar no després de la revolució industrial si no abans. Les respostes dels treballadors: *estuvieron conformadas por los valores, las tradiciones y las experiencias organizativas anteriores a la moderna era industrial*⁴¹⁸. Sewell va començar la seva recerca sobre els obrers francesos amb una tesi sobre la classe obrera de Marseille sota la Segona Republica⁴¹⁹. L'historiador americà restà sorprès per les continuïtats entre les organitzacions obreres de 1848 i les de l'Antic Règim: ... *las chocantes similitudes en propósito, forma y función entre las sociedades de ayuda mutua formadas por los sindicatos en el siglo XIX y las confradías religiosas que habían formado los oficios bajo el Antiguo Régimen, la vitalidad permanente de las asociaciones de trabajadores de carácter corporativo, denominadas compagnonages, la elaborada y aparentemente arcaica estructura de algunas de las organizaciones obreras de mayor éxito en el siglo XIX, la tendencia de las más poderosas de la organizaciones laborales ... a excluir a los intrusos y a pasar el oficio de padre a hijo...*⁴²⁰. A partir d'aquí sentí la necessitat d'ampliar el període cronològic i començar per la revolució i pel món dels compagnonages anteriors a la revolució. Sewell decidí enfrontar-se a la paradoxa que comporta: ...*una revolución radical realizada en términos corporativos*⁴²¹. Aquesta atenció central del llibre pel món corporatiu va rellançar una sèrie de debats sobre el món del treball i sobre els compagnonages, que ha comportat també una revitalització de l'interès dels historiadors pels problemes i el funcionament quotidià del món corporatiu⁴²².

El problema metodològic que es planteja Sewell és que per a avançar en el coneixement concret del moviment obrer de l'època, cada cop cal reduir l'escala de la població estudiada de manera que s'acaba estudiant les comunitats locals de la classe obrera i s'oblida o es relega la història global del moviment obrer⁴²³. Pel que fa al coneixement de la materialitat de la vida obrera aquest mètode sembla correcte però no

⁴¹⁷ SEWELL, William H., Jr.: *Trabajo y revolución en Francia, ob.cit., p. 15.*

⁴¹⁸ SEWELL, William H., Jr.: *Trabajo y revolución en Francia, ob.cit., p. 16.*

⁴¹⁹ "The Structure of the Working Class of Marseille in the Middle of Nineteenth Century", thèse, Université de Californie, Berkeley, 1971; « La Classe ouvrière de Marseille sous la Seconde République : structure sociale et comportement politique », publié a « Le Mouvement Social 76 (juillet -septembre de 1971) et « Social Change and the Rise of Working-Class Politics in Nineteenth-Century Marseille », Past and Present, 65 (novembre de 1974). Pel moment no he localitzat ni la tesi ni els articles.

⁴²⁰ SEWELL, W. H., Jr.: *Trabajo y revolución en Francia, ob.cit., p. 18.*

⁴²¹ SEWELL, W. H., Jr.: *Trabajo y revolución en Francia, ob.cit., p. 19.*

⁴²² KAPLAN, S. i MINARD, Ph. (éd.s.) : *La France, malade du corporatisme?* Paris 2004. Ed. Belin.

⁴²³ SEWELL, W. H., Jr.: *Trabajo y revolución en Francia, ob.cit., p. 24.*

ho sembla tant si ens referim a la ideologia, doncs aquesta no es desprén només de la comunitat ni de l'experiència local si no d'altres factors en que entren l'experiència local però també l'experiència d'altres localitats que es generalitza o el desenvolupament de les teories o dels discursos generats dins d'àmbits més amplis. Sewell fa referència als possibles límits d'estudis que a mi em semblen exemplars com són els de Burstin o Monnier sobre els faubourgs Saint Marcel o Saint Antoine respectivament⁴²⁴. Resposta de Burstin

El problema no sols consisteix en les possibles limitacions de les monografies locals. El problema és que els mètodes clàssics de l'història social no poden comprendre els aspectes mentals o ideològics de l'experiència social de la classe obrera. En apoderar-se d'instruments sociològics els historiadors han cregut trobar-se davant de coneixements forts, quantificables i per tant "científics", mentre que els aspectes mentals e ideològics semblaven coneixements tous: *De ahí que se haya solido menospreciar los aspectos mentales o ideológicos de la experiencia social de la clase obrera en favor de las estructuras económicas y sociales, dejando a los historiadores sociales mal equipados para tratar las ideologías cuando éstas aparecen en su localidad*⁴²⁵. De tot plegat, Sewell conclou que ni l'història social ni l'història de les idees poden únicament amb els seus mètodes comprendre la mentalitat dels treballadors i que cal recurrir també als mètodes de l'antropologia cultural.

Però l'antropologia cultural no és preocupa solsament

per les creences o el prejudicis, sino pel conjunt de l'activitat social que, ... *desde prácticas tan simbólicamente elaboradas como las celebraciones religiosas a actividades tan aparentemente prosaicas como el construir casas o cosechar cereales, está conformada culturalmente*⁴²⁶. Davant la manca de fonts directes, quins seran el temes que han de centrar l'atenció de l'historiador? Doncs les formes simbòliques a través de les quals s'experimentava el seu món, es a dir: ... *reconstruir el significado de las palabras, de las metáforas y las convenciones retóricas que utilizaban al hablar y pensar sus experiencias. Pero puesto que la comunicación no se limita al habla y la escritura, debemos buscar también las formas inteligentes de otras muchas actividades, acontecimientos e instituciones : las prácticas de las organizaciones de artesanos, los*

⁴²⁴ BURSTIN, H.: Le faubourg Saint-Marcel à l'Époque Révolutionnaire. Structure économique et composition sociale. Paris, 1983, Société des Études Robespierristes. MONNIER, R.: Le faubourg Saint Antoine. 1789-1815, Paris, Société des Études Robespierristes, 1982.

⁴²⁵ SEWELL, W. H., Jr.: *Trabajo y revolución en Francia*, ob.cit., p. 26.

⁴²⁶ Ibid., p. 29.

ritos y ceremonias, la forma de las manifestaciones políticas, las regulaciones legales o los detalles de la organización de la producción... Un enfoc d'aquest estil ens pot permetre entendre per que una determinada ideologia podia arrelar més facilment o no en un determinat medi: *... entonces la adopción por los trabajadores de ideologías políticas explícitas no aparecerá ya como una repentina intrusión de 'ideas' procedentes del exterior, sino como la introducción o elaboración de una trama simbólica en vidas que- como las nuestras- estaban animadas por cuestiones y problemas conceptuales. Este enfoque nos permitirá ver la conciencia de clase no como la imposición de las ideas de los teóricos burgueses sobre una clase obrera intelectualmente inerte, sino como un logro conceptual colectivo de miles de trabajadores que lo desarrollaron o descubrieron como un modo más satisfactorio de construir su experiencia inevitablemente construida*⁴²⁷. Comencem a superar el mecanicisme de la historiografia clàssica i comencem a entrar en el món d'allò sutil, del matís i de la complexitat real dels fluxes socials. Un enfoc que nega la prioritat ontològica dels fets econòmics, per que aquest es refereixen també a l'experiència social, i a les formes culturals segons les quals l'ésser humà elabora aquesta experiència. Per a Sewell, el llenguatge obrer no es limita als fets estrictament lingüístics si no que abarca : *... toda la serie de disposiciones institucionales, gestos rituales, prácticas de trabajo, métodos de lucha, costumbres y acciones que dieron al mundo de los obreros una forma comprensible*⁴²⁸. Aquesta indicació metodològica a mi em sembla gairebé normativa.

Per l'antropologia cultural no deixa de tenir limitacions fortes degudes al seu origen colonial, que determinà la seva agenda de preocupacions i que va fer que pensés les societats primitives com a societats fixes, sense dinàmica, sense història, sense lluita de classes. Per això fou tant fàcil passar de l'antropologia a l'estructuralisme. Sewell no admet la metodologia estructuralista i considera que cal una visió dinàmica i conflictiva de la societat: *... Los artesanos formaban parte de una sociedad compleja escindida por toda clase de conflictos y contradicciones- entre clases u órdenes, entre regiones diferentes, entre dinastías rivales y facciones políticas, entre ideologías opuestas, etc.-. Además la sociedad francesa cambió fundamentalmente como resultado de esos conflictos. La cultura de los artesanos debe verse como parte del complejo cultural de Francia en su conjunto, como algo definido en relación a la cultura de otros*

⁴²⁷ SEWELL, W. H., Jr.: *Trabajo y revolución en Francia*, ob.cit., pp. 30 i 31.

⁴²⁸ Ibid., p. 32.

*grupos, que participaba y reaccionaba frente a las luchas sociales, políticas e ideológicas más amplias que se arracimaban en el estado francés*⁴²⁹.

Sewell afirma que la majoria dels treballadors es treballava fora de les normes corporatives degut a que vivien en el camp i/o feien treball a domicili (domestic system). El sistema corporatiu característic del món del treball urbà, però no per això era majoritari a les ciutats. A part dels artesans dedicats a clients rics o a indústria del luxe (joiers, fabricants de perruques, enquadernadors, com forners, carnicers, sastres, costureres, tonelers, sabaters, barbers, carreters, paletes, ebanistes, vidriers, guixaires, fusters, serradors, teixidors, fabricants de mitges, sombreroers, alfarers, gavineters, fabricantes de cintes e impressors...), ... *había muchedumbre de porteadores y carreteros -porteros, carteros, mozos de carga, albañiles, trabajadores portuarios, aguadores o simples trabajadores eventuales, llamados de forma diversa y expresiva journaliers, gagne-deniers, manoeuvres, gens de bras u hommes de peine*⁴³⁰. Tot el món descrit per Arlette Farge dins *Vivre dans la rue*⁴³¹ o dins l'apartat *Aux portes de l'atelier de La vie fragile*. A tota aquesta gent calia afegir els indigents, les prostitutes, els rodamons i els petits delinqüents. També ha estat ben descrit per Jeffrie Kaplow. Tema també al que cal afegir tota la problemàtica de la població flotant. Tot aquest món quedava fora del món de les corporacions.

Tot el segle XVIII està trufat de conflictes entre mestres i oficials que segons Sewell presentaven característiques pròpies de la lluita de classes. Aquests conflictes i lluites eren duts a terme, sovint pels *compagnonnages*, que de tota manera, eren d'ofici i no de classe, además estaven molt dividits i d'altra banda no superaven encara la mentalitat corporativa. Això no treia que els conflictes podien ésser molt violents. Els *compagnonnages* eren ilegals, però la llarga legislació prohibint la seva existència mostra que la organització dels *compagnons* era permanent: *El compagnonnage parece haber estado muy envuelto en la amplia agitación laboral del siglo XVIII. Fue sin duda la organización de oficiales más amplia y poderosa de su época, aunque nunca suplantó enteramente a las confradías, y en la práctica muchas veces no se distinguía de ellas*⁴³².

⁴²⁹ Ibid., pp. 32 i 33.

⁴³⁰ Ibid., pp. 42.

⁴³¹ FARGE, A.: *Vivre dans la rue à Paris au XVIIIe siècle*. Présenté par Arlette Farge. Paris, 1979. Archives Gallimard Julliard. Primera edició, 1976.

⁴³² SEWELL, W. H., Jr.: *Trabajo y revolución en Francia, ob.cit.*, pp. 71.

El món de les gens de métier participa activament en les jornades revolucionàries del 89. I hi participa des de la seva pròpia concepció del món, des de l'ethos moral del món corporatiu. En els seus cahiers, no es plantejava ni molt menys l'abolició de les corporacions. Aquest plantejament corresponia més a una exigència dels industrials capitalistes que necessitaven mà d'obra *lliure* per a poder maximitzar els seus beneficis. Funcional a aquesta demanda d'abolició de l'Antic Règim en el tema de la producció industrial era també el plantejament fet des de els fisiòcrates en el sentit de la llibertat per a la producció i per a el comerç.

La actuació dels compagnonages durant els anys 89, 90 i 91 apuntava a una millor organització dels oficials, cosa que fou rebutjada pels mestres i les seves corporacions. Aquest rebuig coincidir amb el planteig fisiocràta i així propicià finalment la llei d'Allarde. Sewell explica el cas del *Club typographique et philatropique* com a mostra d'un dels sectors en que la organització compagnonnònica estava més avançada i estructurada i narra el naixement del terme fraternitat molt lligat als desitjos dels oficials de lliurar-se de la tutela del mestre d'ofici, massa tutelar i patriarcal. De la desigualtat representada per la tutela paternal i autoritària del mestre es pretenia passar a la igualtat entre germans, es a dir a la fraternitat. El fuster formaren en la primavera de 1791 una *Union fraternelle des ouvriers en l'art de la charpente*. Tota aquesta ofensiva fou detinguda per les lleis d'Allarde i Le Chapelier. Però precisament quan s'aprobava la llei Le Chapelier, es produí la fugida del rei, l'opinió pública girà fortament cap a el republicanisme i les diverses experiències, com la massacre del Champ de Mars, propiciaren que s'anés formant el moviment social conegut per sans-culotte. Sewell mostra una sèrie de valors imperants en l'ethos dels sans-culottes que procedien directament dels valors imperants en el món corporatiu. Així la revolució no aconseguí fer individualistes els obrers, el donà un sentit fortament col·lectivista, unitari, usant de mètodes anomenats de confraternització, juntament amb una gran hostilitat contra els rics, els egoistes, els nous aristòcrates, pitjors que els anteriors per que eren l'aristocràcia del diner,

Per a Sewell el model del Soboul no explica els sans-culottes. D'una banda considera que Soboul extreu l'ideologia dels sans-culottes directament de les seves condicions materials, d'altra banda, els hi aplica criteris classificatoris procedents de plantejament científics o ideològics que eren estranys al su món, el que no deixa de ser un anacronisme, i els acusava de no tenir una idea clara del treball, el que Sewell nega recolzant-se en nombrosos exemples. Per a Sewell: *El trabajo es un elemento integral en*

*una red global de identidades morales y políticas que definen el sans-culotte y lo disitnguen del moderado contrarrevolucionario... Soboul concluía de su análisis de la ideología de los sans-culottes que carecían de una idea clara del trabajo y subordinaban el trabajo a la idea de propiedad. Estaría más cerca de lo correcto decir lo contrario: que carecían de una idea clara de la propiedad y la subordinaban a la idea del trabajo*⁴³³.

Així em el llibre de Steven Kaplan *La fin des corporations*⁴³⁴, editat l'any 2001 es presta atenció al procés que va dur en 1776 al primer intent de liquidar les corporacions i en 1991 amb la llei d'Allarde (mars) i amb la llei Le Chapelier (juny) a acabar amb les possibilitats d'organització autònoma del treball dependent. Això tingué grans conseqüències en la consciència política dels treballadors assalariats i en la constitució del que posteriorment serà el moviment sans-culotte. Una pregunta que es formula Kaplan és si l'origen d'aquest se situa en les grans decepcions de l'Assemblea constituent, amb l'exclusió d'una part important de la població del dret a la ciutadania, i amb la prohibició de corporacions, compagnonnages, de les cabales o reunions obreres i de les mobilitzacions i amb l'aplicació a les mateixes de la llei marcial, com als casos dels amotinaments del pa, o bé si la formació del moviment s'accelera per un fet polític com és la fugida Varennes, i la matança del Champ de Mars⁴³⁵.

Kaplan critica la sociologia implícita en la concepció de Soboul dels sans-culottes: *dans la version idéalisée de Soboul, le patron et l'ouvrier étaient censés partager un entente, une connivence, une confiance mutuelle fondamentales, ainsi que des intérêts communs. L'expérience de l'atelier dans un paysage précapitaliste de la production à petite échelle, et de relations de production intimes, aurait constitué une espèce d'apprentissage pour l'entrée dans le monde du sans culotte. Il ne pouvait pas y avoir de confusion de rôles ni d'obstacle structurel à une fusion sociopolitique et psychologique... Soboul, bien sûr, prenait en compte certaines nuances et contradictions, par exemple la possibilité de conflits occasionnels entre ces associés inégaux. Les exceptions, toutefois, ne faisaient que confirmer la règle. Elles constituaient comme un meli-melo de "contradictions" dialectiquement rassurant à ses yeux, mais elles ne changeaient rien à sa représentation d'une hégémonie idéologique fondamentale des patrons type "bourgeois" ("la petite bourgeoisie artisanale façonne*

⁴³³ SEWELL, W. H., Jr.: *Trabajo y revolución en Francia*, ob.cit., pp. 162.

⁴³⁴ KAPLAN, S.: *La fins des corporations*. Paris, 2001. Librairie Arthème Fayard.

⁴³⁵ KAPLAN, S.: *La fins des corporations*. Ob.cit., p. 573.

la mentalité ouvrière”). Les compagnons, à ce qu’il semble, “participaient de la même mentalité” ... Du fait qu’ils partageaient la vie quotidienne, laquelle est à merci de contraintes matérielles qui primaient tout, ils en venaient très naturellement à épouser la même vision du monde...⁴³⁶. En el model de Soboul hi veu una aplicació mecànica i estreta de l’idea que el ser social crea la consciència. La crítica de la idealització soboulina del món artesanal és compartida per bastants dels autors que s’han ocupat del món del treball.

Soboul construeix la seva figura del sans-culotte a partir també de la unitat de interesos entre mestres i compagnons en tant que consumidors. La fam o la por a la fam jugaren un paper en aquest sentit. Però és difícil que això afectés als mestres amb posició econòmica més o menys còmoda. Aquesta unitat probablement es donà entre treballadors dependents i sectors més menys marginals o pobres dels *mestres*, sectors amenaçats permanentment pel perill de l’assalarització o, pitjor, de la caiguda en l’atur, en la indigència o en el món de la precarietat més absoluta, com és el món que es mou al marge del taller tant ben descrits per Alette Farge⁴³⁷.

En la necessitat de realització de treballs dins del món reflexar pels “cris de Paris”⁴³⁸, es a dir el món del carrer, “dels marges del taller”. D’altra banda, hi havia el món de les manufactures que solia funcionar al marge de la normativa corporativa i també cal tenir en compte que en el faubourg Saint Antoine, des de 1657, els obrers podien treballar al marge de les regles corporatives⁴³⁹. Per tant, hi molt de món fora de l’espai corporatiu.

Al contrari del que suposa Soboul, el mon del taller i de la botiga és un món travessat per múltiples conflictes, fins i tot es pot dir que és un mon extremadament violent, com ens el dibuixa Arlette Farge⁴⁴⁰ a partir del informes dels comissaris de policia de Paris. Aquest mateixa impressió la podem extreure si llegim el diari d’un compagnon vidrier, Jacques-Louis Ménétra, editat i publicat per Daniel Roche⁴⁴¹, que ens il·lustra sobre el món del Tour de France, del compagnnonage du Devoir, les festes i

⁴³⁶ KAPLAN, S.: *La fins des corporations*. Ob.cit., p. 575.

⁴³⁷ FARGE, A.: *La vie fragile. Violence, pouvoir et solidarités à Paris au XVIIIe siècle*. Paris, 1992. ED. Seuil. Primera edició 1986. Pp. 153 a 194.

⁴³⁸ MILLIOT, Vincent: *Les Cris de Paris ou le peuple travesti. Les représentations des petits métiers parisiens (XVIe–XVIIIe siècles)*. Paris, 1995. Publications de la Sorbonne.

⁴³⁹ THILLAY, A.: Le faubourg Saint-Antoine et ses “faux ouvriers”. La liberté du travail à Paris aux XVIIe et XVIIIe siècles.

⁴⁴⁰ FARGE, A.: *La vie fragile. Violence, pouvoir et solidarités à Paris au XVIIIe siècle*. Paris, 1992. ED. Seuil. Primera edició 1986. A l’atelier, pp. 124 a 152 i Les ouvriers en cabale, pp. 297 a 308.

⁴⁴¹ ROCHE, D.: *Journal de ma vie. Jacques-Louis Ménétra. Compagnon vitrier au XVIIIe siècle*. Edité par Daniel Roche. Paris, 1998. Éditions Albin Michel.

les parrandes, els carnavals, dels rites de passatge, de les celebracions de la solidaritat d'ofici i condició, de la forma de vida ben rabelesiana de viure la vida, de la violència i d'altra banda, en el cas de Menetra, d'una formació que permet ésser lector rendit de Rousseau, adhuc presumir d'haver jugat una partida de dames en un café amb elli i d'escriure fins i tot una memòria. El *Journal de ma vie* és un recorregut vital que serveix per a entendre en allò concret quin tipus de gent va posar la carn i el cós per a que la revolució fora feta. Un tipus de gent que no pensàven en una societat ideal traçada amb cartabó i escaire sobre una taula de dibuix o en un laboratori, si no que tenien un determinat *ethos* moral, unes mœurs, una visió d'allò que és o no correcte i una capacitat d'indignar-se i de dir *prou!* davant la injustícia a partir de la seva experiència. No tinc clar com tot això es pot tractar a partir de les tècniques ni de la història del pensament, ni de la sociologia positivista. Tot conspira per a depassar la visió dels sans-culottes que Soboul en presenta en la segona part de la seva tesi.

Una derivada de la preocupació pel món del corporativisme és el llibre *La France, malade du corporatisme?*⁴⁴², editat per Kaplan i Minard en que diversos autors expliquen la pervivència del corporativisme des de el segle XVIII fins als darrers intents del règim de Vychi per a tractar de fonamentar la seva societat en un model corporativista, amb un ajut d'un sector col·laboracionista dels *compagnons du Devoir*. Però això és una altra història...

La meua opinió és que una de les raons de que el moviment obrer no tingués una consciència de classe i una organització autònoma més forta durant la Revolució, i del fet de que les contradiccions socials es mostressin més com a front units de consumidors que com a lluita pel salari, fou producte de la seva derrota en la primavera- estiu de 1791, i no tant a la hegemonia del mode de producció artesanal. És a dir es deu més a la sortida d'una determinada coïuntura de la lluita de classes que a la determinació de la consciència per una determinada estructura social de base.

Amb aquesta ullada donada sobre els problemes del món del treball abans, durant i després de la revolució, estem situats per a comprendre algunes de les reflexions que Haim Burstin fa en l'entrevista que adjuntem, així com en el conjunt de la seva obra. La nostra entrevista es va desenvolupar en torn a les perspectives per a continuar o reobrir els estudis sobre la multitud revolucionària de París i sobre la seva

⁴⁴² KAPLAN, S. i MINARD, Ph. (éds.) : *La France, malade du corporatisme?* Paris 2004. Ed. Belin.

aportació al respecte. Varem partir de tres dels seus llibres⁴⁴³ i de tres articles recents⁴⁴⁴, per la seva part ell va afegir als temes de conversa els continguts d'una seva intervenció en el col·loqui de Rennes: *En guise de conclusion: quelques remarques historiographiques*⁴⁴⁵.

Primer tot Burstin es defineix sense embuts com hereu de l'escola històrica positivista francesa. Això vol dir que es partidari de la vella dita de Lefebvre de que sense erudició no hi ha història, encara que sense un problema no hi erudició que valgui. La seva tesi sobre el faubourg Saint-Marcel, publicada en 1983 la va fer sota la direcció d'Albert Soboul. Ell es movia també rera l'estela de Labrousse, de Pierre Goubert o de Robert Mandrou. En aquest sentit la tesi és un treball erudit d'acumulació de dades sobre l'estructura socio-econòmica. El clima que existia llavors era d'una gran polèmica entre diverses escoles es considerava que tots els fronts d'estudi estaven gairebé esgotats i que sols cabia debatre sobre models interpretatius. Ell va optar per agafar la lupa per a reduir l'escala de l'estudi i dedicar-se a un territori concret de Paris, el faubourg Saint-Marcel que, junt al faubourg Saint-Antoine son els dos grans faubourgs artesanals i revolucionaris per excel·lència. Aquest fou l'objecte de la seva tesi de tercer grau, presentada en 1977 i publicada en 1983⁴⁴⁶. En la mateixa època, Raymonde Monnier, també sota la direcció de Soboul, realitzà una operació similar amb l'altre faubourg. Malgrat que els seus punts de vista historiogràfics han variat força, continua defensant que l'estudi era quelcom més q'un estudi de sociologia històrica. Que ell tractà de coneixer aspectes de la mentalitat dels habitants del *quartier*, a partir de l'idea que la cultura que es desprén de l'organització del treball incideix de forma important en la configuració de la mentalitat dels treballadors.

Gairebé vint-i-dos anys després, el 1999, presentà la seva tesi d'État, que serà publicada l'any 2005⁴⁴⁷. En aquesta ocassió la tesi fou dirigida per Michel Vovelle. El

⁴⁴³ BURSTIN, H.: *Le faubourg Saint-Marcel à l'Époque Révolutionnaire. Structure économique et composition sociale*. Paris, 1983, Société des Études Robespierristes. *Une révolution à l'oeuvre. Le faubourg Saint-Marcel (1789-1794)*, Paris, 2005. Éd. Champ Vallon. *L'invention du sans-culotte. Regard sur le Paris révolutionnaire*. Paris, 2005. Odile Jacob.

⁴⁴⁴ BURSTIN, H.: "Problèmes du travail à Paris sous la Révolution. Paris, 1997". *Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine*, n° 4. Octobre- Décembre 1997. "Soutenance de thèse. Une révolution à l'oeuvre : Le faubourg Saint-Marcel (1789-1794)". Paris, AHRF, n°323 janvier/ mars 200. "Le fonti della storia urbana della rivoluzione francese da Albert Mathiez ad Albert Soboul". Roma, 2004. *Studi Storici* 3/2004.

⁴⁴⁵ Dins de MARTIN; J. C.: *La Révolution à l'oeuvre. Perspectives actuelles dans l'histoire de la Révolution française*. Rennes, 2005. PVR.

⁴⁴⁶ BURSTIN, H.: *Le faubourg Saint-Marcel à l'Époque Révolutionnaire. Structure économique et composition sociale*. Paris, 1983, ob.cit.

⁴⁴⁷ BURSTIN, H.: *Une révolution à l'oeuvre. Le faubourg Saint-Marcel (1789-1794)*, ob.cit.

repte era aprofundir el coneixement que tenim de Paris, cosa que semblava impossible després de la grna estació d'estudis dels anys 50 i 60 fets per la generació dels Soboul, Rudé, Cobb, Tonneson, Markov et Reinhart. D'altra banda, l'estat dels arxius i l'escassetat de fonts semblaven prohibir un esforç com aquest. L'opció obligada era reincidir i tornar a prendre un espai concret, reduir l'escala de l'estudi i concentrar l'esforç tot modificant l'estrategia per a adequar-se a l'objectiu.

L'espai escollit no es pas tant petit. Es tracta del 10% de la població del Paris revolucionari (60.000 sobre 600.000). L'estrategia escollida es acumular totes les informacions existents referents al territori estudiat, es a dir acostar-se als habitants, ales empreses, als sectors socials, a tot allò que es belluga en un barri d'aquest tamany. Una cop recollida aquesta muntanya de dades disperses, similars a les pedretes que formen un mosaic, es tracta d'organitzar la informació de manera que en pugui sorgir un quadre de conjunt que serveixi per a explicar, no sols aspectes de la vida del faubourg si no aspectes generals referents a Paris i més, enllà als comportaments de les classes populars. Tota això amb una cronologia llarga que va oficialment entre 1789 i 1794, però que compta amb un bon annex per a 1795, afegit entre l'aprovació de la tesi i la seva publicació. Aquest plantejament permet un enfoc dinàmic que posa les peces en moviment i que fuig per tant de la fotografia estructuralista que semblava presidir

Llavors en aquesta perspectiva dinàmica, de moviment podem invertir la operació feta per Soboul: no es tracta ja de fer confluïr el mon del taller i de la botiga en la figura del sans-culotte, si no d'observar un complex metabolisme fet de continuïtats i de ruptures. Burstin desenvoluparà posteriorment aquest tema en una serie de classes impartides en el Collège de France, en els mesos de febrer i mars de 2002, recollides en el llibre *L'invention du sans-culotte*. Allò social i allò polític s'imbriquen i componen el que l'historiador anomena *imaginaire politique populaire*, que ell mateix defineix com a el sistema d'expectatives que a nivell popular s'atorguen a la política.

Burstin observa un serie de fenòmens polítics a nivell micro, com pot ser l'experiencia de la participació política i de la practica massiva de la democràcia, l'abertura de nous espais de socilització, amb el funcionament dels seus organismes de les seves normes i pràctiques madurades empíricament pels propis protagonistes, en el calor del propi procès. També l'aparició del militantisme polític popular, que es va manifestar de forma massiva durant l'any II i que fou previst per les elits amb anterioritat.

El tema de les jornades revolucionàries no li sembla prou treballat al nostre autor: *D’ailleurs, en ce qui concerne par exemple les journées insurrectionnelles, nous ne disposons pas d’analyses spécifiques sur le rôle joué par les différents quartiers, toute tatillonne que cette démarche puisse paraître, il ne faut pas y renoncer, car elle est en mesure de nous fournir des éléments utiles sur le comportements de masse et les dynamiques insurrectionnelles. C’est sur ce terrain par exemple que se noue le complexe rapport entre spontanéité et direction politique dont le rôle respectif demeure très important à éclaircir ; de même c’est dans l’insurrection que se développent à chaud certains facteurs de radicalisation souvent imprévus qu’il est important de saisir car, loin de disparaître avec la fin de l’événement, ils constituent des précédents qui s’inscrivent durablement dans l’expérience révolutionnaire jusqu’à en conditionner les suites*⁴⁴⁸.

Una multitud filòsofa

Aquest apartat està dedicat a l’aportació historiogràfica específica de Florence Gauthier. Ella és qui en els darrers anys ha mostrat una major insistència en la convergència entre el sentit comú de la multitud sobre tot camperola que va fer del dret a l’existència i dels mitjans per a proveir-la l’eix central de la seva intervenció en tota la revolució d’una banda, i de l’altra, la filosofia del dret natural.

No pretenc resumir aquí el conjunt d’una obra que, des de la publicació de la seva tesi em 1977⁴⁴⁹, compta ja amb 30 anys de treball. Pretenc nomès recollir aquells aspectes que tenen que veure amb la meua recerca sobre la multitud urbana. Aparentment, haurien de ser pocs, donada la idea central de Gauthier que la Revolució francesa és fonamentalment, una revolució pagesa, idea que hem pogut comprovar en l’apartat dedicat als problemes agraris. Però podem comprovar que són molts els aspectes del seu treball que interessin la nostra recerca sobre la multitud urbana en la Revolució⁴⁵⁰. La base d’aquest comentari està en tres llargues entrevistes sostingudes el més de juliol de 2006 amb l’autora. La tercera d’aquestes entrevistes fou enregistrada. Tambè compto amb una quarta entrevista sobre Robespierre que li vaig fer a principis

⁴⁴⁸ BURSTIN, H.: “Soutenance de thèse. Une révolution à l’œuvre : Le faubourg Saint-Marcel (1789-1794)”. Paris, AHRF, n°323 janvier/ mars 2001, p. 100.

⁴⁴⁹ La voie paysanne dans la révolution française. L’exemple picard. Paris, 1977, François Maspero, *textes a l’appui*.

⁴⁵⁰ Aquest apartat, necessàriament reduït degut a raons d’espai, forma part d’un treball més ampli sobre Florence Gauthier, en curs d’elaboració.

d'enguany i que fou publicada a la revista El Viejo Topo⁴⁵¹. La nostra historiadora també ens ha facilitat l'accés a un seu treball inedit : *Contribution à l'histoire du droit naturel moderne au XVIIIe siècle. Esclavage ou liberté?*⁴⁵².

La meua primera relació amb Gauthier consistí en la traducció del seu treball "Critique du concept de révolution bourgeoise"⁴⁵³. En aquest article es fa la crítica més complerta i matisada del paradigma RBRP i es proposa per a la revolució francesa el concepte de revolució dels drets de l'home i del ciutadà. El resum bàsic de l'article el podríem fer citant el paràgraf següent : *No es veu pas enlloc que la democràcia i els drets de l'home hagin vingut amb el capitalisme. Això seria fer creure que la filosofia del dret natural modern, teoria de la revolució dels drets de l'home i del ciutadà, hauria estat la ideologia dels capitalistes, quan ella no era altra cosa que l'expressió de la consciència crítica de la barbarie europea*⁴⁵⁴. L'interès d'aquest paràgraf final consiteix en que uneix la crítica del paradigma, amb tota l'elaboració de Gauthier sobre el dret natural. De fet, el capítol tercer d'aquest treball de recerca va començar a nèixer en l'acte de fer aquella traducció.

Després d'aquesta traducció vingueren les lectures dels llibres de l'autora, l'organització de dos actes amb la seva presència⁴⁵⁵ i algunes traduccions més, entre elles la de la seva antologia (junt a d'altres autors) de Robespierre, *Por la felicidad y por la libertad*⁴⁵⁶. L'interès per l'obra de Gauthier em va portar a entrevistar-me amb ella durant la meua estada a Paris el mes de juliol de 2006. Foren un total de dues entrevistes- conversa, sense grabació, de les que vaig escriure les notes posteriorment. Hi hagué una altra entrevista grabada sobre problemes historiogràfics de la Revolució i

⁴⁵¹ Podeu trobar l'entrevista enregistrada el juliol de 2006, en el CD adjunt a aquest treball. La transcripció del mateix encara està en curs. Quant a l'entrevista sobre Robespierre, veure El Viejo Topo, abril 2007.

⁴⁵² GAUTHIER, F. : *Contribution à l'histoire du droit naturel moderne au XVIIIe siècle. Esclavage ou liberté?* Paris, 2001-2002, *Inédit. Dossier présenté en vue de l'Habilitation à diriger les recherches, le 7 de décembre 2002. Université Paris 7- Denis Diderot, devant d'un jury composé de Jacques Guilhaumou, Rita Hermon-Belot, Martine Lapied, Élise Marienstras, Francine Markovits et Jean Piel.*

⁴⁵³ GAUTHIER, F. : "Critique du concept de révolution bourgeoise". Paris, 1997. *Raison présente*. Traducció al català de Joan Tafalla, "Crítica del concepte de revolució burgesa aplicat a les revolucions dels drets de l'home i del ciutadà del segle XVIII", Barcelona, 1999, Realitat nº 59-60.

⁴⁵⁴ GAUTHIER, F. : "Crítica del concepte de revolució burgesa...", Realitat nº 59-60, pp. 6 a 11. Veure Annex.

⁴⁵⁵ Sabadell, març de 29 de març de 2004 i Barcelona, 29 d'octubre de 2005. Veure Annex.

⁴⁵⁶ ROBESPIERRE, M.: *Pour le bonheur et pour la liberté*. Discours, textes choisis et introduction Y. Bosc, Gauthier, F. et S. Wahnich, Paris, 2000, Ed. La Fabrique. Edició espanyola: *Por la felicidad y por la libertad*, Yannick Bosc, Florence Gauthier y Sophie Wahnich (eds.), Barcelona, 2005, El Viejo Topo. Traducció del francès de Joan Tafalla.

una altra per escrit sobre la figura de Robespierre que fou publicada en el nº d'abril de la revista El Viejo Topo, sota el títol “Una Revolución anticapitalista”⁴⁵⁷.

A continuació resumeixo aquí alguns elements de les entrevistes sostingudes amb la nostra historiadora a Paris, el mes de juliol de 2006. Naturalment, les qüestions que jo li vaig plantejar tenien relació amb aspectes del que jo imaginava que podria ser la meua tesi. Quan li vaig plantejar la necessitat de continuar aprofundint en la història social del moviment popular urbà de Paris, Gauthier em va respondre que la sociologia del moviment popular a Paris ja es prou coneguda i que nous estudis monogràfics no oferiran novetats substancials. Per a demostrar aquest afirmació em mostrà la tesi de Soboul, detenint-se en les dades sobre l'estructura social de totes les seccions⁴⁵⁸, així com el *Répertoire du personnel sectionnaire parisien en l'an II*, de Soboul y Raymonde Monnier⁴⁵⁹, que conté tota la informació disponible sobre els militants de les seccions. Malgrat que segur que queden informacions per a recollir o errors i buits a resoldre, aquest treball difícilment es podrà ampliar gaire. Quan li vaig mencionar el treball de Haim Burstin i de Monnier sobre els faubourgs Saint Marcel i Saint Antoine respectivament⁴⁶⁰, Gauthier afirmà que es tractava de treballs de gran interès i erudició però que tampoc afegien gaires dades que aclarissin substancialment allò aportat en el seu moment per la tesi de Soboul.

Segons ella, el que cal fer és una història política de la primera república. És una tasca que, segons la nostra historiadora, no està realitzada. Ja en el seu *De Mably a Robespierre*, diu : *Il reste en effet à étudier de façon conjointe l'application de la législation agraire, de la législation des prix, profits, salaires, fourniture des marchés, contrôle des échanges, etc., avec le fonctionnement de la démocratie communale. Bref, il s'agit d'entreprendre une véritable histoire du gouvernement révolutionnaire qui n'existe pas encore*⁴⁶¹. Gauthier afirma que aquesta tasca l'havia començada Albert Mathiez, però que Lefebvre i Soboul varen abandonar aquest camí per a fer història

⁴⁵⁷ GAUTHIER, F. : “Una revolución anticapitalista. Entrevista con Florence Gauthier” por Joan Tafalla. Barcelona, 2006. El Viejo Topo, revista mensual. pp. 65 a 73. Veure Annex.

⁴⁵⁸ SOBOUL, A.: *Les sans-culottes parisiens en l'an II. Mouvement populaire et Gouvernement révolutionnaire. 2 juin 1793 -9 thermidor an II. Ob.Cit.*, pp. 1067 a 1138.

⁴⁵⁹ SOBOUL, A. i MONNIER, R. : *Répertoire du personnel sectionnaire parisien en l'an II*. Paris, 1985. Publications de la Sorbonne.

⁴⁶⁰ MONNIER, R.: *Le Faubourg Saint-Antoine. 1789-1815*. Paris, 1981. Société des études robespierristes. BURSTIN, H.: *Le faubourg Saint-Marcel à l'Époque Révolutionnaire. Structure économique et composition sociale*. Paris, 1983, Société des Études Robespierristes. Aquest autor ha publicat recentment una altra obra sobre el “seu” faubourg: *Une révolution à l'oeuvre. Le faubourg Saint-Marcel (1789-1794)*. Paris, 2005. Éditions Champ Vallon, Epoques.

⁴⁶¹ GAUTHIER, F.: *De Mably a Robespierre. De la critique de l'économie à la critique du politique, 1775-1793*, Paris 1988, dins *La Guerre du blé au XVIIIe siècle*, ob.cit., p. 141.

social. Tots dos varen afirmar la autonomia i l'anticapitalisme dels moviments populars camperol i urbà, però atribuïren aquest anticapitalisme a una mentalitat conservadora, àdhuc reaccionària dels sans-culottes i dels camperols. Per a Gauthier fou E.P. Thompson qui ens mostrà fa molt de temps⁴⁶², que existeix una relació entre tradició i revolta. Això porta la conversa cap a Thompson quin article sobre la multitud de 1771 no fou publicat fins 1988 a França per iniciativa de Gauthier i de Guy-Robert Ikni⁴⁶³. Per a Gauthier l'obra de Thompson és essencial i resalta *Miseria de la teoria*⁴⁶⁴, com la millor crítica del marxisme ortodox i de l'althuserià en particular.

Tornant a la necessitat d'una història política de la primera república, Gauthier m'informà que junt a un grup d'historiadors estan redactant un nou manual que sintetitzi aquest punt de vista. D'altra banda, la historiadora està animant una sèrie de treballs de recerca fets per estudiants de llicenciatura i de doctorat en aquesta direcció en que es mostra que algunes de les idees de Soboul no eren certes. Em mostra la llista dels treballs de maîtrise i de DEA, dirigits per ella a Paris VII⁴⁶⁵, que formen part, pel que puc entendre d'una espècie de peces d'un puzzle força complexe que haurien de donar un retrat global del període del govern revolucionari. Jo li vaig objectar que les parts primera i tercera de la tesi de Soboul, constituïen, si més no, un esquelet d'aquesta història de les relacions entre el moviment popular i el govern revolucionari. Gauthier afirma la única part interessant és la segona (*La sans- culotterie parisienne tendances et*

⁴⁶² Paral·lelament al treball de Soboul, però les línies paral·leles no es troben mai, com he mostrat en el capítol anterior. Un cop més les metàfores ens juguen una mala passada: hi ha algunes convergències entre el treball d'ambdós historiadors. Però no moltes.

⁴⁶³ Veure *La Guerre du blé*, ob.cit., pp. 31- 92.

⁴⁶⁴ THOMPSON, E.P.: *Miseria de la Teoria*, ob.cit.

⁴⁶⁵ Els treballs dirigits per FG, que tenen relació amb la meua recerca són: FOURNERON, I. : *Pache maire de Paris et l'administration des subsistances. Février- septembre 1793*, estudi de 1990, que ha donat lloc a un article a AHRF n° 306 (1996): *La décentralisation de l'administration des subsistances. Pache et la Commune de Paris, février-septembre 1793*. LADJOUZI, D. : *Les journées des 4 et 5 septembre 1793 à Paris: un mouvement d'union entre le peuple, la Commune et la Convention*. Aquest treball va directament a l'encontre de la tesi de Soboul de confrontació entre govern revolucionari i moviment popular. Publicat a AHRF n° 321 (2000) sota el títol: *Modernité du mouvement populaire parisien dans l'avènement d'une société de droit sous la Révolution française: le libéralisme égalitaire du mouvement sans-culotte autour des questions du droit à l'existence et de la souveraineté populaire, 20 juin 1792-5 septembre 1793*. DESHAYES, B.: *Législation révolutionnaire et révolution de l'exécutif. Convergences entre le mouvement populaire parisien et la Convention nationale. Août-Octobre 1793*, 2001. Aquest treball insisteix en la tesi de la convergència i no del trencament entre moviment i govern. GUERMAZI, A. : *Remises en cause et affermisements de la souveraineté populaire pendant l'hiver de l'an II- hiver 1794. Surveillance publique et gouvernement révolutionnaire*, 2006. HOURDEAUX, J-C. : *Les Comités Révolutionnaires des Sections Parisiennes. Septembre-décembre 1793*, 2004. No tinc còpia però FG m'ha mencionat com a treballs força importants: GUARINO, C. : *La volonté contre-révolutionnaire en février- mars 1793 à Paris*, 1995; Martínez, O. : *La Révolution des 31 mai-2 juin 1793 ou l'actions du mouvement populaire contre les mandataires infidèles de la Convention nationale*, 1996 ; HOURDEAUX, J-C. *Paris sous la Terreur. Organisation de l'exécutif, brumaire-frimaire an II*, 2003.

*organisation*⁴⁶⁶) doncs aprofundeix en l'organització del moviment popular. En canvi, la introducció (*Révolution bourgeoise et mouvement populaire*⁴⁶⁷), la primera part (*Essor et stabilisation du mouvement populaire [juin 1793-pluviôse an II]*⁴⁶⁸) i la tercera (*Arrêt et déclin du mouvement populaire [ventôse an II- thermidor an II]*⁴⁶⁹), es mantenen dins de la reinterpretació de la història pròpia del marxisme imperant en el PC d'aquella època.

Quan vaig comentar-li que la Soboul degué passar per una autèntica tortura intel·lectual tot estudiant un moviment popular com el moviment parisenc, del que es percep que n'està enamorat, encorsetat per l'esquema "marxista" (que no marxista) de l'època, ella explica que Soboul hagué de presentar dues vegades la seva tesi: una a la Sorbona i l'altra al partit. En la comissió del partit hi havien personatges de qui després se sentirà parlar molt. Estalinistes posteriorment derivats en l'anticomunisme més desfermat. En el nivell que s'han mogut fins ara les meves recerques encara no he pogut trobar evidències d'aquesta qüestió. Sí que n'he trobades d'enfrontaments anteriors entre Soboul i la direcció del seu partit que ens mostren un Soboul, com mínim confrontat amb determinats aspectes de l'estalinisme⁴⁷⁰.

Tot això portà la nostra conversa cap a el tema de la relació entre història social i història política. La història social no és, segons Gauthier, un objectiu en sí mateixa, si no que hauria de servir per fer la història política. Quan jo li vaig objectar, d'acord amb el meu projecte recerca, que cal una nova història de les relacions entre moviment popular i govern centrada a Paris per que, segons afirma la majoria de la historiografia, Paris marca els ritmes i la dinàmica de la revolució, Gauthier contestà negant la premissa major: qui va marcar els ritmes de la revolució fou el moviment popular camperol. Per demostrar aquesta afirmació em mostrà el seu article: *Une révolition paysanne. Les caractères originaux de l'histoire rurale de la révolution française*⁴⁷¹, que ja he comentat en l'anterior apartat dedicat als problemes agraris de la revolució. Segons Gauthier, durant la revolució hi hagueren set jacqueries (Agost 1789; desembre-febrer 1790; octubre 1790 -febrer 1791; estiu 1791; primavera 1792; agost-octubre 1792 i estiu 1793) que determinaren els objectius i les dinàmiques de la revolució.

⁴⁶⁶ SOBOUL, A.: *Les sans-culottes parisiens en l'an II...* Ob.cit.: pp.407 a 677.

⁴⁶⁷ SOBOUL, A.: *Les sans-culottes parisiens en l'an II...* Ob.cit.: pp.1 a 18.

⁴⁶⁸ SOBOUL, A.: *Les sans-culottes parisiens en l'an II...* Ob.cit.: pp.19 a 404.

⁴⁶⁹ SOBOUL, A.: *Les sans-culottes parisiens en l'an II...* Ob.cit.: pp.681 a 1035.

⁴⁷⁰ Veure el capítol anterior.

⁴⁷¹ Publicat dins MONNIER, R., éd.: *Révoltes et révolutions en Europe et aux Amériques. 1773-1802*. Paris Ellipse, 2004.

Quan m'hi avinc i li dono la raó a partir de l'evidència que la majoria dels francesos eren pagesos, em remarca que d'altra banda, hi havia una relació estreta amb el camp, que molts dels parisencs eren recentment arribats a la ciutat⁴⁷². Així, doncs les tradicions, les costums del camp hi eren ben presents a Paris. També els vincles amb el camp eren permanents i estrets, el que vol dir que les “emocions” de la població pagesa es transmetien ràpidament als parisencs. D'altra banda, qui alimentava Paris? A més, en les grans jornades el federats que venen de tot el país procedeixen del camp (recordem els marselesos, o més bé provençals, que donen títol a l'himne i la seva participació el 10 d'agost, etc.). Decididament, aquest serà un dels temes de la meva recerca: la incidència de la mentalitat pagesa en la població urbana de Paris.

La nostra historiadora afirma detestar l'elitisme de determinada esquerra, per la seva incapacitat d'escoltar el poble. Robespierre i els seus, en canvi sí sabien escoltar. Em cità diversos moments que mostren aquesta actitud d'escolta atenta de les necessitats populars, tant en Saint Just com en Robespierre: en 1789, Robespierre ajudant a redactar uns Cahiers de doléances dels sabaters de la seva ciutat, Robespierre dient que ell era poble i no altra cosa. Ella posà més exemples d'aquesta actitud però les meves notes foren posteriors. Quan li dic que crec que la minoria robespierrista era un intel·lectual orgànic del moviment popular, no nega això però sí que nega que existís una minoria robespierrista. Hi havia la Muntanya que era diversa i que evolucionava a mesura que es desenvolupaven les coses. Seria un anacronisme cercar en la revolució un partit com els que hem conegut durant el passat segle vint. Front les teories elitistes que interpreten la realitat històrica segons els seu interès polític contingent, Gauthier afirmà amb contundència que les revolucions les fan els pobles i que aquest és el cas de la Revolució francesa. Aquest línia interpretativa em sembla que presideix la seva obra historiogràfica.

Dels “marxistes” detesta principalment l'elitisme, l'economicisme i el concepte de proletariat, que impedeix pensar en els fenòmens reals, els deforma. Mai el proletariat industrial ha fet cap revolució, han estat sempre els camperols. Si es vol definir un grup social dipositari (la paraula es meua, no recordo com ho va dir) de la sobirania és prou amb el concepte de poble. D'altra banda, el proletariat no ha estat mai homogeni si no al contrari sempre ha estat força heterogeni. Precisament per aquesta

⁴⁷² Per a confirmar aquesta afirmació: LEGUILLOIS, R.: *Étude de la population masculine d'après les cartes de sureté*, dins *Paris et la révolution*, obra colectiva dirigida per Vovelle, Publications de la Sorbonne, 1989. Leguillois diu que només el 28 % de la població parisencs que va fer la revolució, havia nascut a Paris. .

característica es més útil el concepte de poble. Quan li recordo l'opinió de Marx sobre el mir (obshina) rus, la possibilitat de la revolució a Rússia sense necessitat de passar pel capitalisme, i la resposta de Marx a Vera Zassulich, ella mostra el seu respecte per l'obra de Marx, i la coneix prou bé. El que critica sense cap tipus de commisseració és la deformació marxista de l'obra de Marx. Cita el cas de “Socialisme utòpic, socialisme científic”, obra atribuïda a Engels però que ella afirma que es tracta d'una falsificació perpetrada per Lafargue. La historiografia francesa ha sofert les conseqüències de l'obra reductiva de gent com Lafargue i Guesde. Quan li parlo del paper de Kautsky com administrador testamentari de Marx i primer deformat del seu pensament es mostra d'acord e interessada pel tema.

En relació al tema del proletariat li vaig tornar a resumir el nucli de la meua intervenció el novembre de 2005 en la presentació a Barcelona de la seva antologia robespierriana. La meua intervenció tractava d'acostar-se a l'evolució del concepte de “proletariat” des de Robespierre, passant per Babeuf, Bounarroiti, Blanqui, Marx, etc.⁴⁷³. El meu intent és mostrar la filiació d'un mot que té vida pròpia, al marge del contingut que li ha atorgat la vulgata marxista, Gauthier repeteix quelcom que ja ens havia dit a en Joaquim Miras i a mi durant la tardor de 2004: Babeuf era un inepte políticament parlant, que es va equivocar en el moment decisiu (9 thermidor). El seu concepte de “populicidi” ha estat mal utilitzat per la dreta que legitima, amb aquest mal ús, el seu atac contra el robespierrisme. Quan vaig mencionar la carta de Babeuf a Bodson, i de que el robespierrisme de Babeuf va ser permanent des de 1791 fins la seva mort, amb el breu parèntesi de Thermidor, Gauthier replicà que això no importa, l'error capital va ser comés. En quant a Blanqui, senzillament Gauthier el considera com una variant més de l'elitisme de determinada esquerra que no fou capaç de realitzar cap procés revolucionari. Es mostrà d'acord amb la meua menció de l'article *Notes de Blanqui sur Robespierre* d' A. Mathiez, en les que el mestre explica les deformacions que Blanqui va fer, basant-se en Michelet sobre Robespierre i que va anar transmetent entre els seus cercles més immediats, encara que no les va publicar mai. Gauthier coneix gairebé “par coeur” l'argument inicial de l'article⁴⁷⁴, i s'hi mostra particularment d'acord. La conversa derivà de nou cap a Mathiez i les seves relacions conflictives amb la direcció del PC.

⁴⁷³ Veure, TAFALLA, J.: El Viejo Topo, abril 2006.

⁴⁷⁴ Veure en aquest treball de recerca, l'apartat dedicat a Blanqui en el capítol segon.

Fins aquí he resumit alguns dels continguts de les entrevistes que vaig mantenir amb F. Gauthier el juliol de 2006 que, com s'ha pogut comprovar, han influït en diversos aspectes del meu treball de recerca. S'en tindrà una visió més global amb la transcripció de l'entrevista grabada⁴⁷⁵. Ara, amb la finalitat de donar una visió potser més àmplia de l'obra de la nostra historiadora considero interessant adoptar el punt de vista d'ella mateixa. Compto amb un document inèdit que Gauthier em va facilitar: *Contribution à l'histoire du droit naturel moderne au XVIIIe siècle. Esclavage ou liberté?*⁴⁷⁶. En faré una breu recensió, tot barrejant el meu comentari amb referències a les obres comentades per l'autora. Espero que aquest enfoc permetrà complertar una visió més global de l'obra de l'autora que ens ocupa.

Precisem primer, davant de quin tipus de document ens trobem. Es tracta d'un dossier de 97 planes, presentat a la Universitat Paris 7- Denis Diderot, el 7 de desembre de 2002 per a aconseguir l'habilitació per a dirigir treballs de recerca davant d'un jurat compost per: Jacques Guilhaumou, Rita Hermon-Belot, Martine Lapied, Élise Marienstras, Francine Markovits et Jean Piel. En ell, l'autora fa balanç de la seva obra fins l'any de presentació. Es tracta d'un document particularment interessant per a el nostre propòsit, per que en ell l'autora posa en valor el conjunt de la seva obra i en fa un balanç global.

El primer eix del seu treball es dedicà al tema de l'agricultura. La seva tesi fou dirigida per Soboul i tractava sobre problemes pagesos de la revolució: "...les biens communaux et les droits d'usage communautaires. Je pénétrais alors dans le système agraire communautaire, que je choisisais d'étudier, selon les conseils de mon directeur de recherche, Albert Soboul, dans la région picarde"⁴⁷⁷. Aquest aspecte ja ha estat comentat en l'apartat dedicat als problemes agraris.

El segon eix de treball el consagrà a ...*la découverte de la critique de l'économie politique tyrannique, terme du XVIIIe Siècle que je ne pouvais pas entendre tant il parlait fort ... le mouvement paysan lui-même qui, dans la période révolutionnaire,*

⁴⁷⁵ Per a qui en tingui un interès especial, pot escoltar-la en l'annex.

⁴⁷⁶ GAUTHIER, F.: *Contribution à l'histoire du droit naturel moderne au XVIIIe siècle. Esclavage ou liberté?* Paris, 2001-2002, Inédit. Dossier présenté en vue de l'Habilitation à diriger les recherches, le 7 de décembre 2002. Université Paris 7- Denis Diderot. Es pot llegir un resum a: GAUTHIER, F.: *Contribution à l'histoire du droit naturel moderne au XVIIIe siècle. Esclavage ou liberté?* Soutenance de thèse. Paris, 2003. AHRF, n° 4, pp. 157 a 164.

⁴⁷⁷ Contribution à l'histoire du droit naturel moderne au XVIIIe siècle. Esclavage ou liberté? Paris, 2001-2002, Inédit. Dossier présenté en vue de l'Habilitation à diriger les recherches, le 7 de décembre 2002, p. 20. Per a conèixer la seva tesi: GAUTHIER, F.: *La voie paysanne dans la révolution française. L'exemple picard*. Paris, 1977, François Maspero, textes à l'appui. Ob.cit.

avait formulé un nouveau droit de l'homme, le droit à l'existence et aux moyens de la conserver»⁴⁷⁸. Aquest és el tema central de *La guerre du blé*⁴⁷⁹ i de part de *Triomphe et mort du droit naturel en Révolution*⁴⁸⁰. L'autora resumeix així la problemàtica que pretén estudiar : *Or, les reformes physiocratiques menées dans l'agriculture et le commerce de grains dans les années 1760- 70, repensées et reprises par Turgot en 1774-75, avaient ouvert un débat de première importance, dans la Royaume de France, mais aussi en Europe. La critique de l'économie politique tyrannique rebondit durant la période révolutionnaire lorsque nouvelles tentatives, menées dans un esprit proche des économistes précédents, conduisirent à une intensification de la crise des subsistances tout a fait inédite. Ce fut la seconde raison qui me conduisit a explorer plus avant l'alternative : économie politique tyrannique contre économie politique populaire. Avec l'aide, en particulier, de Mably et de l'historien marxiste E.P. Thompson, je rouvrais le programme du Maximum mis en place pendant la Révolution par les Montagnards (1792-1794). Hommage, donc a Mably et à E.P. Thompson*⁴⁸¹ (21). En el capítol anterior ja he fet menció de la minsa acollida donada per l'historiador britànic a la important iniciativa intel·lectual de Gauthier i del seu amic Guy- Robert Ikni de una visió europea al debat sobre el lliure comerç i a les respostes populars front l'ofensiva del liberalisme econòmic. Mirat des de l'atalaia de 2007, l'actitud displicent de Thompson respecte al llibre que publicava la primera traducció francesa del seu article de 1971 sobre l'economia moral de la multitud, sembla una important ocasió perduda. Un cas més de les peculiaritats de l'anglès⁴⁸² ?

L'apartat *Critique de l'économie politique tyrannique*, comença amb aquesta notable cita de Montesquieu: *Quelques aumônes que l'on fait à un homme dans les rues ne remplissent pas les obligations de l'Etat, qui doit à tous les citoyens une subsistance assurée, la nourriture, un vêtement convenable et un genre de vie qui no soit contraire a la santé*⁴⁸³. Que coloca ja el tema central del dret a l'existència i a més la diferència de fons entre les diverses corrents de l'Il·lustració. El segon problema que ha estudiat és aquell que : *L'historiographie le connaissait sous le nom de programme du maximum,*

⁴⁷⁸ GAUTHIER, F. : *Contribution à l'histoire...* Ob.cit: p. 20.

⁴⁷⁹ GAUTHIER, F. : *La guerre du blé au XVIIIe siècle. La critique populaire contre le libéralisme économique au XVIIIe siècle.*

⁴⁸⁰ GAUTHIER, F. : *Triomphe et mort du droit naturel en Révolution. 1789-1795-1802.* Paris, 1992, Presses Universitaires de France.

⁴⁸¹ GAUTHIER, F. : *Contribution à l'histoire...* Ob.cit: p. 21.

⁴⁸² Que no d' "allò" anglès, que és títol de l'article de Thompson de 1965.

⁴⁸³ MONTESQUIEU, *L'esperit de les lleis.* Barcelona, 1983. Edicions 62/Diputació de Barcelona. Col·lecció clàssics del pensament modern, p. 118. Primera edició en francès, 1748.

*je le découvrais dans les thermes remarquables d'économie politique populaire⁴⁸⁴. Aquest concepte que savem té el seu origen en Rousseau i que serà usat per Robespierre en el debat sobre les subsistències, no era contemplat per la historiografia clàssica que patia una espècie de bloqueig, similar al patit en el tema agrari : *Les archives du mouvement populaire, urbain comme rural, abonde en documents décrivant et analysant en détail le fonctionnement du commerce des grains, de la production au marché, révélant les formes concrètes prises par la pouvoir économique et décrites dans le vocabulaire de l'époque, en termes de despotisme ...Toutefois, l'interprétation de ces matériaux présente un blocage du même ordre que celui déjà signalé en ce qui concerne la place du mouvement paysan dans l'histoire du mouvement paysan dans l'histoire de la Révolution française. Il-est peut-être encore plus épineux car il touche à quelque chose qui, depuis demi-siècle, est devenue sacro-saint, intouchable, tabou, je veux parler de ce qu'il est convenu d'appeler LE (sic) libéralisme. Au singulier, il n'y en a qu'un semble-t-il⁴⁸⁵.**

El des- bloqueig va venir per part de la historiografia anglo-saxona : Primer Rudé i després E.P . Thompson : *Thompson précisait que c'était la lecture des travaux de G. Rudé consacrés aux troubles de subsistances en France, de la guerre des farines à la période révolutionnaire, qui lui avait inspiré l'idée que les mouvements de taxation exprimaient non seulement une réaction défensive face aux hausses des prix, alors que les revenus populaires, fixes, ne pouvaient y atteindre, mais portaient aussi une conception des fins et des moyens de l'économie qui différait de celle des marchands de grains, en train de réaliser la transformation des marchés publics en marché de gros privé de cette denrée de première nécessité⁴⁸⁶. És a partir d'aquí que ella i G.-R. Ikni publicaren l'article de Thompson junt a d'altres que feien referencia a l'economia moral dins *La guerre du blé*.*

Per la seva part, FG. afirma que : *Cela me donna aussi l'occasion de préciser que cette alternative à l'économie politique tyrannique se construisit bel et bien pendant la Révolution et se présenta elle-même sous la dénomination, que je ne peux m'empêcher de juger remarquable d'économie politique populaire, selon l'expression de Robespierre, ou encore d' économie sociale, comme le découvrit Ikni chez Coupé, député de l'Oise. Ainsi, cette conception de l'économie morale de Thompson avait mise*

⁴⁸⁴ GAUTHIER, F. : *Contribution à l'histoire...* Ob.cit: p. 54.

⁴⁸⁵ GAUTHIER, F. : *Contribution à l'histoire...* Ob.cit: p. 57.

⁴⁸⁶ GAUTHIER, F. : *Contribution à l'histoire...* Ob.cit: p. 60.

*en lumière en étudiant les troubles de subsistances en Angleterre au XVIIIème. siècle, avait pris la consistance d'un projet de société alternatif à l'ancien régime, comme a l'économie politique tyrannique défendue par les héritiers des économistes physiocrates puis turgotins, pendant la Révolution française*⁴⁸⁷.

A continuació, FG posa en relació el tema de la l'economia política tirànica amb el tema de la llei marcial, tot donant aquesta cronologia ben aclaridora :

- maig de 1775 : decretada al llei marcial per a combatre la guerra de les farines.
- 21 d'octubre de 1789, nova proclamació y diverses vegades fins al 8 de desembre de 1793.
- Abolició de la llei marcial el 23 de juny de 1793 en el moment que es vota la Constitució.
- Restabliment de la llei marcial amb la Constitució de l'any V.

Gauthier ha analitzat aquesta relació entre lluita pel dret a l'existència això en el seu *Triomphe et mort du droit naturel en révolution*, publicat en 1992. d'aquest estudi en conclou que : ... *il apparaissait que la loi martiale était liée aux tentatives de réforme en faveur de la liberté illimitée du commerce de grains*⁴⁸⁸(61). El problema que es va debatre durant tot el segle XVIII i particularment en 1775 i durant tota la revolució no era un tema de política cojuntural, pel contrari, les diverses propostes sobre la llibertat absoluta de comerç dels grans i de les subsistències : ... *fut une tentative de changement de politique sur un enjeu vital, les subsistances du peuple : la monarchie allait-elle mettre toute la puissance publique au service des affameurs du peuple ? des ennemis publics, comme les appelle Mably, des assassins du peuple selon Robespierre en 1792. On a donné le nom de Guerre du blé à cette politique qui déclarait l'état de guerre à des familles de bas salariés contraints de venir s'approvisionner au marché : a juste titre. Aujourd'hui, cette politique connue à l'échelle mondiale, porte le nom d'arme alimentaire, conservant son caractère belliqueux*⁴⁸⁹. Com sempre, Florence Gauthier exerceix paral·lelament al seu ofici d'historiadora una funció com ella defineix irònicament en llurs entrevistes amb mí com a *historiadora de guàrdia*. Es a dir, coma persona compromesa amb el seu temps.

El tercer eix de treball de la nostra historiadora, fa referència al dret natural i a la capacitat de filosofar, es a dir de pensar el món i la seva organització per part de les

⁴⁸⁷ GAUTHIER, F. : *Contribution à l'histoire...* Ob.cit: p.60-61.

⁴⁸⁸ GAUTHIER, F. : *Contribution à l'histoire...* Ob.cit: p. 61.

⁴⁸⁹ GAUTHIER, F. : *Contribution à l'histoire...* Ob.cit: p. 63.

masses populaires : *A-t-on le droit d'écrire la proposition suivante : Les sans-culottes des villes ou des campagnes philosophent ? Kant m'a autorisée à le faire en m'apprenant que philosopher était une faculté humaine. Je remercie Kant qui m'a encore appris qu'être éclairé était possible à condition de prendre conscience de sa servitude volontaire, d'oser se servir de son entendement et chercher à atteindre un développement qui permette de s'en servir sans la dépendance d'autrui, liant Lumières et liberté(.) La proposition précédente peut être précisée comme suit : a-t-on le droit d'écrire que des Sans-culottes des villes et des campagnes sont éclairés et libres, ils philosophent ? Oui, à condition de préciser encore ce qu'ils entendent par liberté, par droit, droit naturel, etc... Peut-on concevoir qu'un philosophe, qu'il soit assis dans sa bibliothèque ou en action dans un lieu public, puisse être inspiré par un mouvement dans la société ou même par des idées exprimés par ce mouvement-la ?*⁴⁹⁰.

FG posa l'exemple de la guerra de les farines, de la proposta de Mably de crear graners comunals davant la des-regulació del mercat per part dels « physiocrates », els debats en la Convenció de setembre a desembre del 92 sobre el tema, la organització dels graners populars en agost de 1792... com a exemples de la correlació entre filòsofs i moviments populars. Per la meua part retinc, per a la meua recerca l'important expressió “sans-culottes de la ciutat i dels camps”. Tot aquest assumpte és ben plè de filosofia: *...dans la conception du droit a l'existence et aux moyens de la conserver, ou non, dans la conception des besoins reconnus, ou non, du peuple, dans la conception de l'économie politique, tyrannique ou populaire, dans la façon de faire politique en prenant la défense, ou non, des pratiques populaires, en menant un débat public ou en le refusant, en déterminant ce qui relève de l'oppression, ou non, pour clarifier s'il y a lieu d'y résister, en faisant des lois, ou non, etc...*⁴⁹¹(24).

D'altra banda, el dret a l'existència i la es converteix en l'element central de les constitucions franceses i per tant mostra clarament l'orientació social de les diverses repúbliques que s'han succeït a França des de la primera : *Et ce petit mot , droit naturel, qu'est-il devenu ? On notera qu'il a été déclaré par deux fois dans le droit constitutionnel français, dans la Déclaration des Droits de l'Homme et du citoyen votée le 26 août 1789 par l'Assemblée nationale constituante et dans celle qui fut votée le 24 juin 1793. Puis il disparaît de la Constitution de 1795 et dans toutes celles qui ont suivi, jusqu'en 1946 où il va réapparaître en se référant à la Déclaration des droits de*

⁴⁹⁰ GAUTHIER, F. : *Contribution à l'histoire...* Ob.cit: p. 22.

⁴⁹¹ GAUTHIER, F. : *Contribution à l'histoire...* Ob.cit: p. 24.

*l'homme et du citoyen de 1789. C'est un petit mot bien important, puisqu'il apparaît et disparaît, il mérite alors que l'on s'occupe de son histoire que je formule par la proposition suivante : Contribution à l'histoire du droit naturel au XVIIIe siècle*⁴⁹².

Es veurà doncs, que el tema del dret natural, i de la capacitat o no de filosofar de la multitud és un tema essencial a partir del qual s'obre tot un camp de recerca i tota una perspectiva d'enfoc de la política i del republicanisme. És relacionant aquesta qüestió amb el meu tema de recerca que se m'ha acudit titular l'apartat dedicat a F. Gauthier, "La multitud filosofa"⁴⁹³.

El quart eix de treball de Gauthier, és la relació entre la Revolució i el problema colonial, que segons Gauthier fa des de tres punts de vista. El primer, ... *en abordant la théorie politique de la Révolution que le terme fraternité s'est imposé en liaison avec la conception de la souveraineté des peuples défendue par un courant éclairé par un droit universel qui rejetait la conquête et les politiques des puissances européennes. Une cosmopolitique de la liberté s'esquissant dans la seconde moitié du XVIIIe siècle, cherchant à renouveler la conception du droit des gens*⁴⁹⁴. El segon aspecte és la crítica de l'esclavisme : *La remise en cause des politiques de puissance passait par une critique de l'économie politique tyrannique qui avait atteint, avec les colonies esclavagistes d'Amérique, un degré de déshumanisation effrayant, mais que l'époque jugeait encore réversible*⁴⁹⁵. Finalment, *C'est en fin l'abondance des sources qui indiquait la route à suivre. Ne serait-ce que dans les débats parlementaires, faciles d'accès, le problème colonial apparaît régulièrement. Si la politique coloniale avait été largement évitée, pour ne pas dire occultée, dans la historiographie de la RF ce n'était certainement pas parce que les archives manquaient, bien au contraire !*⁴⁹⁶.

Si comparem la part final Perspectives de recherche, en que l'autora enumera els seus treballs en curs o projectats i la darrera bibliografia produïda per ella, podrem comprovar que la majoria dels treballs actuals de l'autora se centren en el temes referents a la revolució, les colònies i l'esclavatge. No m'hi deturaré aquí per que el

⁴⁹² GAUTHIER, F. : *Contribution à l'histoire... Ob.cit., loc. cit.*

⁴⁹³ Naturalment, algun lector avisat potser vegi en el títol un d'aquest apartat un cert acudit relacionant el tema de la multitud, amb l'obra anònima atribuïda a falsament a Diderot *Thérèse Philosophe*. Atribuïda actualment a Jean Baptiste Boyer Argens, compte de Valdemar, aquesta obra va tenir influència en l'enfrontament entre jesuïtes i jansenistes durant el segle XVIII. La única relació que el lector hauria/podria trobar entre la multitud filòsofa del títol i la *Teresa filòsofa* del compte Valdemar hauria/podria ser la narració de l'intent de manipulació de la multitud per les elits.

⁴⁹⁴ GAUTHIER, F. : *Contribution à l'histoire... Ob.cit: p. 24.*

⁴⁹⁵ GAUTHIER, F. : *Contribution à l'histoire... Ob.cit: p. 25.*

⁴⁹⁶ GAUTHIER, F. : *Contribution à l'histoire... Ob.cit., loc. cit.*

tema no forma part de la meua recerca, pero si que convé resaltar que aquest és un fil conductor extremadament important, en que l'autora tracta de, per una banda, rescatar el paper dels robespierristes i d'altres revolucionaris en la lluita antiesclavista primer i anticolonial després, així com la vinculació d'aquesta lluita amb la filosofia del dret natural i també amb l'escola de Salamanca. Veurem que es tracta d'un treball de recerca quines primeres dates podem colocar l'any al menys en 1991. Les parts tercera i quarta del seu llibre Triomphe et mort du droit naturel en Révolution, de 1992⁴⁹⁷, estan bàsicament dedicades a aquest tema, així com a la cosmopolítica de la llibertat, estretament vinculat.

Citem aquí alguns materials de la darrera producció de Gauthier en relació a aquesta problemàtica: en 1992, La Révolution française et le problème colonial. Le "cas Robespierre"⁴⁹⁸; en 1999, conjuntament amb Marc Belissa, publicà Kant, le droit cosmopolitique et la société civile des nations⁴⁹⁹; À l'origine de la théorie physiocratique du capitalisme, la plantation esclavagiste. L'expérience de Le Mercier de la Rivière, intendant de la Martinique⁵⁰⁰; Jeanne Odo ou l'humanité des africains, deux portraits, 1791-1794⁵⁰¹; Au coeur du préjugé de couleur: Méderic Moreau de Saint Méry contre Julien Raimond. 1789-91⁵⁰²; Péririssent les colonies plutôt qu'un principe! De Jaucourt à Marx en passant par Robespierre et Desmoulins⁵⁰³; La Révolution abolit l'esclavage⁵⁰⁴ i, L'esclavage en heritage⁵⁰⁵. Podem comprovar doncs que el tema no és una qüestió accidental o parcial en la seva obra, si no que a final de comptes passarà a formar un apartat ben important de la seva obra.

El darrer tema suscitat en el treball que comentem és el tractament que dona darrerament Gauthier a la figura històrica de Robespierre. Ens cal citar aquí la millor contribució feta darrerament a un bon coneixement objectiu i documentat de la figura de

⁴⁹⁷ GAUTHIER, F.: Triomphe et mort du droit naturel en Révolution. 1789-1795-1802. Paris, 1992, Presses Universitaires de France.

⁴⁹⁸ Estudi presentat davant la Société des Études robespierristes el 13 de gener de 1991. AHRF, 1992.

⁴⁹⁹ GAUTHIER, F. I BELISSA, M.: "Kant, le droit cosmopolitique et la société civile des nations", Paris, 1999. AHRF, nº 3, pp. 495 a 511.

⁵⁰⁰ Paris, 2002. Actuel Marx.

⁵⁰¹ Nantes, 2003. Cahiers des Anneaux de la Mémoire, nº 5.

⁵⁰² Nantes, 2004. Cahiers des Anneaux de la Mémoire, nº 6, pp. 43-67.

⁵⁰³ Dins de: Péririssent les colonies plutôt qu'un principe! Contributions à l'histoire de l'abolition de l'esclavage. 1789-1804. Llibre col·lectiu sota la direcció de Florence Gauthier. Paris, 2002, Société des études robespierristes.

⁵⁰⁴ Dins de: BIANCHI, S., éd. Révoltes et révolutions 1773-1802. Paris 2004, Éditions du Temps.

⁵⁰⁵ Dins de Violence et colonisation, volum col·lectiu. Paris, 2003. Syllepse.

l'Incorruptible, com és la antologia *Pour le bonheur et pour la liberté*⁵⁰⁶. Contràriament a les antologies conegudes, aquesta insisteix en els més filosòfics i també en textos d'intervenció social que no solen estar presents en d'altres antologies. Al costat d'això podem comptar amb nombroses intervencions i ponències en que la historiadora tracta d'aixecar la llosa de dos-cents anys de calumnies que varen començar el mateix 9 de thermidor. Com ha demostrat Françoise Brunel, les actes de les sessions de la Convenció varen ser escrites dos anys després. L'ofensiva de totes les faccions va caure sobre Robespierre i els seus. Dos-cents anys després la desqualificació continua i hi ha qui opina que serà més difícil e inútil reivindicar a Robespierre que a Catilina.

Però no és el cas de la nostra autora. Ella no tracta de reivindicar Robespierre com a intent de recuperar un heroi que ella mateixa considera irrecuperable. Els que Gauthier ha fet és identificar en Robespierre un polític que fou capaç d'escoltar el poble, de posar-se al seu costat de forma irrenunciable i de fer avançar l'elaboració política i filosòfica del conjunt del moviment popular.

Una conclusió en forma d'interrogant. Preguntes sobre el dret a l'existència en la mentalitat de la multitud durant la Revolució Francesa.

Un cop arribats al final d'un projecte de recerca, se solen escriure unes conclusions. Dos anys de viatge a través de la historiografia sobre la multitud en la revolució francesa ben bé podria acabar amb una sèrie de conclusions més menys provisionals, més menys. Però el meu resultat no ha estat aquest. Jo, lluny de conclusions precipitades prefereixo deixar oberts alguns interrogants. Escaldat pel descobriment de que el paradigma que he sostingut tants d'anys hagi estat un conjunt d'hipòtesis més menys tranquil·litzadores, però que, ben mirat, explicaven menys coses

⁵⁰⁶ ROBESPIERRE, M.: *Pour le bonheur et pour la liberté*. Discours, textes choisis et introduction avec Y. Bosc et S. Wahnich, Paris, 2000, Ed. La Fabrique.

que les que enterbolien. Segur, com estic, de que la història de la Revolució francesa, igual que els grans temes socials i polítics que ella va obrir romanen oberts. I, finalment, esperonat pel fet que crec haver adquirit alguns coneixements significatius respecte del problema que ens ocupa, crec que puc escriure un assaig de projecte de recerca més ampli. Es a dir enlloc d'arribar a conclusions, he arribat a formular una bateria de preguntes,

Aquest projecte de recerca pretén fornir elements de coneixement per a la història de la mentalitat popular en revolució. Es tracta d'un projecte a desenvolupar en un termini de 10-15 anys i s'emmarca en un projecte més ampli de recerca sobre el orígens del moviment popular obrer i camperol a l'Europa occidental en l'edat contemporània, que també forma part de les meves preocupacions. El primer pas d'aquest projecte ja ha estat donat: es tracta del present estudi. El segon pas serà la recerca per a la meua tesi que, inicialment aparcarà els punts 1, 2, 3, 4 i 5 d'aquest projecte.

Es tracta d'una contribució a la necessària història política de la Revolució francesa. Un intent però, no de fer una nova història per dalt, si no de contribuir al coneixement dels micro- fonaments de la política. No es tracta d'una enèsima història política de les assemblees revolucionàries. No es tracta d'una enèsima història política dels clubs i de les societats populars. Es tracta d'una història social de la politització dels sectors populars, obrers i pagesos de Paris i els seus entorns. Sectors que anirien des de la *blanchisseuse*, de *l'homme de peine* i el *col-porteur* fins a els compagnons de les *boutiques* i *ateliers* passant pels *ouvriers* de les fàbriques de Paris, així com dels pagesos des seus entorns. En una segona etapa, el projecte inclou una història comparada amb els moviments socials de Lyon i de Marseille.

L'autor parteix de la premissa que sense moviment social no hi ha revolució i que en una història política de la revolució el factor moviment social és decisiu. La història de les institucions del moviment popular (les seccions, les societats populars, etc.) està, bàsicament, feta. La meua intenció serà doncs centrar-me en els micro-fonaments del moviment social: els valors, la cultura material, la cultura política, les biografies dels quadres. En tot allò que porta un bon dia, a una persona normal, immensa en la difícil lluita quotidiana per “fer bullir l'olla”, per alimentar-se i alimentar la seva família; per tot allò, deia que el porta a insertar-se dins d'un projecte col·lectiu i a fer de les qüestions polítiques un element de preocupació quotidiana.

La meua recerca és part integrant, doncs, d'una pregunta més general: què és una revolució? Certament, posar-se avui aquesta pregunta pot semblar anacrònic. El context historiogràfic no sembla acompanyar aquest tipus de projecte. Sembla que està més *à la page* fer la història de la contra-revolució. Malgrat tot, l'autor considera que la pregunta sobre la natura, la dinàmica i les característiques de la revolució, resta oberta, més de 200 anys després de la revolució francesa.

Quant a metodologia, considero que cal re-equilibrar la relació existent entre història social i història política. Cal situar l' "*évènement*" revolucionari (matèria del curt termini, matèria de les ruptures) dins del llarg termini, dins de les continuïtats i dels processos de canvi social que solen situar-se en el mitjà termini. Cal situar el procés revolucionari com element de discontinuïtat i ruptura puntual de les continuïtats històriques, de les mentalitats.

Parteixo també d'una altra premissa: la consciència sorgeix de l'ésser social. Aquest paradigma però, al menys en la seva versió més reductiva, ha induït a molts equívocs en la historiografia en general i a alguns particularment greus en la historiografia de la revolució francesa en particular⁵⁰⁷. Es per això que cal reprendre'l amb precaució metodològica, tot recordant que més de dos-cents anys d'historiografia ens contemplen. En el següent paràgraf exposo algunes d'aquestes precaucions.

El meu projecte de recerca dona per suposada la validesa del paradigma materialista d'anàlisi de la realitat polític-social. Parteix però, del paradigma de la lluita de classes i no del reduccionisme de que el desenvolupament cec de les forces productives, enteses com a simple tècnica, o com a procés d'acumulació de capital, comporta la ruptura de les relacions socials. Parteix de l'idea que els anomenats per alguns "modes de producció" són quelcom més que economia concentrada: son civilitzacions i cultures.

Parteix de la idea que la història, en els seus temps llargs, en les seves grans continuïtats i ruptures, la fan les multituds, els grups socials, els individus i els col·lectius que formen part d'aquests grups. La fa la dinàmica de les seves confrontacions recíproques. Una dinàmica que és sempre històrica i en que la història se sintetiza. Parteix de la idea que la història no la fan les elits, encara que la seva incidència en el temps curt i bàsicament en les coïntures, pugui ser decisiva. La història de les idees, quan aquestes romanen aïllades de les grans corrents socials no sol

⁵⁰⁷ Com hem pogut comprovar en el capítol 3 d'aquesta tesina.

servir per explicar els processos socials, encara que no negaré per això, que el seu objecte d'estudi sigui rellevant.

Existeixin períodes del temps històric mitjà i curt, en que les idees elaborades pels filòsofs, convergeixen, o es fan funcionals amb la pràctica socio-política de a determinats grups socials. Una confluència, entre el sentit comú de pagesos i obrers amb una determinada tradició (la del dret natural) és la que ens sembla que es va produir en el temps mitjà durant la segona meitat del segle XVIII. El que sabem menys és com es va produir aquesta confluència.

La meua recerca parteix, doncs d'una concepció complexa de l'ésser social. Un ésser social que és, en primer lloc, una suma d'individus que en ocasions, actuen com ésser social col·lectiu, sigui una multitud, sigui una classe. Un ésser social que és quelcom més que un conjunt de tubs digestius buits i afamats, de cossos que pretenen agònicament cobrir les seves necessitats materials bàsiques. Un ésser social que pensa, que filosofa, que inter- actua amb la naturalesa i amb la societat, que no és simple estructura econòmica on buscar les determinacions de la super- estructura ideològica. Un ser social que en determinades ocasions pot ser manipulats per l'elits, però que sol ser, habitualment, autònom, capaç de donar-se les seves pròpies lleis, la seva pròpia concepció del món, els seus usos i costums. Un ésser social que té la seva pròpia mentalitat, sovint influïda i hegemnitzada per les classes dominants, però que té el seu propi projecte de vida i el seu propi model del que han de ser les relacions socials. Un ésser social que, sols fa seva la cultura dominant mentre aquesta coincideix o permet el seu projecte autònom de vida. Quan la cultura dominant deixa de coincidir amb les necessitats de l' ésser social, deixa de ser la cultura dominant.

Elements d'una recerca.

Enumero a continuació els elements d'aquesta recerca. Cadascun dels deu punts està redactat de forma succinta i conté la problemàtica que hi incloc, a més d'un conjunt de preguntes a respondre o, directament, unes hipòtesis a demostrar. Naturalment, el desenvolupament de la recerca determinarà el sorgiment de noves preguntes a respondre o hipòtesis a demostrar:

1.- El dret a l'existència inclou, no només la lluita pel pa (que no és poc) si no també el conjunt de lluites del moviment obrer (salari, jornada, ritmes de treball, continguts i organització del mateix, hegemonia sobre la manera de produir i sobre el conjunt de les

relacions de producció...). Es tracta d'investigar la relació entre el dret natural, com a cultura política dominant en l'interior de les avantguardes del moviment popular urbà i les tradicions i costums pròpies de les classes subalternes urbanes. Això inclou donar respostes a preguntes com les següents:

a.- ¿Era el dret natural expressió, l'element determinant cultura política dels obrers i dels estrats baixos del món del treball parisenc? Si sí, com va arribar a ser-ho?

b.- Quins eren els elements constituents d'aquesta cultura política, tant en valors i reivindicacions com en formes d'organització, pràctiques, rituals i repertoris de mètodes de lluita?

c.-¿ Com va actuar aquesta cultura política en el període assenyalat?

2.- La historiografia clàssica dels anys seixanta del segle XX, es basà en un paradigma que creiem superat: el de la Revolució francesa com a Revolució burgesa amb recolzament popular (a partir d'ara: RBRP). Després d'algunes generalitzacions d'aquesta historiografia, i gairebé vint anys després del Bicentenari, que se saldà amb l'auge del post-modernisme, parlar d'obriers durant la revolució francesa sembla un tabú o, simplement anacrònic. No obstant aquestes prevencions i tabús, un dels objectes de la nostra recerca seran els obrers de la ciutat de Paris. Les raons ens semblen clares:

a- La paraula “*ouvrier*” era d'ús corrent en el segle XVIII i definia a un sector molt concret del poble. Certament el significat del mot no és equiparable a l' actual, però els diccionaris de l'època mostren que darrera el mot hi havia una molt determinada figura social. Per la seva part, Levasseur, Braesch, Tarlé Sewell o Rudé usen aquest com a eina descriptiva d'una realitat ben concreta.

b- Lluny del que Soboul ha descrit, el taller i la botiga no eren pas el món idíl·lic que els *corps de métier* idealitzaven i intentaven conservar, en el context determinat per la seva crisi irreversible. La conflictivitat interna dels *corps de métier*, així com a nivell de micro-fonament, la

conflictivitat interna de la botiga i del taller, és ben palesa durant tot el segle XVIII i es manifesta de forma clara en el transcurs la revolució.

c- El *compagnonnage* i les seves lluites no són cosa que es pugui ignorar sense danyar de manera greu el nostre coneixement de la realitat. Existia lluita de classes a l'interior del món del treball en les urbs de l'Antic Règim i en els propis antecedents de la pròpia Revolució (reacció davant les lleis de Turgot de 1776 contra les corporacions, afer Reveillon, ofensiva del *compagnonnage* en 1789, 1790 i 1791, reaccions davant la llei d'Allarde, reaccions davant la llei Le Chapelier...). En aquest sentit, parlar d'obers i de moviment obrer ens sembla pertinent.

d- Una part consistent de la historiografia clàssica de la RF, abans de l'hegemonia del paradigma RBRP, s'ocupava dels obrers i del moviment obrer.

3.- Els estudis demogràfics coincideixen en que el 65 % de la població parisenc era de recent immigració des de diverses zones de França. Aquesta emigració recent, ocupava llocs de treball no qualificats i sostenia l'aspiració a una mobilitat cap amunt: cap a un treball qualificat i capaç de subvenir al dret a l'existència. Existien ocupacions (treballs) que eren realitzats majoritàriament, per obrers procedents de determinades regions del país. Sabem que els emigrats no porten en el seu "sac à dos" únicament unes poques pertinences, si no que hi duen una mentalitat, una cultura material i moral, unes mœurs. Això fa plausible i investigable la idea que entre els treballadors no qualificats, les tradicions i costums camperols fossin determinants per a la formació de la "economia moral" de la multitud parisenc. Aquesta problemàtica inclou preguntes com les següents:

a.- Es conserven i/o transformen les cultures camperols de recent emigració en el marc dels sectors baixos del món del treball parisenc? Si es que sí, de quina manera?

b.- Quins rituals, quines formes d'organització, quina cultura material,

quin llenguatge i quin discurs de procedència camperola apareixen en les pràctiques política i socials dels estrats mitjans i baixos del món del treball parisenc en el període a estudiar?

4.- L'actuació del *compagnonnage* durant el període assenyalat no està prou estudiada. És coneguda l'actuació del mateix durant el període de la Constituent i Legislativa fins a la llei Le Chapelier, menys coneguda és l'actuació i les actituds del *compagnonnage* durant el període posterior. Aquesta problemàtica porta a formular-se les següents preguntes:

a. Incideix, la idea de fraternitat sostinguda pel *compagnonnage* sobre la idea de fraternitat del discurs jacobí? Sí es que sí, com ho fa?

b.- Incideix, la cultura democràtica de les organitzacions *compagnonniques* sobre les estructures polítiques del moviment popular? Sí es que sí, com ho fa?

c.- Com era percebuda la política econòmica i salarial del govern revolucionari i de la Commune robespierrista pels *compagnons* i pels estrats baixos del món del treball?

5.- Tenint en compte la complexitat del món del treball i la seva mobilitat interna en l'Antic Règim, probablement la tradició camperola d'una banda i la dels *compagnons* de l'altra, inter- actuaven i, probablement es produí un "*brassage*" complex, ple de convergències, però potser també de clivatges i de xocs. Aquesta problemàtica inclou preguntes com les següents:

a.- Quins elements de convergència entre les dues cultures poden trobar-se en els rituals, en els repertoris de mètodes de lluita i en el discurs del moviment popular urbà en aquest període?

b.- Quins elements de clivatge entre les dues cultures poden trobar-se en els rituals, en els repertoris de mètodes de lluita i en el discurs del moviment popular urbà en aquest període?

c.- Quin paper juga el discurs del dret natural sostingut per les avantguardes i pels militants en aquest “*brassage*”?

6.- Anatoli Ado ha assenyalat l'existència de sis grans *jacqueries* que van marcar els ritmes de la revolució. Florence Gauthier afirma amb rotunditat que la revolució francesa és, bàsicament, una revolució camperola. L'exemple clàssic d'aquesta influència es la Grande Peur de 1789 i la nit del 4 d'agost, així com la pròpia Declaració dels Drets el 26 d'agost. No obstant això, la incidència de la revolució camperola en el món del treball urbà no està prou estudiada. Aquesta problemàtica pot incloure les següents preguntes:

a.- És possible establir correlacions entre la cronologia de les *jacqueries* i les mobilitzacions o debats del moviment popular urbà?

b.- En cas que existeixin correlacions entre les onades de lluita camperola i les onades de mobilització urbana, quines són les vies de transmissió de la informació entre camp i ciutat? Com es transmet la lluita pel dret a l'existència del camp a la ciutat?

c.- Aquestes onades de lluita camperola, com es realitzen a les regions a l'entorn de Paris i per quines vies arriben a les masses populars parisenques?

d.- Establiment d'una “*armée révolutionnaire*” amb l'objectiu de requisar el gra que no arribava a Paris, quina influència exerceix en les relacions camp- ciutat?

7.- Amb anterioritat a la Revolució, el capitalisme estava bastant estès al camp (a través dels grans fermiers) i també a través de la indústria del treball a domicili. A la ciutat, el

treball assalariat també era una realitat, així com l'existència d'empreses de mida considerable (com els Gobelins, o l'empresa vidriera de la secció Quinze-Vingt, o la pròpia fàbrica Reveillon). Els decrets de Turgot, i més tard les assemblees constituent i legislativa, van pretendre donar via lliure al capitalisme. Les resistències camperola i obrera van mostrar un grau d'autonomia que ha estat descobert, sovint amb sorpresa, però menyspreat pels partidaris de les tesis de la RBAP. Aquests, han relacionat aquesta autonomia amb una ideologia defensiva, paseista, reaccionària, en suma. Per la seva part, E.P. Thompson ha mostrat, estudiant el cas anglès, que la relació entre tradició i revolta no és un assumpte tant simple. EPT va mostrar que el discurs, els rituals, les reivindicacions i les pràctiques revolucionàries de les classes subalternes, es construeixen amb els elements disponibles en la cultura material i moral existent. Florence Gauthier ha defensat la idea que el moviment pagès va forçar una via camperola autònoma, basant-se en el discurs del dret natural i en la “economia moral” de les comunitats agràries. Aquest discurs popular no seria, doncs, simplement defensiu o passeista, si no que en la seva resistència a l’avenç del capitalisme, afirma un model de societat alternatiu. Una via camperola pròpia. Aquesta problemàtica pot incloure les següents preguntes:

a.- És possible provar l'existència d'un discurs no merament defensiu (paseista) entre els estrats baixos del món del treball parisenc?

b.- La “economia política popular” enunciada per Rousseau i per Robespierre i altres, és cosa simplement de filòsofs o bé recull les aspiracions i pràctiques del món del treball?

c.- Com es manifesta aquesta economia moral en el món del *compagnonnage*?

d.- Com es manifesta aquesta economia moral en el món dels estrats baixos del món del treball urbà?

8.- Els partidaris del paradigma de la RBAP han assenyalat, d'una banda el caràcter burgès del programa i de la pràctica econòmica i social de la Muntanya. D’ altra banda la subordinació primer, la divergència després i finalment la ruptura/ indiferència del

món del treball en la primavera estiu de 1794 i, bàsicament en 9 Thermidor de l'any II, i després d'aquesta data fins a les jornades de Germinal i Prairial any III, des de la impotència de la derrota, la nostàlgia del temps de Robespierre (en que "hi havia pà"). Un paradigma que expliqui la revolució francesa com a Revolució dels Drets de L'Home i del Ciutadà (RDHC), necessita per validar-se, refer de forma convincent el relat de la relació entre la Muntanya i el moviment popular urbà. Necessita validar la hipòtesis d'una convergència entre moviment popular i govern revolucionari, front a la idea d'una divergència i, finalment d'una ruptura entre moviment popular i govern revolucionari. Aquesta problemàtica inclou preguntes com les següents:

- a.- És possible distingir, descriure i tipificar les convergències i divergències entre muntanyencs i moviment popular urbà de forma diferent a la establerta pels partidaris del paradigma RBRP?
- b.- Es possible distingir una minoria robespierrista dins la Muntanya, que tindria un posicionament clarament contrari al desenvolupament del capitalisme i que a partir de la tradició republicana, convergis amb el moviment popular?
- c.- Com afectà el drama de germinal al moviment popular?
- d.- Existí realment el que Soboul anomena davallada del moviment popular a partir de germinal de l'any II, o bé el moviment popular va créixer en autonomia fins a les grans jornades de Germinal i Prairial, en que fou finalment derrotat, com afirma Rudé? En aquest context, què significa realment la frase de Saint Just sobre la congelació de la revolució?
- e.- La tendència dominant en l'any II és la ruptura entre govern revolucionari i moviment popular o bé existeixen junt al elements de clivatge altres elements de convergència? Per a dir-ho d'una altra manera, qui trenca i qui convergeix tant en el costat del moviment popular, com en el de la Muntanya, que eren camps realment plurals?

f.- És possible fer de tot això un quadre de síntesis que permeti avançar en la revelació d'aquest misteri que continua sent encara la relació entre moviment popular i govern revolucionari?

9.- Tant els partidaris del paradigma RBAP com els del paradigma RDHC troben dificultats l'hora de descriure les relacions reals entre avantguardes, militants i masses durant aquest període. Cal refer el relat del moviment popular, partint de la tesi de l'autonomia de l'esfera política, de la dinàmica pròpia a la qual està sotmesa que fa que incideixi i determini el conjunt del procés en el curt termini. En definitiva cal reescriure el relat de la relació entre la filosofia i el poble en transcurs d'aquests tres anys. Aquesta problemàtica pot incloure preguntes com les següents:

a.- És possible distingir diferents xarxes de militància en el conjunt del territori parisenc? Quina relació existeix entre aquestes xarxes i les de la conca parisenca?

b.- En cas, d'existir aquestes xarxes, quin era el mecanisme de creació del consens? Com arribaven a actuar en un moment determinat a establir consensos actius i de lluita?

c.- Les discrepàncies i divisions que esquincen el moviment fins a esgotar-lo, quina dinàmica interna segueixen? Existeix una lògica comuna a tots ells? O bé, es tracta de quatre casos (girondins, dantonistes, hebertistes, robespierristes) diferents quines lògiques i dinàmiques no guarden cap relació?

La meva tesi

El post- modernisme ha augurat la fi dels grans relats. L'esgotament del paradigma RBAP ha estat substituït pel paradigma de la dispersió, de la monografia, del retall sense connexió. Des dels anys seixanta fins als vuitanta s'han acumulat nombroses monografies que estudien aspectes diversos de la realitat social parisenca. Però la realitat històrica és síntesis de multiplicitat de factors, sintetitza els processos conjunts i és coagulació dels grans processos i dinàmiques inserits en els temps llargs, en les

continuïtats, i és cristal·lització d'aquests processos en el temps curt, en la conjuntura, fins a fer-los explosius. Fins que la persona de carn i ossos que descàrrega carbó o fusta en un port del Sena, o que renta roba prop del Pont Neuf, o que fa comissions per la ciutat, decideix al costat i al mateix temps que els seus semblants, prendre una pica i llançar-se sobre la Tulleries fent flanc a un federat marsellès.

De la mateixa manera que la revolució va seguir camins subterranis després de Thermidor, va travessar el cesarisme, la restauració i va emergir puixant en tres intents en què va proposar a la llum del sol un projecte de societat alternatiu al feudal però també al capitalista, la història de la revolució també seguirà després del Bicentenari i després de l'actual etapa post-moderna. I mentre un nou paradigma es construeix i es consolida, cal reprendre el relat.

Aquest serà l'intent de la meua tesi: reprendre el relat en un dels aspectes que ens semblen claus: el del dret a l'existència i a la provisió dels mitjans per fer-la possible. La meua tesi pretindrà donar resposta a les qüestions exposades en els punts 1, 3, 4 i 5 del meu projecte de recerca, i exposats més amunt.

Fonts i Bibliografia

Fonts i bibliografia utilitzades en aquest treball de recerca

Fonts

La tete a la queue ou première lettre de Robespierre a ses continuateurs (sic). De l'Imprimerie de Guffroy, rue Honoré n° 35, cour des ci-devant Capucins. Paris, sense data. Descarregat de Gallica: <http://gallica.bnf.fr/>

Procès verbaux du Commissaire de la Séction de Bondy. Archives de la Préfecture de Police, Aa Carton 75.

Notes de Blanqui sobre Robespierre. Bibliothèque Nationale. NAF 9578. Carton I liasse 1ª, chemisse 6, feuillet 7, és el manuscrit de Blanqui, literalment il·legible. Però n'hi han dos exemplars més probablement copiats per algún parent o amic: Carton I liasse 1ªb1, 4ª cahier, pp. 77-145. Carton I liasse 1b3, cahiers 18,19 et 20.

Diccionaris

ACADÉMIE FRANÇAISE

Dictionnaire de l'Académie française. Quarta edició (1762), cinquena edició (1798), i sisena edició (1832-35)

FERAUD, Jean-François.

Dictionnaire critique de la langue française . Marseille, Mossy 1787-1788.

GAFFIOT, F

Dictionnaire latin-français, Hachette, Paris, 1ª edition 1934

NICOT.

Thresor de la Langue française, 1606.

Petit ROBERT.

Dictionnaires Le Robert. Paris, 2006

Bibliografia citada

ADO, Anatoli :

Paysans en révolution. Paris 1995, Société des Études Robespierriistes

AAVV. (Graco Babeuf, Saint-Simon, Augusto Blanqui, Charles Fourier, Victor Considerant).

El socialismo anterior a Marx. Editorial Grijalbo, Colección 70. Barcelona-Buenos Aires- México DF, 1975.

AAVV. (RC. Lewontin, S. Rose, L.J. Kamin)

No está en los genes. Crítica del racismo biológico. Grijalbo Mondadori, Barcelona, 1996. Primera edició en anglès, 1984.

AAVV.

La guerre du blé au XVIIIe siècle. La critique populaire contre le libéralisme économique au XVIIIe siècle. Études rassemblées et présentées par Florence Gauthier et Guy-Robert Ikni. Paris, 1988, Les éditions de la passion.

AAVV.

Paris et la Révolution. Actes du Colloque de Paris I. 14-16 avril 1989. Ouvrage publié avec le concours de l'Institut d'Histoire de la Révolution Française et de la Société des études Robespierriistes. Paris, 1989, Publications de la Sorbonne.

AAVV.

Répertoire des travaux universitaires inédits sur la période révolutionnaire. Préparé par Paule Miraval et Raymonde Monnier. Paris, 1990. Société des Études Robespierriennes.

AAVV.

Revolución y democracia. El jacobinismo europeo. ROURA, Lluís i CASTELLS, Irene (editores). Madrid, 1995. Ediciones del Orto.

AGULHON, M.:

L'historien des sans-culottes, in *Annales Historiques de la Révolution Française*, n° 249, cinquante-quatrième année, juillet septembre 1982.

ARISTÒTIL

Política. Alianza Editorial, Madrid, 1993

AULARD, Alphonse:

Polémique et histoire. Questions politiques, sociales, historiques (1904). "Les classiques des sciences sociales". Site web: <http://classiques.uqac.ca/> . Une collection développée en collaboration avec la Bibliothèque Paul-Émile-Boulet de l'Université du Québec à Chicoutimi. Site web: <http://bibliotheque.uqac.ca/>. Edició original: Paris, 1904 : Edouard Cornély et Cie, Éditeurs, 290 pp.

AUBRY, Dominique :

Quatre-vingt-treize et les jacobins. Regards du 19ème. Siècle. Presses Universitaires de Lyon, 1988.

BABEUF:

Écrits. Introduction et annotations par Claude Mazauric. Messidor/Éditions sociales. Paris 1988.

BARATAULT, Jean-Pierre

Recherche sur les structures de l'entreprise dans le Paris révolutionnaire.1790-1792. Mémoire de maîtrise préparé sous la direction d' Albert Soboul. Université de Paris I. 1975-1976. Dipositada a l'Institut d'Histoire de la Révolution Française, Sorbonne.

BARRUEL, M. l' Abbé:

Mémoires pour servir a l'histoire du jacobinisme. A Hambourg, 1798. Chez P. Fauche, Libraire. Cinc volums. Descarregat de Gallica.

BLANC, Louis:

Lettre sur la Terreur. Obsidiane, Paris, 1866.

L'État et la Commune. Librairie Internationale, Paris, 1866

BLANQUI, Auguste :

Textes choisis. Préface et notes V.P. Volguine. Éditions Sociales. Les classiques du peuple. Paris, 1971.

BELISSA, Marc (Approches de la question proposées par...):

Revoltes et révolutions en Europe (Russie comprise) et aux Amériques de 1773 à 1802. Capes/ Agrégation d'Histoire et Géographie. Hachette Éducation. Paris 2004. Contè textos de Jacques Godechot, Isaac Kramnick, Georges Lefebvre, Cynthia Bouton, Florence Gauthier, Guy-Robert Ikni, Jean Boutier, Philippe Boutry, Annie Jourdan, Joost Rosendal i Anna Maria Rao.

BRAESCH, Frédéric: *Essai statistique de la population ouvrière de Paris, vers 1791*. Revue Révolution française LXIII (juillet-décembre 1912).

BRUNEL, Françoise:

Thermidor. La chute de Robespierre. Bruxelles, 1989. Éditions Complexe.

BUONARROTI, Filippo :

Conspiration pour l'égalité dite de Babeuf. Suivie du procès auquel elle donna lieu, et des pièces justificatives, etc. Préface de Georges Lefebvre. Deux Tomes. Éditions Sociales. Collection Les classiques du peuple. Paris, 1957.

BURKE, Edmund :

Reflexiones sobre la Revolución en Francia. Alianza Editorial, Filosofía. Madrid, 2003.

BURSTIN, Haim.:

Le faubourg Saint-Marcel à l'Époque Révolutionnaire. Structure écnomique et composition sociale. Paris, 1983, Société des Études Robespierristes.

Une révolution à l'oeuvre. Le faubourg Saint-Marcel (1789-1794). Paris, 2005. Éditions Champ Vallon.

L'invention du sans-culotte. Regards sur le Paris révolutionnaire. Paris, 2005. Odile Jacob.

Problèmes du travail à Paris sous la Révolution. Paris, 1997. Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine, n° 4. Octobre- Desembre 1997.

Soutenance de thèse. Une révolution à l'œuvre : Le faubourg Saint-Marcel (1789-1794). Paris, AHRF, n°323 janvier/ mars 2001

Le fonti della storia urbana della rivoluzione francese da Albert Mathiez ad Albert Soboul. Roma, 2004. *Studi Storici* 3/2004.

CASTELLS, Irene:

La revolución francesa (1789-1799). Madrid, 1977. Editorial Síntesis. Historia Universal Contemporánea, n° 8.

COCHIN, Augustin :

La crise de l'histoire révolutionnaire. Taine et Aulard. Paris, Librairie Ancienne Honoré Champion Éditeur, 5 Quai Malaquais, 1909.

DESHAYES, B.:

Législation révolutionnaire et révolution de l'exécutif. Convergences entre le mouvement populaire parisien et la Convention nationale. Août-Octobre 1793, 2001.

DOMMANGET, Maurice :

Blanqui et l'opposition révolutionnaire à la fin du Second Empire. Cahiers des Annales n° 14. Publiés avec le concours du CNRS. Paris, 1960.

DUCANGE, Jean-Numa :

Une approche marxiste méconnue de la Révolution française: Karl Kautsky. Revista Dissidences, n° 11 , Paris, juin 2002. És el resum d'una mémoire de maitrisse sostinguda el setembre de 2002, a la Universitat de Paris 1, sota la direcció de Jean-Clement Martin

FARGE, Arlette:

Vivre dans la rue à Paris au XVIIIe siècle. Présenté par Arlette Farge. Paris, 1979. Archives Gallimard Julliard. Primera edició, 1976.

La vie fragile. Violence, pouvoirs et solidarités à Paris au XVIIIe siècle. Paris, 1986. Hachette.

Logiques de la foule. L'affaire des enlèvements d'enfants. Paris 1750. Hachette. Textes du XXe. Siècle. Paris, 1988.

Effusion et tourment le récit des corps. Histoire du peuple au XVIIIe siècle. Paris, 2007. Odile Jacob.

FEHER, Ferenc :

La revolución congelada. Ensayo sobre el jacobinismo, Ed. Siglo XXI, Madrid, 1989.

Marx et les révolutions françaises permanentes. Paris, 1990. Actuel Marx n° 8.

FREUD, Sigmund:

Psicologia de las masas y análisis del yo (1921). Dins de “Más allá del principio del placer” y otros escritos. Biblioteca de los Grandes Pensadores. RBA coleccionables, Barcelona, 2002.

FOURNERON, I. : *Pache maire de Paris et l'administration des subsistances. Février-septembre 1793*, estudi de 1990.

La décentralisation de l'administration des subsistances. Pache et la Commune de Paris, février-septembre 1793”. *AHRF* n° 306, 1996.

FRIGUGLIETTI, James:

Albert Mathiez. Historien révolutionnaire (1874-1932). Avant-propos de Jacques Godechot. Paris, 1974. Société des Études Robespierriistes.

FUNK-BRETANO, F.:

Retif de la Bretonne. Portraits et documents inédits. Paris, 1928. Albin Michel, éditeur.

FURET, François :

Penser la Révolution Française. Gallimard, col. Folio/Histoire. Paris, 1978.

La révolution française, amb Denis Richet 1965

GALCERÁN, Monserrat :

La invención del Marxismo. Estudio sobre la formación del marxismo en la Socialdemocracia alemana de finales del s. XIX). *IEPALA*, Madrid, 1997.

GAUTHIER, FLORENCE

La voie paysanne dans la révolution française. L'exemple picard. Paris, 1977, François Maspero, textes a l'appui.

De Mably a Robespierre. De la critique de l'économique à la critique du politique, Paris 1988, dins la *Guerre du blé au XVIIIe siècle*. *Ob.cit.* El texte original fou presentat el juliol de 1983 al VIe Congrès international des Lumières, Bruxelles.

Triomphe et mort du droit naturel en Révolution. 1789-1795-1802. Paris, 1992, Presses Universitaires de France.

Robespierre Inventeur des Droits de l'Homme et du Citoyen de son Temps. Arras, 1994, Éditions de l'ARBR.

Périssent les colonies plutôt qu'un principe! De Jaucourt à Marx en passant par Robespierre et Desmoulins. Dins de: *Périssent les colonies plutôt qu'un principe! Contributions à l'histoire de l'abolition de l'esclavage. 1789-1804.* Llibre col·lectiu sota la direcció de Florence Gauthier. Paris, 2002, Société des études robespierristes.

L'esclavage en heritage. Dins de *Violence et colonisation*, volum col·lectiu. Paris, 2003. Syllepse.

Une révolution paysanne. Les caractères originaux de l'histoire rurale de la Révolution française. 1789-1794. Dins de *Révoltes et Révolutions en Europe et aux Amériques. 1773-1802.* Raymonde Monnier éd., Paris 2004, Ellipse.

La Révolution abolit l'esclavage. Dins de: BIANCHI, S., éd. *Révoltes et révolutions 1773-1802.* Paris 2004, Éditions du Temps.

Introduction et notes a Adresse au peuple Belgique par plusieurs de ses représentants, texte de Robespierre. Arras, 2006, Éditions de l'ARBR.

De Mably a Robespierre. Un programme économique égalitaire. 1775-1793. AHRF, n° 261. Jui/Sept, 1985.

Kant, le droit cosmopolitique et la société civile des nations, Paris, 1999. AHRF, n° 3, pp. 495 a 511. Escrit conjuntament amb BELISSA, M.:

Critique du concept de révolution bourgeoise, Actuel Marx, Paris, 1997. *Raison présente.* Traducció al català de Joan Tafalla, Realitat, Barcelona, n° 59-60, 1999.

La Révolution française et le problème colonial. Le "cas Robespierre". Estudi presentat davant la Société des Études robespierristes el 13 de gener de 1991. AHRF, 1992.

À l'origine de la théorie physiocratique du capitalisme, la plantation esclavagiste. L'expérience de Le Marcier de la Rivière, intendant de la Martinique, Paris, 2002. Actuel Marx.

Jeanne ODO ou l'humanité des africains, deux portraits, 1791-1794. Nantes, 2003. Cahiers des Anneaux de la Mémoire, n° 5.

Contribution à l'histoire du droit naturel moderne au XVIIIe siècle. Esclavage ou liberté? Article resumint la soutenance de thèse, el 7 de desembre de 2002. Paris, 2003, AHRF, n° 4, pp. 157 a 164.

Florence: "Au coeur du préjugé de couleur: Méderic Moreau de Saint Méry contre Julien Raimond". 1789-91. Nantes, 2004. *Cahiers des Anneaux de la Mémoire*, n° 6, pp. 43-67.

Inèdits:

Contribution à l'histoire du droit naturel moderne au XVIIIe siècle. Esclavage ou liberté? Paris, 2001-2002, Inédit. Dossier présenté en vue de l'Habilitation à diriger les recherches, le 7 de décembre 2002. Université Paris 7- Denis Diderot, devant d'un jury

composé de Jacques Guilhaumou, Rita Hermon-Belot, Martine Lapied, Élise Marienstras, Francine Markovits et Jean Piel.

Memoires de maitrise et DEA. Histoire moderne Université Paris 7. És tracta del llistat d'aquests treballs dirigits per FG, individualment o en co-direcció, entre 1983 i 2005. Dins d'aquests treballs ineditats, els qui tenen relació amb la meua recerca, dels que tinc còpia i he pogut consultar, son:

GEFFROY, Annie :

Le peuple selon Robespierre. In Permanences de la Révolution. La Brèche, Paris, 1989.

GRANDJONC, Jacques :

Communisme/Kommunismus/ Communism. Origine et développement international de la terminologie communautaire prémarxiste des utopistes aux néo-babouvistes. Schriften aus dem Karl-Marx-Haus. N° 39.2 toms. 1. Historique. 2. Pièces Justificatives. Trier (Treveris), 1989.

GROMIER, A. :

Programme d'une Union Libérale en vue des élections prochaines , publicat sota el lema Association pour la vie politique- Décentralisation. Hi consten les Consultations adreçades à l'auteur par MM. Guizot, Thiers, Edgar Quinet, Berryer, Emile Ollivier, Jules Simon, eugene Pelletan, Ernest Picard, Ch—L. Chassin. Gromier-Ainé, Libraire-éditeur, Bourg-en-Bresse (Ain), 1868. Convè anotar que Edgar Quinet va nèixer a Bourg-en-Bresse. Descarregat de Gallica.

GRAMSCI, Antonio:

Quaderni del carcere. Edizione critica dell'Istituto Gramsci. A cura di Valentino Gerratana. Torino, 1975. IV tomos. Einaudi Editore.

GUERMAZI, A. :

Remises en cause et affermisements de la souveraineté populaire pendant l'hiver de l'an II- hiver 1794. Surveillance publique et gouvernement révolutionnaire, 2006.

GUILHAUMOU, Jacques :

Jacobinisme, in Dictionnaire critique du marxisme, Gerard Bensussan – Georges Labica. Quadrigue/Presses Universitaires de France, Paris 1999.

Furet lecteur de Marx, Marx lecteur de la Révolution française. Paris, 1989. Actuel Marx n° 6.

GODINEAU, Dominique.:

Citoyennes tricoteuses. Les femmes du peuple à Paris pendant la Révolution française. Paris, 1988. Éditions Alinea.

HAMEL, Ernest:

Préface a *Histoire anécdotique de la Révolution française*. 1971, par BERNARD, Jean. Paris 1885, Sevin, Libraire-éditeur.

Histoire de Saint-Just Bruxelles, 1860, Typographie de veuve J. Van Buggenhoudt, t. II, pp. 130-131.

HOURDEAUX, J-C. : *Les Comités Révolutionnaires des Sections Parisiennes. Septembre-décembre 1793*, 2004.

HUGO, Victor:

Quatreving-treize. Préface et commentaires de Gérard Gengembre. Pocket. Paris, 1992. Primera edició 1873. Una altra edició a : Éditions du Burin, Paris, 1972, acompanyat per un text d'Albert Soboul : *Les luttes pour l'égalité, 1793*.

L'année terrible. 1872. http://fr.wikipedia.org/wiki/L'Ann%C3%A9e_terrible

Nox. http://fr.wikipedia.org/wiki/Victor_Hugo

JAURÈS, Jean:

Histoire socialiste (1789-1900). Ouvrage collectif sous la direction de Jean Jaurès, avec contributions de: Jules Guesde, Gabriel Deville, Brousse, Viviani, Fournière, Rouanet, Millerand, Andler, Herr, Dubreuilh, John Labusquière i Gérault-Richard. Paris, Jules Rouff et Cie, éditeurs, 1900. Descarregat de la web de la Bibliothèque national de France: <http://gallica.bnf.fr/>

KAPLAN, Steven.:

La fin des corporations. Paris, 2001. Librairie Arthème Fayard.

La France, malade du corporatisme? Editor junt a MINARD, Ph. Paris 2004. Ed. Belin.

KAPLOW, Jeffry

Sur la population flotante de Paris a la fin de l'Ancien Régime. Paris, 1967. AHRF, pp. 1 a 14.

Les noms des rois. Les pauvres de Paris à la veille de la révolution. Paris, 1974. François Maspero, textes a l'appui.

KAREIEV, N.:

Un livre russe sur l'histoire des ouvriers français pendant la Révolution. "La Révolution française", avril 1911

La densité de la population des sections de Paris pendant la Révolution. Avec un plan. (Traduit par J. Patouillet). Paris, Honoté Champion, Libraire éditeur, 1912.

KAUTSKY, Karl :

La lutte de classes en France en 1789. Traduit per Édouard Berth. Bibliothèque d'Études Socialistes. Librairie G. Jacques & Cie. Paris, 1901. Primera edició en alemany 1889.

Le programme socialiste. (La lutte des classes – Le programme d'Erfurt). (1892). "Les classiques des sciences sociales". Site web: http://www.uqac.quebec.ca/zone30/Classiques_des_sciences_sociales/index.html

Terrorisme et communisme. Contribution à l'histoire des révolutions, Traduit de l'allemand par Mme. N. Stchoupack.- Paris, J. Povolozky, (s.d.) In 16, 244 p.

Terrorismo y comunismo

Traducción directa del alemán por J. Perez Bances. Biblioteca Nueva. Madrid, sense data. 288 planes.

KAYE, Harvey J. :

Los historiadores marxistas británicos. Edición y presentación a cargo de Julián Casanova. Zaragoza, 1989. Prensas Universitarias Zaragoza.

KONDRATIEVA, Tamara :

Bolcheviks et Jacobins. *Bibliothèque Historique Payot, Paris 1989.*

KUHN, Thomas S. :

La estructura de las revoluciones científicas. Edició original en anglès, 1962. Fondo de Cultura Económica. Colecció Breviarios, Madrid, 1990.

KROPOTKIN, Pedro :

La Gran Revolución Francesa. Buenos Aires, Editorial Proyección, Buenos Aires, 1976. Prólogo Diego Abad de Santillán.

LABICA, Georges :

Robespierre. Una política de la filosofía. Traducció Joan Tafalla. El Viejo Topo. Barcelona, 2005

Le concept de révolution chez Maximilien Robespierre. In AAVV, *Permanences de la Révolution.* La Brèche, Paris, 1989.

Maximilien Robespierre: la cause du peuple. In *Actuel Marx* nº8 1990. Traduit al català per Joan Tafalla, dins de *Realitat*, nº 59-60. 1999.

Ladjouzi, D. :

Les journées des 4 et 5 septembre 1793 à Paris: un mouvement d'union entre le peuple, la Commune et la Convention.

Modernité du mouvement populaire parisien dans l'avènement d'une société de droit sous la Révolution française: le libéralisme égalitaire du mouvement sans-culotte autour des questions du droit à l'existence et de la souveraineté populaire, 20 juin 1792-5 septembre 1793. AHRF n° 321 (2000)

LAPONNERAYE

Défense du citoyen Laponneraye, prononcée aux assises du Département de la Seine le 21 avril 1832. Paris, Imprimerie d' Auguste Mie, sans date. Reimprimés dans de : « Les républicains devant les tribunaux. 1831-1834 ». EDHIS, Paris/ Milano, 1974.

Lettre aux prolétaires, Prison de Sainte Pélagie, premier février 1833. Reimprimés dans de : « Ecrits de PH. Bounarroti-Voyer d'Argenson-L.-A. Blanqui- de potter-Ch. Teste-U. Trelat- Laponneraye et autres révolutionnaires. 1830-31 » EDHIS, Paris/ Milano, 1974.

Deuxième lettre aux prolétaires, Prison de Sainte Pélagie, 26 mars 1833. Ibid.

Histoire de la Révolution Française, depuis 1789 jusqu'en 1814, Troisième édition, en 2 tomes Paris, chez l'éditeur, 1838.

Prospectus de les Oeuvres choisies de Maximilien Robespierre, avec une notice historique et des notes par le citoyen Laponneraye, Paris, 1840. Ibid.

Histoire Complète de la Révolution Française depuis 1789, suivie de la Révolution de 1848, en cinq tomes. Paris, 1949, Eugène et Victor Penaud, éditeurs.

LEBON, Gustave :

Psicología de las masas. Ediciones Morata, Madrid, 1986. Primera edición francesa, 1895.

La révolution française et la psychologie des Révolutions. Primera edición: 1913. Publicat per Les Amis de Gustave Le Bon, 1983.

LEFEBVRE, Georges:

La grande peur de 1789, Centre de Documentation Universitaire et Société d'Enseignement Supérieur Réunis. Paris. Edició espanyola publicada per Paidós, Barcelona 1986, sota el títol "El gran pánico de 1789. La revolución francesa y los campesinos".

Études sur la Révolution française. Paris, 1963. Presses Universitaires de France. Principalement: *Foules historiques, les foules révolutionnaires*, 1934 i, *La Révolution Française et les paysans*, 1932.

LEVASSEUR, E. :

Histoire des classes ouvrières en France de 1789 a 1870. Paris, Arthur Rousseau, éditeur, 1903

La France industrielle en 1789. Mémoire lu à l'Académie de Sciences morales et politiques dans le séances 8, 29 avril, 6 et 13 mai 1865. Paris, A.Durand, 7 rue des Grès-Sorbonne, P' res le Panthéon, 1865.

MAINFROY, Claude :

Écrits de Marx et Engels sur la Révolution française,
Introduction, choix des textes et appareil critique: Claude Mainfroy. Ed. Messorid/
Éditions sociales, Paris, 1985.

MARTÍ, Oriol :

Claude Bernard y la medecina experimental. Montesinos/Biblioteca de divulgación
temática nº 84. Barcelona, 2006.

MARX, Karl:

Notas críticas al artículo: “El rey de Prusia y la reforma social.Por un prusiano”. Obras
de Marx y Engels (OME) Tomo 5. Crítica. Grupo editorial Grijalbo, Barcelona 1978.

*Las luchas de clases en Francia de 1848 a 1850/ El dieciocho Brumario de Luis
Bonaparte.* Introducción de Ramón Cotarelo. Espasa Calpe. Colección Austral, Madrid,
1992.

MARX, Karl, ENGELS, Friedrich

Obras Escogidas en tres tomos. Editorial Progreso, Moscú, 1976.

Correspondencia. Editorial Cartago, Buenos Aires, 1973.

La Ideología Alemana, Coedición Ediciones Pueblos Unidos, Montevideo – Ediciones
Grijalbo, Barcelona, 1970

La Sagrada Familia. Obras de Marx y Engels (OME) Tomo 6. Crítica. Grupo editorial
Grijalbo, Barcelona 1978.

La Sagrada Familia. L'eina Editorial, Barcelona 1989. Aquesta edició conté, en
apéndix, la “Crítica moralizante o la moral crítica”, es a dir, l' escrit contra Heinzen.

La fiesta de las naciones en Londres. . Obras de Marx y Engels (OME) Tomo 6. Crítica.
Grupo editorial Grijalbo, Barcelona 1978.

La Nouvelle Gazette Rhénane. Tome deuxième. 7 septembre 1848- 4 février 1849.
Tradction et notes par Lucienne Netter. Éditions Sociales, Paris, 1969.

MATHIEZ, Albert:

La théophilanthropie et le culte décadaire. Essai sur l'histoire religieuse de la Révolution, 1796-1801. Reimpressió de l'edició original a Felix Alcan éditeur, Paris 1903, a Slatkine-Megariotis Reprints, Genève 1975.

Les origines des cultes révolutionnaires. Reimpressió de l'edició original de 1904 a Slatkine-Megariotis Reprints, Genève 1977.

La réaction thermidorienne. Paris, 1929. Reimpressió a Slatkine-Megariotis Reprints, Genève 1975.

La vie chère et le mouvement social sous la Terreur. Paris 1927. 2 tomes. Payot, Paris, 1973.

Le club des Cordeliers pendant la crise de Varennes et la massacre du champ de mars. Librairie Ancienne H. Champion, éditeur Paris, 1910.

Girondins et montagnards. Librairie de Paris, Firmin-Didot et Cie. 1930. Principalement :

Autour de Robespierre. Ed. Payot, Paris, 1926. Principalement :

Etudes sur Robespierre. Société des études robespierristes. Préface de Georges Lefebvre. Editions Sociales, Paris, 1958.

Robespierre. Viterbo, 1989. Amb prefaci de Georges Lefebvre, i els « Appunti su Robespierre di F. Bounarroiti ». Edició italiana dels « Études ».

Le Bolchevisme et le Jacobinisme, Librairie du Parti Socialiste et de l'Humanité, Paris, 1920.

Notes sur l'importance du prolétariat en France a la veille de la révolution. Annales d'Histoire de la Révolution Française, 1930, pages 496 a 524.

MAZAURIC, Claude:

Soboul. Un historien en son temps. Éditions d'Albret. Aubenas d' Ardèche, 2003.

Homenajes a Soboul. Entrevista concedida a L'Humanité 6 de juny 2005. Traducció castellana de Joan Tafalla, publicada al lloc web d' Espai Marx.

MILLIOT, Vincent:

Les Cris de Paris ou le peuple travesti. Les représentations des petits métiers parisiens (XVIe–XVIIIe siècles). Paris, 1995. Publications de la Sorbonne.

MIRAS, Joaquin :

Repensar la política, refundar la izquierda, *El Viejo Topo*, Barcelona 2002.

MONNIER, Raymonde:

Le faubourg Saint Antoine. 1789-1815, Paris, Société des Études Robespierristes, 1982.

MONTESQUIEU, Charles Louis de Secondat

L'esperit de les lleis. Barcelona, 1983. Edicions 62/Diputació de Barcelona. Col·lecció clàssics del pensament modern. Primera edició en francès, 1748.

MORIN, A-S.:

Les hebertistes modernes. Chez Hurteau, Libraire. Paris, 1870. Descarregat de Gallica.

QUINET, Edgar:

La Révolution. Précédée de Critique de la Révolution. Quatorzième édition. Librairie Hachette et Cie. Paris, sense data. 3 volums. Descarregat de Gallica.

RESTIF DE LA BRETONNE, Nicolás Edmé:

Les nuits de Paris. Textes choisis, présentés et annotés par Patrice Boussel. Paris, 1963. Union Général d'Éditions. 10/18.

Les Nuits révolutionnaires. Préface de Jean Dutourd. Notes et commentaires de Béatrice Didier. Paris, 1978. Le livre de poche. Librairie Générale Française.

Monsieur Nicolas. Édition établie Par Pierre Testud. Paris, 1989. Éditions Gallimard. Bibliothèque de la Pleiade.

Les nuits de Paris. Édition présentée et établie par Michel Delon. Dins de Paris le jour, Paris la nuit. En la mateixa edició s'hi inclou el Tableau de Paris, de Louis Sébastien Mercier. Paris, 1990. Bouquins Robert Laffont.

ROBESPIERRE, Maximilien:

Oeuvres, Tome X. Discours (27 juillet 1793-27 juillet 1794)
Édition préparée sous la direction de Marc Bouloiseau et d'Albert Soboul
Société des Études Robespierristes, Paris, 2000. Reprise de l'édition de 1967.

ROCHE, Daniel

Le peuple de Paris. Paris, 1998. Librairie Arthème Fayard. Primera edició, 1981.

Journal de ma vie. Jacques-Louis Ménétra. Compagnon vitrier au XVIIIe siècle. Edité par Daniel Roche. Paris, 1998. Éditions Albin Michel.

ROUFF, Marcel:

Le personnel des premières émeutes de 1789. "Révolution française", mars 1909.

Le peuple ouvrier de Paris aux journées du 30 juin et du 30 août 1789 (I). “Révolution française”, novembre 1912.

Le peuple ouvrier de Paris aux journées du 30 juin et du 30 août 1789 (II). “Révolution française”, décembre 1912.

ROUSSEAU, J.-J. :

Discurso sobre el origen y los fundamentos de la desigualdad entre los hombres y otros escritos. Estudio preliminar y notas de Antonio Pintor Ramos. Tecnos, Madrid, 2002. Consultada l'edició francesa a: Éditions Mille et une nuits, Paris, 1996.

Confesiones. Editorial Tebas. Madrid, 1978.

RUBEL, M.:

Marx critique du marxisme. Petite Bibliothèque Payot, Paris 2000.

Karl Marx. Saggio di biografia intellettuale. Prolegomeni per una sociologia etica. Milano 2001.

Karl Marx et le socialisme populiste russe. Article paru dans *La Revue Socialiste*, n° 11, Mai 1947. Es pot trobar a: www.collectif-smolny.org - document n°30

RUDÉ, G.:

La foule dans la révolution française. Préface Georges Lefebvre. Paris, Librairie François Maspero, 1982. Primera edició anglesa, Oxford 1959.

La multitud en la historia. Los disturbios populares en Francia e Inglaterra, 1730-1848. Madrid, Siglo XXI Editores, S.A. Primera edició en anglès, 1964.

Protesta popular y revolución en el siglo XVIII. Barcelona, Ariel-Història n° 12, 1978. Primera edició en anglès, 1970.

Revuelta popular y conciencia de clase. Barcelona, Crítica, grupo editorial, 1981. Primera edició en anglès: 1980.

El rostro de la multitud. Edició e introducció d' Harvey J. Kaye. Valencia, Biblioteca de Historia Social, 2001. Primera edició en anglès, 2000.

La population ouvrière parisienne de 1789 a 1791. AHRF, 1967, pages 15 a 33.

SEWELL, William H., Jr.:

Trabajo y revolución en Francia. El lenguaje del movimiento obrero desde el Antiguo Régimen hasta 1848. Madrid, 1992. Ed. Taurus Humanidades. Primera edició anglesa: *Work & Revolution in France*, Cambridge, 1980.

SCHIAPPA, Jean-Marc :

Entre apparition et résurgence, notes sur les activités communistes en France 1795-1828. Dins de Cahiers d'Histoire. N° 77. Paris, 1999.

Shanin, T.:

El Marx tardío y la vía rusa. Marx y la periferia del capitalismo. Edición y presentación de Teodor Shanin. Editorial Revolución. Madrid, 1990.

SOBOUL, Albert :

Les sans-culottes parisiens en l'an II. Mouvement populaire et Gouvernement révolutionnaire. 2 juin 1793 - 9 thermidor an II. Clavreuil, éditeur. Paris, 1958.

La Révolution Française. Que sais-je? Presses Universitaires de France, Paris, 1981. Septième édition mise à jour.

Paysans, sans culottes et jacobins. Paris, 1966. Librairie Clavreuil, 37, rue St- André-des-Arts.

SOBOUL, A. i MONNIER, R. : *Répertoire du personnel sectionnaire parisien en l'an II.* Paris, 1985. Publications de la Sorbonne.

Comprendre la Révolution. Problèmes politiques de la Révolution française. Librairie François Maspero, Paris, 1981. Edició en espanyol: *Comprender la Revolución.* Editorial Crítica. Barcelona, 1983.

SOREL, Georges :

Polemiques pour l'interpretation du marxisme: Berstein et Kautsky.
Revue française de sociologie, Brière et Girard editeurs, Paris, 1900. Text reproduit dins de Georges Sorel, *La décomposition du marxisme et autres essais.* Texte 6 (pp. 141 à 183). Paris: Les Presses universitaires de France, 1re édition, 1982, 262 pages. Collection: Recherches politiques.

TAFALLA, Joan:

Démocratie, politique, révolution, in "Le manifeste communiste aujourd'hui". Les Éditions de l'Atelier, Paris, 1998.

Una revolución anticapitalista. Entrevista con Florence Gauthier por Joan Tafalla. Barcelona, 2006. El Viejo Topo, revista mensual. pp. 65 a 73.

TAINE, Hippolyte:

Les origines de la France Contemporaine. Bouquins Robert Laffont, Paris, 1972. Introducció de François Léger.

Les origines de la France Contemporaine. En edició electrònica: Universitat de Québec: “Les classiques des sciences sociales” fondée et dirigée par Jean-Marie Tremblay, professeur de sociologie au Cégep de Chicoutimi Site web : <http://classiques.ugac.ca/> .

Histoire de la littérature anglaise. Deuxième édition Révue et augmentée. Paris Librairie L. Hachette et Cie. Boulevard Saint Germain N 177, 1866. Baixat de Gallica. Bibliothèque nationale de France, consultable en línea: <http://gallica.bnf.fr/>

Du suffrage universel et de la manière de voter, Paris, 1872. Librairie Hachette.

Une anglaise témoin de la Révolution française (1792-1795). Éditions Jacqueline Chambon, Paris 2006.

TARLÉ, Evgheni Victorovic :

La classe operaia nella rivoluzione francese. 2 volums. Roma, Editori Riuniti, 1960. Primera edició en rus en 1909. No existeix edició en francès.

Germinal et Prairial. Editions en Langues étrangères Moscou 1959

La classe ouvrière et le parti contre-révolutionnaire sous la Constituante. “La Révolution française”, novembre 1909

THIERS, Louis Adolphe:

Histoire de la Révolution française. Neuvième édition. Furnen et Ci. Éditeurs, Paris 1839. Descarregat de Gallica.

THILLAY, Alain

Le faubourg Saint-Antoine et ses “faux ouvriers”. La liberté du travail à Paris aux XVIIe et XVIIIe siècles. Epoques Champ Vallon, Paris 2002.

La liberté du travail au faubourg Saint-Antoine. A l'épreuve des saisies des jurandes parisiennes (1642-1778). Paris, 1997. Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine, n^a 4. Octubre- Desembre 1997.

THOMPSON, Edward Palmer

La formación de la clase obrera en Inglaterra, Barcelona, 1989 , Editorial Crítica. Primera edició en Anglès 1963.

Miseria de la teoría, Barcelona 1981, Editorial Crítica, Primera edició en anglès 1978

Costumbres en común, Barcelona, 1995, Crítica/ historia del mundo. Primera edició en Anglès 1991.

Las peculiariades de lo inglés y otros ensayos, València, 2002. Biblioteca de Historia Social.

TRIDON, Gustave:

Les Hébertistes. Plainte contre une calomnie de l'histoire. Paris, 1864, chez l'auteur.

Fonts i bibliografia inicials del meu projecte de tesi

Monografies

Quant a historiografia no publicada, el juliol de 2006, durant la meua estança l'Institut d'Histoire de la Révolution Française de Paris, vaig fer un llistat de les "memoires de maîtrise" i de les "thèses" sobre les seccions de Paris que foren dirigides per Albert Soboul i per Marcel Reinhart durant els anys seixanta i setanta, dipositades allà. En aquella estada i en l'enguany he començat a fer el buidatge d'alguns d'aquests treballs no publicats.

Fonts manuscrites

He començat un buidatge de les fonts usades per :

SOBOUL, Albert

Les papiers des Sections de Paris (1790-an IV). Répertoire sommaire.

Commission de recherche et publication des documents relatifs à la vie économique de la Révolution française. Société des études robespierristes. Paris, 1950, in-8, 124 p. La intrudcció fou publicada a: Annales historiques de la Revolution Française, n° 118. Avril-mai 1950.

Les sans-culottes parisiens en l'an II. Mouvement populaire et gouvernement révolutionnaire. 2 juin 1793-9 thermidor an II.

Librairie Clavreuil. 37 rue Saint-André-des-Arts, Paris VIe. 1958.

SOBOUL, Albert i MONNIER, Raymonde

Répertoire du personnel sectionnaire parisien en l'an II.

Publications de la Sorbonne. Paris, 1985.

MONNIER, Raymonde

La faubourg Saint-Antoine. 1789-1815.

Paris Sté des Études Robespierristes, 1982.

L'espace public démocratique.

Éditions Kimé. Paris, 1994.

RUDÉ, Georges

La foule dans la révolution française. Préface de Georges Lefebvre.

François Maspero/ texte à l'appui, Paris, 1982.

GODINEAU, Dominique

Citoyennes tricoteuses. Les femmes du peuple à Paris pendant la Révolution française.

Paris, 1988. Éditions Alinea.

TARLÉ, Evgheni Victorovic :

La classe operaia nella rivoluzione francese. 2 volums. Roma, Editori Riuniti, 1960.

Primera edició en rus en 1909. No existeix edició en francès.

BURSTIN, Haim.:

Le faubourg Saint-Marcel à l'Époque Révolutionnaire. Structure économique et composition sociale. Paris, 1983, Société des Études Robespierristes.

BURSTIN, Haim: "Le fonti della storia urbana della rivoluzione francese da Albert Mathiez ad Albert Soboul". Roma, 2004. *Studi Storici* 3/2004.

O ressenyades a :

CARON, Pierre

Le fonds du Comité de Sûreté Générale (Afn^{*}, F⁷, Dxlhi). Paris, 1954. Imprimerie Nationale.

Manuel Pratique pour l'étude de la Révolution Française. Paris, 1947. Éditions A. et J. Picard et Cie.

Paris pendant la Terreur. *Rapports des agents secrets du ministère de l'Interieur. Publiés pour la Société de l'Histoire contemporaine, puis la Société de l'Histoire de France. Paris, 1910-1949, 4 vol in-8. "La publication débute au 27 d'août 1793 et s'arrête actuellement au 10 ventôse an II. Elle dispense de recourir pour cette période aux publications antérieurs de Dauban et Schmidt ... sur ces publications, voir la critique de Pierre caron dans son Introduction, en particulier p- LVIII. Pierre Caron intègre dans Paris sous la Terreur, les rapports de Grivel et Siret, dont la publication antérieure était fragmentaire. Son recueil constitue une source de première importance. Le dernier volume de cette publication est en preparation par les soins d'Henri Calvet" (Albert Soboul, 1959, p. 1052)*

Sources manuscrites, Albert Soboul

Archives Nationales:

Sous-série F^{7*}, cotes 2471 à 2526. Registres des procès-verbaux des assemblées générales et des comités révolutionnaires de 22 sections.

Série C, Procès-verbaux des Assemblées Nationales et pièces anenexes. On peut y chercher des pétitions, lettres et adresses envoyés à la Convention par les sections parisiennes, les sociétés populaires ou des simples militants.

Serie DIII, Comité de législation de la Convention.

Cartons 239 à 256. Petitions individuelles ou sectionnaires, ainsi que la correspondance avec les comités civils de section.

Carton 324. Comptes journaliers et comptes décadataires rendus par la Commission des administrations civiles, police et tribunaux, de flôreal à fructidor an II.

Série D XL, Comité des pétitions, dépêches et correspondance.

Les cartons 23 et 27 renferment un certain nombre de pièces de 1792 à l'an III, émanant des sections.

Série DXLII. Comité de Salut Public.

Carton 11: il renferme des rapports de l'observateur Prévost échelonnés du 9 septembre 1793 au 30 nivôse an II, ainsi que divers autres rapports de police de septembre à ventôse an II.

Série F^{1B} II (Personnel administratif)

Cartons Seine 7 et 18 "Importants pour l'étude du personnel sectionnaire, en particulier celui des comités civils en l'an II et en l'an III.

Série F^{1C} (Esprit publique) la subdivision Série F^{1C} III (Classement départemental) contient les rapports des observateurs de police. Les cartons Seine 13 et 27

Série 7⁷ Police générale. Dans le fonds dit "Statistique personnelle et morale" Les cartons 3688² et 3688³ de la série départementale contiennent les rapports des observateurs de police pour mai 1793 et pour aoÛt 1793-nivôse an II.

Fonds du Comité de Sûreté générale (inventorié par Pierre Caron) AF* D XLIII¹⁶.

Carton 4394, papiers de Vincent

Carton 4429, jugements rendus par la Commission militaire établie par la loi du 4 prairial an III, qui permettent de préciser la biographie de bien des militants sectionnaires de l'an II.

Carton 4430, inventaire des papiers de la Commune de Paris et divers procès-verbaux du comité d'administration de la société des jacobins

Cartons 4432-4433 papiers relatifs au 9 thermidor.

Série alphabétique F⁷ 4577-4775⁵³. Nous en avons dépouillé systématiquement les 347 cartons: mine inépuisable non seulement sur le personnel politique des sections parisiennes en l'an II, victime de la répression de l'an III, mais aussi des sections elles-mêmes... Carton 4718 vingt-six liasses de minutes, procès-verbaux et pièces diverses de l'assemblée de la section du Roule pour août septembre 1792... Cette série alphabétique constitue l'une des sources essentielles de l'histoire des sections parisiennes, en particulier des journées des 31 mai- 2 juin 1793 à celles du prairial an III... les cartons 4776-4779, qui contiennent des papiers émanant des sections du Finistère (extraits du registre F⁷* 2517) de Brutus, de l'Arsenal, des Champs Elysées, des Piques et de l'Unité.

Série F¹¹ Subsistances... On y trouve un certain nombre de pétitions émanant soit de militants, soit des organisations sectionnaires, en particulier dans les cartons 202, 205, 218, 219, 278 A 1176 B. Le carton F¹¹ 205 contient des extraits non signés de rapports sur l'esprit public et la question des subsistances, du 29 pluviose au 8 ventôse an II... rapports de Grivel et Siret “ sur la situation de l'esprit public et spécialement pour la fait des subsistances”, 20 frimaire- 9 germinal an II (carton 201)....Publiés par Pierre Caron dans le Bulletin trimestriel de la Commission de l'histoire économique de la Révolution française (1907, p. 67).

Archives de la Préfecture de police

“Outre le fonds sectionnaire déjà signalé, ce dépôt intéresse nos recherches par sa sous-série A A/9-A A/47 (Arrestations, transfèrements, mises en liberté, 1789-1797), par le carton A A/269 (Notes de Topin-Lebrun), et par l'ensemble des registres d'écrou des prisons parisiennes conservés dans la sous-série AB”.

Sources imprimés

No dubtaré a usar fonts ja explotades per d'altres historiadors interrogant-les amb noves preguntes i llegint-les amb l'ajut d'un altre paradigma.

Altra bibliografia:

MELLIÉ, Ernest

Les sections de Paris pendant la Révolution française (12 mai 1789- 19 vendémiaire an IV) Organisation, Fonctionnement. *Paris, 1898.*

SAINT HILAIRE, Barthélemy

Analyse des registres des sections de Paris (1792-1795)

TUETÉY, Alexandre

Répertoire général des sources manuscrites de l'histoire de Paris pendant la Révolution française.

Ville de Paris, Publications relatives à la Révolution française Paris, 1890-1914. 11 vol. In-8. Tomes VIII à XI.

Paris pendant la Terreur. *Rapports des agents secrets du ministère de l'Intérieur. Publiés pour la Société de l'Histoire contemporaine, puis la Société de l'Histoire de France. Paris, 1910-1949, 4 vol in-8. "La publication débute au 27 d'août 1793 et s'arrête actuellement au 10 ventôse an II. Elle dispense de recourir pour cette période aux publications antérieurs de Dauban et Schmidt ... sur ces publications, voir la critique de Pierre Caron dans son Introduction, en particulier p- LVIII. Pierre Caron intègre dans Paris sous la Terreur, les rapports de Grivel et Siret, dont la publication antérieure était fragmentaire. Son recueil constitue une source de première importance. Le dernier volume de cette publication est en préparation par les soins d'Henri Calvet" (Albert Soboul, 1959, p. 1052)*

TOURNEUX, Maurice

Bibliographie de l'histoire de Paris pendant la Révolution française. *Ville de Paris, Publications relatives à la Révolution française, Paris, 1890-1913. 5 vol. In 8. Particulièrement le Tome II "Organisation et rôle politiques de Paris... ses chapitres V à VIII portent sur les actes et délibérations des districts, des sections et des sociétés populaires. (AS)*

CALVET, Henri

L'accaparement à Paris sous la Terreur. Essai sur l'application de la loi du 26 juillet 1793. *Commission de Recherche et de publication des documents relatifs à la vie économique de la Révolution. Mémoires et documents, t. V). Paris 1933, in-8, 258 p.*

KAREIEV, N.

Documents inédits sur l'histoire des sections de Paris. 1790-1795, mémoires de l'Académie des sciences de Saint-Petersbourg. VIII Série. Saint-Petersbourg, 1912, in-8, 121 p. Compte rendu d'Albert Mathiez dans Annales Révolutionnaires, 1913, p. 119.

Les comités révolutionnaires de Paris, 1793-1795. *Saint-Petersbourg, 1913. in 8. Les documents publiés dans ce recueil proviennent des registres conservés aux Archives Nationales en particulier des sections des Piques et des Champs Elisées (46 pages numérotées I-XLVI)*

Procès-verbaux inédits des sections de Paris du 9 thermidor an II. Saint-Petersbourg, 1914. in-8. IV- 88 p.

DAUBAN, C. A.

La démagogie en 1793 à Paris ou histoire jour par jour de l'année 1793 accompagnée de documents contemporains rares ou inédits. *Paris, 1868. in-8, 644 p.*

Paris en 1794 et en 1795. Histoire de la rue, du club, de la famine, composée d'après des documents inédits, particulièrement les rapports de police et les registres du Comité de Salut Public. *Paris, 1869, in-8, 660p.*

SCHIMIDT, Adolf

Paris pendant la Révolution d'après les rapports de la police secrète, 1789-1800. *Paris 1880-1894. 4 vol. In-8.*

Abreviatures:

AHRF. Annales d'Histoire de la Révolution Française.

APPP. Archives de la Préfecture de Police de Paris.

ARBR. Les Amis de Robespierre pour le Bicentenaire de la Révolution.

BNF. Bibliothèque National de France.

IHRF. Institut d'Histoire de la Révolution Française.

RF. Révolution française. Revista

